

ИУАЩХЭМАЖУЭ

12+

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЭ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКЭ
ЖУРНАЛ

1958 ГЭЭ ЛЬАНДЭРЭ КҮҮДОКІ

май 3 июнь

Къэбэрдэй-Балъкъэр Республикаэм
и «КъБР-Медиа» къэрал кіэзонэ
JuexuushlapIem къыдегъэкі

РЕДАКТОР НЭХЪЫЩХЬЭР
Мыкъуэжь Анатолэш

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, Бакуу Хъанджэрий,
Бишіо Борис, Гъут Іэдэм, Къэрмокъуэ Хъэмид,
Тэтрокъуэ Астемыр, Тымыжь Хъэмыйщэ, Хъэвжокъуэ Людмилэ,
Истэпан Залинэ (жэуап зыхь секретарь)

НАЛШЫК
2020

Псалъащхъэхэр

ЖъантIЭ

*ТхакIуэ, критик, публицист КхъуэIуфэ Хъэчим
къызэралхурэ илъэс 80 ирокъу*

Куэдым хуэIиижът.....	3
КхъуэIуфэ Хъэчим хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	5
КхъуэIуфэ Хъэчим. Мэзыр жыг зырызурэ зэхэтш. <i>Повестым щыщ пычыгъуэ</i>	11
<i>ТхакIуэ Мэзыхъэ Борис илъэс 80 ирокъу</i>	
Зи лъагъуэ хэзышыжа.....	19
Мэзыхъэ Борис хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	21
Мэзыхъэ Борис. <i>Новеллэхэр</i>	27

Артисткэ ЖъакIэмыхъу КIунэ илъэс 80 ирокъу

Истэпан Залинэ. Адыгэ лъэнпкъ театрим и гуашэ.....	41
ЖъакIэмыхъу КIунэ. Культурэм и гъуджэ.....	51

Прозэ

Фырэ-Къаныкъуэ Анфисэ. Мэуэтхэр. <i>Tхыдэ роман</i>	55
--	----

Усыгъэ

Мыкъуэжь Анатолэ. <i>Усэхэр</i>	89
--	----

Литературэ щIэнэгъэ. Критикэ

Хъэвжокъуэ Людмилэ. Адыгэ литературэм новеллэ жанрим зэрызыщиujъяр.....	105
---	-----

Публистики

НэщIепыджэ Замирэ. БлэкIам дерс къыхэхтхмэц къэкIуэнү дахэ щыдухуэфынур.....	115
--	-----

Къумахуэ Аслъэн. Адыгэ лъагъуэжхэмкIэ.....	121
---	-----

Къэрмокъуэ Хъэмиц. ЛIэщIыгъуэхэм я лъэужь.....	132
---	-----

Прозэ

Шэвлокъуэ Пётр. ЩЦалэгъуэ макъамэхэр.....	139
--	-----

Къущхъэ Султылан. ЩЦакIуэ щIагъым. <i>Рассказ</i>	144
--	-----

ІуэрыIуатэ

Нарт хъыбархэр.....	148
---------------------	-----

Сабийхэм папщIэ

Перро Шарль. <i>Tаурыхъхэр</i>	154
---	-----

Дэ къытхуатх

Шэрджэс Иринэ. Зыхэтлхъэ щыIэкъым.....	169
---	-----

ГушыIэхэр.....	170
----------------	-----

Нэщэнэхэр.....	173
----------------	-----

Псалъэжку зэхэлъ псалъээблэдз.....	174
------------------------------------	-----

*ТхакІуэ, критик, публицист КхъуэІуфэ Хъэчим
къызэралъхурэ ильес 80 ирокъу*

КУЭДЫМ ХУЭИЭИЖЫТ

КхъуэІуфэ Хъэчим Хъэбас и къуэр Бахъсэн районым хыхъэ Дыгулыгъуей къуажэм 1940 гъэм февралым и 10-м къышалъхуаш. 1964 гъэм КъБКъУ-р къиухри, республикэм и хъыбарегъяшІэ ІэнатІэхэм щыләжъяш, хамэ къэрал щыңсэу ди хэкуэгъухэм щэнхабзэ тыщІэнныгъэ яхудиІэныр къызээзыгъепэш «Хэку» обществэм и Къэбэрдэй-Балъкъэр къудамэм жэуап зыхъ и секретару, КПСС-м и обкомым печатымкІэ, телевиденэмкІэ, радиомкІэ и секторым, КъБР-м Телевиденэмрэ радиомкІэ и къэрал комитетым я унафэшІу, «Адыгэ псальэ» газетым и редактор нэхъышхъэм и къуэдзэу щыташ. 1998 гъэм ар япэу хахат КъБР-м и ТхакІуэхэм я союзым и тхъэмадэу, 2003 гъэм, Союзым и Уставым тету, тхъэмадэм и къуэдзэ хъуаш, 2008 гъэм аргуэру унафэшІым и къалэнхэр къыхуагъэфэшэжаш.

КхъуэІуфэ Хъэчим итхахэр 1958 гъэм къышыщІэдзауэ печатым къитохуэ. Художественнэ, художественно-документальнэ, литература-

турэ-критикэ, публицистикэ тхыгъэхэр щызэхуэхъеса тхылъ 14 и Iэдакъэ къышIэкIащ. Абыхэм яхэтищ усэ, повесть, рассказ сборникхэр. Хъэчим статья, очерк күэд, и тхылъхэм я Iыхъэ щхъэхуэхэр триу-хуаш адигэ культурэм и тхылдэр джынным, лъэнкъ тхыбзэр къызэр-жъар зэфIэгъэувэжыным, хамэ къэрал къышыхута ди лъэнкъэгъухэм я адэжь Хэкум къыхуалэ фIылъагъуныгъэм и инагъыр къэгъэлбэгъуэ-ным. Абы и тхыгъэхэрш адигэ тхакIуэ Iэзэхэу хъэрын, тырку литературэм хэлхъэныгъэ ин хуэзышIахэм я цIэр япэу ди деж щызыгъэIуар.

КхъуэIуфэр яхэтищ документально-художественэ жанрым и лъабжъэр къэбэрдэй литературэм щызыгъэтIылъахэм. Апхуэ-дэш Совет Союзым и Лыхъужь Къанкъуэш Ахъмэдхъан таухуа «Орёл умирает в полёте» повестынрэ «Лыгъэм и фэепль» тхы-лъымрэ. Документальнэ прозэм, тхылдэ публицистикэм щышищ. Хъэчим истамбылакIуэхэм я натIэ кърикIуар къышигъэлбэгъуэжа «ИгъащIэкIэ гъэрибхэр» и лэжсыгъэшхуэри. Къэбэрдэй литерату-рэм ехъэлIа Iуэхуугъуэхэм ар мызэ-мытIэу төтхыхъаш, абы и лъэны-къуэкIэ уасэншэш «В зеркале социальной жизни» тхылъыр.

КхъуэIуфэ Хъэчим и тхыгъэхэр традзащ Налшык, Чиркесск, Мейкъуапэ, Грознэ, Москва, Ростов, Тбилиси, нэгъуэшI щIылIэхэми къышыдэкI газетхэм, журналхэм, сборник щхъэхуэхэмий ихуаш. 2006 гъэм Хъэчим къыхуагъэфэщауэ щытащ «УФ-м културэмкIэ щIыхъ-зиIэ и лэжсьакIуэ» цIэ лъанIэр.

КхъуэIуфэ Хъэчим хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр

* * *

КхъуэIуфэ Хъэчим журналистым и гъуэгу щхъэпэ икIуаш. Ар абы дежкIэ гъащIэм и дерсхэр щахутэ еджапIэ хъарзынэ хъуат. А ИэцIагъэм дунейм и щэхухэм кууэ кIуэцIрыплыифу, гъащIэм и пэжыр къигъуэтыifu иригъэсац. А щыкIэм тету куэдым щыгъуазэ зэрыхъуар и художественнэ тхыгъэхэм наIуэу къыхоц. Абы и Иэдакъэ къыщIэкIаш «ЩIакIуэ кIапэ», «Гъатхэм и ныбжыр», «Зауэм и ИэпапIэхэр» тхыльхэр, нэгъуэщIхэри.

Сэ КхъуэIуфэ Хъэчим куэд щIауэ соцIыху, ар зэрышIалэ зэчин-фIэм сыщыгъуазэц. Шэч къитесхъэркъым абы иджыри тхылъхэлэ-мэтхэр зэритхынум.

КУЛИЕВ Къайсын
1974

5

* * *

Хэку зауэшхуэм хэтахэмрэ ди лъахэм и хуитыныгъэм, и насыпым папцIэ абыхэм ягъэльэгъуа лъыхъужьыгъэ инымрэц КхъуэIуфэ Хъэчим нэхь дэзыхъэхри, зытетхыхыну нэхь къыхихри. «Адэхэм я лыгъэм хуэпэжу» – очеркхэр щызэхуэхъэса тхылтым (1968), Совет Союзым и Лъыхъужь Къанкъуэц Ахъмэдхъан таухуа «Къуршыгъэм и псэр уэгум щет» документальнэ повестым (1971), нэгъуэщIхэми наIуэу къагъэльэгъуэж нэмыцэ фашизмэм ебэныним и тхыдэм дыщэпс напэкIуэцIхэр изытха ди сэлэтхэмрэ офицерхэмрэ хахуагъэу яхэльяар.

Прозаик, публицист, критик КхъуэIуфэ Хъэчим зыми емыцхь усакIуэ гъещIэгъуэнни зыкъигъэльэгъуаш «ЩIакIуэ кIапэ» тхылтым-кIэ. Ар 1969 гъэм къыдэкIати, псальэ гуапэ прессэм щыхужаIат.

ТЕУНЭ Хъэчим
1974

* * *

Уэ уи творчествэ гъуэгуанэр сый щыгъуи пыщIаш щIэнныгъэм и щыгум ухуэзышэ лъагалIэцIэхэр къэгъэIурыщIеным.

Лъэныкъуэ куэд къызэцIэзыубыдэ уи литературэ лэжыгъэр зэрышыту адыгэ литературэм и зынжыныгъэшхуэм и Тыхъэц.

Уи критикэ тхыгъэхэр тхакIуэм и творчествэр тэмэму зэрызэпкъ-рыхыну, абы къуэлъ талантыр къызэрбгъэнэIуэну щыкIэм, ар сый щыгъуи тегъэгушхуэним я щапхъэц.

Уэ икъукIэ лэжыгъэшхуэ зэфIэбгъэкIаш цIыху цIэрыIуэхэм я шыфэлIыфэхэр зэфIэгъэувэжынэм, Хэку зауэшхуэм и лъыхъужьхэр къэхутэжынэм ехъэлIауэ.

ЖыантІэ

ИпэжыпІэкІэ къэхъуа Іуэхугъуэхэмрэ цЫху щхъэхуэхэм я къекІуэкІыкІамрэ ехъэлІа уи очеркхэм, рассказхэм, повестхэм зэрэдже къудейми къыбжаІэ уэ лЫхъужь-патриот темэм узэрыдихъэхыр: «Гъатхэм и ныбжыр», «Зауэм и ИепапІэхэр», урысыбзэкІэ птха «Адэхэм я лЫгъэм хуэпэжу» («Верность подвигам отцов»), «ЛЫхъужыгъэм и фэеэль» («Память о подвиге»), нэгъуэщІхэми.

Уэ гултытэ хэха хубошІ тхыдэм теухуа Іуэхугъуэхэм, Кавказ зауэмрэ абы адыгэхэм къахуихъа хъэдагъэмрэ. Абы и щыхъэтиц «ИгъашІэкІэ гъерибхэр» («Вечные странники») тхылтыр.

БЭЧЫЖЬ Лейла,
*КөШР-м и ТхакІуэхэм я союзым и
правленэм и унафэшІ;*
УЭХЬУТЭ Александр,
Адыгэхэм я лъэнкъ-щэнхабзэ автономием и тхъэмадэ
2005

* * *

КхъуэІуфэ Хъэчим хуэІэрыхуэщ критикэм и жанр зэмылІэужыгъуэхэм – рецензэ кІэшІхэм къышегъэжъяуэ, лъагъуэ куэдкІэ зызыубгъу, Іуэхугъуэ зэхэмьбзхэр наIуэ къэзыщІыф тхыгъэхэм нэсу, тепльэгъуэ закъуэкІэ къызэфІищІээрэ нальэ-нальэ куэду зэгуэща литературэ сурэтным хуэкІуэжу.

СОКЪУР Мусэрбий
*«Социальнэ гъашІэм и гъуджэ»
тхылтыым хуитха пэублэ псалъем щыщ*
1987

* * *

Си ныбжь итхэм фЫнуэ дощІэж ди критикхэм я нэхъыбэм «Дыкъызэджа тхыгъэхэр «хъуа-мыхъуа» жаIеным и пІэкІэ зэрегупсыу щытар: «Зытхар нэхъыжь, хъэмэ нэхъыщІэ?» арат къышрагъажъэр. – «Нэхъыжъхэм я жагъуэ пцЫ хъунукъым, ятхар хъуа-мыхъуами, пцЫ яхуэщІыпхъэщ, нэхъыщІэхэри гъэгушуапхъэщ, ауэ, ятхар дагъуэншэми, тІэкІу убын хуейщ – щымыкІын, закъыфІэмыщІыжын щхъэкІэ».

«Ар пцЫщ, апхуэдэу щытакъым», – жызыIэ къэувмэ, щалхъэси куэдщ... КхъуэІуфэм и тхылтыым («Социальнэ гъашІэм и гъуджэ» тхылтырз зи гугъу ищІыр – Ред.) къызэригъэлъэгъуаши, апхуэдэ критикхэм захригъэубыдакъым Хъэчим, зэджар къызэрышыхъу дыдэр жиIаш Кыщокъуэ Алим, ЩоджэнцЫкІу Иэдэм сымэ я тхыгъэхэм щытепсэльыхъими.

ТХЬЭГЬЭЗИТ Зубер
1998

* * *

Цыху нэс, хабзэшхуэ зыхэлъ, щІэнныгъэшхуэ зыбгъэдэлъ – ахэр и шыфэлІыфэш си ныбжъэгъуфІ КхъуэІуфэ Хъэчим.

ЖыантІэ

Абы хәлъхъэныгъэфІ хуищІаш ди күлтурәм, литературәм. Хъәчим и очеркхәр, повестхәр, критикә тхыгъәхәр, усәхәр, рассказхәр гурышІэ къабзәкІэ, гупсысә куукІэ гъэнщІаш. Абыхәм къахотәджыкІ образ гъещІэгъуэнхәр, бләкІа зэманныи нобәрей гъашІәми щызәфІэувахәр. Нәхъышхъәраши, тхакІүәм и ІәдакъәшІэкІхәр гъепсащ бәз къулейкІэ.

Хъәчим кууэ щыгъуазәш ди къэралми нәгъуәшІ хәкухәми щыпсәу лъәпкъәм я щыІәкІәмрә литературәмрә. Арашт тхакІүәм и ІәдакъәшІэкІхәр гъещІэгъуэн, щІәштыгъуэ зыщІыр. Абы и щыхъәтищ КхъуэІуфәм и рассказхәу «Цыхубз лъәІу», «ЗәІущІэ» зыфІищахәр, «Мәзыр жыг зырызурә зәхәтщ», «Къуршыбгъәм и псәр уәгум щет» повестхәр. Иужьрыйр документальнә тхыгъәш, зытеухуар Совет Союзым и Лыыхъужь Къанкъуэш Ахъмәдхъанш.

**КЪАГЬЫРМӘС Борис
2015**

* * *

Къарууэ и Іэр лъәпкъым и күлтурәм хуэзыунэтІам пасальә гуапә хужыпІеныр дәрәжәгъуэш. Апхуәдәш журналист, тхакІүә Іәзә, лъәпкъ гъашІәм таухуа публицистика тхыль хъәләмәтхәр къыдәзъгъәкІа КхъуэІуфә Хъәчим.

Хъәчим и Іуэху бгъәдыхъәкІэр, къиштә темәр кууэ къызәрышІигъальэр сә зыкъомкІэ сәбәп схуэхъуауэ къызолтытә. БләкІа лПәшІыгъуәм и бгъущІ гъәхәм я кум хуэзәу КхъуэІуфәр КъБАССР-м радиомрә телевиденәмкІэ и къәрал комитетым и тхъәмадәу ягъуувуэ щытащ. Телевиденәми радиоми а зэманныи щыІа журналистхәр, режиссерхәр, кинооператорхәр мыхуәмыхуу лажъәрт. КъынфІәшІырт я Іэр зыхунәмыс щымыІәу, псори къызәшІрагъәубыдәу. Тынштәкъым программә зәфІэувахәм щІәуэ зыгуэр хәплъхъәжыну. Ауэ Хъәчим хузәфІәкІаш творческә гъәпсыкІэр къеплъ-къедаІуэ цыхухәм «зәраІәрыхъә шәрүуагъәр» иригъәфІәкІүән, гъашІэр сурету техауә къыббәгъәдәзүлхъә телевиденәмрә нәм имылъагъуу пасальәкІэ гум едәхашІә радиомрә ябгъәдәль художественнә публицистикәм и къарур нәхъри къиІәтын.

**БЖЭНЫКІЭ Мухъәб
2015**

* * *

Хъәчим бгъәдәль щІәныгъә, зәхәщІыкІ куум, акъыл жаным я хәкІыпІэр ерышү, щхъәх имыщІәу, фIәгъәшІэгъуэну, дихъәхыу щІәныгъәм и щыгум зәрыдәкІуеярш. Абы хәлъщ тхъәм кърита гурыхуагъәр – и псәм дыхъамә, зә къызәджа усәр е текст псор и гум ириубидәфырт, щичәзум, щыхуейм деж ІәкІуәлъакІуэу къигъәсәбәпу.

Хъәчим и творчествәр бгъуәш, къыхыщ икИи кууущ, абы лъәнныкъуэ күэд къызәшІубыдә, дәтхәнә ІәнатІэр къуумыштами, тхыгъә щхъәхуэ хуәфащәу. Ауэ япә лъәбакъуәхәм щыщІэдзауэ абы наІуэ къищІаш и къарур, зәчийр зытриухуэну Іуэхугъуәхәр. Нәхъышхъәра-

щи, дэтхэнэ ІэнатІэм щымылажьеми, еzym и псальэ щыжеІэ, нэгъуэшІхэм я акыл здынэмиса гупсысэ къышеІэт.

Мыпхуэдэ зы Іуэхугъу сытепсэлтыхыну сыхует: Хъэчим хабзэ дахэ зыхэлт, нэмис зиІэ, цыхум пшІэ хуэзышІ цыху пэжш. ДыэрэзрыцЫху лъандэрэ дэ Іеджи зэдэтлъэгъуаш, дахи Иеи дыхэхуаш, ауэ сэ абы псальэ мыхъумышІэ, феий кыжъэдэкІауэ зэхэсхакъым, сый хуэдизу къэмигубжами е и жагуэ къамышлами. Сытим дежи зэрызэпІээрэтиш, зэрызэтетш. Абыи куэд къыбжеІэ.

МЭЗЫХЬЭ Борис
2015

* * *

Нобэрэй лъэпкъ интеллигенцэм щыщу и гум ильир нэхъ нахуэу къэзыІуэтэф литераторщ КхъуэІуфэ Хъэчим. Ар шынэркъым сый хуэдэ Іуэхуми езыр зэреплъыр къехэкІ-нехъэкІ хэмийльу жиІену, адрайхэм дзыхъ щамышІым дежи, ар пэжым и тельхээ къэмилэнджэжу къоувыф.

Сэ ар куэд щІауэ си нэІуасэт. Ауэ ТхакІуэхэм я союзым зэгъусэу дыэрэцылажьэрэ нэхъ къэсцЫхуащи, ди унэ дисыжми, гъуэгу дытхъами, кІуэ пэтми нэхъ сидехъэх и цыхугъэ лъагэм, щІэнэгъэшхуэ зэрыбгъэдэлъым.

Сытим хуэдэу екІуу, дахэу ди республикэр, абы и тхыдэр, абы ис лъэпкъхэм ягъельапІэ зэхэтыкІэр, псэукІэр, я хабзэхэр, я културэр, ди тхакІуэхэм я творчествэр къигъельэгъуэфрэ, нэгъуэшІ хэкухэм дыкІуамэ, нэгъуэшІ щыпІэхэм щекІуэкІ зэІущІэхэм къышыпсалъэм!

Күэд щІакъым ар ТхакІуэхэм я союзым и унафэшІу зэрылажьэрэ, ауэ урысей литературэ дунейм, тхакІуэ гупышхуэхэм абы и цІэ сый щыгъуи фыкІэ къраІуэ, Урысейм и тхакІуэ зэгухъэнэгъэхэм я унафэшІ нэхъ пажэхэм халтытэ. Апхуэдэу утыку уихъэфын щхъэкІэ щІэнэгъэ къудейри, талант дыдэри машІэш. Уи лъэпкъым, уи хэкум я пашхъэ щыпхъ жэуаплыныгъэри куууэ зыхэпшІэу щытын хуейш.

ТЕППЕЕВ Алим
2000

* * *

«ЩІакІуэ кІапэ» тхылтым ихуа усэ псори зэхуэдэкъым, ауэ нэхъышхъэр зыхэплъагъуэ хъунур нэгъуэшІш: къэхъукъашІ гуэрхэм зыдимыгъэхъэхыщэу – лъахэм, лъэпкъым я дежкІэ щхъэпэ, джэгу зыхэмийлыж Іуэхугъуэ ткИийхэм ар кІэшІуэ зэрыхуэкІуэриш. Апхуэдэ усэхэрщ Хъэчим нэхъ къехуулІэри.

А тхыгъэхэм уардэу щолъагэ икІи щолъапІэ лъэпкъым и хабзэр, лъахэм и нэмисыр, къуршхэм я Іулыджыр, адигэ цыхубзым и лыгъэмрэ и къабзагъэмрэ. А фыгъуэхэм ящышш, абыхэм къагуэпх мыхъун зыщ бзэри...

Ахэр ижъ-ижъыж лъандэрэ лъэпкъым къышІиуІукІа, гузэвэгъуэ куэдым къабзэу къыкІуэцІриха, накІэнэшхъагъэ зыхэмизэгъэн, зы мэскъалкІэ узепшЫж мыхъун фыгъуэш...

Лъепкъым и нэмисыр псом ящхъэу зылъытэ, дэтхэнэ зы пцЫупси еzym и ныбжь бийуэ зыбж, сыйт хуэдэ къэхъукъащІэри лъахэм и пшалъэкІэ къипшины хушІекъу цЫхур «дызэкъуажэгъущ» е «дызэхуэдэ адыгэш» жыпІекІэ къипхуэгъепцІэнукъым: узыщыщым ухуэфащэрэ ухуэмисыфащэрэ елъытауэци абы пцІэ къизэрыхуицІынур. Апхуэдэм, дауи, фыгуэ къыгуроІуэ адыгэ лъахэм хуйІэ лъагъуныгъэр здинэсыр, кууи зыхешицІэ «бампІэу щыІэм я нэхъ гуашІэр – цЫхум ибгина хэкум» ар зэрышЦбэгыр.

... «ЩІакІуэ кІапэм» сэ нэхъышхъэ дыдэу къыхэслъагъукІар мыраш: авторым и фІэшу къильхъуэрт еzym и темэр... Ар КхъуэІуфэ Хъэчим нэхъ къышигъетар и документальнэ прозэрш... Лъахэм дыгъасэ и нэгу щІекІахэр, абы и нобэр, ахэр зэрызэпышЦа лъагъуэхэр къэхутэнэриш.

**КЪЭЖЭР Хъэмид
2000**

* * *

КхъуэІуфэ Хъэчим и повесть «Мэзыр жыг зырызурэ зэхэтщ» жыхуицІэм зауэ зэманым къэхъуахэмрэ абы иужькІэ зэманыфІ дэкІа нэужь екІуэкІахэмрэ къуэпс быдекІэ щызэпхаш... Авторыр къизэрыхуэкІ ущиякІуэу тхыгъэм къыхэшыркъым, атІэ абы и гупсысэхэр езы тхыль-еджэм игу къегъэкІыф.

Къэбэрдей повестым зиузэшЦынымкІэ мы дызытепсэлтыхъым хэхауэ мыхъэнэ Иаш... Езы авторым и ІэзагъкІэ зэхилъхъа сюжет пкъыгъуэхэмрэ пэж дыдэу къэхъуахэмрэ повестым щызэхэгъэшыпсыхаш, абы щыгъуэми гүаэджэм и хабзэмрэ къэІуэтэнэгъэм и логикэмрэ зыкІи пэрымыуэу... Зауэ зэманым ятхауэ архивым къышагъуэтыжа документхэри авторым къегъесэбэп къэІуэтэнэгъэр гъашІэм зэрыпэджехжир нэхъри нэрыльгъу ищЦын щхъэкІэ. Абы пэж дыдэу тхыгъэр художественнэ тхыгъэу зэрыштыр зэм-зэмкІэ пшегъэгъупшэжри, гъашІэм къышыхъупахэм ябгъэдегъэувэ. Апхуэдэ Іэмалхэр нэгъуэшЦыбээ литературэхэм къышагъесэбэпу урохъэлІэр, ауэ адыгэбэзкІэ ятха повестхэм ящышу ар япэу къезыгъэжъар КхъуэІуфэ Хъэчимш.

Апхуэдэу нэгъуэшЦи къыхилъхаш ди лъепкъ литературам: КхъуэІуфэм и ІэдакъэшЦэкІщ япэ адыгэ документальнэ повестыр... Ар летчик хахуэ, Совет Союзым и Лыхъужье Къанкъуэш Ахъмэдхъан и гъашІэмрэ зауэм щызэрихъа лыгъэмрэ теухуаш. Повестыр итхин щхъэкІэ авторым архив зыбжанэм щІэль документхэр къитІешЦыжащ, Къанкъуэшымрэ абы и Йыхълы-благъэхэмрэ зэхуатхауэ къэна письмохэр къигъесэбэпащ, цЫху зыбжанэм я гукъэкІыжхэр зэхуихъэсыжри, повестыр щитхым тегъэшЦапІэ ищЦаш. Апхуэдэ лэжыгъэр икІи къэхутэнэгъэ хъуаш, икІи художественнэ тхыгъэ щыпкъэм и лъабжъэу уващ.

ГЪУТ Іэдэм
«Адыгэ литературам и тхыидэ»
тхылъым щыщиц

* * *

«Нал къута» романым (Кыщокъуэ Алим и романырщ жыхуи-
Iэр – Ред.) куэд дыдэ тратхыхъаш... Апхуэдэу щытми, дэ къы-
зэрыйтытэмкIэ, романым и купщIэр кызызэкIуэцIыхынным, тхыдэ, ли-
тературэ щIэнныгъэ пщалъехэмкIэ художественнэ тхыгъэшхуэр «къэп-
щынным» нэхъ гъунэгъу хуэхъуар КхъуэIуфэ Хъэчимщ.

«Социальнэ гъашIэм и гъуджэ» тхылтыр а ильэсхэм къыдэкIа
литературэ-критикэ лэжьыгъэ нэхъыифIхэм ящыш зыщ.

Критикым хэль тегушхуэныгъэр, гъашIэм, литературэм къы-
щыхъу зэхъуэкIыныгъэхэм еzym и Iуэху бгъэдыхъэкIэ зэрыхуиIэр
иujукIи мызэ-мытIэу къигъэлъэгъуаш КхъуэIуфэм. Абы и щыхъэтщ
«доунэ, дофIакIуэ», жалэурэ, 90 гъэхэм лъахэм и экономикэр, и щэн-
хабзэр зрагъэхуа щытыкIэ хъэлъэр къехъэкI-нэхъэкI хэмилтуу къы-
щигъэлъэгъуэжа тхыгъэшхуэр (зи гугуу ищIыр 1999 гъэм октябрым
и 12, 13, 14 маxуэхэм къыдэкIа «Кабардино-Балкарская правда»
газетым тета «Дрейф культуры. К какому берегу она пристанет?»
статьярщ – Ред). Критикым и псальэр щапхъэ нэрылъагъухэмкIи
щIэгъэбыдэжаш. Тхыгъэр цIыхубэм зэльщаIысаш, псальэмакъышхуи
къикIыгъаш. Ар зи гуапэ мыхъуа унафэцIхэм къызэрагъэпэща пэ-
джэж псальти газетхэм къытрадзащ, ауэ пэжыр зэрыпхущIэмыхъу-
мэнур, гува-щIэхами зэгуэр ар къызэрощIэщыжынур зэманым къи-
гъэлъэгъуаш, критикир ильэс бжыгъэкIэ япэ пльэфу зэрыштыр наIуэ
къищIри.

10

ТЫМЫЖЬ Хъэмьщэ
«Адыгэ литературэм и тхыдэ»
тхылтым щыщиц

КХЪУЭІУФЭ Хъэчим

МЭЗЫР ЖЫГ ЗЫРЫЗУРЭ ЗЭХЭТЩ*Повестым щыңц пычыгыуэ*

Дэ зэи тхуэшшыжыну си фІэш хъуркъым абыхэм къытхуацІа псор. Зэи. Зэи кІуэцЫнукъым абыхэм я пащхъэм щытхъ жэуапым и къа-рур. Дэтхэнэ зыми тхылтым я нэхъ фІерафІэ хузэхэтльхъами, уэрэдым я нэхъ уардэр хүэдгъэпсами, абыхэм я кхъашхъэм тет фэепль синхэм щЫхъ къэрэгьбулу жэщи маху дыбгъэдэту дгъэкІуауэ щытми. Дуней псор ажалым щахъумэу зи щхъэм зымыхъумэжыфахэм я щЫхъэу ттельыр, я пащхъэм щытхъ жэуапыр, къалэнээр.

Нэхъыбэжщ дэ я щЫхъэу ттельыр къэмүулэнджу бийм пэцІэтхэу, лыгъэр я бащэрэ щэджацэ щауэхэу зэуапПэм Іутурэ хэцІахэм, я цІэрэ я щхъэрэ зыми имыцІэу хъыбарыншэу кІуэдахэм. А ухыгъэ жагъуэр натІэ яхуэхъуат шуудзэм и зауэлІ куэдым.

... Августым и 1-м 1942 гъэм шуудзэм и полкитІым щыщу къэ-нэжар нэмыццэхэм етІуанэу къышауххуреихъац Ново-Николаевскэ хуторым деж. А махуэми лыгъэрэ хахуагъэкІэ ди зауэлІхэр пэцІетац бийм. Лыхъужыгъэ яхэлту куэдым я псэр щатац мыбдеж. ХэцІыныгъэ ини иратац бийм. Абы щыгъуэц Шыгъушхым зи хъыбар къильхъуэжыну и мурад майор Захаровыр щыхэкІуэдари.

... Хуторыр къащта нэужь, яукІа советскэ зауэлІхэм я хъэдэхэр фашистхэм ирадзац гъэш фермэм и гъунэгъу щыІа силос машэжым...

Ар зылтэгъуау щыта лыжь гуэрым абдеж ишац походым хэтхэр.

Зы мазэ хуэдиз ипекІэ командиримрэ комиссарымрэ мыбы къекІуауэ щытац, щІалэгъуалэр я гъусэу къемыжъ щЫкІэ ялэжыну Іуэхухэм нэхъ щыгъуазэ защЫн папцІэ. Абы щыгъуи зэхахат силос машэм и хъыбар. Арат машэр къатІыжу зауэлІ хахуэхэм я хъэдэ къупщикъэхэм хуэфацэ пшцІэ хуашцЫну апхуэдэ Іуэхугъуи план зэхальхъам щЫхагъэхъар. Я гъусэу къекІуа хъэлтээшэ машинэм щабэу пхъэупсахуэм хэлту къишат щІэуэ ящЫну къуэшыкхъэм трагъэувэну фэепль синяр.

Инацхъэм хуэдэу сэтей вэныжыпкъэм хъурейуэ щЫІэпс тІэкІу иІэт, кхъэ иуэжар уигу къигъэкІыу. Вэныжыпкъэр инкъым, абы узэпрыкІмэ, ильэс тІошІым щІигъуау силос машэжым и хуреягъкІэ мамыру гъавэ къышцокІ. Зыри щыІэ хуэдэкъым мыбдеж и мамыр гъавэм гум кърит дэрэжэгъуэм жыауэ трицІену, ауэ щЫІэпсым япэ белыпэр зэрышхъэщахыу, Іугъуэ къышхъэшыуам хуэдэц куей псом, силос машэжым къиуашт Іугъуэ. А Іугъуэр занщІэу я гум тогъуальхъэ кърихъэлІа псоми, я нэр щІесыкІ, я тэмакъыр щеуд, щЫм щхъэшыгъуальхъэу дуней псор зэшІицта къыпфІошІ. Араш зауэ мафІэм иджыри къипиху гъуэзыр.

КъатІын зэрышцІадзэу, шырыкъу лъапщэжь, тэджыжауэ, белым къыфІонэ, иужькІэ гъуэжь хъужа къупщикъэхэр къышцІош. Ауэ сыйт мыр зищЫсыр? Къупщикъэхэр нэрыльтаягуу Иещ щІэиниц. Хуторым къикІауэ мыбдеж щытхэм жаІэ силос машэм цЫху хъэдэхэр ирадза иужь гитлеровецхэм шы лахэмкІэ ар ягъэсеижаяуэ. Ар пэжу къышцокІ, шы щхъэ

къупщхъэхэр, дзажэнальхъэхэр, Iэпслъэп кIапэльапэхэр Iэтэ цыкIу мэхъу. Белыпэр, гур зэригъэшхуу, зыгуэрым йопIэстхъри, ятIэм гъущI дыкъуакьуэ къуапитI къыхоц. Нал! Бгырыс псоми игъацIэм насып нэцэнэу ягъельапIэ налыр ульнижауэ, Iунэхэр къыфIэблэблу, белым щыым къыхех. Хъэсэн хүесакъыурэ ар къещтэри, егугъупэу ятIэр ельзI. ЯтIэр бдзантхъэш, гъущIым гъуатIафэ дэхъуауэ, тхъэвым хуэдэу Iэм кIэропцIэ, Хъэсэн щытц а «тхъэвир» и Iэм кIэригъэкIыжыну пымылтыххэу.

Аргуэрү бел тхъэмпэр гъущI щыфэм докIыргъ.

– Минэ! – мэкий щIалэхэм ящыц зы.

Командирым псынцIэу унафэ ецI къэтIыныр зэпагъэуну, псори лъэныкъуэкIэ IукIыну. Шынахэу фэ зэрызыграмыгъеуэнүм пыльурэ, цыиххэр машэм къышхъэшокI. Я пIэм имыкIыу къинэр «Лыжхэм» я закъуэц – Командирыр, Шыгъушхыр, Абубэ (старшинау щыта лы бжыфIэр, Уэсмэн – «Слава» орден зи бгъэм хэль къэпталым адигэ цей тельу къежьар. ЗэгурIуаш жыпIэнт, ауэ зэпсэльэн дэнэ къэна, зыр зым хуеплъэкIыххэк'ым. Ар щальагъум, аргуэрү зэгурIуаш жыпIэнт, мыдрейхэми щIалиц къахокI, Комиссарри яхетуи, лъэбакьуэ псынцIэкIэ машэмкIэ ягъэзэж.

– ФыIукI, жысIакъэ? – ткIийуэ къоупцI абыхэм Командирыр.

– Ныбжъэгъу полковник, – и Iэхэр едзыхауэ занцIэу зэфIоувэ Комиссарыр, – сэри дзэм сыхэтц, запасым сержанту сыцыIэц.

– Сэри арац, – апхуэдэ дыдэ дзэ къулыкъу мацкIэ къопсалъэтIуанэри.

– Запасым щыIэ сержант нэхъыцIэ... – къоIу и мацьыр ещенэмии.

Командирым и нэгу зэхэуфам нэхугъэ кIапэ щIопсэ, щIалэхэм я пэсэльэцIэр игу зэрырихъар хушIемыгуфэу къыпогуфIыкIри, ткIиягъэ иукъуэдияр занцIэу къолалэ. Дзэм щызекIуэ хабзэхэм тэувэн хуей щыхъу тIэкIухэр зымы пищIыртэк'ым Командирым. ЛъэкIами, абы зыри тримыгъэкIыххэн хуэдизт. Иджыпсту а хабзэхэм псори техъахэт ямыщIэххэу, къытрагъэзэжрэ къапщытэжурэ зыхуагъэхъэзырам хуэдэу; хуеици хуягъэнутэк'ым абы, ауэ хуеикъуэ хъужмэ, апхуэдэ дыдэу зэрекIуэкIынур зыхицIат Командирым, арат ткIиифэ къитеуар щыщхъэшыкIыжари.

– Дауи щрети, зымы щытицIэн щыIэк'ым мыбдеж, фынакIуэ, – жиIаш абы, езыри япэ иту къыIукIыжац. АтIэ, хуеймрэ хуэмеймрэ имыщIэмэ, ар командир хъужрэт. Саперхэм къеджэн хуейуэ унафэ ецI абы.

Арати, машэр къэтIыныр зэпагъэуну зэгурIуэхэр.

Шэджагъуэ нэужынм къэсац саперхэр. Минэхэр, гранатэхэр Iэтэу зэтральхъэ, итIани, къатIыху нэхъыбэ хъууэрэ мацIуэ. Цыху къупщхъэхэр здэццыльм нэса иужькIи, кIэ иIэк'ым. Цыху къупщхъэхэм ябгъурыльц жыакIэ зэраупс жанхэр, адигэ бгырыпх быжхэр, сэшхуэ зэпнуудахэр, автомат къутахэр, узэрIусэу щацэ тхылъымпIэ чэтхъахуэхэр. А псоми яхэлтыжц минометышэхэр, гранатэхэр, шэхэр. Саперхэм я гъусэу, походым хэтхэмий бел яIыгъуу къатI. Хүесакъыпэурэ лэжъэн хуей мэхъу. Ублэлэрыгъамэ, насыпыншагъэ къыпщыцIынкIэ бетэмалц. Ауэ щIалэхэм белхэр ягъэтIылтырк'ым. Iуэху зыбгъэдэтыр зищIысыр апхуэдизкIэ куууэ зыхашIаш, мыбдеж апхуэдэу

хъэкІэххуэкІагъэ хэлтүү щыщІахэм я пащхъэ щаІэ хууа къалэним хуэфащэу зыкъагъэлъэгъуэнүр я гуращэ быдэши, дэтхэнэ зы ятІэ ІашкІэри сакъыу зэІапщІыкІ, машэм зи хъэдэ ильхам я унэцІэ зытет хъепшып гуэр, е документ гуэр къагъуэтынкІэ гугъехэу.

Зэрышту цІыху Іепкъльепкъуу зэфІэтыжу зы къышІэкІыркъым, псори зэхэкъутащ, зэхэгъещэщащ, зэхэпІытІаш... Къупщхъэхэм гъуанэ зиІэ куэду яхэтщ шэ зэрыпхыкІар нэрылъагъуу. Щхъэ къупщхъэхэм ящыш зы псэубзэш, и дзэхэри зы къэмиту къекІуэкІыу Иутщ.

— Мис мыйбы еzym зиукІыжау эраш, — ар куэдрэ зэпиплъыха нэужь, жеІэ старшинау щыта Абубэ.

— СыткІэ къызэрыпщІар? — фІэгъещІэгъуэн мэхъу Хъесэн.

— Пльагъуркъэ и щхъэ щІыбым иІэр?

Щхъэ къупщхъэхэм и щхъэку щІыбагъым къэрэндащ икІыну гъуанэ цІыкІу иІэт.

— И жъэм жъэдилхъэри зэуэжаш, — нэхъ гурыІуэгъуэ ешІ Абубэ.

Ар Хъесэн къеплъыну къышІэкІынт, зыри хэпщІыкІыркъыми уэ дунейм, жыхуїїу, ауэ, нэцхъеийши, и щхъэр къыхуэлІэтыркъым.

Хъесэн, пэж дыдэу, зыри хищІыкІыркъым абы, уеблэмэ иджы фІэкІа игъашІэм еІусатэкъым цІыху хъэдэ къупщхъэ, ныкъуэкъуэн щхъекІэ мыхъуу, нэхъ тэмэму зригъещІэн щхъекІэ шэч ешІ:

— И щІыбагъымкІэ къыштихуамэ-щэ?

— Къыштихуакъым, — а зэрынэцхъеийм хуэдэурэ хуэму къыгурегъяуэ Абубэ, — и щІыбагъымкІэмэ, къупщхъэ щІэчар и кІуэцІымкІэ щыІэнут.

... Апхуэдэ щхъэ къупщхъэу щэцІрэ щырэ зэкІэльыкІуэу зэбгъэдэлт машэр къэтІын щаухам. Хъесэн пэплъат машэм иджыри нал къикІыну. НэгъуещІ мыхъуми, зы шым и налиплІ ирикъуну хуейт. Ауэ а зым фІэкІа нэгъуещІ нал машэм къикІакъым.

Къупщхъэхэр псори хуторыр зыхыхъэ совхозым и рабочэхэм къахъа бэнищым далхъэ. Бэнхэр щэкІ плъыжкІэ къэІулІыхъаш. Хуторым нэс километрищ нэблагъэ дэльщ. Походым хэтхэм я дамашхъэм я бэнхэр тету а гъуэгур якІу советскэ зауэлІ щэцІрэ щым я къупщхъэлъапщхъэм.

ЗауэлІхэм я иужьрей гъуэгу. Ажалышэр къазэритехуэрэ ильэс тІоцІрэ плІырэ дэкІа нэужыщ абы техъэну мыйхэм къащыхуихуар — захуагъэм папщІэ зи псэр зыта цІыхухэр иужьрей дыдэу зытрагъэувэж щІыхх гъуэгум.

Гъуни нэзи зимыІэ губгъуэ данагъуэ щхъэфэм кІуэцІыкІ сабэ гъуэгу цІыхІум зэи тетауэ къышІэкІынкъым мыйхуэдэ цІыху гуп. Жэназыр, жылІенурамэ, инщ. Абы хэтщ районным къикІа лыкІуэхэр, совхозым и унафэцІхэмрэ и лэжъакІуэхэмрэ, еджакІуэ цІыхІухэр. Бэнхэм апхуэдэу яужь итхэш сэлэт взвод ныкъуэ, район военкоматым и лэжъакІуэхэр.

Махуэм и хуабэгъуэ дыдэш. Музыкауэхэм я бжьамий инхэм дыгъэр апхуэдизкІэ гуашІэу къоуэри, жэзыр тхъэмбылыфэ хъуауэ къыпфІоцІ. Музыкауэхэм япэ итш венокхэр зыхх пионер цІыхІухэр. Псоми япэ итыжщ щэкІ фІыцІэкІэ къэдыхъа беракъ плъыжыр нэцхъеийуэ зыхыр.

Къум гъуэжку джыджым хъэльэу тогуашэ нэцхъеягъуэ макъамэр. Зи Іур гъущІа мы губгъуэ нэцІым ар апхуэдизкІэ гуузу тоуІуэри, дыгъэ жъэражъэм трижыкІа гъуэгу напшІэ удзхэр етІуанэу елыпшІжыпІэнц.

Я щхъэр лъахъшэу ехъехауэ, япэ ит бэнүр яхь Командирым, Шыгъуш Хъэту, старшинау щыта Абубэ, «Слава» орден зыхэль Уэсмэн сымэ. Күэдрэ къахуихуащ абыхэм я ныбжъэгъухэр иужьрэй гъуэгум щагъэкІуэтэну, ауэ иджы хъунт я полкэгъухэм, зауэмкІэ я дарэгъухэм мыпхуэдэу хуэшыгъуэу сэлам ирахыжын хуей щыхъуар.

Апхуэдабзэу нэцхъеяххэу, зы псальэ жамыІэу, зызэрахъуэкІуэрэ, мыдрей бэнхэр яхь щІалэхэм.

Хъэсэн хэхуат иужь дыдэ ит бэнүм щІевахэм, дапшэрэ зызэрахъуэкІми, абы хуэзэжырт. Щхъэусыгъуи иІэт апхуэдэу щІицІым. КъяІэтыным и пэ а бэнүм и щхъэм Хъэсэн хуэму трильхьат машэм къикІа нал закъуэр, иджы ар бэнышхъэм тебза щэкІ плъыжым тест и къуапэ фыщІэхэмкІэ уафэм худэплъеийуэ. Тест генерал фурашкІэр, матрос бескозыркэхэр бэнышхъэм зэрытес хабзэхэм хуэдэу. Хъэсэни мыдрей псори зэгурыІуэу зы псальэ зэжрамыПами, хуэсакъырт бэнүр зыщІыпІэкІе єщІэу налыр мыхъеиним...

Адрейхэмий хуэдэу нэцхъейт Хъэсэн. Зэи и гум къимыхъа гупсысэхэм аргуэру и щхъэр ирашэхырт. Мы гъуэгуанэм къызэрэхъэрэ иджытэкъым апхуэдэ гупсысэхэм я къытегуплІэ щигъэунэхуар, ауэ мы иджыпсту зэрыт щытыкІэр зэи хуэмыдэжу гущІэм төІэбэрт. ИгъащІэкІэ игу къэкІынтэкъым цыхухэм я къупшхъэльапшхъэ мыпхуэдэу зэрызэрахъэм хэхуэну, хэхуапэу щытми, имыщыху, зейр имыщІэ цыхухэм я къупшхъэ зы щыпІэм деж къышІахыжауэ нэгъуэцІыпІэ щыщІатІэжыну зэрагъэІэпхъуэм зэрыхэтым апхуэдизу и гур игъэпІейтеину, абы къигъэуш гупсысэхэм и псэм къарууэ иІэр апхуэдизу кууэх эшэхууну.

Имыщыху... Сыт щІимыщыхур? Ахэр аракъэ къызэрежъэри зи хъыбар зэхихыр, зи лыгъэр, хахуагъэр куёй ис псом яхуэмыІуэтэцІыжыр, зи фэеплъыр ягъэлъапІэр? «Хэт сымэ ахэр?» – абы йогупсыс Хъэсэн, щхъэ къупшхъэ зэхэкъутахэр, блэгъу гъуанэцІанэхэр, зэманым игъэща лъэдий къупшхъэхэр силос машэжым къихыжын зэрышІадзэрэ. Сыту задэ, джабэр екІуэкІыу гугъу, пхуэмылтытэу хъэльэ мы гъашІэм и гъуэгу нэшэкъашэхэр! Зы лъэныкъуэкІи, бгъэшІэгъуэну зыри хэль хуэдэкъым. Цыху цыкІум псэ къызэрэпыкІэрэ ар къальху, мэпсэу, мэлажьэ, мэшхэж, мэгуфІэ, мэфыщІэ, мэзауэ, мэлІэж. Ауэ мыбы хуэдэу игъуэ нэмысхэу, и піэм кърачахэу, хъэзабишэр ятельу, зауэм и мыгъуапІэм Іутхэу, лей къалтысу, хъэкІэххуэкІагъэрэ хъуагъэщагъэрэкІэ хэт яукІыу, хэт зимытын папшІэ езым зиукІыжу, хэт и иІэгъэр хъэпІацІэм ишхыу, хэт танк лъэгукІэ япІытІрэ апхуэдиз фасикъыгъэ хэльу щыщІавэжым деж псоми нэгъуэцІынэкІэ уопль.

Зауэм гущІэгъу иІэкъым. Ем пэцІэту абы щыхэцІа дэтхэнэри – захуагъэм и къурмэнц. Хъэсэн и гум къокІыж и анэшхуэм жиІэу зэхихыу щыта псальэхэр: «Зауэм хэкІуадэр шэхьидщ». Сыту пІэрэт абы нанэм къригъэкІыр? Ар дыдэр армырауэ пІэрэт – ем пэцІэтар сыйт щыгъуэ захуэц жиІэу? Иджы фІэкІа егупсысатэкъым щІалэр а псом.

Хъесэн аргуэрү и нэгу къышІохъэж зырызурэ силос машэжым кърахыурэ вэнүжэ сэтейм щрагъэтІылъыкІауэ щыль къупщхъэ къомыр. Хэт сымэ ахэр? Мис иджы абы и дамэм тельу абыхэм якІу иужь-рэй дыдэ гъуэгур – захуагъэм папщикІэ зи псэр зытахэм я щІыхъ гъуэгур. Ар якІу Тэрч, Урыху, Шэджэм, Бахъсэн, Балькъ я ныджэхэм, я аузхэм къышалъхуа, щапІа, щышэса щІалэхэм. «Сыт хуэдэ щІалэхэт ахэр...» – и тхъэкІумэм къышоІу «Лысый» Іуашхъэм деж къышып-салъэм батальон комиссарым и гур къызэфІэзыгъэнау щыта пса-лъэхэр.

Мис ахэр – Лыгъэр зи бащэ хэкум и бынхэр, ипщэ дыгъэм и бзий пштырхэр зи лынтухуэм хэухуэнау ѿ къалъхуа, зи набдзэр къуршыб-гъэ дамэ, зи пащІапцІэр вынд тхыщІэ саут, зибгхэр бгырыпх ныкъу ѿ пшалъэ, зи плІэр уардэ щІалэ пкъыфІэхэр, хъэзырыгъэ цейр я джанэ куещІу, дыгъэр я пыІэ щыгуу къешэса шухэр. Арауэ плІэрэт абыхэм я натІэм итар? Арауэ плІэрэт яхуэфащэр?

Ахэр иджыри къэс къэтхэш, иджыри къэс жеяхэш, я шы къупщхъэхэм ІэплІэ хуашІауэ. Абыхэм иджыри къапопльэ. Иджыри хиубыдакъым ахэр демобилизацэм... АтІэ ахэр иджыри шухэш, иджыри зэгъусэш, иджыри зы эскадроным хэтш...

Арауэ плІэрэт абыхэм яхуэфащэр – Лыгъэмрэ хахуагъэмрэ я уэрэдхэм зэрыцІыкІурэ щІапІыкІа щІалэхэм, бийм тезэрыгуэу зэрыхагъэшІэнэм хуагъэпса, бгы къыгуэуам хуэдэу, къэзыгъэувы-Іэфын дунейм темит шуудзэ атакэм зи нэр къыхуикІ, бийм и щхъэшыгум щыбзэ сэшхуэм и фий макъым зи гур щІэхъуэпс джатэрыжэ шу-уейхэм?

Махуэ дапщэ? Махуищ јхэр зауэм зэрыІутар. Иремахуиш! Дэтхэнэ зы цІыхури къыхуальху зы мацуищ гуэрым е зы мацуэ закъуэм, зы сыхъэт закъуэм. Дэтхэнэми и насып гъуэгур, гува-щІэхами, нос адрей цІыхухэм папщикІэ илэжын хуейуэ и натІэм итыр щигъэзащІэ вагъуэбэ сыхъэтэм, – цІыхугъэр, дунейм лъапІагъэу тетыр, хэкум и щІыхуэр, и напэр зицІысыр зэи хуэмидэжу кууэ гурэ псэкІэ, и Іепкълъэпкь пшыкІутІымкІэ щызыхищІэ сыхъэтэм. Гува-щІэхами, дэтхэнэми лъос ар цІыхугъэм, насыпым я мэІуху щытэджын хуей, пэжыгъэм и бжаблэм щиувэн хуей чээзур. А чээзур зым дежкІэ ильэс зыбжанэш, зым дежкІэ мацуищ, сыхъэтш, дакъикъэ бжыгъэш. Абы щыуагъэкІэ къы-зэрыхуамыльхуар псоми яфІэкъабылу щытынми пшІэу щІет щхъэж а зэман кІэцІым нэхъ зыхуэкъулэйу ѿ къышІидзыр – хэт и Лыгъэр, хэти и акъылыр, хэти и гъащІэ тІэкІур... Мелуан тІощІым я апхуэдэ чээзууэ, я вагъуэбэ сыхъэту зэхэльш дэ ди Зауэшхуэм и мацуэ 1418-ри. Насыпым и бжаблэм къэрэгъулу щиувэн хуей хъуа дакъикъэм щхъэж нэхъ зыхуэкъулэйу ѿ къышІэкІамкІэ – зым и ЛыгъэмкІэ, зым и акъылымкІэ, зым и гуашІэмкІэ, зым и гъащІэ нэхумкІэ пшынаш ди ТекІуэныгъэ Иным и уасэри.

Махуищ јхэр зауэм зэрыІутар. Иремахуиш!

И къуапэ ульияхэмкІэ уафэм худэппльэй налыр машІэу зэм зы лъэныкъуэмкІэ, зэм адрей лъэныкъуэмкІэ ешІэу зытель бэн плъыжым и ужым иту хуэмурэ здэбакъуэм, Хъесэн иджы и фІэшыпэу къы-щохъу ахэр псори пэж дыдэу ицІыхуу, псори и къуэшу, и Йыхълыуэ, и ныбжъэгъухэу. Псори мыхъуми, языныкъуэхэр. Мис, псальэм папщикІэ,

мо налыр зи шы жэрим и лъакъуэ щІалэр. Е кІерахъуэр зыжъэдиубыдэу зызыгkыжар. Абы и щхъэ къупщхъэр Хъесэн зыщІеува бэн дыдэрат зыдэлтыр. Арат абы и щІум налыр щІытрильхъари. «Тхъэм ещІэ мыгъуэ, – и гур щІогъу зи щІыбагъыр и кІуэцІымкІэ щІеучауэ шэм пхиха щхъэ къупщхъэм, – абы иджыри къэс къыпэпплъэрэ и анэжыры, е и бынхэр зеиншафэ ятету къэхъуа? Е, тхъэм ещІэ, Дон Іуфэ Іут станицэм япэ лъагъуныгъэр щызыгъэунэхуа щІалэр ара ар, абы бын къызэрыщи хуалъхунур къишІенуи хунэмису зиукІыжын хуей хъуауэ. Ей-й, мы за-уэри мыр...»

Хъесэн и щхъэр къеІетри, и гъусэу походым хэт щІалэхэм яхопльэ. Псалтьэншэу зэІепахыурэ абыхэм бэнхэр яхь. Сыту пІэрэ ахэр зэгупсы-сыр иджыпсту? Езым гукъэкІ ищІахэм хуэдэ я гум къридзэу пІэрэ абыхэм? Хъесэн зым нэхх мыхъуми еупщІынут. Аүэ апхуэдэ иджыпсту ущІеупщІену корреспондент дыдэм дежкІи къемыкІуу кыифІоцІ.

И нэхэр хуозэ алътес джанэ плъыжь зыщыгъ щІалэ пэ псыгъуэм, Быгуэ Шафир, Дзэллыкъуэкъуажэ деж псальэмакъ къыщыхъуам «уэлэхьи, сэ сыкІуенум, зы гъусэ къысхуэхъун закъуэ нэкІуэххэу щытмэ. Ди адэр хеташ, зиунагъуэрэ, абы, ар дыдэм щаукІауэ жаІэ», – жызыПарат.

Къызэрежъэрэ мызэ-мытІеу епсэлтыліат абы Хъесэн. И Іуэхухэм, и лэжыгъэм, зыкъримыгъащІэу, щыгъуазэ зищІу. Шафир щІалэ губ-зыгъэу, қуэдым егупсысу фэ тетт, жыІашІэт, сыйкІи жыджеерт. Механизатор школ къиухри колхозым игъэзэжа къудейт. СыткІи ягу ирихъырт щІалэр походым хэт псоми. Нобэ ар нэщхъей дыдэт, хуэ-сакъыпэу Иыгъуу етІуанэ бэнным щІэтт, зэзэмымэзххэ фІекІа и увыпІэр зымы иримыту, «Тхъэм ещІэ, – игу къоکІ Хъесэн абы здепльым, – и адэм и хъэдэ къупщхъэ абы иджыпсту ихыр. Дауи, езыри аращ зэ-гупсысыр. Іеджэ мыгъуэ щыщІэ хъунщ и гум. Сыт и лажъя а щІалэ ахъырзэманным? Сыт ар адэ щхъэшымыту къэхъун хуей щІехъуар? Иджы апхуэдэ гукъеуэ игъэву мы гъуэгу хъэлъэм тетын щІыхуейр?..»

ГъэщІэгъуэнщ, ахэр зымы а нэщэнэмкІэ къыхищыпыкІатэкъым, аүэ шу дивизэм хэмьтами, походым къежъя щІалэхэм я нэхъыбэм я адэхэр зауэм хэкІуэдахэт. А бжыгъэ къудейр урикъунт Хъесэн зэрйт ныбжым ит щІалэгъуалэ псоми я къэхъукІар зыхуэдэр къыбгурыІуэн папщІэ. Аүэ Хъесэн игу къохъэри, ар ирехъэлІэ езым я хъэблэ щІалэ цІыкІухэм, гукІэ щІещыкІ я гъунэгъу къуажэ уэрамхэр – гупэмкІи, щІыбагъымкІи, ипщэкІи, ищхъэрэкІи. Я къуажэми ардыдэрят – и ныбжъэгъухэм я нэхъыбэр адэншэхэт. Пэжщ, зым и адэм къигъээжат, аүэ уІэгъэшхуэ тельти, мыгувэу ліат.

А гупсысэхэм здыхэтим, иджыпсту ильагъум хуэдэу и нэгу къышІоувэж езым и адэр къышыкІуэжа махуэр.

Хъесэнрэ и ныбжъэгъу цІыкІу Лъостэнрэ джэгуу шыгъуэгум дэтт, пщІантІемкІэ зэрызехъэ Іеуэлъяуэ гуэр къышыЦуам. ЩІалэ цІыкІуитІми зэуэ къагурыІуаш ар зищІысыр. А махуэхэм къуажэ гупэ уэрамыр псоми я пльапІэт. АбыкІэ къыдыхъэжхэрт зауэм къикІыжхэр. УэрамымкІэ жэну япэу зричащ Лъостэн. «УэI, мо къэкІуэжхэр! Ди адэхэр яхэтынкІэ хъунщ!» – жиІаш абы, жэкІэ щІепхъуа нэужь. ЩІалэ цІыкІухэм псоми я нэр къикІырт хъыбарегъащІэ защІыну. Дэтхэнэри тхъэ ельэІурт мыгувэу и адэр ильагъужыну. Аүэ хэти хуэ-дэжтэкъым Лъостэн. И анэшхуэм зэрыргъэсам тету, пщыхъэшхъэми,

пщэдджыжьми, шхауэ къыщытэджыжкІи и псэльяфэр зыт: «Ялыхь, Хъажчэл къытхуэхыж!».

И анэшхуэм хуэдэу, Лъостэні джэш тридзэрт, зригъесауэ, зэмьщху хилтхьэ хъэдзитІыр гъунэгьу зэхуэхьурэ зэхуэмыхьурэ нэхьыбэ Іуэхум химышІыкІ пэтми. Абы нэмышІкІэ, адакъэм зыгуэркІэ уеупшІрэ ар Іуамэ, узышІеупшІар пэж мэхьу жаІэу зэхихати, пщэдджыжь къэс я адакъэ джэмыйдэр зэрихуэрт: «Хъажчэл къэкІуэжыну, адакъэж?» – жиІэурэ. АрщхъэкІэ сыйт хуэдизкІэ емыльэІуами, емыдэхэшПами, емышхыдами, имыгъешхами Лъостэн щеупшІымрэ джэмыйдэжым и Іуэгъуэмрэ зэтехуэртэкъым. Арми, сабийр емышу пэппльэрт и адэм. Ар абы зэи ильягъухатэкъым – ныбэ ильу дэктАт. ИтПани, быдэу жиІэрт къэкІуэжу хуэзамэ занцІэу къицІыхужыну. Езы Хъажчэл нэмыцэр къызэрьыдхъэрэ хъыбари-шыбари иІэтэкъым, зыльэгъуан хуэзай къыкъуэкІыртэкъым. Абырэ Хъесэн и адэмрэ зэи зэгъусатэкъым, зэцІыгъуу къэкІуэжын жыхуэпІери гъэцІэгъуэн дыдэт. ХъуапсэнІуу уэрамым къыдэльэда ѩалэ цІыкІуитІым а псор сыйткІэ ящІент.

Къуажэ гулэ уэрамым цІыху гупышхуэ къехырт. Пежэжьяуэ жэхэр, пщІантІэхэм къыдэкІхэр къахыхъэрэ, гупыр кІуэ пэтми нэхьыбэ хъурт.

Хъесэнрэ Лъостэнрэ я щІыбагъым дыргу-дыргу макъ гуэррэ хъэ къугъ макърэ къыщызэхахри, шынауэ къызэплъэкІахэш. Хъесэнхэ я хъэ гуабжэжьрат. Къугъыу – банэу, къугъыу – банэурэ, хъэр псори здэкІуэмкІэ жэрт, шым хуэдэу хъэмкІэу. Ар хъэвшыр цІыкІуу Хъесэн и адэм къихьри ипАт. ИужькІэ псоми тхъэ яІуэрт къэкІуэжыр хэтми хъэм мэкІэ къицІауэ, Хъесэн и адэм ІэплІэ хуицІу и нэкІум ебзеяуэ. Ар Хъесэн ильэгъуатэкъым, хъэм куэдкІэ и ужь итут и адэм деж Ѣынэсар.

ПщІантІэм къыщагъэзэжам хэт къафэрт, хэти гуфІэщауэ гъырт, хэти къэкІуэжам лъэкІ къимыгъанэу пкърыупшІыхырт. Хъесэн имышІэххэу гу лъитащ абыхэм фІы дыдэу ильягъу и ныбжъэгъур зэрахэмыйтим. Лъостэн къильыхъэрэ ар шыгъуэгум дыхаац. И ныбжъэгъур жыгым кІэргыгъэцІауэ гъыуэ щытт. Хъэуэ, ар сабий гыкІэтэкъым. Кхъужье жыгыжым и лъэдийм нэкІукІэ кІэрыІубауэ ильэсих иримыкъуа ѩалэ цІыкІур гъырт цІыхухъу балигъхэр зээмызэ зэргъ хабзэм хуэдэу – зэрыхуэфащкІэ зиІыгъуу, нэпси зэшыджи хэмиту. Нэрыльагъут ар фыгъуэм къызэрхимыхри.

Жэназыр хоторым дэт школым и пщІантІэм дохьэри къоувыІэ. Мыбдежми цІыхур Іуву Ѣызэхэтт. Къуэшыкхъэм щхъэкІэ къатІа мащэм къраха ятІещІэр самэшхуэу зэтелтът. Бэнищыр машэм и гъунэгъуу сакъыу Ѣым Ѣрагъэувэх. Нэцхъяеѓуэ митингыр къызэІуех совхоз парткомым и секретарым. Абы и ужъкІэ къопсаллья походым хэтхэр, совхозым и рабочэхэм я лЫкІуэхэр. Бэнищыр зэбгъурыту хуэмурэ мащэм ирагъэувэх.

Сабий жэрүмэ зэкІуэцІылтым хуэдэу и Іэгу шияхэм тельу Комиссарым машэг гъунэм къыІуехъэ къэдабэ фІыцІэм къыхэдыхІа къэп псыгъуэ къыхъ цІыкІу. Налшык къыщежьэу мыбы къэкІуа псоми ящІэ ар зишІысыр.

Дзэлыкъуэкъуажэ къыдэкІауэ походым хэтхэр Псыхуабэ хуэкІуэу Ѣежъя уэлбанэ махуэм Къэбэрдей-Балъкъэрым и гъунапкъэм нэмысу

япэ ит машинэр къэувыІат. Мис абы щыгъуэт къэдабэ къэп цЫкІур Хъесэн япэ дыдэу щилъегъуар. Гъуэгубгүр псыІэр белкІэ къатІурэ абы изу иракІутат щЫгуль фЫцІэ щащэр. Абы лъандэрэ дэнэ кІуами къэпир автобусым илъу кърашэкІырт.

Иджы абы и щхъэр сакъыу къитІатэри, Командирым и Іэгу бгъуфІэм из щы кърихащ. А щы Іэбжыбырыц щэкІ плъыжкІэ зэшІэІулІа пхъэмбейхэм я щхъэм япэ дыдэу тещэшар. Псоми хъуржын цЫкІум я Іэр ирагъэлъадэурэ щы Іэбжыбы кърахырти зерагъэзэхуапэу бэнхэм тракІутэрт. Хъесэн и Іэбащ хъуржыным и Іу зэвым. Щыр гъущэт, ауэ щыІэтыІэт. И Іэгур зэтрихри, Хъесэн абы еплъащ. Щыгуль фЫцІэ къабзэт, бэяу фЫцІэ зышІагъэжа шэхум хуэдэу, дыгъэм пэцІууз. Хъесэн къыфІэшІаш ар зи бгъум деж къыщащта сэхуран хадэм и къэгъэгъэмэр щыим къыхихуу, зы напІэІэтыгъуэкІи къыІурыуащ щы Іэбжыбыр къызыдикІа хэкум и епэрымэ псор, абы и губгъуэхэмрэ мэзхэмрэ мыпхуэдэ махуэхэм ящхъэшыт, фоумэ машІэ къызыхих, бжъэ цЫкІухэм я дамэхэмрэ жэнэтбзу бгъэгупльхэм я уэрэд макъымрэ щабэу ягъэву хъэуа нэхутхъэхур, ауэ псынцІэу зыкъицІэжри, и Іэгу зэІухар машэм и щхъэм щиублэрэкІаш, и тхъэкІумэми къиІуаш ятІэ шыкъыр цЫкІухэм пхъэбгъум ирагъэшІа Іэуэлъауэ хъэльзэр.

Дакъикъэ зыбжанэ нэхъ дэмыйыу, школ унэм и бгъум деж Іуашхъэ цЫкІум зыкъыщиІетащ. Кхъашхъэдэсэ папшІэу абы щхъэшытт Налшык и мывэупсхэм ягъэжа синыр, пхъеупсахуэм хэлъу мыбы нэс къашар. Мывэ пхъэбгъу лъагэм и нэкІум мрамор бгъуфІэ кІэрыІулІат «КъБАССР-м и цІалэхэмрэ хъыджэбзхэмрэ мыужыхыжу я гум фильынц фэ, 115-нэ Къэбэрдей-Балькъэр шу дивизэм и зауэлІ хахуэхэм, фи фэеплъыр» – жиІэу дышэ хъэрфкІэ тетхаяуэ.

Іуашхъэр псынцІэу щыагъэнащ пионер цЫкІухэм, адрей хутордэсхэм, райцентрым къикІа лыкІуэхэм къахъа венокхэм, узд гъэгъяхэм. Хъесэн зыгуэр игу къэкІри, и нал улъияр къиштэжащ, ихьри кхъашхъэм трилъхъащ. Зыкъомри абы щхъэшытыжащ, и гъусэ псори езыр зэгупсыс дыдэм егупсысу, еzym ешхыркъабзэу, налым еплъу зэрызэхэтыр зыхицІэу.

Автобусым къитІысхъэжауэ къыщежъэжым ар аргуэру налым хуеплъэкІыжащ. Бгырыс псоми игъащІэм насып нэщэнэу ягъэлъапІэ гъущІ кІапэ дыкъуакъуэр венокхэмрэ узд гъэгъахэмрэ къахэшырт, зауэлІ хахуэу щытар щыцІалъхъэкІэ яхь къэдабэ щхъэнтэ цЫкІу хэдыкІам лыхъужьым и орденыр къызэритешыр уигу къигъэкІыу.

TхакIуэ Мэзыихъэ Борис илъес 80 ирокъу

ЗИ ЛЪАГЬУЭ ХЭЗЫШЫЖА

Мэзыихъэ Борис Бесльэн и къуэр Щхъэлыкъуэ къуажәм щыпсәу мәкъумәшыщIэ унағъуэм 1940 гъэм апрель мазәм и 7-м къищаլъуаш. Курит еджапIэр 1958 гъэм а къуажәм къишиуаш. Школ нәүжъым ар щыләжъаш я жыләм Кировым и цIэр зәрихъеу щызәхәта колхозым. ИтIанәщ ар щыщIэтIысхъар Къэбәрдей-Балькъэр къэрал университетым – 1959-1964 гъәхәм ар щеджащ тхыдә-филология факультетым урысыбзәмрэ литературәмкIэ, адигәбзәмрэ литературәмкIэ и къудамәм. А еджапIэм щIэнүггә нәхъышхъэ къищIэзыха Мэзыихъэ Борис къулыкъу IэнатIэ зыбжсанә зәблихъуаш: ар щыләжъаш печатым и щәхүхәр щахъумәу КъБАССР-м щыла IуэхүщIапIэм (1964-1967), «Ленин гъуэгү» (иджы «Адыгэ псалъэ») газетым (1967 гъэм къищищIэдзауэ 1979 гъэ хъуху корреспонденту, къудамәм и унафәщIу, жәуап зыхъ секретару щытащ), 1979 гъэм ар ягъәуваш КПСС-м и обкомым печатымкIэ, телевиденәмрэ радиомкIэ и секторым и унафәщIу. ИльәсищкIэ абы щылауэ, «Ленин гъуэгү» газетым и редактор нәхъышхъэ ящIаш. Мэзыихъэр Уры-

сейм и Журналистихэм я союзым и Федеральнэ Советым, КөБР-м и ТхакІуэхэм я зэгүхъэныгъэм илъес куэд щІауэ хәтиш, Көбәрдей-Балъкъерым и Журналистихэм я союзым илъес 35-м щИгъукІэ и тхъемадэу щыташ. Борис тІэунейрэ хахаш Көбәрдей-Балъкъерым и Совет Нэхъышхъэм и депутату.

Мэзыхъэ Борис зэрэлажьэм хуэдээрэ, 1986 гъэм къиухащ КПСС-м и ЦК-м деж Жылагыуэ лэжъыгъэхэмкІэ щыІэ академиер. КөБКҮ-м щыщІэса лъэхъэнэм къищыщІэдзауэ абы литературэ Іуэхум быдэу зритаяш щыташ, и новеллэ кІешІхэр а зэманым газетхэмрэ журналхэмрэ къытхеуэ хуеҗъяаш. ЗанищІэу цЫхухэм я гумрэ я псэмрэ дыхъяаш, и тхыгъэхэм гъэпсыкІэ дахэ зэрашІэлъым, тхакІуэр адрийхэм къыхэзыгъэшхъэхукІ хъэтиI щхъэхуэм къыхэкІыу.

Анхуэдэу зи дамыгъэ зиIэжу адигэ литературэм къыхыхъа Борис къищта темэм фІыуэ егүпсысу, зэнкърихиу матхэ. Арди нобэрэй гъащІэм и усакІуэу убж хъунущ. ГурыщІэ къабзэ хуиIэу, ІэкІуэлъакІуэу ар томхыхъ къуажэдэс мэкъумэшищІэхэм, хэкур зыхъумэжсурэ зи псэр зытхэм, зауэм хахуэу хэтахэм, цЫхху къызэрэгүэкІхэм я гурыгъу-гурыщІэхэм. Мэзыхъэ Борис тхакІуэ набдзэгүбдзаплъэш, гъащІэм нэ жанкІэ пхопль, абы сэтэйм къытромыдээ Іуэхугъуэхэм гу лъетэ, ахэр зэнкърихауэ тхылъеджэхэм я пащхэ ирельхъэ, абыхэм я къеҗъсанІэхэр, я къуэпсхэм зэрызаукууэдийр къехутэри, ди фІэш ищІу дыкІэлъегъэплъ. А псори гупсисэ къабзэкІэ псыхъяаш. Араш Борис и новеллэхэр гурыхъ зыщІри.

20

И новеллэхэм, и тхыгъэ инхэмии Борис щыпсалъэбэктым. Псалъэр зэгъэзэхуауэ, күпщІафІуэ къегъесэбэп, зытепсэлъыхыр кІешІрэ ЙүтиIу, цЫхури, абы и Іуэхуушафэри, и гурыщЭри, и дуней тетыкІэри къегъэлъагъуэ. Тхыгъэхэр адигэбээ къабзэкІэ, жыIэгъуэ дахэхэр куэду хэту тхааш, удихъэхыу укъоджэ.

АдигэбзэкІэ ятхауэ фІэкІа умыщІэну абы зэридзэкІаш урыс, ди лъэнкъ литературэ классикэм щыщ тхыгъэшхуэхэр. Псалъэм патщІэ, Мэлбахыуэ Елбэрд и «Іуащхъемахуэ кІуэ гүүэгур шынагъуэш», Вэрокъуэ Владимир и «Яхуэззигъэгъум къыхурегъэгъу» романхэр, Толстой Лев и «Хъэжы-Мурат» повестыр, нэгъуэшІхэри.

Мэзыхъэр журналист, публицист ІэкІуэлъакІуэш. Ар илъес 30-кІэ газетым щылэжъяаш, абы щыщу илъес 15-м редактор нэхъышхъэу. Абы и къалэмитэм къищІэкІаш очерк хъарзынхэр, публицистика тхыгъэ күпщІафІэхэр, къэралым щекІуэкІ ІуэхугъуэшІэхэм, цЫхухэм я псэу-кІэм, лъэнкъ Іуэхум төххуауэ лэжъыгъэ куэд.

Художественнэ творчествэми жылагыуэ лэжъыгъэхэмий ехүлІэ-нэгъэфІ щызиIэ Мэзыхъэ Борис хуэфащэ гулъытэ игъуэту сыйтым дежи и къалэнхэр игъээшшІаш. Ар Урысей Федерацэм щэнхабзэмкІэ щЫхъ зиIэ и лэжъакІуэш, абы къыфІащаш «Адигэ Республика шылхъ зиIэ и журналист», «Көбәрәший-Шэрджэс Республика шылхъ зиIэ и журналист» цІэ лъапIэхэри. Мэзыхъэм къыхуагъэфэщаш СССР-м, Урысей Федерацэм я Журналистихэм я союзхэм я саугъэтихэр, ЩЫхъ, Щытхъу тхыилъ зыбжани къратайц.

Мэзыхъэ Борис хужаахэм щыщ пычыгъуэхэр

* * *

Критикхэми, тхакIуэхэми, щIэджыкIакIуэхэми Мэзыхъэ Борис нэхъыбэу къызэрацIыхур адыгэ новеллистикэм и зэхэублакIуэу зэрыштымкIещ. ТхакIуэ куэдым къехъулIэркым псальэ машЦэкIэ гупсысэшхуэ къэIуэтэныр. Мэзыхъэр а жанр мытыншым дэгъуэу зэрыпэльэшцыр пасэу наIуэ къыщыхъуаш газетхэмрэ журналхэмрэ къитехуя и япэ новеллэхэм. АбыхэмкIещ зэман кIэццым къриубыдэу ар тхакIуэ цIэрыIуэ зэрыхъуар. А тхэкIэ лIэужыгъуэмкIэ Мэзыхъэ Борис лъэццыхъа къахэкIагъэнкым нобэрэй ди тхакIуэхэм, ар адыгэ новеллистикэм и классикц.

«Гъуэгупэ псальэ», «Вагъуэзэшибл», «ПцIашхъуэ хужь», «Мазэхэ жэш», «Бжыхъхъэр пцIашцэ пыльэлтыгъуэш», «Къуажэ пыхыхъэр», нэгъуэцI тхыльхэмкIэ, дэгъуэу адыгэбзэм къригъэзэгъэжа романхэмкIэ дызыгъэгуфIа Мэзыхъэ Борис творческэ зэфIэкIышхуэ иIэщи, ди гуапэу дохъуэхъу дигъэгуфIуэ куэдрэ тхуэпсэуну.

ХъэфынцIэ Мухъэмэд,
*«Адыгэ псальэ» газетым и
редактор нэхъышхъэ,
Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и тхъэмадэ*

* * *

Мэзыхъэ Борис адыгэ литературэм къыщыхъяхам, япэ итахэм хаша гъуэгуракым зрикIуар, атIэ еzym и лъагъуэ хишижаш. Абы и лыхъужыхъэр псэкIебиш, и IэдакъэцIэкIхэр плъыифэ куэду зэцхъэцокI. И бзэр гъэхуаш, шэрыуэш.

ТЕУНЭ Хъэчим
1979

* * *

Хуабжьу сигу ирихъаш расскажхэр. Си гуапэу селэжъаш. Уеплъыжыну ныпхузогъэхыж икIи уи лэжыгъэцIэхэм сыпоплъэ, злэжын гъунэжу сиIэ пэтми. Сыпоплъэ, сый щхъэкIэ жыпIэмэ, уи IэдакъэцIэкIхэм сыдахъэх.

ЦЫБИН Владимир
1982

* * *

Заум и лъэужь мыкIуэдыхын къызытенар зы цIыху лIакъуэкым, зы ныбжъкым, зы гъашIэкым. Еzym хуэдэхэм я нэгу щIэкIар гум нэсу къигъэлъэгъуэфац Мэзыхъэ Борис.

Ар нэ жанкIэ гъашIэм кIэльоплъыф, утыкуакIуэ къещI икIи къегъэпсэльэф занщIеу гу зылъумытэ хъэпшип цIыхуфэкIухэр. И дуней еплъыкIэр, цIыхухэм зэрахуষтыр къызэрыгуэкIещ, къабзэш.

Ахэр зыхэплъагъуэ абы и IэдакъэцIэкIхэр занщIеу гум дохъэ.

СОКЬУР Мусэрбий
1977

* * *

Сэ хуабжыу сигу ирохь, си гуапәүи сыйкъоджэ Мәзыхъэ Борис итххәм, псом хуәмыдәжу и новелләхәм. РадиокІи жысІауэ щытащ мыр дыдәр: новеллә тхынкІэ Нало Зауррә Мәзыхъэ Борисрә япәхъүн зэкІэ димыІау си щхъәкІэ сэ къысшохъу. (Тхъэм абыхәм ящхъәпрыкІыфынхәр дяпәкІэ къыдит).

Шәч къытезыхъэн щыІау ди гугъәкъым новеллә и ІуәхукІэ а тхакІуитІым я цІә-унәцІәхәр зэкІәлтькІауэ ди литературәм зәрыхеувам.

ИУТЫЖ Борис
1989

* * *

Хәку зауәшхуәм теухуауә апхуәдиз ятхащи, щІәшыгъуәу зыри пхужымыІену, пхуәмытхыжыну къыпшохъу. Ауә гъашІэр пхуәІуэтшІыркъым. Щыхугури апхуәдәш. Арауә къышІәкІынщ Мәзыхъэ Борис и новелләхәм укъеджәну щІәшІәшыгъуәр, щІәгүкүнәжыр.

КЛЕНОВСКИЙ Петр
1969

* * *

Мәзыхъэ Борис и ИәдакъәшІәкІәхәр щІыпІэ куәд ямыубыду, ауэ икъукІэ купицІафІау апхуәдәш. Абыхәм укъынцеджәкІэ литературә нәсым узәшІеубыдә. Уетхъекъу къигъәшІ образхәм я зәхәлтькІәм, я псә беягым, гурышІә гуәрхәр къызәшІәзыгъәст къехъукъашІәхәм.

И лыхъужжыхъэр заншІау гу зылъумытән цІыху къызәрүгүәкІуу уегъельтагъури, хъәл-щән хъәләмәтышәхәр якъуәльбу къышІегъәкІ. ИкІи удәзыхъәхри араш, гъашІәм зәрешхырыш, абы къышымыхъуарә цІыхум яхәмыйләр къызәримыгүпсисырыш.

БЕЛГЪЭРОКЪУЭ Евгение
1989

* * *

Ильяс тІошІрә пшІым щІигъуаш сэ ныбжъәгъу зәрысхуәхъурә Мәзыхъэ Борис. А ильәсхәм сэ фІыуэ къесцІыхуаш ар и хъәл-щәнкІэ, дуней тетыкІәкІэ, фІыуэ сыйшыгъуазәш и ИәдакъәшІәкІәмми.

Мәзыхъэ Борис адрей ди тхакІуәхәм къашхъәшокІ зытетхыхъ ИуәхугъуәхәмкІэ, и тхыгъэм хәтхәм зәрызаужымкІэ, абыхәм я дуней еплъыкІәмкІэ. ТхакІуәм и тхыгъәхәм хәт цІыхухәр нәхүхәш, фІы зыләжхәш, мурадыифI зиІәхәш. КІәшІу жысІәнци, тхылъеджәр фІым къыхуреджә. Мәзыхъэ Борис япәкІэ пльә тхакІуәш. Абы ди гъашІәм хәль щышІәныгъәхъу ильагъухәр утыку кърихъәурә «тефышІыху» щыткъым. ТхакІуәр ди зәман бләкІарш нәхъыбәу зытетхыхъыр.

Сэ мы зымкІэ сыйхуәупсәну сыйхуейт Мәзыхъэм: «Борис, цІыхухәм фІыуэ укъальтагъу уи тхыгъәкІи, уи дуней тетыкІәкІи. Тхъэм уи гъашІэ гъуегу къыппәшшылтыр к'ыхъишицІ, уи тхыгъәхәри куәд ишІ».

Сэ дапшәзиши пшІэ пхузозшI, пшІэ зыхуашІым ухуәдәзи.

ХъЭХЪУПАЩІЭ Хъәжбәчыр,
Къәбәрдей-Балъкъәрым и цІыхубә тхакІуә
1990

* * *

Сэ Борис зэрыстудента лъандэрэ соцЫхури, фы мыхъумэ, Іей лъэпкэ дэслэгъакъым. Псом япэу дэ Түр гүнэгъу дызэхуэзыщар лэжьыгъэрш. Зы пэш дышІэсу, ди лэжапІэ стІолыр зэбгъурыту, зы Іүху зэдэтщІэу, ди дзыхь зэдгъэзу ильэс зыбгъупшІ зэдехъэкІаш. Зэгуэр и жагъуэ щысщІай, сышешхыдаи къыххуагъэнщ, ауб си нэхъыгъэм и нэмисыр абы сый щыгъуи и Йыгъац.

Сэ редакцэм сикЫижу радиокомитетым сикІуэжа иужь щэнхабзэмкІэ отделым и унафэшІу си пІэкІэ Борис лэжъаш. Күэд дэмыкІу аргуэрү драгъэкІуэтейри, жэуап зыхь секретару ягъеуваш. Абы иужькІэ редакцэм щІашри, партым и обкомым яшаш, печатымкІэ секторым и унафэшІу. А лэжьыгъэр хъарзынэу ильэс зыбжанэмкІэ ирихъэкІа иужь, здикІа редакцэм къигъээжаш газетым и редактор нэхъышхъэу. А лэжьыгъэ гугъур Мэзыхъэм ильэс 15-кІэ ирихъэкІаш. Абы нэхърэ нэхъыбэкІэ а ІнатІэм бгъэдэта япэкІэ щыІауи сцІэркъым.

Борис республикэм и Журналистхэм я союзым и унафэшІу, Урсым и Журналистхэм я союзым и секретару щыташ. Къэралым и Журналистхэм я союзышихуэм Къэбэрдей-Балькъэрим и лЫкІуэу хыхъэ Мэзыхъэм абы пшІэшхуэ къызэрышыхуашІым и щыхъэтщ еzym и делегацэм и нэхъышхъэу ар ильэс зыбжанэ ипэкІэ Бангладеш къэрал пхыдзам зэригъэкІуар, и саугъетыр къриту лауреат цІэ лъапІэр къызэрыфІишар.

Ильэс 30 хъуауэ журналист къалэн мытыншыр хуэІэижку езыхъэкІ Мэзыхъэм а ІнатІэм щилэжъаш ущЫщытхъун Іүху щхъэпэ куэд. Ауб ар республикэм къызэрышщацЫхур журналист къудейүекъым. Борис яшыщщ къэбэрдей литературэм хэлъхъэнгъэфІ хуэзышІа ди тхакІуэ нэхъ пажэхэм. АдыгэбзэкІи урсысыбзэкІи къыдэкІауэ ди пашхъэ кърильхъаш тхыль куэд икІи ахэр цЫххубэм гунэс яшохъу. Мыр гъацІэм нэ жанкІэ хэпльэф, пэжыр къэзыльгъуф икІи гум нэсу зытхыжыф тхакІуэхэм яшыщщ. Абы и новеллэхэр цЫхум и псэм нос, гум хыхъэу пэжщ, гъацІэм и нэхъ уэрыпІэм къыххэхъукІаш.

Насыпир Ыхъэ мыгуэшщ, ари къузэритьщ, – жаІэ. Ауб абы зы хабзэ нэрымыльгъагу гуэр, Іэмыр хъу ухыгъэ хэлтмэ, Борис и насыпым и къежапІэр и анэм хуиІа лъагъуныгъэ мыхухыжырш. Зи анэ зыужэгъужа щыІэу къышІэкІынкъым, ауб Борис хуэдэу ар егъэлеяуэ зылъагъуфари зырыщ. Ахэр ауб сыйми жысІэ псальэ тегъэлакъым, атІэ дыщызэдэлэжья лъандэрэ абы дэслэгъагу пэжщ. Анэр фыуэ плъагъунри насыпщ.

Тхъэм пхущІигъэхъэ, Борис.

КЪЭРМОКЬУЭ Мухъэмэд,
Къэбэрдей-Балькъэрим и цЫххубэ тхакІуэ
2015

* * *

Сэр нэхърэ Борис зы хъэнтхуупс шынакъкІэ нэхъыжыщ. НэгъуэшІу жыпІэмэ, езыр дунейм къызэрытехъам папшІэ Тхъэм хуашІ фыщІэ ІэшрыНыр гүнэгъухэм къыхурахъэкІа нэужь сикъалхуаш. НыбжкІэ куэдкІэ дызэрызэшхъэцымыкІым емыльтыгауэ, сэ абы, Мэзыхъэ Борис хъужым, пшІэрэ кІухъэнрэ хузощІ, жъантІэри изотри зыдзогъазэ, сыдохасэ, дапщэщи и сэбэп къызокІ, Іэмал и Іэу, и кІэри сугутЫшцкъым. Ильэс 35-рэ хъуаши, «Черкес хэку» газетым (япэм «Ленин нуру» щытам) гугъу сышохъри, фыуэ соцЫху, согъэныбжъэгъу, и нэхъыжыгъэри соІэт. Ар умылъагъун, уэим зыхуэпшЫин, щЫхъ зыхуумыщЫин,

умылтытэн цыхукъым. Уехъэху абы и цыху хэтыкІэми, и зыгъэпсыкІэми, и хэльэтми, цыхугъэмрэ адыгагъэмрэ зэрилтытэми, ахэм пшІэ зэрахуицІми.

Борис журналист ІэкІуэлъакІуэщ. Абы и къалэмымпэм къышІэкІаш очерк купцІафІэхэр, публицистика тхыгъэфІхэр, цыху псэукІэм, лъенкъ Іуэхум ятеухуа лжыгъэ куэд.

Щэнхабзэм щілэгъэхэм папшІэ ди ныбжъэгъум къифІашац «Урысей Федерацэм щэнхабзэмкІэ щыхх зиІэ и лэжъакІуэ», адыгэхэм яку дэль экономикэ, щэнхабзэ зэпышІэныгъэхэр гъэбыдэным, лъепкъыр зэрыубыдыжын щхъэкІэ лэжыгъэшхүэ зэрыигъэкІуэкІым папшІэ – Адыгей Республика ми Къэрэшней-Шэрджеэмси щыхх зиІэ я журналист цІэ лъапІэхэр.

Борис! Сынохъуэхуу узыншагъэ быдэ уиІэу, гуашІэ пхэльту, гукъын дэж ушмышицІэ иджыри апхуэдиз къэбгъэшІэну! Уи ильэсхэр иредахэ, узд гъэгъяуэ!

ДЭБАГЬУЭ Мухъэмэд,
*Урысей Федерацэм щэнхабзэмкІэ щыхх зиІэ и лэжъакІуэ,
Урысейм и ТхакІуэхэм я союзном хэт,
Къэбэрдей-Балъкъэрьимрэ
Адыгэ Республика ми щыхх зиІэ я журналист
2000*

* * *

24

Мэзыхъэ Борис тхакІуэ Іээш, журналист ІэкІуэлъакІуэщ. Абы и щыхъэтц Борис и къалэмымпэм къышІэкІа дэтхэнэ зы повестри, но веллэ кІэшІхэри. «Вагъуэзэшибл», «Бжыхъэр пшІашэ пыльэлъыжыгъуэщ» тхыгъэхэм емыджа адыгэ куэд щыІэу къышІэкІынкъым.

Мыр сигу къокІыж. Черкесск къалэ ІуэхукІэ сыйІуауэ си ныбжъэгъурэ сэрэ дытепсэлъыхырт адыгэбзэкІэ къыдэкІа тхылъхэм, адыгэ щэнхабзэм, адыгэ гъуазджэм и зыужыныгъэхэм, адыгэ хабзэм. Псалтьэм къыдэкІуэу жысІат Борис «Вагъуэзэшибл» зыфІища и тхыгъэр дунейм къизэрытехъар. Си ныбжъэгъум и нэхэр къицШыщхъукІаш: «Борис цыху набдзэгубдзапльэш, къеғъэкІуэкІ куэд хэмьту и псальэхэр купцІафІэц. Абы и тхылъыщІэр дау къысІэрыхъа хъуну?» Сэ си ныбжъэгъур къэзгъэгугъац икИ «Вагъуэзэшиблыр» хуезгъэхъауэ щытащ.

Адыгэхэм зыгуэрым щытхуурс кърагъэжэхыну фІыуэ яльагъуркъым. Ауэ Мэзыхъэ Борис фІыщІи щытхуу зыхуэфащэш. Ар цыху гуапэш, адыгэлІш.

Псоми фІыуэ фоцІэж 1993-1994 гъэхэр. Абы щыгъуэ Мэзыхъэ Борис «Ленин гъуэгу» газетым и редактор нэхъыщхъэу щытащ. Къэралри цыхури зэшІэукубэят, псори зэрыхъзэрийрэ зым жиІар адрейм зэхимыхыжу. АтІэ а ильэсхэм ехутылІауэ, тщыгъупщэжыпэ нэхърэ нэхъыфІш, жысІэри «Адыгэ хабзэ» тхылъыр стхат. АрщхъэкІэ пыІэзэфІэхым хэтим ешхуу властыр зыгуэшхэм, абы щхъэкІэ зепекъухэм уи хабзи, уи бзыпхыи къафІэуэхужынт? Щай фІыщІэжку кърадзэртэкъым.

Тхылъ щІатхыр зыгуэр къеджэн, жаІэри араш. АрщхъэкІэ си Іэрытхыр си стІолым телтг, и фэр гъуэжь хъуным нэсауэ, зэманным ипхъэхыжауэ. Сытми, сигу къэкІаш: нэгъуэшІ мыхъуми, мыбы щыщ пычыгъуэ гуэрхэр газетым традзамэ арат. СыкІуаш Борис и деж. ГурызгъэІуаш Іуэхур зыІутыр. Іэрытх пІашэ и пашхъэ ислъхъар, и

хъэлъагыр ишэчым ярэйуэ, къиІетац, иужькІэ зыІэцІиубыдэжри жиІаш: «Мы япэ напэкІуэцІым къышыцІэдзауэ мы и лъабжээ напэкІуэцІым нэсихункІэ зы хъэрф дэдмыгъэхуу теддээнц. Мыр адыгэхэр дызыхуей Іуэхуш».

ИкИ ильэс ныктуэм щІигъукІэ тхыгъэр газетым къыттехуац. «Адыгэ хабзэ» тхылтыр иужькІэ щхъехуу къыдэкІаш. Ауэ абы нэхърэ нэхъ сынгогуфІыкІ газетым тета пычыгъуэхэр зэхуахъесурэ тхылтым ещх ящІауэ жинт тралъхъэжауэ адигэ унагъуэ сизэрхъэхэм къышацтэу сагъельэгтуя иужькІэ. АбыкІэ фІыцІэр зыхуэфацэр Мэзыхъэ Борисщ. Нэгъэсауэ уадыгэлІщ, Борис. Тхъэм ухущІигъэхъэ, Тхъэм гуапагъэ пицІэуэ, пицІар цІыхум, адигэхэм зэхашІыкІыу, уузыншэу, уи унагъуэ, уи Іыхылы, уи благъэ, уи ныбжъэгъухэм я ехъулІеныгъэ ущыгуфІыкІыу куэдрэ уигъэпсэу!

МАФІЭДЗ Сэрэбий,
тхыдэ Ѣлэнүүгъэхэм я доктор, тхакІуэ
2000

* * *

ХыцІ гъэхэм я пэцІэдзэм ди литературэм къышІэтэджауэ щытац тхакІуэ, усакІуэ Ѣлалэ гупышхуэ. Ди тхыдэ благъэм щыгъуазэ дэтхэнэми ещІэ а зэманыр зыхуэдар: иджы зэрыжкац хабзэщи, дунейр уэфи хъуэ щыцІидза лъэхъэнэт ар, хуитынгъэм ижь машІэ къыкъуэури, цІыхум ягу ильыр я жъекІэ яІуатэ хъуауэ.

Литературэми щызыхэпщІэ хъуац а жыы машІэм и ІэфІыр, абы и бзэр хуит хъуэ Ѣлдзац. Апхуэдэ зэманым литературэм къышІэтэджа тхакІуэ, усакІуэ Ѣлалэхэрщ, я ныбжъ нэсли, лыпІэ иувауэ, нобэрей ди литературэм и жъантІэм щылажъэр, абы и фыпІэр зи Іэдакъэ къышІекІар.

Сэ шэч къытесхъэркъым Мэзыхъэ Борис апхуэдэ тхакІуэхэм зэращыцым. Ильэс тхущЫм щІигъуац щолажъэ ар ди литературэм, а лъэхъэнэм абы и къалэмьпэм къышІекІаш ди литературэм и тхыдэм зэи щымыуужыхыжын тхыгъэ хъэлэмэт куэд – и рассказхерауи, и новеллэхерауи, и повестхерауи ирхэхьи. Апхуэдабзэу шэч къытесхъэркъым Мэзыхъэ Борис и Іэдакъэ къышІекІа тхыгъэхэр зыхэгъуэшэн зэрышмыІэм. Зи къалэмьр жан тхакІуэ набдзэгубдзапльэм, зэрыхабзэщи, тхэн зэриублэ лъандэрэ къыдогъуэгурлыкІуэ иужькІэ зэи ІэцІыб имышІыж темэрэ образэрэ. Дашцэрэ игъебатэми, зыщимыгъэнцІу, хуэмүхыу, Мэзыхъэм и тхыгъэхэм лъабжъэрэ күпщІэрэ яхуицІыр цІыху цІыкІум и дунеймрэ и гурыгъу-гуршицІэхэмрэц. Мэзыхъэм зи образ къигъещІ и цІыху «ЦІыкІум» и псэм и дахагъкІэ, и цІыхугъэкІэ, и гупсысекІэ уимытхъэкъун плъэкІыркъым – дауи, ар зыхузэфІекІыр цІыхум и гущІэлтапсэм къипсэлтыкІыф, абы и гум щыцІэмрэ и фэм дэкІымрэ дээзигъэльлагууф тхакІуэрщ. Апхуэдэ тхакІуэц Мэзыхъэ Борис – зэфІекІ инрэ Іэзагъэшхуэрэ къыдалхуауэ, Тхъэр абыкІэ къыхуэупсауэ.

КЪЭРМОКЪУЭ Хъэмид,
тхакІуэ

* * *

«Гъуэгупэ псальэ» – арат Борис и япэ дыдэ тхылтым зэрэджэр. Тхылтым и цІэр абы ит рассказхэм ящыц зым и псальщахъэм къытет-Іат. Ауэ апхуэдэу Ѣығифищам куэдым уригъэгупсысырт. Балигъ

хъяуаэ гъащIәм щыхыхъекIә къыхих гъуэгурщ цIыхум дуней тетыкIәу иIэнур зыхуэдэр бэян къэзыщиIыр. ФIы уигу ильу гъуэгу утехъамә, уи Iуэху тэмэму укъытекIыжыниц.

«Гъуэгупә псальэ» тхылъ цIыкIур къыщIәкIаш тхакIуэ щIалэр литературэшхуэм хуэзыш гъуэгум и къежапIәу. Абы наIуэ къыщIаш художественә прозэм и лIэужыгъуэхэм ящышу Мэзыхъэм нэхъ зэфIәкI къышцигъэльгъуэнур. Ар рассказ кIәщIырщ, новеллә жыхуалIэжырщ.

Новеллә жанрыр япэу нэхъ IәщIагъэ зыхуэхъуар, абы и дахагъэмрэ и фIагыымрэ нэхъ IупшI тицзышиIар Мэзыхъ Борисщ. Абы и тхыгъэхэрщ ди прозэм и жанрыр зэрэфIакIуэр нэхъ наIуэу къызыхэшыр. Мэзыхъэм новеллэм и хабзэхэр ди литературэм къригъэтIесащ а тхэкIә дахэ дыдэм и щапхъэ нэхъыифIхэм тету: тхыгъэр езыр кIәщIу, хыбар къэIуэткIә эзцIәкъузаэ, узыIәпишэрэ укъимынтуIыпшу, зы Iуэхум зы Iуэхур жы дэхунIэ имыIәу пыувэу, лIыхъужхэм я гумрэ я псэмрэ щыщIэр зы къалэм IэтыгъуэкIә уигъэльгъуфу, уи гум къришэлIэфу, мы тхыгъэр тIэкIум мышхуэдиз дауэ иригъээгъя, жыпIәу бгъещIагъуэу Iуэхугъуэ куэд къигъэбатэу, зыкIи узыпэмымпльяуэ хъыбарыр иухы.

Щхъэхуэу тепсэлтыхъыпхъэт тхакIуэм и бзэм. Борис адигэбзэм хуеджащ, филология щIэнэгъе иIэщ. Аүэ абы и тхыльхэм я бзэр еzym Иурылтуу къалэм къэкIуарщ, и анэм, и къуажэгъухэм я бзэрщ. Дауи, щеджэм, газетым щыщылажъэм, Тхъэм кърита бзэм нэхъри зиузэшIаш.

26

Борис и бзэр, пэж дыдэу, дахэш, лантIәщ, псынэпс Iубыгъуэу щIеңшыгъуэш, уцзызэкIәцIәплүу къабзэш, машIэрэ IәфIу зэгъэзэхуаш, жанщ, къуэлэнпшIэлэн зэмифэгъуц и псальхэр. ИгъащIәкIә Щхъэлыкъуэ удэмыхъами Мэзыхъэм и тхыльхэмкIә къепшIэнщ абы и къуажэгъухэр зэрыжъэнахуэр, псальэ хуэIэзэхэу, IуэрыIуэдэхэрэ гушыIэрэйхэу зэрыщытыр, адрес къуажэхэм зэрахэмымгъуэшэнур. Удехъэх тхыгъэ зыбжанэм публицистикэ плъыифэ зэрашIэлъадәми. Аүэ ахэр поэзие щIыкIә зиIэ публицистикәш.

Цыхугъэм и пшыналъэ лъэш зэфIэзыщIэ поэзиер, арыншәми, пэжыжъекъым Мэзыхъэм и новеллэхэм. Рассказ гупышхуэхэм, уеблэмэ, тхылъ посохэм (псалтьэм папшIә, «Вагъуэзэшибылым») усэ сборникым хуэдэу укъоджэ, псори зы тхыгъэшхуэм и Iыхъэ щхъэхуэ хуэдэхэу, аүэ Iыхъэ къэс еzym и къыщIәдзапIэрэ и ухыпIэрэ иIэжу, псори зы Iэнэм къызэрьиIәкIар наIуэ дыдэу къатешу, зы гупсысэ лъапIәкIә, зы къүэпскIә зэпышIахэу, псори зы гум къишхыдыкIыу. Прозэу тха усэу къыпщыхъухэри къахокI новеллэхэм. Апхуэдэш «Сэ ныбжъэгъу сиIәщ» новеллэм и вариант «Вагъуэзэшибылым» итар. Поэм дыдэм хуэдэхэш «Бжыхыхъ уафэхъуэпскI», «ЩихуитI», «Вагъуэзэшибл» тхыгъэхэр. Усэ псэлъэкIэхэр, жыIэгъуэ дахэхэр, зэгъэпщэныгъэ хъэлэмэтхэр, псальэ шэрыуэхэр узд цIынэм хэцәща налкъуту прозэ напэкIуэцIхэм къыхопшIыпшIыкIхэр.

ГъащIәм ину зихъуэжащ Борис и япэ тхыгъэхэр дунейм къытхъэу зэрышIидзэрэ. Дэри зытхъуэжащ а гъащIәм дригъусэу. Аүэ Борис къыхиха гъуэгум тету ерышцу и вагъуэм хуэкIуаш. Дэтхэнэ зыми и хъуэпсанIәщ и вагъуэр къыхуэлыду уэгум исыну. ТхакIуэм и насып вагъуэр литературэм и лъагапIэхэрщ. Мэзыхъэ Борис нэсащ а лъагапIэм. ДяпэкIи Тхъэм хущIигъэхъэ.

Новеллэхэр

МЭЗЫХЬЭ Борис

ПЛЭЩХАГЬ КҮҮРЭ

И лыр къынчысыжыну дакыкъэр къызыхуэмыйгъэс Зэрихъэ и гур күбжэмкіэ щыі эзпытт, унэм щыңгэси пщIантIэм къынчыдэльэдэжи, а джыдэ мыгъюэ, моуэ зэ къынчыхъэжу, сиғу бампIэр тескъутащэрэт, жиIэу. «КIуэ, Алыхым урицIыхумэ, жыIэ, сиғ хуэмыйгъэлIэнкIи хүнч, тхъэ. Ипхъу дыдэхэм, унэм къихъэжа нэужь, «уэ ди адэр зэрыплъагъум хуэдэу дэ тхуэмыйлъагъункIэ хүнч, дыкыильхуа пэтми», – къыжраIэ, я фIэнд дыдэу. ЩынчамыIэни щыIэктъым: хуабэу игъашхэркъэ, щабэу игъэгъуэлъ-игъэтIысыркъэ, ерыскын щыIэштыгъюэ щигъацIэрэ, сэ сщIэ мыгъуэрэ, зыгуэркIэ и гуапэ сщашэрэт, жиIэу къынчикIухь зэпыткъэ? Языныкъуэ хэблэ лыжым ешхъу, Иэшхъэ бацэрэ пщампIэ фIейүэ цыыху къытеплъакъым, Алыхым и шыкуркIэ, махуэ къэс щыIутель къабзэкIэ уэрамым зэрытехъэм ешхъиркъэспу пщэдджыжкIэ щыIагыцIэлъ къабзэкIэ зызэрызэфIихым и гугуу умыщыиххэ. Хъэмэрэ, вакъэ лъэдакъэ тепIытIакIэ лыжъя уэршерым яхигъэхъэрэ, и спорт гъуэншэдж лъэгуажъэр махъшэ сиджу Пийүэ? Узыхуейр арамэ, игу къихъамэ, нобэ щымыIэж шырыкъу лъапщэ къыхъ щабэм джэлэфей уэдыр къыптыжу хузэфIелхъэри, щицIалэгъуэм и нэр къызыхуикIа туфльэмкIэ зыкъырегъехыжмэ.

Цыхур къыпхуэгъапцIэми, Алыхыр лъагапIэм иту къоплъэри псори ельгагъу, къыпхуэгъэпцIэнукъым. Зэрихъэ и тхъэмадэр езыри и псэм къыдохъэ: и псаляр щабэц, ИфIщ, пщIэ-нэмис хуумышынкIэ Иэмал имыIэу езыми хабээ къыкIэлъызэрхъэ, Зэрихъи фэрыщIагъ лъэпкэ хэмьлүү бгъэдэтиш а нысэ ИенатIэм.

Бахъсэнокъуэ Мадин умыльгъун, умыльытэн цыыхукъым. И гъацIэ псом халат хужь щыгъэр сэм я нэхъ жаныр ИэцIэлъу сымаджэшым щыIетащи, и Иэзагъ зэкIам яшыгъупщэркъым и Иэпэщабагъри и псаляр гуапэри. ЛэжьапIэм къыпэрыкIуу етIысылIэжа Мадин щхъэгъусэ фIэкIуэдамрэ унаагъуэ ихъя ипхъу закъуэмрэ гумащIагъэу яхуиIар нысэ нэхъыщIэ цыкIум ирет. Зэрихъи ар зыхимышIэу хъун?! АрщхъэкIэ лыжым и псаляр гуэрхэр псэкIэ къимыштэу, зыхуигъэгүсэу, ильу щикIуэтыжи зэээмыйзэ къохъу, нобэ хуэдэу.

Ныриуэ-къриуэу, унэ-хадэ жиIэу ар Иэуэлъяуэху, Мадин тIэкIу къыхыIуэ къыIэцIэхъуа и шэджагъуэ зыгъэпсэхур иухш, зитхъэцIщ, зилъэшIри гъемахуэ пщэфIапIэм къыпыт лэгъунлей цыкIум къэкIуаш. И И хужь щабитIыр теукъуэдияуэ стIолым тельу, нысэм хуеплъэкIаш:

– Шей тIэкIу къысчуэпшIын, дахэ цыкIу! Жейм сыкынгъэмэжэлIаш.

– Си хъэзырыпсщ, тхъэ.

Зэрихъэ дадэр щыжайкIэ къынчытэджыным пэплъэу сиғым щыгъу и шейр хъэзырт. Мадин зэрыфIэфIым хуэдэу крушкIэшхуэкIэ къыхуихъаш, лэкъум, кхъуей убзыта щыгъуу, фошыгъури щхъэхуэу къыхутригъэуваш.

— ДэнІэ-тІэ уэ уи шейр? — и макъым къыхәщ гуапагъэм хуэдиз дыдэ ІэфІагъ зышІэлъ нагъуэ пашитІыр къиІеташ абы. — ИІэт, иІэт, шеибжъэ къэцІи къэтІысыт.

Шейм гукъыдәж хуимыІашәми, Зәрихъэ, «хъәүә» хужымыІэу, Іэнэ кІапәм крушкІэм епщәу къыптыІысхаш.

— Ы-хыы, армыраи хабзэр. Уи закъүэ пшхыр ІэфІкъым. Ерыскъым я нәхъ ІэфІыр зәдәпшыраш. Уи гуашә тхъэмымыцІэм щІещыгъуэ ипшәфІамә, «зыгуэр гъус щІини къэкІуэж», жиІэу нәпсалъэу щыташ. Псом хуэдәкъым шейм и Іуэхур — фадәм ешху, шейми ефәгъу уиІэн хуейш, армырамә ар псыІэфІ къудейц. Японхәми китайхәми шеяфәм хабзә дахә ирашІэкІыу къоکІуэкІ. Адыгәм шей папшІэу махъымәр диІагъэнш, ди хабзәм щыщ куәд епхаш. Шей ІэфІ дыдэ схузәхәпшІаш, нысащІэ, Алыхым гъашІэ ІэфІ къыуит...

— Шейши шейщ... — къригъәжъат Зәрихъэ, арщхъэкІэ Мадин идақъым:

— Хъәүә, тІасә, сә псәкІэ зыхызоцІэ мыбы и ІэфІагъыр. ПшІэрэ сый хуэдә ерыскъыри зыгъэІэфІыр? ПщафІэм и псәраш. Ягурә я псәрә халъхъэу япшәфІаращ ІэфІ хъур, армыхъумә тхъу, шатә куәду зыхальхъаракъым. Шейри апхуәдабзәщ: щІыхуитІым шейудзри фошыгъури зәхуәдәу халъхъауи сошІри, нәхъ мә дахә зиІэнури, нәхъ ІэфІ хъунури псәр зратарац. Мы шейр апхуәдизу гурыхъ зышІар уәраш, алыхыр насып мыухыжкІэ зыхуәупсән.

Зәрихъэ зыхицІаш и нәгур дыхъэрәну къызәрәзызәцІэнәр. Мадин абы гу лъиташ:

— Абы уримыукІытә, дахә цІыкІу, ар ушІэукІытәнкъым, ўшІэгүфІэнц. Апхуәдәу узыгъәса уи адә-анәр Алыхым пхуигъәпсәу.

— Упсәу, дадә, спшәфІар ушытхъуу зәрыпшхым сә сый хуэдәу сригуфІэрә, нәхъыбәж нәхъ ІэфІу къыхуәсштарәт си дадә фом, жысІэу сохъуапсә, тхъэ...

Апхуәдәурә зәдәуршәруә шеибжъэ зырызыр ирафри, щхъәж и Іуэху и ужъ ихъәжаш. Дыгъэр етІысәхати, Зәрихъэ хадәмкІэ ихъаш, тІэкІу пшІэну. Мадин нәгүбүджәр зыПуильхъәри, тхыль гуэрхәр зыбгъәдигъәкІуэташ — абыи ищІэн и мащІекъым: ләжыапІэм щыПутым зәхуихъәсауә тхыль куәд иІәш тхыдәм нәхъ теухуау.

Махуэр кІуэху Зәрихъэ нәхъ теужурә, Астемыр и къэкІуәжыгъуәм тесабырәжыпац. Тхъэмадәм шей дефа, абы и псальхәм Іичрам къе-зыгъәхъыжа нысащІэр иджы зәгүпсүсүр нәгъүәцІт: зыхуигъәгүсән, къэгубжын хуэдизу сый къыжриІат абы? Иджы йогүпсүсүжри, тхъэмадәм игу щІебгъэн къыхуәгъуэтыхъыркъым — еzym нәхъ нысәфІ жылә псом дәмисами, лІыжыр арәзы хуэмүцІынми емыкІу илькъым. «Сипхъу, си бын», жиІэу къеджә пәтми, Зәрихъэ, дауи щрети, хамә бынщ, хамә унагъуэ щальхуаш, щагъәсащ. Хадәм къыщикІыжами, Мадин къызәрхъурдҗәуар и жагъуэ хъуауэ хужыІэнкъым. «ТІэкІу зыгъәпсәху, дахә цІыкІу, махуә псом ульәрыйтетщ, телевизор епльым, музыкә едаІуәм уащыщкъым. Ләжыгъәр зыуха щыІекъым. Зыгъәпсәху». Дадәм ельагъу нысәм бостей быхъушхуэ зәрызәрихъэр.

Пшыхъәщхъәшхәр зәфІекІри, зәрихабзәу, Мадин щыжей пәшым кІуэжаш, телевизорыр пигъанәу хъыбарыщІэхәм епльыну. Зәшхъәгъу-сәхәр ләгъунәмкІэекІуәкІыжаш. Зәрихъэ и гугъат нобә зыхәта гурыгъу-турышІэхәр хуиІуатәу лІыр имыгъәпІейтеину, арщхъэкІэ хуәшәчакъым.

— Пшәдей дәнәкІэ бгъәзән уи гугъэ? — жыжъәу къыщицІидзаш абы.

– Шэджагъуэ хъуху сыжеинт си гуапэу. НэгъуэшІ хъуэспапІэ симыІэ, уэлэхьи. СщІэркъым къысщышІар – жей срикъужыркъым. Сыт щыжыпІэр?

– Бэзэрым дыкІуэн жысІэри арат, тхъэ, Іуэху блэкІ гуэр уимыІэмэ.

– Уэи, дыкІуэнмэ, ар проблемэ сыйти? СлІо къэтщэхуну уигу къи-хъар?

А упшІэррат Зэрихъэ зыпэпльэххэри.

– Щхъэнтэ.

– Іэу! Сыт апхуэдизу щхъэнтэкІэ ущІэрышыр? Бэзэр дыкІуэху къыбошщэху... ДиІэр уфІемашІэ?

– Тхъэ ди куэдыкІеймэ, дадэ игу ирихь къахэкІыркъым армыхъумэ. Сыт хуэдэ щІэзмыдзамэ, къурэш, жи. Тхъэ, къазыц щхъэнти, бабыщици, джэдьици, мо иджи къежьам хуэди щІэздзати, нэху къекІыу, «щхъэнтэ тыншт?», жысІэу сеупщІыху, «уэлэхьи, сэ щхъэнтэ тынш симыІэж, Тасэ, къурэ защІэш», жеІэм. Ноби згъашхэш, пІэ хуесщІыжри «зыгъэпсэху, дадэ, уи щхъэнтэр дыгъэ езгъяуш, къэзгъэ-бырыбаш», жесІати, аргуэрыжыу къысхупригъехам.

– Уи щхъэ ирумыгъажэ, жы хъуаш... Жы щыхъукІэ, сабийм хуэдэу къиинныныр Іуэхум хэль хъунц. Ди анэр зэrimыІэжрэ и цыр уаш.

– Хъэуэ, тхъэ, Астемыр, и щхъэнтэшхуэ хыфІэздэжар игу къеуэу ара сфІошІ. ИтІкІэ къыпхуэштэтэкъым, тхъэ, ар.

– Уэи, арами дышэм хуэдэу пыкІамэ-Іэ. Сэ си Іуэхущ ар дгъуэтыжмэ. Дэ махуэ къэс дядэм щхъэнтэшІэ къыхуэтщэхуфынкъым, уи дышым кърашахэм ящыц зы щІэдз, нэхь игу ирихынуми пшІэркъым.

АбыкІэ зэгурыІуэхэри, а Іуэхум афІэкІа къытрамыгъэзэжу, унагъуэр, зэрахабзэу, гъуэлъыжыгъуэм нэсыху, пшІантІэм щащІа уэршэрыпІэ унэ цыкІум деж щызэхэтІысхъэри щызэхэсахэш, къуажэ хъыбар тепсэльхыу, Мадин и гушыІэн къикІати, и хъыбархэм ири-нэжэгүжэу. Ауэрэ мазэр къыщыдэкІуэтэйм, Мадин зиІэтыжащ. Зэман гуэр дэкІыу, Зэрихъэ, тхыхъэшІыпхъекІэ гъэшІэрэшІа щхъэнтэш-хуэм ІеплІэ иришэкІауэ, тхъэмадэм «нэхульяэфI укъикІ» жриІэу и пІэр зэригъэзэхуэну щыцІыхъэм, лыжыр пІэкум ист, и щхъэр лъахъшэу щІэгуауэ. Нысэр щилъагъум, и гум къыщІипІытІыкІым ешхуу, ар пыгуфІыкІаш, итІанэ щхъэнтэм къеплъри:

– Уа, си нысэ дышэ цыкІу, мыпхуэдизрэ щхъэ си щхъэнтэр пхъуэжрэ? – жиІэу къеупшІаш.

Зэрихъэ, зыри къыгурымыІуэу, абы и нэгу иплъаш, пыгуфІыкІ хуэдэ эзишІри, жиІаш:

– Тхъэ, си щхъэнтэр къурэш, жыбоІэри щхъэнтэ хэпльэ пхузощІри арамэ, дадэ.

Мадин:

– Хъэуэ, Тасэ, уэлэхьи, щхъэнтэу къысщІэбдзыр жым ихын хуэдэу псынщІэмэ, щабэмэ, щхъэнтэм сыт и лажьэ, пІэшхъагъыр гъурмэ? ЩІэхыж, Тасэ, мый иктуусыкъужкІэ щхъэнтэ щабэш.

Зэрихъэ къыщІэкІыжри, и лым деж кІуаш, щхъэнтэр и бгъафэм зэрышІэкъузаяэ:

– Дадэ гъурщ жыхуиІэр щхъэнтэракъым, Астемыр, гъуэлъыпІэраш. Пшэдэй дыгъаши, езыр зыхуейм хуэдэ гъуэлъыпІэ щабэ къыхуэдгъэ-щэху.

... И пІэшхъагъыр къурэу къыщІыфІэшІымкІэ лыжым еупшІыну къуэми нысэми ягу къекІакъым.

Бжыхъэ уафэхъуэпскI

Паркым ар кIуерейш. МакIуэ, жьауапIэм щIотIысхъэри, и башыр и жъэпкыпэм щIэгъэкъуауэ, блэкIхэм нэкIэ якIэльокIуатэ. Зэми, хогупсысихъри, и нэ гъубажитIыр зы щIыпIэм тедияуэ Ѣысщ, иныкъуэми, игу иль псори къипсэллынхм хушIэкъуу, адигэ пшынэу, мэубзэрбэзэ. Уэршэрэгъу ѡимыгъуэтэм, и Ѣхъэ Ѣыхуэпсэллэжри машIэкъым.

Абы и ныбжъ хэкIуэтащ, ауэ, зэ еплъыгъуэкIэ, ильэс бжыхъэу ептынур зыхуэдизыр пшIэркъым. ЕкIуу щIэнща пащIэ гъумыщIитIми и Ѣхъэц къэкIыжагъашIэми зэманым сэху трикIаш. Ауэ къышникIухъкIэ и Ѣхъэр лъагэу Иэтащ, ильэс зыбжанэ щIауэ кърихъэкI нэгъуджэр къыIурыхуным тешынхм пфIэшIу, и башри дахэу япекIэ едзри, мыпIашIэу кIэльобакъуэ.

КъыздикIухым сабий цIыкIу хуэзэмэ, и Ѣхъэфэм Iэ дельэ, и жып куум кърехри кIэнфет IэшIелхъэ, балигъым хуэбзэIэфIщ.

Ар, хэти хуэмидэу, зи ныбжъ хэкIуэтахэм нэхъ яхуогумащIэ, ауэ урысыбээ зэrimыщIэм щIрищхъэжэр и гурышIэр зэражримыIэфым къыхъэкIыу арагъэнц. Адигэ къыхуэзэмэ, сабийм хуэдэу дуней гуфIэгъуэр иIещ.

Апхуэдэу махуэкIэрэ ар паркым исщ. Пенсием Ѣысхэм сэлам гуапэ кърахыу, къегуакIуэхэр «парк дадэкIэ» къеджэу.

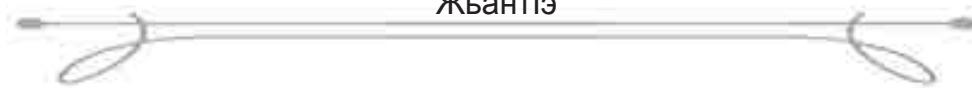
Иджы дыдэ ар бзэхри, тхъэмахуэ хуэдизкIэ зымы ильэгъуакъым. Абы ѢхъэкIэ паркыр нэцI мыхъуами, лъыжъ Ѣхъэпэльагэм къесахэм, нысащIэу зэшIэхуэпыкIа жыг хадэм зыгуэр къахуэту къафIэшIырт. Лъыжым къыщигъэзэжам, нэхъ жыифэ къытеут. И нэгуми, япэм хуэдэу, нэщхъыфIагъэр къыщыжыртэкъым, хэгупсысихърей хъуат. Зыкъом щIауэ зэмифэж тутынри къиублэжат.

— Аращ-тIэ, бгым япэ дэкIыр япэ йохыж, — хуэпсэллэжырт ар и Ѣхъэ. — Ажалым ГулъхъэкIэ гурыIуа ѢыIэкъым. Сэри сщIэльщ ар. Мынобэмэ — пшэдэй, мазэ, ильэс дэкIым... Ей, Хъэмид, Хъэмид, усIэшIэкIаш. Уэри... Напэ хужькIэ тхъэм дызэхуихыж, си ныбжъэгъуF. ГъашIэ, гъашIэ, фом хуэдэу уIэфIи... УэркIэ зызыгъэнцIа цIыху ѢыIауэ пIэрэ? Хъэуэ, ѢыIагъэнкъым. Ѣыхум я гуфIэгъуэр умыльагъуу, сабий цIыкIухэр уи лъэгуажъэм Ѣумыгъэджэгуу, ѢыI фIыцIэжым ущIэлтынры... — икIи лъыжыр куууэ щатэрт.

Тхъэмахуэ енкIэ и ныбжъэгъум и лЭныгъэмрэ абы къызэшIигъеуша гупсысэ нэщхъеийхэмрэ яIыгъац дадэр, жэцкIэ ямыгъэжейуэ. Абы нэхъапэми къыгурыйуэрт зэрымыуахътыншэр, гува-щIэхами дунейр къызэрибгынэнур, ауэ мы нэщхъеягъум нэхъри къигъэхыщIат.

КъемыузIами, дадэр жэцкIэрэ ѢшIурт, сабий цIыкIум хуэдэу, къуэми нысэми гукъянэ яхуишIырт. Абыхэм къаужэгъуауэ къызыифIигъэшIырт. АтIэми, Ѣайпсэллээн Ѣхъэусыгъуэ игъуэтыртэкъым — зыхуей псори къыхуашIэ: шхын хэплъыхъакIэ ягъашх, игу къихъэху къуажэм лъагъунлъагъу яшэж, къемычэнджещахэу зы Iуэху ялэжкыркъым: гуэнхъхы сый ѢхъэкIэ къихъын, я псальтэ дахэ мыхъумэ, я гуауэ зэхихыркъым.

Лъыжым и къуэмирэ и нысэмрэ гу лъамытэу къанэртэкъым абы, бжыхъэ махуэу, куэдрэ зызэрэрихъуэкIым, мыхъэнэншэ тIэкIум

щхъекІэ губгъэн къазерыхицЫм. АтІёми, зи щІалэгъуэхэм дежкІэ гурыгуэгъейт дадэм и гурыгъур.

Аүэ Іёмалыншагъэм и къаур зыхээзыцІам и гум зишхыхыжырт, абы нэххри лыжым и къаур щІихырт, гуэгу тету зи гудзэхэр зэхэшэща шэрхъуу, уфэрэнкІынным игъэшынэрт.

Дауз мыхъуами, гъащІэм текІуа щыІекъым, сый хуэдэ гуауэри пшхъэшех, гуфІэгъуэр, нэшхыыфІагъэр къыпІещІельхъэ, гүнэжуи гугъэ угэгъещІ. МафІэм къыпэрахыжа шэ къектуальэр зэретІысэхыжым хуэдэу, куэд дэмыйту дадэри зэрыщыта хъужаш...

... Уэлбанэ кІыхым и ужкІэ гъатхэ дыгъэр щыІфэм зыпхидзу хуабэш. Дунейр уэмщи, парк дыдэми жыы щыбгъуэтыркъым. Псыутхым ишхъэрабгъукІэ жъаупІэм щІэс лыжым и хъурыфэ пыІэ хъурейр щхъэрехри, щхъэ упсам пшІэнтІэпс къекІуар ирельэшІекІ, и джанэбгъэр ину зэйуех, пыІэр щИиупскІэури абы нэпкъымкІэ еунэтІ, нэхъ акъужь щыІэнщ, жыхуиІэу.

Жыг ІэплІакІуэ лъэбжъанэ быдэхэмкІэ щы йогафэм зышІэзыкъузам и лъабжъэм сабий игъэджэгуу щІэс фызыжым ар къызэрильагъуу, мэтэдж икІи Іэдэбу йопльых.

Лыжыр погуфІыкІ, нэхъ гүнэгъу зыхуещІри, гуапэу йоупшІ:

– Уадыгэ, тІасэ? – Фызыжым «ы-ы» щыжиІэм, – жыщхъэ ма-хуэ ухъуи, – жиІэурэ абы бгъэдохъэ, сабийм Іэ дельэри, тетІысхъэпІэ кІапэм потІысхъэ. ТІэкІурэ зэхущІэплхху щысхэш.

Бзылхугъэр адрей адыгэ фызыж куэдым бжыфІагъкІи, дахагъкІи, щыгъынкІи къазерыхэш щыІэтэкъым: гуэлмэдын упІышкІуауз, и напэр лэдхыфэт, щхъэфІэпхыкІ фыІыцІэм щхъэц тхъуа кІагуэр къыщІощ, и лъапэм теуэрэ жыпІену, бостей гъубажэ кІыхыр ипкъ гъурым щІакІуэу теубгъуаш.

– Мы цыкІур уи къуэрыльху хъунщ, тхъэм къигъэхъу, сабий дыгъэш. – ТІэкІурэ щыму щыса иужъкІэ: – Мыбы удэс, дахэ? – еупшІаш.

– Аїэ, мыдэ Брамтэм хъэшІапІэ сыйкъэкІуаш, си пхъум деж. – Фызыжыр псэлъэгъуаш.

Аүэрэ дунейм узэрилыгъуэм, хъэку гъэплъам хуэдэу, асфальтыр нэкІум къызэрэуэм, тыкуэнхэм щызекІуэ уасэхэм тепсэлтьхъя иужъкІэ, зышыщ къуажэхэмкІэ зэшІоупшІэхэри нэхъ гүнэгъууи зэроцІыху.

– Фи къуажэ куэдрэ синэкІуэрэямэ, уэлэхьи. Домбейхэ пцІыхуркъэ, Домбейхэ Хъэжыкъарэ мыгъуэм и къуэ МамытІэ?

– Ы-ы, тпэІещІэкъым. Азалыхъ, цыху хъарзынэхэм, я псалъэ гуауз зэхээзыха щымыІэ... Иджы дыдэ хъэгъуэлІыгъуэшхуэ яІай, на-а, и къуэрыльхум фыз кърагъэшащ. Алыхъ, нэрыбгэ цыкІури цыху дыщэмэ, къызыхэкІар тпэмъжыжъеу щопсэу, ІещІагъэри щІэнэгъэри иПэмэ, жэм тыса имыгъэтэджыну, Іэслъэс цыкІущ жумыІэмэ.

Хъыбарым здедауэм, лыжым зыгуэр иту къэкІыж щыкІэу пыгуфІыкІаш.

– Ей, уэлэхьи, «уей-уей» жригъэамэ МамытІэ и зэманыгъуэм, – дадэм «жедгъэамэ», жиІэну къригъэжьат, ауэ, щхъэшытхъу къыс-хужиІэнщ жыхуиІэу, трильэфэжаш икІи ар щІихъумэжын папшІэ бзаджагъэ хуекІуэ къыфІэшІыжу, гушыІэ щыкІэу йоупшІ: – Уэ мыбыкІэ хъэшІапІэ ушыІэмэ, хэзяныр дауз хъурэ, къыпхуэзэшкъэ?..

– А зи гугъу пшІы мыгъуэр ильэс тюшІрэ пшыкІублым ситу за-уэм кІуэри къигъэзэжакъым, – щэтащ ар.

– Бын дапшэ уиІэт, дахэ?

— ХъыджэбзитI, щIалэу щытамэ, дуней насыпир сысейти. Къуэ зиIэхэм сехъуапсэу си хъэдрыхэ кIуэгъуэ хъуаш. Си кхъаблэ къыщIэувэн сиIатэмэ, сымылIэжын сфиIэшIынти.

— Ей, зауэ джаур, куэд дигъепыхащ абы, си къуитIми къагъэзэжакъым, хамэ щIыпIэ щыкIуэдащ, я кхъашхъэ здэшыIэр дымыщIэу... — зэуэ къытеуа гупсысэр зыщхъэшихуу и набдэр дригъеуейри, ар аргуэрү щIэушиIаш: — УщIалэт, сыйту удэмүкIуэжарэ, зыр ла щхъэкIэ адресим зилIэжыркъым. ЩIэгъекъуэн пхуэхъунт.

ЕхъэкIыншэу къыхуигъеува упщIэм къигъескIа фызыжъым и напщиIэхэр дригъельеящ, итанэ бостейр и куафэм тришащIери лыжым дежкIэ зыкъригъэзэкIаш:

— Хъыджэбз цIыкIухэр дауэ хэхэсу есшэжьэнт?.. Гугъу сехьми, лъепкъым яхэсшыфакъым... Иджы сипхъухэр унагъуэ хъуаш, гъуэрыгъуэурэ сыщохъэщIэ, куэдри зыщысхуэIэжъэркъым, щыкъуанэ фIыуэ зылъагъу щыIэ? — Фызыжъыр, щхъэл мывэм хуэдэу телэжыкIа и дэхэр къыщIигъещу, погуфIыкI.

— Сэри си къуэ нэхъыщIэм сыбгъэдэсщ... гуэнных щхъэ къэсхын, нысащIэ цIыкIури дыщэм хуэдэм, ауэ сыйт... щIалэм щIалэ и Iуэхуущ, жи...

Фызыжъым и щхъэр ищIурэ абы къодайуэ.

— Си щхъэгъусэр дунейм зэрхэгжэ щхъэзакъуэ дыдэ сыхъуаш. Уи ныбжь итым хуэдэ пхуэхъун къэгъуэтыгъуеийщ, уи ныбжь итым хуэдэ, дахэ, цIыхур жы щыхъукIэ псэлтэгъу хуэнныкъуэш.

— Ан-а-а, уэ сыйту зыгуэр къыумышэжарэ? — дакъикъэ ипэкIэ лыжым къыхуидза хуэрыр фызыжъым и псальэм гушыIэрэ ауанрэ щIэлтү къыхуеутIыщиш.

— Къытхуэбгъуэтыркъэ зыгуэр... Иэпэ щабэу, бзэ IефIу... Уэ... уэ бу-жэгъуакъэ, уи щхъэзакъуэ-уи лъакъуитIу упсэуныр? — Псалъэм пщIэ щIатрэ, дадэм зэрылъекIэ зытрегъэу.

— Сэ сыйт, на-а? Сэ жы сыхъуаш. Уэ узыхуейр узезыхъэн, къыпкIэлльыплтын гуэрщ.

— Иэу, уэлэхы, уэ пхуэмыдэ жы жыхуаIэр? ЩIалэм я нэхь да-къэр уи дамэм тесу бгым дэпхыни! Гугъуехъым узэшчигуауэ аркъудейщ, — лыжым и макъыр нэхь жыгъыру къохьу, жьэгу куум яжъэм щIэхъумауэ дэль дэпхыр ущIэпщэм къызэрэзэшIэнэжым хуэдэу, нэцIашэ куум игъэпщкIуа и нитIыр къызэшIолыдэ.

— Уи щIалэгур илъым уэ... — фызыжъым и Iупэ щхъуантIэхэр зэтож, ауэ лыжым и нэгум ткIиифэ къытоуэ, и натIафэр пшынэкуу зэхуельфэсри, щэху дыдэ мэхъу.

— Сэр нэхъэр нэхъыфIу уэр дыдэм уошIэ жыщхъэр зищIысыр. УщыщIалэм, ущыдджэлам укъыщотэджыж. Уи жыщхъэрщ псальэр дахэ, гу щабагъ, уигу дахэ пхуэзыщIын цIыху ущыхуэнныкъуэри...

— Ар пэжщ, — мэццатэ фызыжъыр. А тIум адэкIи куэд къапсэллыну къыщIэкIынт, ауэ алтандэрэ хъарзынэу джэгуга сабийм гъина-нэу щыщIидзэм, фызыжъыр къэтэджыжащ. ЩIалэ цIыкIур и IэплIэм иригъэтIысхъэжри, лыжым гуапэу къепльаш.

— Пщэдэй къыдэкI, дыщысынщ, дыуэршэрынщ... — йольэIу мыдрейр.

— Азалыхь, сымыщIэ, пщэдджыжь сыкIуэжын сфиIэшIат...

— Дэнэ уздэПашIэр, Iэгъу? Ухунэсынщ...

— Пльагъункъэ... — жиIери, зиIэжъэжакъым фызыжъым. Лыжьри абы нэкIэ кIэлльыкIуэташ. Дадэм и нитIымкIэ сабийр зыIыгъуу кIуэж

фызыжкым уепльямэ, ар зи щІалэгъуэ цЫхубзт, и кІуэкІэ къудейм уи гущІэр къызәшІиІэтэу.

Лыжьри куэдрэ щысыжакъым. Фызыжъир къуэгъэнапІэ щыхъум, ежъэжащ. Ар иджы кІуэжырт нэхъ лъэ псынщІекІэ, и щхъэр лъагэу Іетарэ и Іупэр эзтежу, и гур къильэтын хуэдизу къигуфІыкІыу. Жыгыж лъабжъэм къышІэжа чы цЫкІур уэгум, хуабэм зэрыхуеІэм хуэдэу, дадэм и гущІэм къыштытэджа макъамэм, къарууншэ дыдэми, зиІэтырт, зишәшІырти, макъкІэ съжыІэ, жыхуйІэу, къеныкъуэкурт. Абы къыфІешІырт, блэкІа ильесипщІхэм я хъэлъэр и плІэм дэхужу езыри ильэс тІощІым къиувэжауэ. «Сыт мыпхуэдизу съзыхуэгуфІэр? КъысщыщІауэ съзыхуэпІашІэр сцІарэт... Сложь, си жыщхъэ хъэшыкъ сыхъуауэ ара? – зэупщІыжырт ар. – Ейехъ, ухэти уэ хъырцыжь и уджым».

ЕтІуанэ махуэм нэхъ жыгуэ лыжьыр паркым къызәрихъар езыми игъещІэгъуэжакъым – ар ежъэрт фызыжъир къэсыным. «ЩІалэжь цЫкІум хуэдэу щхъэ съпІашІэрэ?» – зыхуэшхыдэжырт ар. Ауэ фызыжъир къысщысар шэджагъуэ нэсауэш.

– Съзыпбэгъэплъяи, унэн, слІо, апхуэдизу узыгъэгувар? Ы-ы?

– Тхъэ сцІаи щымыІэ, унагъуэм тІекІу същыІэбащ, – абы лыжь зэщыхуэпкІар зэпиплыхъаш икІи, «уи фІэщи лыжь пэдроскІэм, еплъыт мыбы зызэрызэщиухуэпкІам», – и щхъэ хужиІэурэ пыгуфІыкІаш. Мыдрейми къихъа ІэфІыкІэхэр сабийм ІэщІилъхъаш. Уэршеру, зи гугъу ямыщІи зи гугъу ящІи щымыІашэу зыкъомрэ щыса иужъкІэ, псалъэм къыдэкІуэ хуэдэу, алъандэрэ къапсэлъам зыкІи емыпхауэ, дадэм и гупсисэхэр къызыпхигъэІукІаш:

– ИтІани, жыы ухъуауэ жоІэ, дэнэ къикІа жыы... Уэ пхуэдэ зы си унэ щІесатэми, – уэллехъи...

– АІэ, на-а, нэхъ щІалэш узыхуейр, узэрихъэфын хуэдэу, сэ си щхъэ зесльэфэжыф къудейщ, – а Іуэхум егупсыса хуэдэт нанэри.

– Сэ сылъэрзыхъэш, Іэу, куэд сыхуей сэ – тас-къубгъян къысхуингъэувмэ, дахэ къызжыкІэмэ аращ. Ей, узижагъуэр ужъышхъэ закъуэ, псэльэгъу уимыІэмэ, гупсысэм уеукІ. Дэвай, дегъауи, дызэгурыгъяуэ.

– СъщыщІалэм сыйдэмыкІуэжауэ, иджы цЫхум съит жаІэн, на-а?

– Унэидзыхъэу усхынщ...

– Унэидзыхъэу съпхъмэ плъагъункъэ...

Ахэр зэдэгушыІэрт. Зытепсэлъыхъир къазэрэмыхъулІэнур ящІэж пэтми, ехъекІ-къехъекІ хамылхъяу, зэрызэдэпсэунур зэми гушыІэу, инык'уэми я фІэшыпэ зытрагъяуэу зэхуаІуатэрт.

– Мыдэ пшцэдджыжым дыкъыщылъэтрэ жэмыр къызэдэтшу, сэ жэмыжымрэ мэл зытІущымрэ Іэхъуэм нээгъэсиху, уэ шэр щІэпхуу...

– Шатэпсым уефэрэ тхъуэплъ ухъужауэ упэщащэу пшцІантІэм удэсү...

– Іэмал имыІэу бжъэ зээгъэпэшыжынщ... фор сътым хуэдэу хущхъуэу жаІэрэ?

Махуэ зыщыплІкІэ ахэр зэхуэзащ, икІи, апхуэдизкІэ зэсати, я щэху зэщамыбзыщІыжу гукъеуэу яІэр зэхуаІуатэрт, пшыхъэшхъэкІэрэ зэхуэзэшхэрт.

* * *

... Дунейр машІэу къопсэпсауэри, асфальтыр уэгу хъуащ. Аузым къыдиху акъужь щІыПэтыІэр дадэм и къупщхъэ узхэм къопхъуэ. Пар-

кым цыыху щыагыуэ иськым. Пенсионер закъуэт йакъуэ газет йоплъри гъущап Іэм щысц.

МыпІащІэу дэкІуей дадэр и цыхугъэхэм къагъэувыІащ.

— Уэ ситу хуабжыу зыкъытыбдэй хъя? КIэ зэв гуэрхэм удамы-хъэхаэ пIэрэ? — жаIэу къыдогушыIэ.

— Ларькъэ абы жайлэр! — АдэкІэ кызыфIимыгъэкIыу лыжым и щхъэр ешIрий ожъяж, игу кызызэрильэтэр и ныбжым иримыгъэкIуу, абы ириукIытэнрэ ирипэгэнрэ имышIэу. Күэдрэ ар паркым ирикIукIаш, ауз фызыжыр къакIуэртэкъым. МыувыIэу кърипхыхъых уэшх цырыхъри и щIыфэм зыпхридзауэ, нәщхъеийу абы унэм иунэтIыжащ. Ауз щхъеху блэжа автобусым абы щильзгъуа фIещIаш зеса фызыжым и нәкIур. Абы къышыхъуащ ари еzym дежкIэ къеплъя, къыхуэтгүфIа.

«Сэлам къудей къызимыхыжу күнэжащ, – егупсысырт лыжыр, Иугъуэ къызык! Эш! Ицыцык! автобусым күэлтылтурэ. – Ар хабзэ? Хъуакъым ар... Си Иэр къиубыдыжами сый хъунт?»

Машинэ кий макъым лыжым и гупсысэхэр зэпиудаш. Ар гүэгум ику дыдэм итт. Щхэрыхь юуэкигьюэм кыккүэжа машинэ псынцIэр кыргыри, лъэбакъуитIкIе нэхъ пэмыжыкъэу кIэнцIу кыышувиат.

— Сложь, усымаджэ, тхъэмадэ, хуабжыу уфагыуэ? — Дадэм и Іэблэр гүүэгурыйк! Уэ гуэрим иубыдащ, дохутыр къраджэну щыжа! Эм — идакъым.

– Насыпыш Іә ухъу, тІасә, си узым дохутырым и Іәзәгъуә иткъым.

Щың эх хынтар лыжым хуэшчакъым. Пицыхъещхъэм плтыр-жъэр къэхъури, ар піэм хәгъуэльхъащ. Зәм щыңғым исырт, зәми пиціентіпсыр ирикъуэкіларт, Іуэщхъурт, дунейм зәрехыжә күәд ща и ныбжъэгъухәм еуэршәрлыларт, зыгуерым хуэшхыдәрт.

«Сэлам күдэй кызыпхыжакъым, ар адыгагъэ, и? Уэркъэ сизеупшир?..»

Зытепсэльыхыр къыгурымыIуэу, и дамэр дригъэуейурэ щIа-лэшIэм и адэм и натIэм къекIуа пшIэнтIэпсыр ирильшIэкIырт. Ап-хуэдэу тхъемахуэ енкIэ дадэр хэлъаш. НэхьыфI зэрыхъужу, башыр къицтэри ар паркым кIуаш. Хэт ищIэрэ, хуээнкIэ хъунщ иджыри...

Гүгъэмрэ жеймрэ адэ щІэинщ.

Гүкъанэ

Дыгъэ жьэрежьэм тупIэн пшэ Iэмбатэ уэгу псом ильтэкъым, маfIэм илыгъуа губгъуэу уфIыцIа уафэм ар гъуджэ хъуреишхуэу къытолыдыкI. Дунейр уэмщ. Сэхуран лъагэхэм жыбыгъэр бжьаIуэм къагъэсыркъым. Губгъуэ псор щымщ, зэхэпхыр бжъэхэм я ву макъым и закъуэш.

ЖъауапIэм щIель Темыркъан и Iәпкъельәпкъ узыр хуэсакъыпэу къиIеташ, «уэлбанә хъуныфәш», жиIеу гупсысәурә кIагуәжыр къицтәжри, пшыIэмкIэ иунэтIыжащ, псы крушкIэ ирифыху фIэкIа зимиIежъяу, псыIэрышәмкIэ игъәззәжри зигъәшIыIетыIаш. ИужькIә къуажәм узышәж гъуэгүжым ириплъащ. Ар нәшIт.

Псэлъэгъу зымыгъуэт, зэшым иубыда лыр бжъэ матэхэм яхы-хяац, фо зэращым, бжъэпщ яхсэмэ епльыну. Аүэ ари зэштегъеүн! Э

хъунутэкъым. Ар хуейт и Йитыр дэзыхъэхын лэжыгъэ е псэльэгъу. Сыт ищIэн? Хъэсэпэхэр пиупщири зэтрилхъэжащ, бжээ матэхэм и нэIэ тригъэт зэпытищ. И пашIашхуитыр здрильэшIэкIым ар йогупсис нобэ жеймэ, ныжэбэ зэрэмызэгъыжынум. И къуэрыльху цыкIури къызэрымыкIуэм иризэгуоп, сыт хъуа шхур зэриухрэ?

Фочижыр и плээм иридзэри, Темыркъан гъуэгубгъур ийгъыу иригъэзыхащ. Тхъэрыкъуэфхэри хуабэм игъецIывам ешхьт. КъэгъэшыпIэм еуэкIауэ, абы къыфIециаш гъуэгуж сабэр зыгуэрым къигъэхъей. Идакъэжъяуэ ищIрэ плъэмэ – шыдыгу гуэр къох. «Мышшуу Пэрэ? Хъэмэ къильхуар, дыгъуасэ къэкIуэн хуеяш, шыдыжыр имыгъуэтыху къэмынамэ...» – егупсысурэ бжъахъуэр гъунэгъу къехъу шыдыгум пежъаш.

– Укъэса, лышхуэ? Афэрым, афэрым. – Унагъуэм и узыншагъэм, къуажэ хыбар щIэупщири Тээрэ Темыркъан шыдыр щIитыкIащ, ильяхъэри хъуэкIуэну иутыпищащ, иужькIэ шхупс крушкIэ зэхищIэри, гуапэу къуэрыльхум еплъу, пшиIэ джабэм зыкIэригъэшIащ. Мэкъумэр гумащIуу къыщIихъэрт, жыбыгъэ зэрыщымыIэм иригушхуа аргъуейм и ву макъым тхъэкIумэр игъэкIылырт. Темыркъан и гур ма-мырыжат унагъуэм и узыншагъэ зэрызэхихуу, ныжэбэ ильэгъуа пщIыхъэпIэр зыхуихъынур ищIэртэкъыми.

– Пщэдей ди къуажэм празникишхуэш, – жиIащ къуэрыльхум, – зауэм хэтахэм орден иратынуущ, дамэтель цIу тельу лы гуэр хъэшIэу къэкIуаш.

– И-и-ы? – щIэупщири Темыркъан зэрихабзэу, щIалэ цыкIум жиIам емыдэIуащэу, ауэ и зэш теун щхъэкIэ пкърыупщирихъу. ТIэкIу-тIэкIуурэ ар дихъэхащ къуэрыльхум къиIуатэм. Темыркъан къызэрыгурIуамкIэ, пионер цыкIухэм хъэшIэ гуэр кърагъэблэгъаш, абы военкоматым и лыкIуи щыгъуущ, зыгуэрхэми орден е медаль иратыжынущ.

– Хъэмид сымэ фынакIуэ къыжкрайаш, – щIалэ цыкIум имыщIэххэу, Темыркъан и гушIэм къыщытэджа гупсысэхэм хъуаскIэ яхидзаш.

– Дыдей зыри нэкIуакъэ?

– Хъэуэ.

«Сэ сзызэрыщымыIэр ящIэмэ, сыт щхъэкIэ нэкIуэн», – зытритгъэ-ужащ Темыркъан, ауэ щIыIэ-щIыIэу къызэрыдэхьея гупсысэхэр зыщхъэшихун щхъэкIэ, псалъэмакъыр нэгъуэшI Гуэхугъуэр гуэрим триуухащ.

Ауэ Темыркъан, сыт имыщIами, жимыIами, и гупсысэр пщэдей къуажэм щекIуэкIыну Гуэхум хуэкIуэжырт. Абы нэхъапэми зэхихырт пионерхэм зауэм гуашIэу щызэуахэр къыхатхыкIыу, ахэр я деж ирагъэблагъэу зэрыщытыр. АрщхъэкIэ абы щыгъуэ Темыркъан, «абыхэм къалтыхъуэр лыгъэ зезыхаахэрш, сэ батэкъутэшхуэ згъэшакъым», жиIэу егупсыса мыхъумэ, къыфIэГуэхуакъым. Ауэ зауэм хэкIуэдахэм син щыхуагъэувым къызэремыджар и жагъуэ хъуат.

«Ло, я мэш сутэнт, уэри къакIуэ къызжайам?» А гупсысэр куэдрэ абы игу ильяш, зыщигъэгъупщэжауи щытат. Иджы щIалэ цыкIум и псалъэхэм... Хъэуэ, Темыркъан и закъуэтэкъым. Абы зэхихат езым хуэдэ куэдым ар я жагъуэ зэрыхъуар. Абыхэм жайэри нэгъуэшIт: «А-а, а псом егупсыса ар къызээгъэпэзахэр? Зы ямыщIами, нобэ къулык'у зыгъыгъым батэр ягъэшауэ ягъэIу».

... Жәшт псом Темыркъан жейм езәгъакъым. ПицЫыхъэпІэ күэд ильәгъуаш. ЩІәрышІэу зауэр и нәгу щІәкІыжащ.

Зәрихабзәү, ар къуаләбзуҳәм къадэтәджаш. ЛәгъупыІэмпІэ зәфІидзәри, сәхураным хыхъа шыдыр кърихулІәжащ, къуәрыйлхур къызәрыйтәджу, ар пициІәм къытринәри, езыр къуажәм кіүәжыну ежъәжащ.

– Ныжәбә хъесәпхұмәр уи жәшгүәлтының, – жриІаш абызыри къыгурымыІуәү къыкІәльыппль щІалә цЫкІум.

Губгүәмрә къуажәмрә яку апхуәдә щЫшхуә дәлбү зәи Темыркъан къышыхъакъым. Шыдышыр иғъәпІашІэ щхъәкІә, гүәгүм зикІ хәшІыртәкъым. Машинә зәбләжым къаіәт сабәм и тәмакъыр икудауә ар унәм къыхуІәрт, езым кърагъәджауә къышІәкІрә нәмысъжмә емыкІу къызәрихының шәч къытимыхъәү. Ар езыми и фIәш хъущәртәкъым, ауә нәгъуәщIу егupsысыну хуейтәкъым. Сыт щIрамыдженур? ИльәсиплІкІэ зауәм Іутакъә. АтІәми, ар клубымкІэ бләкІыжащ, зыгуәрим гу къыслытәнкә жыхуиІәу, ауә зәхуәсхәм ар къамылтагы хуәдәт, абыхәм ящың зым ар къигъәувыІакъым, – щхъәж и Іуәху яужү итт. Күәбжәпәм щыт парторгыр щильтагыум, и гур нәхъ псынщІэу къеуә хъуауә, Темыркъан шыдыр тІәкІу къыжъәди-къуәри:

– Сәламыр уәхъәлейкүм, Хъәсән! – жиІаш.

– Уалейкүм сәлам, дауә щыт бжъәр?

– Хъарзынәш, фо ящI, – Темыркъан шыдыр къигъәувыІаш, ауә Хъәсән абы къышыфIимыгъәкІым, и гум зиубләрекІауә, вожәр иуитІапшыжащ.

Нәщхыңәу, псәльәнү гукъыдәж лъәпкъ имыІәу ар пицIантІәм ды-хъежаш. Абы игу ІуәхугъуитI щызәннықъуәкъурт: «СыкІуэн хъәмәрә сымыкІуэн? Къызәмәйджауә дауә сыкІуэн? НtIә ло, ефә-ешхәкъым, собранәш», – зытргъәужырт абы, арщхъәкІә абыкІә игу щынщIәр нәхъ машIи хъуртәкъым.

МыпІашІәүәр абы зиупсащ (махуәкүм уеджәу мәремым къәкІуашәрәт), зитхъәпІаш, гүәтәримә машIә къызыкІәрих джанәтгъуәншәдәкъ зәптиры щитІагъәри, пхъә пхъуантә фIыцIәжым бгъәдыхаш. ЩIегъуәжа щЫкІәу, Темыркъан зә пхъуанташхъәр трипIәжат, ауә ерыщагъ гуәр къыпкърыхъауә, и щхъәр ищIри, тхылъымпIәпсым кIуәцIыль зыгуәрхәр къыдихаш. Ар зауәм къыздриха орденым-рә медалхәмрәт. Медалхәр фIыцIафә хъуати, шұхъә щәкІ кIапәкІә игъәцIуащ, егугъупәу зыхилъхъәри, адыгә пыIә хъурейр иутхыпIу унәм къышIәкІаш.

Клубым гъунәгъу хуәхъуҳу ар нәхъ пIейтей, укIытә хуурт. «СыкІуэнци сыщIыхъәнщ... ауә хәт уә ук'зезиджар жаIәнкъә?» – апхуәдә гупсысәм, абы и ак'ылыр къапхъәнным иубыда хуәдә, яIыгът. Здежыам гъунәгъу щыхуәхъупәм дзыхъымыIу Темыркъан къәувыІаш, ихъуреягъкІә зиплъыхъри, зыри щимылтагыум, и бгъәм хилъхахәр хихыжри и жып ирильхъәжащ. ЕкIукъым абы зрибгъәщIегъуәнү. Хуейм ешIә щхъәж хуагъәфәшар, хуәмейм и нәм щIәпIукIи ильтагъунукъым. «Сыт мыбы сыщIәкІуәри, емылтәIу щIыхъәхуу? Си жыщхъә ара си щхъә пицIәуә хуесщIыжыр? Хъәуә, Темыркъан, уи Іуәху щыIәкъым а зәхуәсүм. Зыхуагъәфащәр ираджащ. Мис, пицIантІәр нәщIаш, щIадзагъәнщ...»

КIәшIу гъуәгүм триIуэнтIыкIри, Темыркъан тыкуеннимкIә игъәзащ, тутын къищәху унәм игъәзжын и мураду. Ар нәщхъйт, лажъәншәу

зи жагъуэ ящІа сабийуэ, и гур къигъыкІырт, и Іур гъущІати, Іупсыр хурикъужыртэкъым. «Аууей, хэт иджы дэ къытхуеижыр? Тхъэ соІуэ, зи кур кърашхыкІа дафэу дыхыфІадзэжакІэ...» – и щхъэ хужиІэжурэ Темиркъан тыкуэнным нэсаш, ауэ ар гъэбыдати, тыкуэнным къыпыйт едзэктапІэмкІэ екІуэкІыжащ.

ЕдзэктапІэр нэшІт. Буфетчицэ хъыджэбзыр тхыль еджэу плІанэпэм дэст, шхын къэзылтыхъуэ бадзэхэр къабзэу ялъещІа стІолхэм теуфэрэзыхъырт. Я нэхэр къицІыщхъукІуу тегъэувапІэм тет аркъэ абджхэр щильагъум, игъашІэм абы димыхъехами, Темиркъан нобэ ефэн игу къихъаш. Абы и Іур апхуэдизкІэ фадэм хуэджэрти, за-үэм Ѣштуу ѢшІыг эшдэгэйдийм спирт Іубыгъуэ зэрышІэхъуэпсу Ѣштар игу къэкІыжри пыгуфІыкІаш.

– Пивэ уиІэ, хъыджэб хужь?

– Хъяуэ тхъэ.

– НтІэ, хужь тІэкІу къызэт, дахэ.

– Парторгым «собранэр зэфІэкІыху зыми иумыт», жиІэри си тхъэкІумэр къицІуэнтІаш, дадэ. Мамэ и псэ, Иейуэ къызэшхыдэнум.

Темиркъан и пащІэкІ ѢшІэгүфІыкІаш:

– Зи мамэр зыхуэпсэун, махуэ къэс апхуэдэ гукъыдэж сцІыркъым сэ. Чэф сыхъуху сефэн уфІэшІрэ, стэкан ныкъуэ сефэмэ аращ. Къаштэ, къаштэ.

Хъыджэбзыр Ѣшму лыжым къеплъщ, къехъэлъэкІыпэурэ тхыллыр лъэныкъуэкІэ иригъэтІылъэкІри, фадэ къритащ.

– Зыгуэр уедзэктэнуу?

– Ахъей. Сыфадафэжь гуэр уи гугъэ-тІэ, си Іашхъэм сепэмрэ се-жъэжуу?

Фадэм ѢшІэплъу ар куэдрэ Ѣшисаш. Иэджи игу къэкІыжащ, гупсысэ зыкъоми и щхъэм ѢшызблэкІаш. ИныкъуэкІи абы стэканыр иІэтырт, ауэ и закъуэ ефэу емысам, и щхъэм ѢшукІытэжу, и Іупэм хуихъа фадэр стІолым тригъэувэжырт. БжитІ зэхуакум зыгуэр къышиувэм, гуфІауэ, абы и щхъэр къицІетащ.

– Гүп махуэ апций!

– Ўэ тхъэр уи Ѣласэ ухъуи! КъакІуэ. Зы бжээ къыдэтыжыт, хъыджэб хужь.

КъицІыхъар Темиркъан къеплъаш, икІуэтых хуэдэуи зищІаш, арщхъэкІэ зыгуэр игу къэкІыжа ѢшІыкІэу пыгуфІыкІри къэтІысащ. Ар Темиркъан и ныбжыт, нэхъ ѢшІалэу плъагъуми. Куэд ѢшІауэ имыупса жыакІэ фІыцІэм зы тхъугы хидзатэкъым, и нэкІум зы лэдэхи ипльягъэртэкъым. Ауан ѢшІэлъу пыгуфІыкІ и нащхъуэхэр игъэпщикІуурэ, абы и пэшхуэр иІуэтащ, пащІэр ирильэшІэкІри, Темиркъан и узыншагъэмкІэ къеупшІаш.

Ауэрэ зы бжээирафащ. ЕтІуанэр кърагъэштащ. Темиркъан чэф хъууэ хуежыат, адрайм зыхимыщІа пэтми. Хъэутий бжээр иригъахъуэу-рэ Темиркъан и нэм къыщІэплъаш.

– ИгъашІэм зогъэпартизаныжь, батэр щагъэш зэхыхъэм укІуакыми, Темиркъан?

– Ы-ы, сыкІуакъым, – игу ѢшыщІэр зыхуиІуэтэн зэригъуэтам иригүфІэу ѢшІигъужаш: – Къызэджахэкъым, сый жысІэу сыкІуэнт...

– Іэу! – игъэшІэгъуафэ зытригъэуащ Хъэутий. – Ўэ къомыджеу дауэ Ѣшадза, зиунагъуэрэ?

Хъэутий и псальэм ѢшІэлъ ауаныр къызыгурымыІуа Темиркъан и фІэш дыдэу жиІаш:

– Уәләхьи, къызэмымджа-тІэ.

Тіури тәлайкІэ щым хұуаш. Щхъәж и гұпсысәм итхъәтқуауә стәканыр зәраудәкІри яІетащ. Хъәутий тутын пигъанәри, къакІәцІәдәІухыІам ешхъу, хуәм дыдәу къригъәжъащ:

– Араш, Темыркъан, выр жыы хъуарә емыкъужмә, яутІыпщыж, фІәбгъәжкІэ и лыр пхуэшхынукъыми. Сыт абы зышбөгъәлІәлІәжынур? Губгъуәм иутІыпщхъи, езыр-езыру лІәнің е дыгъужым яшхынц. Абы ешхъыш цЫыхури.

– Сыт а жыпІәхәм къибгъәкІыр?

– Уәләхьи, фІыуә къыбгурыІуам сә жысІәр. Уигу къәгъәкІыжыт колхоз щызәгүхъәм бжесІар. Сәраш, Темыркъан, захуәу къышІидзар. Мис уә зыбгъәпартизаныжку уштытащ...

– Сә зәрысфІәфІым хуәдәу сыпсәуаш, – Хъәутий псальәмакъыр зыхуигъакІуәр къыгурыІуауә, и щхъэр къиІетащ Темыркъан. – СыщІебгъәгүәжын уи гугъәмә, уәләхьи, Иейуә уштоуәмә. Ауә уә...

– СЛо сә? СоцІә жыпІәнур? ИгъащІәм сыхъушә хәмыхъәш, аракъә?

– Хъәуә, узыхыхъәну хъушәри уошІә...

– Абы и гугъу умыщI. Ар зәфІәкІаш, сышыуамә, тезыр схъаш. БләкІам ущІытепсәлтыхыныш йәкъым.

– БләкІарш уә зи гугъу пшІыр, Іәу. Сә зызгъәпартизанамә, уә зыбгъәпәлищащ. А тіуры зи гугъәу ара? Ар Іуәхум узәреплъщ, Іуәхум узәрыбгъәдыхъәш.

Темыркъан и пащхъәм ит стәканыр лъәннықуәкІә иригъәкІуэтәкІаш, алъандәрә зәрыдефам хущІегъуәжәуә. Абы, Хъәутий Іумпәм имыщIа щхъәкІэ, а псальәмакъыр хуидәнүтәкъым. И жагъуә ищын и гугъәми, Темыркъан и псальәхәр Хъәутий зәхимыхам ешхът. Лъәгуажъәм идҗыри къәс мамыру фІәлъа упшІә пыІәр стІолым къытирильхъәри, Хъәутий ІупшІә ищIаш:

– Хъунщ, хъунщ, зумыгъәцыд жиғитІыр зи бжъә ефати зәфІәнәжәаш, жиІәнщ мо хъыдәжәбз цЫыкІум. ИІә, дегъафә.

– Уәләхьи, афІәкІа Губ зыПузмылъхъәну.

– Зыбгъәгусауә ара? Хъунщ. Арами содә. Апхуәдәу щыхъуакІә, идҗы синоупшІынущ, – жиІаш Іумпәм зәришІыр къызыгурлыІуа Хъәутий къәгубжыауә. – Мис уә, зәрыжайІәщи, си къару, узыншагъә нәхъыфІщ, жумыІәу властым и Іуәху къекІуәкІым ухәтащ. Уи жыншхъә сый уиІә, сый къыпхуищIа а уи нә-уи псәу узыхуәлләжъам? И? Сом пшыкІутху къыуиту уигъетІысыжауә аракъә? Абы щхъәкІә ильәс тІошІәр пшыкІутхуکІә зыбуқІыж хъунт-тІә? И?

– Сызыхуей псори къызитащ.

Хъәутий дыхъәшхащ.

– СытхъәгъәпцІщ, къыуитамә, Темыркъан, уи щхъэр къогъәпцІәж абыкІә. Ауә хэт уәрә сәрә фейдә зышІар? Уә зауә нәүжъ къомым пшхын умыгъуэту выкІә, жәмкІә увәу губгъуәм уитащ, сә шахтәм сышІетащ, ауә сә шхыныр сый, жысІәу зи сыхъәти сыйгузәвакъым. Тутнакъыр шхын щхъәкІә ягъалІәркъым, ар къәралым епI. ЩЦәх-щІәхыури дохутыр ирагъәппель, уз къимыштән щхъәкІә. Абы щыгъуәми, тІуми тлъэкІ дләжъауә араш, уә нәхъ гугъу уехъагъәнкІи хъунщ. Ар зи. Идҗы тіури жыы дыхъуаш. Жыы ушыхъукІә, зыбгъәпсәхун, уи щхъэр бгъәтыншын хуейш. Мыбдейми хэт зи Іуәху къикІар? Уә сом пшыкІутху къыуат, сәри мазә къәс апхуәдиз къызат... Уә идҗыри колхозым ухуобжъа-хъуә, сә си лъакъуитІыр щІәукъуәдиикІауә пшшантІәм сыйдәсш. Еп-

лъыж иджы уэ уи тепльэм, жыы кхъахэ ухъуаш, игъуэ унэмису, сэ, уэлэхьи, уэ пхуэдэ си кІэпкъ дэIуаэ мэзым щІэзмыхым.

Темыркъан зэрифІэшкІэ ІэгукІэ стІолым теуаш.

– ЗэтепІэ уи жъэр дахекІэ! Уэ... – адекІэ жиIэн имыгъуэтыжу, ар къызэфІэуващ, и Iупэхэр кІэзызы, губжыр къызыщиХ и нитІым лъыр къытөлъедауэ. – Уэ... уэ ббгъэдэсу фадэбжъэ зыIэтарщ лажъэ зиIэр. Уэ, зи лъэпкъми, зи къупщхъэми епцIыжауэ щытам... СлIo, тутнакъэшым уисамэ, пхуагъэгъуа уи гугъэ? Ушоуэ, Хъэтий, ящыгъушишакъым уэ зэхэпциIыхъауэ щытахэр. Уэрамым ушрикІуэкІэ, уи щIыб къызэрыбгъазэу, цIыхум я Iепэр къыпхуаший. А-а, уэ сопсалтьеу щхъэ мыбдеж ѿыт? Уи псальэ дахэ седаIуэу сиббгъэдэс нэхърэ а къызэджахэкъым жысIэу зызыхуэзгъэгусэхэм сахыхъэрэ зыщыгъэдыхъешхыпэми нэхъыфIщ. Сыт мыгъуэм ущыщ уэ? – Буфетчицэм ахьшэр IещIигуэри, и щхъэмрэ лъакъуэхэмрэ хузэмыгъэдIуэжу Темыркъан уэрамым къытөхъяжащ.

Дунейр къызэшIильхъат. БештокІэ къыдэкIауэ пшэ гуэрэныфI къуажэм къыщхъэшыхъэрт. Жыгъэ щабэр, псыIерышэр мывэкІэшхъым хэжым ешху, щиху щхъэпэльагэхэм еIущащэрт. Хъэуар нэхъ щIыIэтиIэ, псыIэ къэхъуат. Зэрычэфри, зыгуэрхэм къалъагъункІэ зэрыхъунури, нэхъыщхъэраши, емыкIу къызэрашIынури ишIэжу, ауэ фадэм зэпкърильэссыкIа и Iепкъульэпкъыр хузэшIэмымубыдэжу, Темыркъан клуб гупэм къит жыг хадэ цIыкIум хыхъащ. Удз гъэгъа Iэрамэхэм зи лъабжъэр щIагъэнауэ лъэгуажъэмыхъэу лъагапIэм тет сэлэтыр Темыркъан гукъанэ хэльу къеплъ къыфIещIаш. Зи нэгум игъащIэкІэ нэщхъеягъуэ ижыхъа сэлэт-фэеплъым и нитIыр «сит апхуэдизу ущIефар? Ар сэлэт хабзэ?» жаIэу къеупшI хуэдэт.

Ешауэ Темыркъан жыгым зыкIэригъэшIаш икIи фэеплъ джабэм тетха хъэрфхэр зэблэж щыхъум, нэ лъэныкъуэр щIиукъуанцIэурэ ерагъкІэ хъэрфхэр зэпигъэувэурэ къеджэу щIидзащ. Абы зи цIэ тетхэр Темыркъан фIыуэ ицIыххурт, нэхъыбэр езым щIыгъуу зауэм кIуаи ѿытат. Ауэ къэзыгъэзэжар нэхъ машIэш хэкIуэдам нэхърэ. «Сэ синэхъ насыпыфIэу къыщIэкIаш, – йогупсыс ар, – си бынхэм я щхъэфэ Iэ дэслэхъяаш, си анэжым и кхъаблэ ѿытIащ... Хэт ишIэрэ, фэ фхэту къыщIэкIынц сэ къызаутIышшину шэр зи IепкъульэпкъкІэ зубыда. Фытцыгъушишакъым, къуэшхэ, мис, фи цIэхэр дыщэпскІэ ятхыжаш. Мо иджыпсту екIуэкI зэIущIэми фи гугъу щашI, сэ къызэмыджами. Фэри псэуэ къэвгъэзэжатэм, къывэмыйджэнкIи хъунт. Ягу фыкъэкIыжынтэкъым... Хъэуэ, цIыхур хъэпшикъым, пшыгъушишну, – Темыркъан и щхъэр къиIету сэлэтым щыхудэплъейм, абы и нитIым дыхъешх машIэ, ауан къыщIэпс фIещIри, щIегъуэжауэ: – СощIэ уи гугъэр, жыы хъури сабий хъэлым ихъяжащ, жыпIэу аракъэ? Сэ мылъку сыхуейкъым, гулъытэ тIэкIущ...» – егупсысащ лПыжыр.

Клуб пшIантIэм къыдэIукI псальэмакъ нэжэгужэм ар зыIыгъ гупсысэхэм къыхашыжащ. ЗэIущIэр дакъикъэ зыбжанэкІэ зэпагъэути, цIыхухэр тутинафэ къыщIэкIауэ арат. Закъримыгъэлъагъун и гурашшэу, Темыркъан бжыхыбгъукІэ ежъэжат, ауэ гу къылъатэри, зыгуэр къыкIэлъыджащ. Ар къэувиIаш. Зыхэт гупым къахэкIри, абы къыбгъэдыхъащ парткомым и секретарыр.

– Дэнэ нобэ ущыкIуэдар? Фи дей тIэуней машинэр згъэкIуащ.

– БгъэкІуа? – гуфІашэри игу къызэфІэнаш Темыркъан.

– Мыр сло, уефа хуэдэ? Дэнэ хъэзыр ушыхъуар уимыхабзэххэу? НакІуэ си кабинетымкІэ. ХъэшІэ къэкІуар хуабжыу къыпшІоупшІэ.

– Хэт и хъэшІэ? – чэфыр теужу щІэзыдза Темыркъан хуэму, ауэ лъэ бидэкІэ ежкаш.

– И унэцІэр сцыгъуущэжащ, военкомым щІыгъуу къэкІуа полковникирыц. – И лэжъапІэмкІэ щІишэри, абы Темыркъан зригъетхъэшІаш, зызэпригъельещІыхыжри клубымкІэ иришэкІаш.

Цыхухэр гуп-гупу бжэГупэм Іутт, уэршэрү, дыхъэшхыу. Нэхъыжь гупым зи ныбжь хэмыхуэтэпа полковникир къаувыхыаузыгуэрхэм нэжэгүжэу тепсэлтыххэрт. Темыркъан щильагум хъэшІэм и Іэр зэриІетауэ и псальэр пичаш икІи зы лъэбакьюэ япекІэ къичри, гуфІэу и ІеплІэр зэIуихащ. Темыркъан зыІэзыбжъекІэ и Пэм ижыхъащ, ауэ зээу зричри, а дацьикъэм абы и ІеплІэм къихутащ, асыхъэтуи зэплүу иувыкІыхажащ. Сэлам кърихиыну полковникым и ІитІыр аргуэрү къишияш, ауэ Темыркъан и Іэ ижыр къыдэмбызыжым хуэдэу жыпым илтү. «Сэлам ех, сэлам ех, и Іэр къэшияуэ куэдрэ щыбгъетыну?» – къеIущэщащ абы цІыхухэр. ЕмыкІу зэрыІэшІэшІэр къыгурыIуэхауэ, зэгупсыси щымыIэу, абы и Іэр кърипхъуэтащ икІи ишияш. Къэхъуар къыгурымыIуэу полковникир абы и Іэгум къиплъаш: лэжыгъэм лэрыгъу ищІа Іэгушхуэм лъым хэлтүу Краснэ звезда орденыр илтү. Зыхихуу и жып ирильхъэжа орденыр икъузурэ и Іэр иуIауэ арат. Къэхъуар и акъылым щынэсым, полковникым орденыр абы и бгъэм къыхилхъэжри, Іэгу лъы защІэр ІитІкІэ къикъузащ.

ЗэIущІэм щІадзэжа иузыкІэ, полковникым Темыркъан и Іэблэр къиубыдри, хъэшІэхэм я тІысыпІэу сценэм итэм дришеяш, къуажедэсхэр къыкІэлтыплъу, икІи жъантІэм дигъэтIысхъащ, ІеплІэ къришэкІыхурэ. Цыхур куэд хуей? Темыркъан дуней гуфІэгъуэр иIэт, ноберий махуэм ищІа гукъанэри щыгъуущэжам хуэдэт. Къызэхуэсахэм хъуэхъукІэ захуэзыгъэза полковникым жиIэрт:

– Шахэм я пашхъэ дэ дыщыцІыхуэлыш, зэйкІ тхуэпшыныжынукъым а щІыхуэр. Ауэ псэухэри зыщыдвмыгъэгъуущэ. Мис, Темыркъан дэрэ нобэ дыэхуээжэащ. Фэ фцІэрэ абы зауэм лыгъэу щызэрихъар? Зы орденкъым абы Хэкум къыхуигъэфэшэр, махуэ къэс зыхимылхъэ пэтми... Зи гъашІэр зытахэм я щІыхъэр фэеплъэрэ иремыкІуэдыж, псэухэми пшІэрэ щІыхъэр! – ІэгуауэкІэ ар тІысыпІэм ягъэкІуэтэжащ.

Щалэгъуалэм ягъэльэгъуа концертим и ужыкІэ цІыхухэр клубым къызэришІэхыжраш. Уэшх машІэ къепсэнсауэрт...

Артисткэ ЖъакІэмыхъу КIунэ илъес 80 ирокъу

АДЫГЭ ЛЪЭПКЬ ТЕАТРЫМ И ГУАЩЭ

Лъэпкъ Іуеху зыгъэкІуатэ, абы зезыгъэузэшІ, зэчий зыбгъэдэль, фІыцІэрэ щІыхърэ къэзыллэжь цІыхухэм я гугу щыпшІкІэ, плъэмыхкІуу уопІейтей, зыгуэркІэ хуэфащэ псальехэр къэзмыйгуэтмэ, и ехъулІэныгъэхэм щыщ гуэр гулъытэншэу къэзгъанэмэ жыпІэу. АтІэми, а цІыхум утепсэлъыхыну тыншищ, хужыпІэнур куэдзи, хузэфІэкІар гүнэншэщи. Апхуэдэхэм ящищ зыщ Къэбэрдей къэрал драмэ театрым и гуашэ зыхужыпІэкІэ ущымыуэну ди артисткэ гъуэзэджэ, цІыху дахэ, анэ, нанэ Іущабэ ЖъакІэмыхъу КIунэ.

ЖъакІэмыхъур Шытхъэлэ къуажэм 1940 гъэм мэлышыхым и 21-м къышталъхуаш. Хъэжбарэрэ Жэмгъуразхэ япхъу Сэлихъэтрэ я бын ебланэт КIунэ. Хъэжысмел, Хужылагуэ, Жанпагуэ сымэ Кэнжэ къышталъхуаш, унагъуэр Шытхъэлэ Іэпхъуа иужъкІэ Розэ, Жансурэт, Хъэпагуэ, КIунэ сымэ дунейм къытхехъаш...

Зыхалъхуа зэманыр сый хүэдэу мыхъэлъеми, дахагъэрэ гъащІэм хуиІэ лъагъуныгъэмкІэ Тхъэр зыхуэупса сабийти, дунейрт Іэу пкІэгъуэ хуэхъуртэкъым абы. Дэтхэнэ зы хъыджэбз цЫкIуми ешхьу, гуашэ хъэпшып джэгурт, уэрэд жыІэныр зыхильхъэ ѢыІэтэкъыми, Іэмал зэригъуэту, и благъэхэм я пащхъэм зыкъыщигъэльгъуэрт. КIунэ, нэ пIащэ хъужауэ, лъагъугъуафІэт, Іущыцети, зыгуэрым зыпищIыжыну фIефІт: хуэмыхъу бостей кIыхышхуэ зышигъагъерти, хъэблэм дэсир игъэдыхъэшхырт, ягъэщIагъуэу дахэу джэгурт, къафэрт, уэрэд жиІэрт. «Фыкъапльи, фыкъедаIуэ, – жаIэрт, – мы цЫкIум артист ин къыхэкIынкІэ!»

И гъуэгум къышыщIидзэр

– Си адэ-анэм я дежщ си творческэ гъуэгуанэм къышыщIидзэр, – къыддогуашэ и гукъекIыжхэмкІэ КIунэ. – Абыхэм а хъуэпсанIэр къыс-хамыльхамэ, сэ артист сзыэрмыхъунум шэч хэлтэгъым.

Ильэситху фIэкIа сымыхъуу дунейм ехыжа си адэр сцIэжыркъым, ауэ абы макъ дахэ дыдэ иIэу, лы гуп зэхуэса иужькІэ, уэрэд яжриIэфу, яфIефIу едаIуэу зэрыщытам сышыгъуазэц. Си анэращи, ар Ѣып-сэуа зэманым апхуэдэ Іэмал игъуэтамэ, искусствэм мыIейуэ зыгуэр хэзыщIыхыифын цЫху къыхэкIынут. Сыту жыпIэмэ, сурэт фIы дыдэу ищIырт, музыкэм мыIейуэ хищIыкIырт, сыйтым дежи ди унагъуэм иль шынэм къыдэкIуэу, иужькІэ мандолини аккордеони еуэу зригъесат. Си анэр дахэ дыдэу зэрыщытам къинэмьщIауэ, ѩIэнэгъэм зэрыпэльэ-щын акыл жан зиIэ цЫхут, ауэ зэман хъэлтээмрэ бын куэдымрэ и щхэ кърагъэIэтакъым. ХузэфIэкIрати, быниблым ІэшIагъэрэ ѩIэнэгъэрэ ягъуэтынэмкІэ и къару еблэжакъым. Мыхэр ѩIыжысIеращи, талант яIэт, абыхэм щахэлькІэ, сэри си деж зыгуэр къэкIуащ, нэгъуещI искус-ствэ лIэужыгъуэу – артистыгъэу!

42

ГукъекIыж IефIхэр

– Унагъуэ ихьяуэ Малкэ дэс си шыпхъу нэхъыжым и деж сагъэкIуащ ильэсих фIэкIа сымыхъуу, и гуашэм и ныбжыр хэкIуэтати, Іэпидзэлъэпьид хъунц, жаIери. Школым и пэшIэдээ классхэри араш къышызухар, – жеIэ ЖъакIемыхъум. – Мис абы сышыщIэм къэз-гъэльгъуэу ѩIэздзащ схэль гуэрхэр. Си шыпхъур фельдшер-акушеру къуажэм щылажъуэ арати, зэрыщIэкIыу и щыгъынхэр ѢыстIагъэрт, и туфльэ лъэдакъэхэр къызэлльэхъшэкIимэ, нартыху жэпкь исльхъэрт, зылъистIагъэрти Арсен (псэужжым, и ахърэтыр нэху Тхъэм ищI) тез-гъэун ѩIэздзэрт (мэдыхъэш – **И. З.**) Я хадэр зэриухуу бгы къышыт-ти, абы дэсшейрт си шыпхъум и къуэ цЫкIури, уэрэд жесIэу, къуажэм дыкъыхэплъэу дытест.

МыдэкIэ зыгуэр къызгурыIуэ щыхъуам щыгъуэ усэм сыйдхъэхырт, мыIейуэ макъ сиIэуи къышIэкIат. Театр училищэм сышыщIэтIысхъам уэрэд жыIэнымкІэ дезыгъаджэм къызжиIауэ Ѣытащ макъ хъарзынэ сыйэриIэр. Ауэ къэзгъэсэбэпакъым, макъым уемылэжьмэ зиужыну-къым, арати, сфиIэкIуэдащ а зэфIэкIыр.

Нэм фIәбэр Iәбэм еух

И пхъур дзэ дохутыр хъуным щIәхъүэps и анэм йодаIуэри, и тхыльхэр медучилищэм щIелхъэ КIунэ. Зы экзамени итыну хунэсауэ, къалэм хъыбарегъацI щелъагъу, къафэмрэ уэрэдымкIэ ансамблым хагъэхъэн къызэрхахыр иту. Зыми яжrimыIеу макIуэ, уэрэд жрагъэIеурэ нэхъ макъ дахэ зиIэхэр къыхаху арати, къащтахэм КIунэ яхочуэ. «Мис а дакъикъэхэра къышIәкIынц си лъым зыкъызыгъэшIар», – жеIэ КIунэ.

– Зи деж сыкъыщузыIэ си дэлхху нэхъыжь Хъэжысмел «зэхэсцIыхъар» сыгузэвапэурэ хузIуатэ. СыкъызэрхурыIуэнум шеч къитесхъэртэкъым, сыйту жыпIемэ, лъепкъым щхъекIэ зигъэлIэжыннут абы, и ахърэтыр нэху Тхъэм ишI. Адыгэм я щэнхабзэм, я псэукIем, я щIэнныгъэм ехъэлIа ехъулIэнныгъэ щыIэххэмэ, и щхъекIэ къеуэлIа фIыгъуэ гуэру фIекIа къильтийтэртэкъым абы. Хъэжысмел бзэшIенныгъэIу щытащ, ар яхэтащ япэ адыгэ-урыс псалъальэ зыгъэхъэзырахэм, лъепкъ IуэрыIуатэр зэхуэзыхъэсыжа ди щIэнныгъэлIхэм.

– Ди анэм и жагъуэ хъуну къышIәкIынц, дохутыру уемыдже-мэ, – щыжиIем, уи щIалэгъуэмэ, сыйти утегушхуэркъэ – а посо-ри схузэдэхъыну си гугъэу Хъэжысмел къэзгъэгугъац. АрщхъэкIэ кIэлъыкIуэ экзаменым сыйкIуэжакъым. Къафэмрэ уэрэдымкIэ ансамблым сыйзэрхылажъэрэ мазэ хъуват. Пицыхъэщхъэу си дэлххум деж сыйцIыхъэжауэ, ди благъэ артист цIэрыIуэ Токъуйй Хъусен Хъэжысмел и хъещIэу срихъэлIэжац. КъысцIэупцIаш, артист ѢщIагъэм сыйдихъэхмэ, Ростов къыщызIуаха училищэм цIыхуипцI хъууэ ягъакIуэ гупым сыйхъэхъэ хъунуи къыжриIаш. «Медучилищети, хорти жиIеу, зэ зымкIэ, зэ адреймкIэ зедз. Хуейуэ щытмэ, уэлэхьи, сэ сыйпэрымыуэну», – жиIаш Хъэжысмел. Ар зэхэсхауэ сыйкъыпхуэгъэузыIэжынт! Ростов ягъакIуэхэр къыщыхахыр адигэ театрятати, абдеж къыщызодаIуэ. Пушкиным, Островскэм, Крыловым я тхыгъэ гуэрхэм сыйкъызэрдэжар фIы дыдэу соцIэж. КъэпшытакIуэ гупым «ухъунущ» къызжаIаш. Ап-хуэдэу театрым и гъуэгу бгъуфIэм сыйкъытехутауэ жыпIэ хъунущ.

Артисткэм и зэфIәкIыр

ИльэсиплIкIэ зы-щIэса училищэм и егъэджакIуэхэм къа-щIат КIунэ и зэ-фIәкIри, студентхэм я диплом лэжыгъэу къащта спектаклем, Горький Максим и «Последние» пьесэм къытрапцIыкIам, Коломейцевэ Софье и ролыр щигъээшIэну къыхуагъэфэшат. ФIы дыдэу къехъулIат ар ЖыакIэмыхъум. Арати, и диплом

КIунэрэ Дон Iус Ростов абы къыщыдеджа Лычко Валентинэрэ. 1962

ләжыыгъэр «тхукІэ» етри, училищэр ехъулІэнүгъәкІэ къеух.

Адыгэ хыыдҗәбзыр апхуәдизкІэ фыуэ къальэгъуат, и зәфІәкІри къальыгати, Ростов дэт театрым къэнэнү чәндҗәш къратат, нәгъүәцІ къаләхәми къикІыурә удәзыхъәх пасальэ ІәфІхәр къылжраІәрт. Псалъэм папщІэ, еджәнүр зәриухыу ар ирагъәбләгъау щытащ ГДР-у щытам щыІэ урыс театрхәм ящыщ зым, Ереван къаләм дэт, Станиславскәм и цІэр зезыхъә урыс драмә театрым. Училищэр щытхуу пылтуу къэзыу-ха актрисә щІаләр еzym и деж щигъәләжъәну хуейт Къәбәрдей-Баль-къэр Урыс къэрал драмтеатрым и унафәцІ Яралов Александри. Ауэ ЖъакІәмыхъум Къәбәрдей театрыр къыхихаш, и гъацІэ псор абы тыхъ хуишІаш.

Япә щытхъүхәр

Токууй Хъусенрә ЖъакІәмыхъу КІунәрә щоджәгу Арро Владимир и пьесәм къыттраңыкla «Феплъыт мы къәкІуам» спектаклым. 1982

нә Мухъәрбий, Сибәч Быхуэ, Тыхъужь Алий сымә, нәгъүәцІхәми я нәІэ къыстрагъеташ, къыздәІәпүкъуаш зәральәкІ-кІэ. «Зәныбжъәгъуищ» жыхуиІэ спектаклырат япә дыдэу сыйыджәгуар. Абы ДыщәкІ КІунәрә Тыхъужь Алийрә хәтти, утыку къызәрихъәххү IәгуауекІэ ирагъәблагъәрт. СоцІәж, я дә ди Тхъэ, сәри зэгүэр апхуәдэу цыхухәм пщІэ къысхуашЦу сыйхүнү пІэрэ, жысІәу абы сыйцІехъуәпсу зәрышытар. КъыкІәльыкІуэу Бәлэ и ролырт къызатар. Абы щыгъуэ си дәльху Хъәжысмел сымаджәщым щІәлти, къышІәкІри еплъят. Спектакль нәужым нытхыхъаш, артистхәр псори ицІыхурти. Дауэ къыпшыхъуа, жыхуесІәу сыйцеплъым: «СыукІытәу си щхъэр есхъәхакъым», – къызжиаш. Щытхуу къызыжъәдәшыгъуей си дәльхум, адэ папщІәу ткИийуэ къытщхъәштым, ар къызжиІэнүр си дежкІэ машІәтәкъым.

Ләжъән зәрышІидзэу ехъулІэнүгъәр занщІәу къыхуәкІуау жыпІэ хъунуш КІунә.

– Къышызгъәззәкам театрым и Іуэхур фы дыдэт, артистхәри зи ахъырзәманыгъуэт, сыйхуәдэ пьесәми пэльәшынущ, жыпІэу, – игу къегъәкІыж ЖъакІәмыхъум. – Сызыпәмыйлъа гуапагъәкІэ къысІущІаш сә театрым и ләжъакІуэхәр. Абы и зы щхъәүсүгъуэр сә нәхърә нәхъ щІалә зәрахәмыйтыр арагъәнт. Ильэс 23-рәт сыйэрхъур абы щыгъуэ. ДыщәкІ КІунә, Балькъэр Калисә, Со-

Зәшхъәгъусәхәр

ЗәрытщIәщи, артистыфI ди машIәкъым, атIә УФ-м щIыхъ зиIә и артистхәу ЖыакIәмыхъу КIунэрә Мысостышхуэ Пшызәбийрә (Пшызәбий нобә къытхэмтыжми, зәшхъәгъусәхәм зәгъусәу тIәкIу я гугъу сымышIын слъэкIынукъым) плъэмымIыу щхъе гу зылты-уагъатәу пIәрәт? Абы и жәуапыр сәр-сәру къышыслъыхъуәжжIә сыйкызытеувыIәр мырац. ЩыIәщ IәщIагъәр фIыуә зылтагъухэмрә я IәщIагъәмкIә фIыуә закъезыгъәлтагъухэмрә. Ахәр зәрызәшхъәщыкIыр япәхәр IәщIагъәм хуәлажъэмә, адресхәм IәщIагъәр зытрагъәләжъену яужь зәритырш.

Пшызәбийрә КIунэрә зәгъусәу я гугъу пшIыну гугъущ икIи тыниш. Гугъущ, абыхәм ящыц дәтхәнә зыри артист гъуәзәджәщи, языхәзми гъуаздҗәм хуишIа хәлъхъәныгъәр инш, куущи. Тыниш, щIәнныгъә, зәчишхуэ зәрабгъәдәльым дәж щегъәжжауә роль куәд дыдә зәрагъәзәщIам щышIәкIыжу, зәтехуэ куәд я гъашIәм хәлъщи.

Театрыр фIыуә зылтагъухэм ящIә КIунэрә Пшызәбийрә къагъәщIа образхәр зыхуәдәр, ахәр зыхэт спектаклхәр ди театрым и дыщә гъэтIылтыгъә зәрыхъуар. НәгъүәщI зымы и гугъу умышIын плъэкIыркъым: ЖыакIәмыхъумрә Мысостышхуәмрә я макъ гъуәзә-дҗәмрә я адыгәбзә къабзәмрә. Сыту псәгъетынш а тIум я псәлтәкIәр: зәхәщIыкIыгъуәу, дәтхәнә макъми и IәфIыр зыхуағъашIәу, уи анә-дәлъхубзәм урагъәхъуәпсәжу. Нобәр къыздәсым радиом едаIуәхэм ягу къагъәкIыж КIунэрә Пшызәбийрә ирагъәкIуәкIыу щыта нәтынхәр. Къитыну хъыбарыр зәрафIәгъәщIәгъуәнүм нәхърә мынәхъ мащIәу ахәр пәплъэрт псәр зыгъетынш, адыгәбзәр щызу къыпкърызыгъехъә макъ-хәм. Тхъэм и шыкуркIә, идҗыри КIунә долажъә радиом, а IуәхүщIапIәм нәхъыбә дыдә щезыгъәтхауә зи макъ архивым хәлъыр Мысостышхуэ Пшызәбий, КIунә, Хъыдзәдж Борис сымәщ.

Къезанокъуә Жәбагъы и цIәр зезыхъә еджапIәм, эстетикә гъесә-ныгъэм хухәхауә Налышык дәтүм, и ильәс ләжыгъәр къышипшытәж зәIущIәм срихъәлIат сәзә. КIунә абы щригъаджә артист ныбжышIәхэм гъехуауә дәтхәнә псальэри къазәрүжъәдәкIым гу лъыдмитәу къенакъым. «ЖыакIәмыхъум и школкIә» уеджә хъунущ апхуәдә гъесәкIәм. ИкIи сабийхәм къицынәмьшIауә, гъуаздҗәмкIә институтым и театр студиим щIәсхәм я дежкIи щхъәпә хъунут КIунә и дерсхәр. Уебләмә ар радио, телевиденә журналистхәм ядәбгъәлажъә хъунут, абыхәм я пәслъэкIәр щапхъәу щытын зәрыхуейр къәплъитәм.

Куәд дыдә яхұжыпIә хъунущ Мысостышхуэ Пшызәбийрә ЖыакIәмыхъу КIунэрә. Ауэ псом нәхърә нәхъышхъәраци, ахәр зытеле-ләжъар, КIунә ноби зытелажъәр цIыхуугъәр, напәр, нәмымысыр, мамыры-гъәр, цIыхухәм я зәхүштыкIәфIхәр, лъәпкъхәм я зәнныбжъәгъугъәр гъебыдәнраш. Куәд хузәфIәкIаш Пшызәбий, ар зыхунәмиса псори КIунә къехъулIену ди гуапәш, адыгә лъәпкъыр идҗыри абы куәдкIә щогугъ.

Ләжыгъәм къыпәкIуа пшIә

КIунә зәрыләжъакIуәшхуәм куәд тепсәлыхъаш, ар зыIыху дәтхә-нәми ар ешIә. Ләжыгъәм зәрызритыфым, Тхъэм кърита макъ, тепльә

дахэ зэрийн, абы зэчий ин зэрыбгээдэлүүм къагьэштэй Күнэн ар. И лэжынгъэктэй зыгуурим щитхуу хуэфащэмэ, Күнэн абыхэм я пашэн.

И лэжьэктэй къыхуихыа птицэй Күнэн Налышк къалэ Советми (1968-1970) республикэм и Совет Нэхынхыеми (1985-1990) я депутату хахауэ щитащ. Абы ирихьэктэй лэжынгъэшхуум паптицэ профсоюзхэм я обкомым, ВЛКСМ-м и обкомым, дигреспубликэм Шэнхабзэмтэй и министерствэм, Къэбэрдей лъяпкъ театрим, Президентым я Шынх тхыльхэр къыхуагьэфэщащ. Апхуэдэу абы кърататащ ДАХ-м, Урысей цынхубэ артиадэм я саугъэтхэр. Жыактэмыхуу Күнэн УФ-ми КъБР-ми я шынх зийтэй, дигреспубликэм и цынхубэ артисткэш, Къэбэрдей-Балькъэрим и Къэрал саугъэтим и лауреатщ, Волков Фёдор и саугъэтри къыхуагьэфэщащ.

Лъяпкъ театрим роли 120-м щигтэй щизынгъээштэй дежжээ куэдкъым сый хуэдэ фынцэри, сый хуэдэ щитхуури. Атэми ар зэрын пагэр, зэрыгушхуэр, и наптицэ тельтияар а щынхыцэхэмрэ дамынгъэхэ ракъым. И гум щизу абы игъафтиэр театрим и утыкум къынчигъэштэй образхэрщ. Апхуэдэхэштэй Медея (Ж. Ануй и «Медея» спектаклым, режиссёрыр Кулиев Б.), Лауренсие (Лопе де Вегэ и «Лауренсия», режиссёрыр Кулиев Б.), Тыргъетауэ (Лутыж Б. и «Тыргъетауэ», Фырэ Р. и гъэувыгъуитими, Теввэж С. щигъэувами), Эпикастэ (Лутыж Б. и «Эдип», режиссёрыр Теввэж С.), Снижко Нилэ (Салынский А. и «Ажалым къыдэфэ хъыдажэбз» («Барабанщица»), режиссёрыр Ерчэн Л.), Ефросинье (Толстой А. и «Паштыхыымрэ паштыху гуашэмрэ», режиссёрыр Фырэ Р.), Отрадинэ-Кручининэ (Островский А. и «Хейтэ мысэ ящахэр», режиссёрыр Теввэж С.), Алмэстхъян (Лутыж Б. и «Гуашэмидэ хъэблэ», режиссёрыр Джэху Р.), Мими (Альдо Н. и «Гульытэншэ хъуахэр», режиссёрыр Фырэ Р.), Матильдэ (Касони А. и «Хъэжьэлужьэ», режиссёрыр Фырэ Р.), Кэт (Миллер А. и «Ахэр псори си къуэш», режиссёрыр Дэбагъуэ Р.) сымэ я ролхэр, нэгтүүэштэй куэди. Иджыблагъэ ар Къэзэрхану щыдажэгуащ Аброкъуэ Аслыэн и пьесэм къыттращыкта «Хужирэ фынцэри» спектаклым.

46

Псалтьэ гуапэ лей хъуркъым

Жыактэмыхуу Күнэн и лэжынгъэм, и гуаштэй таухуауэ Иэдже жаиш, шэч хэмийль, дяпэктэй жаинуун. Ди тхынгъэр ныкъуэ хъунт, абыхэм ящыш зыбжанэ къэдмыхъамэ.

Нало Заур, КъБР-м и цынхубэ тхактэй: – Мы Къэбэрдеижьым ма-хуэ къэс шыкур хуэштийн хуейш, Жыактэмыхуу Күнэн къынэрьидитам щхьэктэй.

Абы хуэдэ актрисэ дийауэ сцэнеркъым, ауэ дяпэктэй дийену сышто-гүг. Нэсли къэсынхауэ артистышхуэштэй Күнэн. Акъыл итэш, щэнтигъэ бгъэдэлъщ, псэ дахэ хэлъщ. Сэ соцтэй «Барабанщица» жынхуйтэй пье-сэм къыттращыкта «Ажалым къыдэфэ хъыдажэбз» спектаклым Күнэн зэрышыдажэгуар. Апхуэдэу джэгүфа Күнэн фиекта слъэгъуакъым сэ. Нэсли къигъээжаяуэ художникишхууэу дигъэлъэгъуащ Нилэ Снижко и образыр.

Москва апхуэдэ актрисэ ягъуэтамэ, Иэплэктэй кърахъэктэйнт.

2008

Къэжэр Борис, ЖъакIэмыхъу КIунэ, Токкуий Хъусен, Балъкъызы Валерэ сымэ IутIыж Борис и «Тыргъетау» спектаклым щоджэгү. 1976

IутIыж Борис, КъБР-м и цIыхубэ тхакIуэ, драматург: – Актёрим андэлтхубзэр гъэхуауэ, ириджэгуу, удихъэхыу, текстым и «щIыфэр зыхищIэу, къыхгъяшхъяхукIыпхъэмрэ «щIэбзэу» къэнэн хуейхэмрэ зэхигъякIыфу, ди бзэм и хабзэм театр адыгэ гупсысэкIэр тегъэпсыхъауэ текстым и архитектоникэр иухуафу щытын хуейщ. Ар къохъулIэн щхъякIэ, псом яперауэ, бзэр пщIэ къудей мыхъуу, зыхэпщIэу, абы ухапIыкIауэ, псальэхэм я мыхъэнэ пажэхэм нэмьшI, текстым щагъуэт мыхъэнэ гуэдзэхэри къэппхъуэтэфу, псальэжхэм, псальэ шэрыуэхэм къарыкIымрэ я къэхъукIэмрэ хъарзынэу ушыггуазэу, сценэм щыжыпIэ псальэхэм интонацэ и лъэныкъуэкIэ ахэр тыншу хэбухуэнэфу уштын хуейщ.

КIунэ хуэдэу ар къызэхъулIэ щыIэкъым, артисткэм абыкIэ щапхъэтрах хъунущ адыгэ сценэм иIэн хуей щэнхабзэ лъагэм хушIЭкъухэм.

2008

Къэжэр Борис, КъБР-м и цIыхубэ артист: – ЖъакIэмыхъу КIунэ зэчиишхуэ зыбгъядэль артистищ. Сыт щыгъуи театрим гурэ псэкIэ хуолажъэ. ПсалъэкIэ къыпхуэмыIуэтэн хуэдиз гуашIэ хэлъщ КIунэ. Сыт и лъэныкъуэкIи ар цIыху дахэш, цIыху пэжщ, нэгъесауэ артистыфIым и щапхъяш. ЖъакIэмыхъу КIунэ хуэдэ цIыху щэджащэ лъэпкъым уиIэныр насыпщ. Ар лъэпкъ гупсысэмрэ адыгэбзэмрэ я хъумакIащ.

2015

Ширдий Маринэ, КъБР-м щIыхъ зиIэ и журналист: – Артист ИшIагъяэр ИшIагъяшхуащ. Псом хуэмыйдэу тельыджэш ди адыгэ артистхэм я зэфIэкIыр. Ди театрим зэмман зэхуэмыдэхэм щиджэгуга гуп-

хэм яхеташ, иджыри яхетш дуней псом цІэрыІуэ щыхтуа, «вагъуэ» къызыыхашІыкІа актёрхэм я зэфІэкІым хуэдэ зиІэ.

ЩыІеш цІыхум къигупсыса дунеймрэ (абы къиІуатэр пэж дыдэу, таурыхъуу, ауану, гушыІэу щытми) гъашцІэ «пэжымрэ» зэдээзыхыфхэр, театрэр я гъашцІэми, я гъашцІэр театр ямыгъэхъуныр зыхузэфІэкІхэр. ЖъакІэмыхъу КІунэ абыхэм ящыш зыш.

КІунэ цІыхум фІыуэ къышцІальгагын тепльэрэ зэфІэкІрэ иІэу Тхъэм къигъещІ закъуэтІакъуэхэм ящыш. Абы и насып къихъаш къызыхуигъещІар ІэшІагъэ хуэхъуну, лъепкъ щэнхабзэм, театрым и тхыдэм къыхэнэну.

Лыкъуэжь Нелли, тхакІуэ: – МацІэ-куэдми, ильэсипцІым щИигъужащ ЖъакІэмыхъу КІунэ теухуа «Ди КІунэ» («Куна неповторимая») тхылъ-журналыр къызэрыдэдгъэкІрэ. КІунэ абы щыхужаІа псалъэ дахэхэм сый дыцІызгъужыфын нобэ? Ди гупсысэр клащхъэ хуэхъуа апхуэдиз щытхъур зыхужаІа артистым, хъэмэ, зэман дэкІыу, ди еплъыкІэм зыгуэркІэ зихъуэжа, жысІэу сзыоупцІыж. Зихъуэжащ. Зихъуэжам и мызакъуэу, гупсысэм зедгъэубгъуашэрэт, нэхъ кууэ ар «етІыхашэрэт», дыкъышхъэшыпльэфарэт жыдоІэ.

КІунэ и гуашцІэм лъэнэыкъуэ зыбжанэкІэ аргуэрү зэ сыхэпльэжынүт.

Япэу. Ди лІэшІыгъуэм къэунэхуа щІэныгъэлІ нэхъ лъэш дыдэхэм ящышу къалъытэ «Международная академия каббалы» къэхутэныгъэм и тхъэмадэ Лайтман Михаэль. А щІэныгъэлІым и къэхутэныгъэхэм япкъ иткІэ дунейм убгъэдыхъэмэ, ар зэтезыІыгъэфын щыІэжыр зэрыІыгъыныгъэмрэ лъагъуныгъэмрэш. ЖъакІэмыхъу КІунэ цІыху куэд фІылъагъуныгъэкІэ зэшІешэ, нэгъуещІу жыпІэмэ, гурыщІэ къабзэкІэ цІыхухэр зэпэгъунэгъу ешІри, ар цІыхухэм ятргуэшэж.

ЕтІуанэу. Иджырей зэманным гъуазджэм теухуауэ къагъэсэбэп хуяаш «синусоидное колебание в творчестве» терминыр. КІунэ ехъэлІауэ къатщтэмэ, абы и творчествэм дэкІуеипІэ-къехуэхыжыпІэ зыІэшІэлъэгъуа къытхэт? КІунэ къимыгъэурыщІэфын роль щыІэу хэт жиІэфын?

Ешанэу. Аргуэрү зы терминкІэ ди гупсысэр къызэшцІэткъуэнци, «творческий абсолют» жыхуиІэ пшцальэм тету дыкъеplъынц КІунэ и творчествэм. Шэч хэмэльу, псоми фІы дыдэу долъагъу, пшцІэ худошІ, дропагэ. И зэчийм и лъагагъэр зыхыдошІэ, и тепльэм, и макъым къигъещІ образхами дахуэарэзыш. А псоми дэ дынагъэсауэ къысцохъу зы гупсысэм: сыйту мыджэгуми, дауэ мыджэгуми аракъым дэркІэ нэхъышхъэр, атІэ ар ди адыгэ сценэм нэхъышбэрэ итынраш!

Еплланэу. Театрым и лыкІуэ пажэ, хъэгъуэлІыгъуэ хъэндрэфий-кІи, ефр-ешхэ тегъэукІи зи щІыхыр езымыудыхыжа КІунэ пшцІэ лей щиІэпхъещ адыгэ лъепкъым деж. Щалэгъуалэм «интернет щІэблэкІэ» щеджэкІэ, зэманным дыдекІур пэжмэ, КІунэ къыхузэIухын хуей-уэ къызолъытэ Интернет утыку. Къуэпс зыдз къуэпсыншэ хъуркъым жыхуаIеращи, щІэблэр щІэпІыкІын хуейш КІунэ и талантным. ЕджапІэу республикэм итыр, ар щІэныгъэ щызрагъэгъуэту щрет, ар сабий сад ирхъуи, КІунэ и сайтым екІуэлІэжу щытын хуейуэ къызолъытэ.

Етхуанэу. Ди КІунэ тхъэм утхуигъэузыншэ. Утшымыгъуущэ къудейкъым, узэрьидІэм зеиншафэ къыттригъяуэркъым, куэдрэ утхуэ-псэуну дыхуейш.

ІутЫш Ася, «Адыгэ унэ» тыкуэнүм и гуашэ: – ЖыакІэмыхъу КIунэ усэ къеджэу япэ дыдэ щызэхэсхам, абы и макъым нальэу сиІэм зрагуэшауэ зэрыштытар сошІэж. КIунэ адигэбзэр пшынбозэм хуэдэу игъэбзэрбзэрт, гухэль уэрэдым хуэдэу игъэIурт. Абы хуэдэу анэдэлхубзэр къабзэу зезыхъэф срихъэлIакъым. Псалъехэр гъещІэгъуенышэу егъэшІэрашІэ, а псальхэм къарыкI мыхъэнэр уи нэгум плъыфэ зэмифэгъухэмкIэ къышІегъэлыдэ. Аракъэ гъузджэм и IэфІыпIэ жыхуаIэжыр?!

Адыгэм къытщІэхъуэ щІэблэм ЖыакІэмыхъу КIунэ уэчыл яхуэшын, абы и дерсхэм щІэгъеджыкIын хуейт. РадиокIэ, телевизоркIэ махуэ къэс щІалэгъулэм абы и Iэзагъэр зэхахыу щытамэ, адигэ лъэпкъым куэду къытхуэшхъэпнунт, сабиипсэм дахагъэ куэд къыштигъэшхъэлъэнут, къыштигъэтIэпIынут.

ЖыакІэмыхъу КIунэ и ІуэхушIафэ инхэр мыкIуэдыжын Тхъэм ишI. И джэгукIэм си щхъэкIэ дэрэжэгъуэ ин къызет, ар зэрысцыхум хуабжуу сропагэ.

Гум къеуэмрэ нэр къызыхуикIымрэ

ХуэпсанIэ зимыIэрэ мурад гуэр зымыгъэтIыгъуэрэ щыIэкъым, сабий ныбжым къыштищIэдзауэ гъашЧэ зылъэгъуа цыхум деж щыщIэкIыжу. ИджыпстукIэ къехъулIену зыхуеймкIэ сыйшеупщIкIэ, КIунэ жэуапу къызет:

– Си унагъуэм и гугъу пищIымэ, сыхуейщ си бынхэмрэ абыхэм къальхужахэмрэ я гукъеуэ сымылъагъуну. ТIэкIу сахуэузыншэмэ, я гуфIэгъуэ сыхэпльэмэ, лэжыгъэкIэ, ІуэхукIэ зыхуей зэрыхуэзэхэр слъагъумэ, ахэраш си дежкIэ насыпир. НэгъуэшI зыгуэри гъашЧэм сыйшихуэнныкъуэу сщIэркъым, Тхъэм и шыкуркIэ.

Театрим и лъэныкъуэкIэ жыпIэмэ, абыи къехъулIену сыйзыхуейр машIэкъым. Псалъем паппиIэ, зыгъэдыхъэш, и зэш тэзгъэу фIэкIа ди театрепльхэр зыхуей зэрышмыIэр си жагъуэ мэхъу. Спектакль лъэщым япэ гъэлъэгъуэгъуитI-щым цыхухэр къоIуэри, адэкIэ пэш нэцIиц. Дэри ди къуаншагъэ хэлъщ апхуэдэу ахэр зэрыдгъэсам, сыйту жыпIэмэ, театрим зэпмыууэ игъэувиин хуейщ классикэ тхыгъэхэм къыттрашIыкIа спектаклхэр, узыгъэгупсысэ лэжыгъэ купщIафIэхэр. «Адыгэ спектаклхэраш ди цыхухэр дэзыхъэхыр», – жытIэурэ абы

49

Мережкэ Виктор и тхыгъэм къыттрашIыкIа «ЩакIуэ пэшым щаузэда цыхубз Иэнэ» спектаклым ЖыакІэмыхъу КIунэрэ Балъкъыз Валерэрэ щоджэгү. 1989

50

СәмәгүмкІэ къызыщиңІэдзауә (щысхәр): Тыыхъужы Алий, ЖъакІэмыхъу КIунә, КIуэкIуә Елизаветә; (щытхәр) Теввәж СултIан, Мысостышхуә Пицзызбай, Токъуий Хъусен сымә. 1982

ТІЭКІу зыдедгъэшәхац. ПъесэфІхәр ерышы къэтштэн, утыку къитхъэн хуеяц. Театрим сыйкызыңIуагъашIәм зәрадзәкIахәми еплъыфу щыташ ди цIыхухәр. Ауә абы щыгъуә нәгъуәшI зәмант, иджыпсту псори телевиденәм, интернетым, нәгъуәшIәм дахъәхац, ди жагъуә зәрыхъунши.

Апхуәдәуи сыйхуейш иджы ләжъян щIәзыдзагъашIәхәм адыгәб-зэр фIыуә ящIәнү. Лъәпкъым къыхәкIа дәтхәнә зыми ишIән хуейүә и хъәкъыш ар, ауә а пщэрлыр тIәуней щобагъуә анәдәльхубзәм ирилажъә IуэхуещIапIә нәхъышхъәхәм ящың зым къулыкъу хуэзышIәхәм я деж. Гъэхуауә, къайурыщәшу, ГупщIу Гун хуейш абы я адыгәбзәр, фәри фызәрышыгъуазәши, театр пәшым и кIә дыдәм деж щысхәми зәхахын, къагурыIуэн хуейш артистым сценәм щыжиIәр, уебләмә къышыIущәшшыр.

ЗыгъэхъәзыраШ ИСТЭПАН Залинәш.

КУЛЬТУРЭМ И ГҮҮДЖЭ

— Иджыпсту дэнекІи щызэхыбох «Адыгэбзэр тфІокІуэд, тІэшІоху, лъэпкыр дыхокІуэдэж!» — жаІэу. Лъэпкыбзэр хъумэним хуэлажьэ ІуэхүщІапІэхэм ящищ зыщ театррыр. Сэ сизэреплъымкІэ, театррыр цЫыху кІуапІэ, нэгузегъэужыпІэ къудей мыхъуу, къакІуэхэм ягу щыпсэху, я псэр зыгъэкъабзэ, лъэпкъ псэкупсэмрэ гупсысэмрэ зезигъэуж щыпІэу щытыпхъэш. Сэ сихуейт щІэблэр гъесэнным, егъэджэнным хуэлажьэ ІуэхүщІапІэхэм я унафэшІхэм, лэжкакІуэхэм зыкъытхуагъазэу: «НыбжыщІэхэр зыщІэтпІыкІын пьесэхэр тхуэвгъэув, ди еджапІэхэм, гъесапІэхэм фынытхуэкІуэ, ди сабийхэм фыкъедгъэцІыхунут, адыгэбзэр зэрыІур, зэрыдахэр, зэрыкъабзэр зэхедгъэхынут», — кыджаІену. Дыкъалъыхъуэрэ, къытищІэупщІэрэ, ди творчествэр еzym я фейдэ хэлбуу къагъесэбэпыну хуей? — Абы щыгъуэ дэри школым щаджыпхъэ пьесэхэмрэ таурыхъхэмкІэ спектаклхэр догъэув, утыку къыдохъэ. Апхуэдэу зэдэІэпкыкъужын хуейщ еджапІэ-гъесапІэхэмрэ театримрэ. Сабий гъесапІэхэм щегъэжъяуэ ди хабзэр, ди культурэр яхэдмыльхъэмэ, иужькІэ кІасэІуэ хъунущ, театрим зыхууыІэн игъуэтыжынукумым.

Театрим къыпкъыркІ псэкупсэ къарур зыхуэбгъэдэн къегъуэтгъуейщ. Ар къызыхэкІыр, сэ сизэреплъымкІэ, гъуазджэм и унэтІыныгъэ куэд абдеч зэрыщызэпышІарщ. Литературэмрэ ма-къамэмрэ я хъугъуэфІыгъуэхэр утыку къыщрахъэкІэ, абы дэшІыгъуу сурэтхэр, декорациихэр, фащэхэр щагъэльгъуэкІэ, блэкІами къэкІуэнуми ушыхагъэплъэфкІэ, а псоми артистымрэ режиссёрымрэ я Іэзагъэрэ я псэрэ щыхалхъэкІэ — тельыдже къагъэшІыф. А тельыдже пэгъунэгъу хууа цЫыхум мыхъумышІагъэ илэжынукумым, сый щыгъуи дахагъэм хуэпабгъэу щытынущ, фы гуэр къызэригъэшІынным хушІэкъунущ.

51

ЦЫыхухэр театрим дихъэхын щхъэкІэ иджы сый щІэн хуейр жыпІэмэ, сценэ гъэпсыкІэмрэ художникхэм я лэжыгъэмрэ куэд дыдэ ельытащ. Спектаклым еплъыну къэкІуам (ар сабийми балигъими) и псэр зэуэ къэптхъэкъун щхъэкІэ, утыкур гъэшІэгъуэну гъэшІэрэшІауэ, къагъэльгъуэну Іуэхугъуэм и «хъыбар» къуигъашІэу щытын хуейщ. Пьесэ нэхх къызэрыгуэкІ дыдэри тельыдже зыщІ Іэмалхэм ящищщ сценэм къыщагъэсэбэп нэхур. ЖаІэ, артист нэсир утыку нэшІым къихъэми, хурикъун талант иІэмэ, еплъхэр къыдихъэхыфыну. Пэжу къыщІэкІынщ, зэ хузэфІэкІынщ абы, ауэ етІуанэу еплъын цЫыху къыхузэхуэшэсыйнкыым, нэгъуэшІ Іэмалхэр къимыгъэсэбэпмэ.

ЗэрыгурыІуэгъуэщи, театррыр зытегъэпсыхъар драматургиерщ. Ди жагъуэ зэрыхъунщи, ІутІыж Борис иужькІэ «драматургкІэ» узэджэн диІэкъым. Пьесэ зытххэр щыІэш, хъарзынэу къызэхъулИ къахокІ, ауэ драматург ухъун щхъэкІэ куэд дыдэ ухуейщ. Зы Іуэхугъуэм зэрипх цЫыху зыщыплІ зыгуэрхэр зэжраІэу щызэхэт тхыгъэракъым пьесэ хъужыр. Ар хъэлэмэт, цЫыхухэр дэзыхъэх, зыгъасэ, зыгъэІущ хъун щхъэкІэ, хэт лыыхъужхэм иджырей гъашІэм щекІуэкІ Іуэхухэм, абы къыдэунэху лъэпоцхъэпохэмрэ гузэвэгъуэхэмрэ я хэкІыпІэхэр къалъыхъуэу икІи къагъуэту щытын хуейщ. КъишиинэмыйшІауэ, персона-жым иІэн хуейщ еzym и псэлъэкІэ, и хъэл-щэн, ролыр щыбгъэзащІэкІэ

къэбгъэлъэгъуэн хъэлэмэтагъ гуэри пкърылъын хуейщ. Мис апхуэдэ Іуэхугъуэхэр къагурымыІуашцэу зы темэ гуэр къащтэ, абы псальэ къызэрыгуэкІхэмкІэ топсэлъыхыри егъэлеяуэ зэшыгъуэ мэхъу. НобэклІэ пьесэу къытхуахъыр машцІэ дыдэц, а тІэкІури дигу щримыхъкІэ, я жагъуэ мэхъури нэгъуэшцИ ятхыжыркъым, ятхари ирагъэфІэкІуэну хэтыжкъым.

Лъэпкъ драматургием зыщімұжжым езы театрым и ягъэ хэлъынкІэ зэрыхъунур къэлъытапхъэш. Сыту жыпІэмэ, драматургым дэллэжъэныр и пщэрлыу театрым зы ІэнатІэ иІеш «литературнэ ЙыхъекІэ» еджэу, пьесэу театрым ягъэувари, ягъэувынури щызекІуэу. Театрым къаҳь пьесәцІхэр здрахъэлІэн хуейр мис а литчасткІэ зэджехъирш. Режиссёрыр щыхипщІкІэ артистым нэхърэ нэхъ лъагэу щытын хуейщ жыдоІэ: и щІэнныгъэм и қууагъкІи, и дуней епльыкІекІи, и жыжъапльагъкІи, иғъэув пьесэм хильагъуэмкІи, а хильагъуэр къызэригъэлъагъуэмкІи, ар цыхум я деж зэрынихъэсынумкІи. АтІэ мис а литчастым щылажъэр режиссёрым и щыхъэжкІэ къыштын хуейуэ къызолъытэ сэ. Театрым къицтэ хъунумрэ мыхъунумрэ а литчастым щызэхъэгъекІын хуейщ, артистхэмрэ режиссёрхэмрэ ди деж къэмису. БгъэдыхъекІэ пыухыкІа къахуигъуэту, щабэу, ящысху авторхэм епсэлъэн хуейщ литчастым и лэжъакІуэр, зы лъагъуэ-зы гъуэгу гуэр тришэрэ, тхакІуэм къиІуэтэну зыхуе гупсысэр «иуэшцІыжауэ» къихыжын зэрыхуейр къыгуригъэІуэфу. Мис апхуэдэ лэжъыгъэ Іэмал имыІэу щекІуэкІын хуейщ театрым. ТхакІуэм, псом хуэмыйдэу драматургием зезыпщытам, игу ибуд хъунукъым, Іуэхум тезыгъэгушхуэ, и лэжъыгъэр нэхъыфІ зэрищІынным хуэзыгъэпс псалъэхэмкІэ ар къыдэпхъэхын, и пщІэнтІэпс къыхъекІам гутгъуехъыпщІэ гуэри лыбгъэсын хуейщ. Драматургием епха щІэнныгъэ уи еджапІхэм щыщумытыфІэ е ар щызригъэгъуэтин щІыпІ щумыгъэкІуэфкІэ, къытхуэнэжыр араши, дэ езым дгъесэжын хуейщ лъэпкъ театрым хуэтхэну драматургхэр. УрысыбзэкІэ пьесэ зытхай зытхыни Урысейм щыбгъуэтинуущ, ауэ уи лъэпкъ театрыр бгъэпсэунумэ, лъэпкъым и гъашцІэм, и нобэрэй псэукІэм, адыгэ цыхум и гурыгъу-гурыщІхэм теухуа пьесэхэр адыгэбзэкІэ тхауэ уиІэн хуейщ.

А лъэпкъ драматургиекІэ дызэджехъыр езыр щыІэнукъым, тхакІуэм и ІэдакъэшцІекІыр театрым щагъэуву, щагъэлъагъуэу щымытмэ. Ар лъэныкъуитІкІэ зэпышІа Іуэхугъуэ пэжш. «Шекспир и пьесэхэри, Гольдони и пьесэхэри, нэгъуэшцІ классикхэм я ІэдакъэшцІекІхэри гъэувиин хуейщ!» – жызыІхэм арэзы садохъу сэ – абыхэм ди артистхэр зэрыпэлъэшыр бгъэлъэгъуэн хуейщ Іэмал имыІэу, апхуэдэ щІыкІекІи езы артистым и зэфІекІыр зыхуэдэр егъэунэхуж. Ауэ сыйт хуэдизу дыхуэмями, мыадыгэ драматургхэм я ІэдакъэшцІекІхэр ди театрепильхэм яфІефІкъым, цыху къришалІэркъым. ИщхъэкІэ зэрышыжысащи, арди театрым ІашцІекІа щыуагъэу къышцІекІынуш, и зэманым классикэм дедгъэхъэхыфа хъунукъым.

Режиссёр лэжъыгъэм теухуауэ жыпІэмэ, и щІэнныгъэкІи, и гупсысэкІекІи зэтегъэпсыхъауэ, зыдэлажъэ-зыхуэлажъэ лъэпкъым и псэкупсэр зыхищІэу, театр утыкум къипхъэну екІумрэ емыкІумрэ къыгурыІуэу, цыхум я гупсысэр зыхишишнур ищІэу щытыпхъэш а ІэнатІэр зи пщэрлытыр.

УщымыгуфIыкIынкIэ Иэмал иИэкъым ди театрыр тепльяфIэ зэ-
рыхъуам. Ауэ и щыбыр дахэрэ и кIуэцIыр нэшIу къанэмэ, ирашIэкIа
лэжьыгъехэм сыйти и мыхъэнэ? Сыщогуть зы ильэсэм нэхърэ адрейм
зэхъуэкIыныгъэфIхэр къытхудэкIуэурэ зыдужыну.

Мыри жысIеурэ сыкъаужгъуами, къыхээмсыгъэшын слъэкIы-
нукъым. Зи гугъу сщыр артистхэм я улахуэрщ. Ар апхуэдизкIэ
цикIуущи, уи щхъэ пщIэ хууигъэшIыжыркъым, нэгъуещIым
къыпхуищIын дэнэ къэна. Си щхъэ къызоштэри, щIыхъыцIэ тЭкIу
сывэриIэм къысхуихъри, артист пажэу ялтытэхэм сазэрыхэтри, ильэс
бжыгъэу сывэрылэжъари, нэгъуещI къинэмымыцIу си улахуэм сом
къыщIызыгъу Iуэхугъуэу щыIэу хъуар зэхэплъхъэжа нэужжи сэ
къысIерыхъэм жыжъэ унинхъэсынукъым. Зи щIалэгъуэу, зи псэугъуэу,
бын япIу, ирагъаджэу абы щылажъэ адрейхэр-щэ? Дауэ ахэр зэрыпсэ-
унур? Абыхэм а зы гъашIэрщ яIэр, я лэжъэгъуэ махуэри кърахъэлIэ,
ауэ къахэхъуэр бжыз хъуркъым. Ар щаримыкъукIэ, нэгъуещI лэ-
жыгъи къалыхъуэн, ИэнатIэ зэхуэмымыдэхэр ирахъэкIын хуей мэхъу.
Артист улахуэм узэрыимыгъэпсэуфыр цIыхухэм ялтагъу, къагуроЙуэ,
къащыгүрыЦуэкIэ, артистым къыхуашI пщIэр йохуэх. Ар куэду икIи
кIыхъу зэпышIащ.

Театрым щIалэгъуалэ хъарзынэ щыIэш, зэчиифIэхэри яхэтщ,
гъэлажъэ къудей, мышхъэхъу, емызэшу гугъу зрагъэхъынущ. Абыхэм
ящыщхэр хэти къуажэ къоkI, хэти фэтэр хъэху щIэсщ, унагъуэ, бын
зытIуш яIэу. Ар дауэ хъун, апхуэдэу Iемалыншэ-хэкIыпIэншэу цIыхур
бгъэлэжъэнү?! КъызыгурымыIуэм жиIенуущ: «АтIэ щхъэ щылажъэрэ
апхуэдиз фIэкIа къыщыхъэмыхъуэ театрым?» Абы и жэуапыр мыращ:
«Лъэпкъ театрый куэд щIауэ лъэлэжъынти и сабэри жыым ихыжынти,
абы щылажъэхэр театрым езышалIэр улахуэ къудейрау щытамэ».

Мы нобэ ди нэгу щIэкI мыхъумыщIагъэ къомыр къэхъунтэкъым,
культурэм хуашI пщIэр нэхъ лъагэу щытамэ. Я щхъэр здахъын ямы-
гъуэту лэжъапIэншэу къыдэнахэр мис апхуэдэурэ тфIокIуэд, игъя-
щIэкIэ зыхуэмий гъуэгум трашэ, мэунэхъу. Хэт ар зи ягъэр? Сэ си
ягъэш, уэ уи ягъэш, зэрэлэпкъуэ ди зэхуэдэ къуаншагъэш. Хэт нэ-
хыбыэу, хэти нэхъ машIэу, ауэ псори дыкъуаншэш абыкIэ. Мис абыхэм
согупсыс, абыхэм сагъэгузавэ, сагъэпIейтей. Сытэмыпсэлтыхъуи схуэ-
шэчыркъым, жытIеми къикI зэрыщымыIэри сольтагъу.

Адыгэбзэр хъумэным ди лъэпкъ театрый зэрыхуэлажъэм хуэдэу,
лэжъэн, щыIэн, псэун хуейуэ къызольытэ «Iуашхъэмахуэ» журналым-
рэ «Адыгэ псальэ» газетымрэ. А тIур ди унэ къихъэу щыщымыта зэ-
ман щыIауэ сщIэжыркъым. ИутIыж Борис «Iуашхъэмахуэм» хуишIам
нэхърэ нэхъ машIэкIэ сышыгугъыркъым иджы а журналым и редактор
нэхъышхъэ Мыккуэжь Анатолэ. «Адыгэ псальэр», «Iуашхъэмахуэр»,
«Нурыр» къыдэмымыкIэмэ, цIыхухэм къамыщэхумэ, емыджэмэ, адигэ
театрым дымыкIуэмэ, ди телевиденэмрэ радиомрэ адигэбзэкIэ мып-
сальэмэ, ди щIэблэм анэдэлхубзэр едмыгъэджмэ, дауэ ди лъэпкъир
зэрытхъумэнур?! Япэм школхэм драгъэблагъэу щытащ, дыздэкIуэ-
хэми яфIэфIу, дэри ди гуапэу. Мыхъэнэшхуэ иIэт апхуэдэ зэIущIэхэм.
Сэ къызгуроЙуэ: иджыпсту зэманыр гугъущ, цIыхум я щхъэр щIахъяуэ
я бын зэралIынрэ зыхалIыкIынрэ къалэжь. Абы къыщыдэхуэ зээмы-
зэм комедие купщIэншэ цIыхIухэм йопльт, мэдыхъэшхри зэбгрокIыж.

Сагызыз ІефІыншэм ешху, апхуэдэ тепльэгъуэ зэштегъэухэмкІэ ди театрепльхэм я гупсысэкІэри, я дуней еплъыкІэри яуфІеири, Іуэху еплъыкІэ хэІэтыкІа къэзыІуатэ спектаклхэми яхуэгъэкъэбзэжыркъым. Аращи, дызытес къудамэр пыдушигъижми ярэйщ.

Сэ куэд щІауэ сыхуейт актерхэм папшІэ зыгъэпсэхупІэ пэш театрым къышызэрагъэпэшыну, репетицэм е спектаклым асыхъэтэм хэмийт актерхэм зыщагъэпсэхуу, щызэпсалтьэу, шей шынакъ шрафу, газет, журнал тІэкІу къышеджэ хъууэ, шэнт щабэ зытІушрэ зы Іэнэ цЫкІурэ щІэту. Театрым сизэрышылажъэрэ ильяс щэ ныкъуэм нэблэгъаши, иджы ерагъпсэрагъкІэ «къыдэхыфауэ» аращ апхуэдэ пэш.

Театрым и лэжыгъэр тэмэму екІуэкІынымкІэ мыхъэнэшхуэ зиІэхэм яшыщ администратор ІэнатІэр. Псалъэм папшІэ, урысей артист цІэрыІуэхэр, абыхэм я дежи унэмису арыххэу цирк Налшык къышыкІуэкІэ, телевизорми, уэрамым къышыфІадээ «ныпхэм», макъкІэ ягъэІуу къалэм дэт машинэхэм - псоми зыжъэу хыбар къыдагъашцІэ икИи дыкъыхураджэ дыкІуэу а концертэм е циркым депльину. Рекламэм и къэгъэсбэпыкІэр ищІэн хуейщ адыгэ театрым и администраторми. Ауэ абыхэм къашохуу театр щІыхъэпНэмрэ цЫху зэхүэсъшІэ зыбжанэмрэ афишэ зыщыплІ къышыфІадзэмэ, абыкІэ Іуэхур зэфІэкІыу. ТелевизорымкІэ къягъэлэгъуэним ахьшэ тІэкІу иратын хуейши, ари, къазэрэмещІэкІым къыхэкІыу, якъузын хуей мэхъу. Мы Іуэхум фІыкІэ зихъуэжу хуежъаш Пащты Иринэ театрым и унафещІу къызэрагъякІуэрэ. Псалъэм папшІэ, «Пащтыхъымрэ пащтых гуашэмрэ» спектаклым аншилаг иІэу дыджэгуаш, абы хуэфэшэн рекламэ хуашцати.

«Тыргъетауэ», «Къанщобийрэ Гуашгъягъэрэ», «Уафэгъуа гъуэ макъ», «Кхъужьеибэ» спектаклхэр, Шортэнэм, Акъсырэм, ІутІыжым я пьесэхэр театр утыкум имыкІыу итын хуейт, жыы хъуа артистхэр къыдэкІуэтейхэмкІэ зэрахъуэкІыу. Апхуэдэ хабзэ шэшІа уимыІэу, хэпхъуэ-хэлъадэу, нобэ зы пьесэ къапштэрэ, зэ-тІэу фІэкІа умыгъэлъагъуэ къуэпльхъэжу, аргуэрү нэгъуэшцЫм зупшытрэ ари бгъэтІылтыжу хъунукъым. Зыбжанэрэ фІэкІа умыгъэлъагъуэнумэ, сыйт абы мылькуи, узыншагъи, къаруи, зэфІэкІи щЫйтебгъэкІуэдэнур?

Мыри щЫзгъужынүт. Спектаклыр щыгъэувкІэ, абы щыджэгу артистми и лэжыгъэмкІэ гупсэхугъуэ игъуэту, зи пащхъэ къихъэ театрепльми и гумрэ и псэмрэ ар лъэІэсу щытын хуейщ. Театрепльыр къызэрыпхущытыр, нобэ ебгъэлъагъуар къызэрышыхъуар къызэрыпшІэну ІемалыфІхэм яшыщу сэ къызольытэ «чэндэжэш тхылткІэ» еджэу япэм къэдгъэсбэпу щытар. Абы иратхэ хъунущ ягу ирихъари, егъэфІэкІуэн хуейуэ къашыхъухэри, нэгъуэшцИ я гупсысэхэри. Дэ абы ди жагъуэ хъун зыри хэлтынукъым, дышытуфІыкІын мыхъумэ.

Дэтхэнэ лъэпкъими и зыужыныгъэр псом япэу къызэралтытэр абы и културээр зыхуэдэрщ. Театрыр културэм и гъуджэш. Ауэ щыхъукІэ, абы гулъытэ хэха хуэшцЫн зэрыхуейр шэч зыхэмэлтыжц.

ЖЬАКІЭМЫХЪУ КЛунэ,
УФ-ми КъБР-ми щЫхъ зиІэ я артисткэ,
Къэбэрдей-Балъкъэрым и цЫхубэ артисткэ

ФЫРЭ-КЪАНЫКЬУЭ Анфисэ

МЭУЭТХЭР

Тхыдэ роман

Джэтэр гүүэгү¹

Нартыдзэм зэрызаётнын зыхуагъэхъэзырри, хьэццэри бысымри я пIэ изэгъэжауэ, Алэдамэ къэрэггуул чэшанэм дэкIуеяц. Нэрыбгэиц плтыру тетц, зыр ишхъэрэкIэ, етIуанэр тенджыз лъэныкъуэмкIэ, ешанэр ипщэкIэ гъэзауэ. Я нэшхъыр зэхэлтү цыхухьум къыхуеплъэкIри, псальэлэй къыхамыгъэкIыу, щхъэж и лъэнныкъуэм и нэр иритыжац, щалэми, абыхэм зэран яхуэмыхъуу, зиущэхури лъэнныкъуэ зригъэзац.

Уафэ къабзэр мазэ изым къөгъэнэху, вагъуэ бжыгъэншэхэр ипхъащи, КIэбгүуль мэzym и жыг щхъэкIэхэр зэрыхъеир уольагту. Цыхуххэр зэгъэжами, мэзыр даущыншэ?! Аддэ жыжъэу, псыццэ лъэнныкъуэмкIэ хъэндиркъуакъуэхэр къышоджэ, гъунэггуу дыдэу щыт дэжьеим² къитетIысхья жындум и джэ макъ къоIу.

Жындуур джэмэ – лIэнэгъэц, жайэ нартхэм. Дауи, пэж хъунц ар, къапэццэльыр зауэшхуэц... ЩыIэ-щыIэу, уи щыфэм зыгуэр ирижку, уегъэшынэ жындум и джэкIэм.

– Псатхъэ, гушцIэгту къытхуэцц! – щэху дыдэу мэххуцацэ нэрыбгейхэм ящыц зы.

ГъаццIэр IэфIщ. Мыхъэнэ иIэкъым ухэтми. Пиццри, цыху къызэргүүэкIри, зауэлIри, мес, нэрыбгейхэри щошынэ ажалым. Мыххуэдиз дахагъэ зыхэль гъаццIэр убгынэми къыцфIэмIуэхуу, ажал щыIэм дауэ-тIэ узэрыццIэххуэпсынур. Я нэхь лIыхъужьри, къызэрэремылынур ишцIэми, ар къыцфIэмIуэхуу зауэм зэрыкIуэр пэжкъым. Цыхум фIэIэфIщ и псэр, гъаццIэр, щошынэ зыри зыхимышыцI хъэдрихэм.

Аүэ щыIещ Iуэххуяа, ажалым нэхърэ нэхь шынагъуэжу. Псалтьэм папцIэ, зыкIи удэмыIэпүкъуфу, уIэмалыншэу, фIыгуэ плъагтуу гуэр ажалым зэрыпIэццIихыр, къызэмэмылыну узым ишх цыхум и нэм ушцIэплъэныр (ар къыццыгугъыу, уэ зыри хуумышцIэфу), анэм и быныр игъеижжинир. Е, мис, нобэ хуэдэу, тхъэхэм тыгъэу къыуата уи щынальэр хамэм птиххуу, утыку укъинэнэри. Мис ахэраш къару къыцхээзилъхъэр, ажалым и нэгум хуиту уизыгъаплъэр, уи гур утIыццауэ, щхъэмэгъязэу кIыфIыгъэм ухээзигъэбакъуэр. Дэтхэнэ зыми иIещ зыгъэдзыхэ гуэр. Аүэ а узыгъэдзыхэр мардэ гуэрим икIа нэүжь лIыгъэ къыцхелтхъэж.

* КIэуххыр. Пэшцэдээр япэ, етIуанэ къыдэкIыгъуэхэм итш.

¹ Джэтэр гүүэгү – бжыр зэрэдэж жыжъагь.

² Дэжьеий – дэ цыхкIу, мэзыдэ. /Фундук (лесной орех).

Прозэ

Апхуэдэш мы быдапIэм дэтхэр. Мэуэтхэм захъумэжым и закъуэкъым, атIэ адреj нарт лъепкъхэм бийр яльэмIысын папщIэ мэзауэ. Алэдами араш... Удыжьым деж къышцина и анэм и закъуэкъым ар иджы псэун щIыхуейр. Абы и гъашIэм къыхыхащ иджыри зы бзыльхугъэ, къыхукъуэклаш етIуанэ дыгъэ, мы дунейм Iеийү тетым щихъумэну гукъыдэж къезыт, къару къыхэзыльхъэ, и тур хэзыгъахъуэ.

А псори и щхъэм иригъээгъяну, гупсысэну къуэгъянапIэ къильыхъуэ щIалэр чэцанэм къыдэклуячи, махуэ псом къриубыдэу Алэдамэ и тхъэклумэм зэхихамрэ и щхъэр зытеухуауэ щыта лей къомымрэ кърельэсыкIыж тенджызымкIэ къихх хъэуа щIыIэтыIэм. Псыудзымрэ¹ шыгъумрэ я мэ хъэлтьэр машIэу зыпиху жы щIыIэмы Алэдамэ зыкърешэкI, зауэлI дзажэпхъэбгүм² и пкъым къыщыизщIэуша мафIэм иримыгъэлыпщIыпэу, къигъэшIыIэтыIэу. Абы къыдэклуячи, мэгуфIэ Алэдамэ, апхуэдиз зэмандIэ и бгъэм илту кърихъэкIа хъэлтьэр кIэрыхужаши, дамэ къытекIэжаши.

— Къэуш, щIалэ! Дожьэ, — зыгуэр къеджащ Алэдамэ щэхуу.

ЩIалэм и напIэр къызэтрихмэ, блыним кIэрыгъэшIауэ, щIакIуэ Iувыр тепIауэ щысц эзыр. ЗэрыIурихами гу лъитакъым, зимыщIэжуи жеящ.

— ИэфI дыдэу ужеяц, неуэ иджы, куэдщ ар, — къыщыдыхъэшхащ абы, я шхужжыр щIаупскIэу, чэцанэм къехыж нэрыбгейхэм ящиц зы.

— Мыхэр жэц псом зэфIэту плътиращ, сэ быдзазфэм хуэдэу сыйжеящ. СаIуэтэжынищ иджы, къысцIэнакIэу, — и щхъэ ехъурджэуэжурэ, зыкъиIэтащ щIалэм.

ЩIалэр лъагапIэм ехыжащ, псом япэ Удынэ щIэуущIэн мурад иIэу. Бжэр Iуихмэ, пщащэр утыкум итиц, дэшIыр зыщитIэгъяуэ, и джабэхэр лэрыпскIэ зэрегъэубыдэжри. Жан къикIукI-никIукIыу щIэтц, къитеххауэ и ныбжъэгъум ешхыдэу.

— Мыр зауэ зэрыхэмьтыфынур къысхугурыгъяIуэркъым! — Алэдамэ зыкъыхуигъэащ щхъэц фIыцIэм. — И бзэгур хуэгъэкIэрахъуэркъым, ерагъыу зэфIэтуращ, машIэу къэбэдзэуэжаши, шым зэрышэснынумрэ Iещэр зэриIыгъыну щIыкIэмрэ къыгурIуэ си гутгъэкъым. Ажал гъущэ мэлъыхъуэ!

Удынэ и ныбжъэгъур зэрыкIийм хуэдэгу-нэф нэхъеий, ерышу зызэшIекъузэ, и напIэр къимыIэтыххэу.

— КъэгъэдаIуэ мыр, пхузэфIэкIынумэ. Сыкъэчэнуш, абы фIэкIимэ, — жиIэри, Жан щIэжащ пэшым.

Удынэ нэххъеий-нэххъеийуэ щIалэм къыхуепльэкIри, ешIэкъуауми, нэхъ псынщIэжу Iэбащ и IэрыльхъэхэмкIэ. Пщащэм къыщыхъурт мы быдапIэм и нэхъыщхъэу щыщыткIэ, нэжгъуцIыдзэм япэ иту зауэм имышэмэ, емыкIу къытхуэну, зыри хузэфIэмыкIыжу къалытэу, зи ныбжъ хэкIуэта, ныкъуэдьыкъуэ хъуа нэрыбгейжхэм къахуэнэжа гъашIэ машIэр щрахъэкI жылэм дадзэжину. Дэнэ щицIэнт абы и псэр зыкIэрыпщIа цIыхухъум и гум къыхуиль псори, къызэрышыгугъри, къызэрыхуэнныкъуэри!

— Ээ, увыIэ, — щэхуу дыдэу жиIаш Алэдамэ.

Удынэ зэхэIэзэхэпхъуэ³ хъуа нэхъеий, плащIэу зехуапэ, псынщIэ-псынщIэу хъэзыр хъууэ, щIалэм Iумыплъэу зэрежьэным хуэпабгъэу.

¹ Псыудз (псыльэудз) — узд лъепкъыгъуэ. /Хвош.

² Дзажэпхъэбгъу — къаруки сыйт и лъэнкъуэкI гъэспсауэ щыт.

³ ЗэхэIэзэхэпхъуэ — истерие (нервнэ уз лъепкъиц, егъэлеяуэ дыхъешх, гыы ешI цIыхур).

Прозэ

Зэхэкъутауэ, зэхэчэтхъауэ, махэу къильгъуну хуейкъым. Зыхуэмеиххэу пихыжыпар – цЫхум яфІэгуэнхъ зэрыхъурщ. КъицынэмьщІауэ, Жан къыжриІэжащ. Удынэ пцІанэу щІалэр къызэритеplъари, а здэштым деж ѢыкІуэцІрыщэтмэ нэхъ къеcтэ, укІытаци.

– Дызэхуэмызэж хъумэ, Алэдамэ... ФЫщІэ пхузошІ дыгъуэпшыхъ къисхуэпшІам папшІэ! – и напІэр зэрхъехауэ, и нэкІущхъэр дыхъэрэну къызэщІэплъауэ, жеІэ Удыни, епІэшІэкІыу щІэкІыпІэмкІэ егъазэ.

– УвыІэ, жысІакъэ! – Алэдамэ и макъым зрегъэІэт, машхъуэри, нэрыбгейм и ІэпшицІыр еубыд. – КъызэдаІуэ... КъызэдаІуэ, зэ. Сыгъепсалъэ.

Щалэм Удынэ зрешалІэ щабэу, я натІэхэр зэжъэхкІуэтэху. Пщащэм и гур къольэт, Іуэхум апхуэдэу зыкъызэридзэкІыну и гугъэххакъыми. Алэдамэ и макъым щабэ зрегъэщЫжри, мэІущашэ:

– СощІэ... Псори къызгуроИуэ. Сызэхэпхрэ, псори къызгуроИуэ. Ауэ сынольэІу: мы си бгъэм къыцыпхуэуша гурыщІэм хъэтыр гуэр иІэххэмэ, унэмькІуэ, – пщащэм и Іэ иубыдар Алэдамэ и гум хуехь.

Удынэ къэхху псори и фІэш мыхъу хуэдэ, нэps къызытеува и нащхъуитІыр еІэтри, щІалэм и нэгум йоплъэ.

– КъыцызэщІэушар, жыпІа? – щэху дыдэу щІоупшІэ, тепыІэжу.

– Зызгъэгувами, къызгурыІуащ ар. Сэ уэ Іэджи бжесІэжын хуейщ, иджыпсту зэман димыІэми. Ауэ, зэгъяцІэ – къэплъэжащ си нэр. КъызгурыІуащ иджы си нэгум уи теплъэр щІыщІэмькІыр, уи щІэр си щхъэм иуфэрэзэу щІитыр. Апхуэдиз зэман дэкІауэ, мо псыхъуэжым си лъэр къыцысхъэсыжам къыцыщІэдзауэ гъуазэ усхуэхъуащ. Уи нэхум сыкъыкІэлтыкІуэурэ, си псэ гъуэшам къицІыхужащ гъашшэм и ІэфІыр. СынольэІу, стумыхыж къысльхъэжа гугъэр – унэмькІуэ. Къэзгъэзэжыну псальэбыдэузот, Удынэ. Ауэ сыцІэпсэун, сыкъызыхуекІуэлІэжын си щЫыбагь къыдэнэн хуейщ. Сызэхэпхрэ, унэмькІуэ! – Алэдамэ апхуэдизкІэ быдэу зэщІиубыдат пщащэри, Удынэ щеІущашэкІэ, и Іупэр бзыльхугъэм и тхъэкІумэм лъэІэсурэ и щЫыфэр игъэтхытхырт.

Нэрыбгейр, пэжщ, щІэхъуэпсырт абы, ауэ зэгуэкІуа щІалэм и гу щЫыІэр къызэригъэвьжыну щЫыкІэр къыхуэщІэртэхъыми, мис мыпхуэдэу, цЫхухьу ІэплІэм ижэбзыхъу нэху къытешхъэну игугъэххакъым. Іэджэрэ и нэгу къыцІигъэхъэрт абы и гурылхъэм Алэдамэ къипэджэжауэ, ауэ апхуэдэу ІэфІу ищІакъым гурыІуатэ псальэхэр.

Удыни Алэдами я Іэпкъульэпкъыр зэщІэзыкъузэ дэшІ щЫыІэжхэр зышадзу, ІэфІым хуэлІа Іэпкъульэпкъхэр хуабагъэмкІэ зэдэгүэшшну хъэзырт...

– Сэ къэзгъэзэжынщ, уэ гуашэм щЫыгъуу мыбы къыцынэ. Къэхъуну псори зыми ищІэркъым, быдапІэм къебгъэрыкІуэламэ, бзыльхугъэхэмрэ цЫыкІухэмрэ гъэпшкІун хуейщ. Ауэ, сыкъэгъэгугъэ зауэм и лыгъейм уныхэмыхъэну! Псалть э къызэт уныткІэлтымыкІуэну! – хегъэзыхъ Алэдамэ нэрыбгейр.

– КІуэ. Уогувэ, – иджыпсту ІурымэхыкІынукъэ жыпІэу, щэхуу, щабэу жэуап итащ Удынэ.

– ФЫыкІэ, – щЫыбкІэ икІуэтурэ, щІэкІыжаш Алэдамэ.

Удынэ и щхъэр ищІащ, машІэу пыгудыкІри.

Тхъэ ельэІурэ, гъуэгу махуэкІэ нартыдзэр иригъажъэу, нэху-

Прозэ

мышым чэцанэм и щхэм зы нэрыйгэй къитеуваш, гугъэмрэ гуфIэгъуэмрэ къизэцIаIетауэ, и нащхуитIыр къигуфIыкIыу зауэлI-хэм къакIэлтыплъу.

* * *

Аскъалэ и Iешэльашэм мэуэтыдзэм уэрищу зыщиук'уэдийри, зэрыжалам хуэдэу, лъэнык'уиплIкIэ ебгъэрыкIуаш зэрыпхъуакIуэхэм. ИщхъэрэкIэ – щэрмэтхэмрэ мэуэтхэм я Iыхъэ щанэмрэ, щэрмэтыпш Лъостэн я дзэзешэу; ипщэкIэ – арык'еихэмрэ мэуэтхэмрэ, Тотрэш я гуазэу; тенджызымкIэ – щындхэр; къекIыпIэмкIэ – тэрэуэтхэмрэ Щэуей къиша агыреихэмрэ мэуэтыдзэм и Iыхъэ щанэр щIыгъурэ, Адэмей я уэртету къаухъуреихъаш къалащхъэр. НэжьгъущIыдзэр мэзым къыцIэнауэ хъэзыру къыщытт, тенджызымкIэ Iугъуэ фIыцIэм зыщиIэтмэ, ар я пIалъэу зрачыну.

Дауи, дэрдэнейхэм ящIэрт мэуэтхэм, гува-щIэхами, я къа-лащхъэм къизэрыкIэлъагъээжынүри, хуэхъэзыру къыцIэкIац. ЛъагапIэм къытрагъэува мывэгъэлъатэхэр хъэуазэ мафIэ топкIэ къаузэдым-къаутIыпшым, къаузэдым-къаутIыпшурэ, нартыдзэм мафIэсир къыхалъхъаш. Iугъуэ щхъуэ-фIыцIафэр нартыдзэм Iуву щIехури, нэр щIесыкI, етхъэлэ, здэкIуэр ялтагъужыркъым. Ауэ щыхъум, зи хэцIапIэр фIыуэ зыцIыхууж мэуэтхэр нартыдзэм япэ йо-увэри, нэрыуфIыцIу кIуэцIракъутыкI. БыдапIэм и щхъэм къитеувва шабзауэхэм шабзэш бжыгъэншэхэр нартхэм къыхаутIыпшхъери, Iугъуэ Iувым хэт нартыдзэм и пэIущIэр къызэфIагъэшэтащ. Иужь ит-хэм къэхъуар къагурыIуащи, я шэпэIудзхэр Iетауэ зрач. Мывэ къалэм и къуекIыпIэ блыныр посоши, абы ущхъэпропшины хуейкъэ! КIапсэ IэплIэхэмрэ пкIэлъей кIыхышхуэхэмрэ зэпаIыгъуу лъэсыдзэр кIуэцIрокI. Абы хэту, мывэ къалэм и гъущIыбжэ абрагъуэхэр яIэт, зэргъэкIийуэ дэрдэней лъэсыдзэр къидольэтри, къебгъэрыкIуа, Iугъуэм хэгъуэцыхъа нартыдзэм къыпожъэ.

Нартхэм я Iуэхур щагъэпсынцIац абыхэм – бийр езыр-езыру быдапIэм къыдэкIащи, зытебукIенуи, къалэм удыхъэнуи нэхъ тынш хъунущ. Аращи, джатэрыйбзэр яублэ.

– Алыджахэм зэуэкIэ ямыщIэжкура? Щхъэ къизэрыдэха быдапIэм, нэцанэнуапIэ защIу? – игъещIэгъуаш щIэуей.

– Къызэраухъуреихъар къагурыIуамэ, лыгъэм зрагъэхь хъунущ, – и пащIэкIэ щIогуфIыкI тэрэуэтыпш Къарэшу.

– Фызэритгүгъэм хуэдэкъым дэрдэнейхэр. Зыгуэр ягу ильщ абыхэм, – хэгупсысихъауэ, и нэцхъым къышIоплъ Адэмей.

– Зиусхъэн, алыджахэр зауэлI лъэнкъщ. Абыхэм я псэр пытыху икIуэтынукъым, я щхъэр зыхальхъэн Iуэхуй, нэрыуфIыцIщхъэрүү, кърахъэжъэнукъым. Адэмей жиIэр пэжщ, бзаджагъэ гуэр ягу ильщ мыйбыхэм. Ауэ сыйти къыдэкIакъым лъэсыдзэр быдапIэм, – щэху дыдэу жиIац Тыуар ижырабгъукIэ къыщыт Алэдамэ.

– Сыт тцIэнур? – ткIийуэ еупшIац Тыуар и гъусэхэм.

– ЗымащIэкIэ дыпэпльэнц адэкIэ ящIэнум, – пщым и сэмэгуррабгъумкIэ къышыIуаш Адэмей и макъ гъуагъуэр.

– Алыджахэр нэхъыфIу уоцIыху... Уэри ара жыпIэр, щIалэ? – Щэуей Алэдамэ зыкъыхуегъязэ.

Прозэ

– ЗытІәжъэнц, – жэуап щыпкъэ итыжащ щІалэм.

Зэ ИуплъэгъуэкІэ дэрдэнейхэр ажал гъущэ лыххуёу къизэрхъэжьами, алдыжкыкъуэхэм къагурымыІуёу аратэкъым мэут шууейхэр хъэшхъэрыІуэдзэу къахэлъэдэнкІэ зэрыххунур. ЯцЫхужырт абыхэм нартыжъхэр. Мэутхэм зыкъызэкъуаха нэужь езыхэми зыкъяІэтыну ежъёу арагъянут.

Зэшхуэзэесу¹ тэлайкІэ зэххеуаү, зауэ губгъуэм дэрдэнейхэр нэхъ машІэ зэрыщыхъуар нэрылъагыу къэхъуаш. Ауэ щыхъум, Еней и шудзэр къыдиутЫыпщыкІаш быдапІэм. Толькъун хъэльэу къизэрхъ шууейхэм япежъя нартыдзэм зыщиукъуэдийм, зэрызэгурыйам хуэдэу, мэутхэр гъ uom епщащ. ШэцІаүэ, зэкІэлхъэпыту щэ къэІуа гъую макъыр зи тхъэкІумэм ицырхъя уэритЫир ищхъэрэ ишцекІэрэ къышызэрхъэжъаш, дыххэпІитЫир яубыдыну. Шуудзэхэр зэхэлъэдэжауэ зэроупщІатэ, уэритЫир, кІуэрыкІуэм тету мывэ къалэм и гъущІ бжыхъхэр хахи, быдапІэм дохъэ...

Дыххэмэ – быдапІэр нэцІщ.

Къалэкум деж щызэрихъэлІэжа дзэпщитЫир – Тотрэшрэ Лъостэнрэ – зоплъыж, зыри къагурымыІуёу. Дэн щыІэ дэрдэнеипщымрэ абы и дзэмрэ? КъызэпльэкІэм – Бэсыйдж² мэз Іувым къизэршиІэхауэ, гуэрэн вындыржычу къизэрхъ биидзэр. Дэрдэнейхэр уэрдыхъумираубыдэн я гугъами, езы нартыжъхэр нэсри, къапхъэним иувауэ къышІок!

Тыуар зэригугъяуэ къахуэухъуреихъакъым Аскъалэ, атІэ бинидзэр щЫбырыуэу и ужь къиуващ. Абдежым дзитЫир зэхэлъадэри, зэхэуэ гуащІэр яублац. Еней дежкІэ гъеунэхупІэт а зауэр. Къыхуэхърэ – и адэ хуэфэшэн лы хахуёу и цІэр Гунц, къыхуэмыхърэ... «Къыхуэмыхъ» къыхэкІ хъунукъым, а псальэр зыщигъэгъущащ пщым. Сыт зэрэн къыхуэхъур? Дэрдэнейхэр нэхъыбэш, я шэпэІудзхэр лъагэш, яшхэр жэрш, я дэцІхэр быдэш, я джатэхэр жаниц, ябжхэр папцІещ, езыхэр Арэс хуэфэшэн щІэблэ лъэрызехъэхэш.

Ауэ абыхэм ящІэртэкъым уей-уей жезыгъэІэ нартыжъхэм гу зэракІуэцЫылтыр, зэрыубыдамэ, къару гуащІэ зэрызэргъэхъур, я нэм лы къытельэдамэ, яхузэфІэмыхыІын зэрыщымыІэр. Нартыжъхэм ирагъэгъэзжынут бийм къиутЫыща шабзэшэм, кІуэцІрахынут дэрдэней дэцІ быдэхэр, зэгуагъэшщынут мэІу тельыджэхэр...

Зы нартым, зыуи къышымыхъуу, дэрдэнениц зэрыхигъяцІэм гу щылтиятэм, Еней, япэцІыкІэ, къызэкІуэкІаш, къытехъаш. ПынхъэшхъэхуэгъэзэкІыу тенджыз лъэнныкъуэмкІэ Іугъуэ фІыцІэшхуэм зыщыциІэтым, я кхъухыжъхэм мафІэ зэрырадзамрэ къухъэпІэмкІэ иджири зы уэр къызэрбгъэрыкІуамрэ къыгурыйам, и лъэр щІэхуаш.

Махуэ псом увыІэгъуэ имыІэу зэххеуахэм я къарур кІуэцІат, тІэкІу замыгъэпсэхумэ хакъухышэнут, зыгуэр щІэн хуейти, Еней унафа ищІаш икІуэтыну. Дэрдэнейхэр щикІуэтым, нартхэри зэтевуыІаш.

Нарт уэриплЫымрэ нэжьгүүщІыдзэмрэ зэхыхъэжауэ зы дзэшхуэу ищхъэрэкІэ щызэхэтш, дэрдэнейхэр псым икІыжри, Бэсыйдж щІыхъэжауэ ишцекІэ къышытиц.

– «ДызэгурыйгъяІуёу», – жиІэнурэ, къежъэнущ мыгувэу, – лыщхъэ гупым я гъуазэу нартыдзэм япэ ит Тыуар къэпсэлъаш, бауэбапщэу.

¹ Зэшхуэзэесу – зэрытемыгъакІуёу.

² Бэсыйдж – Азов тенджызым хэхуэж псыми, а псыр щежэх щыпІэми зэреджэш. /Бейсуг.

Тхъемахуэ ипэкІэ кхъуэпІащэм зэхикъутэу къыІэшІахыжа пызы уардэм, зэхэуэр хуабжыу къехъэльэкІами, куэщэпкъыщэ ищІами¹, зиЫгъыт, умыгъэцІэгъуэн плъэмымыкІыу. Хэт ищІэрэ абы дэрднэй дашцэ хигъэшІами! И фащэр зэрышту лъы защІещ, уІэгъэ машІэкъым езыми и щІыфэм телтыр. Бетэмал, узыншатэми...

– Даи, дыгурыІуэнукъым! – зауэм зэрыпашэжынуни, бийм ІэпапІэ къызэрхамынэнуми шэч къытримыхъэу, жиІаш Тотрэш.

Куэд дэмыкІыу, Тыуар зэрыхуигъэфэшам хуэдэу, лъагэу Іэта дэрднэй ныпыр зиІэшІэлъ зауэлІыр гупым япэ иту къежьаш Еней, и блыгущІэтхэр щІыгъуу. Тыуари, и дзэзешхэмрэ зауэ губгүэм зауэлІ тельыджэу зыкъышызыгъэлъэгъуа пызыгъусэмрэ щІыгъуу, пекъаш абы.

– Хъарзынэу дызэхшуащ, мэуэтыпщ, тхъэхэр къыдэхъуапсэу! – япэ зыкъригъэшаш алыджыкъуэм.

60

Мэуэтхэр.

Пагэу зызыЫгъ, зи нэгум шынэ къримых щІалэшІэ хабзэншэр къызэрещар игу ирихъакъым Тыуар.

– И фыгъуэ дыдэм уикІуэтыхжати, къызгурыІуэнщакъым, Ахей и къуэ, – пэджэжаш абы мэуэтыпщыр.

– Псалъэмакъым КыыхълІыхъ зедмыгъэцІу, дызэгурыйгъаІуэ, Тыуар, – игурэ и щхъэрэ зэтельщ щІалэшІэм.

– Сэ уэ сыбгурыІуэнным ушІэхъуэпсу си хэку укъихъакъым. Псыхъуэр бубыдыну, бзаджэ уигу ильу укъэкІуаши, ар зээгъээзэгъын хуейуэ уогъэув иджы! Сыт хуэдэпщ ар зыдэнур?! – жи Тыуар.

¹ Куэщэпкъыщэ ищІами – и Іэпкъльэпкъыр зэрышту къезауэ хъуами.

Прозэ

– Нобэ лъышхуэ дгъэжащ, уэри сэри лы хахуэ куэд тфIэкIуэдащ. Зауэ щыхъукIэ, араш хабзэр. Куэдш, дрикъунц хъэдэу зэтетлъхьам...

– Дахэу уопсалъэ, ауэ узыхуейр Iэрыльхъэ умыщIауз уежъэжынукъым уэ, ар быдэу соцIэ, – мэуэтыпщым къызэспеуд алъджыкъуэр.

– Зэ догуэт! Мо уи гъусэр хъэтыпщым и хъумакIуэракъэ?! – нобэрей мацуэм ильэгъуа псом нэхърэ нэхъыбэу Еней игъэцIэгъуаш Алэдамэ зэрыхуэзэжа щIыкIэр. – Щхэ мыбы укъыщыхута?

Алэдамэ, и нэщхъым къыщIэплъу, щиму йоплъ абы. Уэрышыкъуэр зытес хуарэм и фIалъэ лъакъуэхэмкIэ щIыр къреуд, мэпырхъ, и щхъэр щIеупскIэ, зричну щIэкъуу. Абыи фIемашIэ хуэдэт биидзэм тральхьа бэлыхъыр. Алэдамэ и шыр къыжъэдекъуери, зэпIэзэрыту зыхуегъазэ дэрдэнеипщым:

– Уи адэ къыщIэна пшыгъуэр пхуэфащэкъым, Еней! КIыхылIыххъункъым уи тетыгъуэри!

Еней къыгурыIуэжыркъым пасальэмакъым щимыщ къызэрыхильхар зэрыемыкIур, мы дуней фIыгъуэр къыкIэрыщэцми, мыфэмыцыфэ къызэрытеуэр. Еней игъуэта жэуапыр «зэрепIэскIуар» къапщIэу, и нэгур къызэхэуаш, Алэдамэ икIагъэ кърихын мурадкIи къыпидзыжащ:

– Хъэтыпщым ипху гъэфIар къущимытым, нарт хъэлу, укъитехъэш, зыбгъэгусэри, укъежъэжащ. Ар лыгъэ?!

Алэдамэ ерагъуу зызэтриIыгъэу арат. Къытичу, дэрдэнеипщым шабзэшэр и натIэм хигъэтIысхъэным зымащIэ тIэкIут иIэжыр. Хуэмхуэмурэ пэпщэн щIэзыдэ, и хъэдзэгъейм¹ тIэба щIалэм Щэуей гу лъитэри, щэху дыдэу къызэпсэльэкIаш:

– Укъыщимытхъ, щIалэ! Зызэтебыдэ зэ!

– Уэ пхуэдэкъым нартхэм тепсэльхъыр! ЗыгъэкIэшIи, узыхуейр жыIэ, Еней! – и макъым зригъэIэтащ Тыуар.

Дэрдэнеипщым и щIыхъыр зэрыхаутэр и щхъэм нэсщ, щиму тэлайрэ нартхэм къахэплъэри, жиIаш:

– Пэжщ, мэуэтыпщ. Дэ уи псыхъуэр къэдзэуну дыкъэкIуаш. КъухъэпIэмкIэ зыщызыIэта Iугъуэр и щыхъэтщ си хыдзэр зэрызэтебгъэсхъам. Ауэ щыхъукIэ, дызэркIуэжын кхъухь диIэжкъыми, къитхуэнэр зыщ – зауэм пыдоцщэж. Сэ сытекIуэрэ – Iузэв и Iуфэр хуиткъыващиIри, фыкъыкIэлтыгъуазэкъым. Лъэпкъуу дыкъыщыIыскIэ, дыбэгъуэн хуейши, уи нэрыбгейхэр ди къуентхъщ.

– Дэ дытекIуэмэ-щэ?! – и пащIэ фIыцIэм щIогуфIыкI Тыуар, апхуэдэ къэхъумэ, я дэрдэнеилIхэр жэйм хэту нэрыбгейхэм зэрыфIагъэжыжынум шэч къытримыхъэу.

– Фэ фытекIуэмэ, фытекIуаш. Ауэ, зэгъащIэ – зы дэрдэней зауэлI и псэр Iуту зынитынукъыми, зы къэмынэу дызэтевукIэн хуейуэ араш, – ткIий къохъуж Еней.

– Уи гур ибэтыкIαι! Дунеижым зэи фытэмытыххам хуэдэу, фыбзэхъяжуэ бжы, хъэмисэкI, – ину жиIаш Тотрэш, дэрдэнейм нартыдзэр щигъэдыхъэшхуу.

И бийр къызэрыщIэнакIэм, лыфэ къызэрыримыплъым Еней Iэл фIыцIэу къызэцIигъэнами, бзаджэу пыгуфIыкIа мыхъумэ, закъригъэцIакъым.

¹ Хъэдзэгъей – пасэрэй джатэ лIэужыгъуэ.

Прозэ

— Нартхэр дыхьэцхьэрыгүэкъым, а уэ зэрыхуэбгъэфащэм хуэдэу. Цыхугъэрэ гүшгэгъурэ зэрытхэлъым и щыхьету, мыпхуэдэу дызэгургыгаиүэ... Къыхэццыпыка защгэу лы щэ ныкьюэ къыбогъэув, сэ абыхэм нартитху япеццыизогъэувэри, зи къару къихым ейщ псы гүфэр. Дытекгүэрэ — мэз ди куэдщ, мазищ Пальэ фызот, кхуухь фошгри, фи хэкум фогъэзж. Фытекгүэрэ — махуэ фхуухь мы щынальэри нэрыбгейхэри. Ди лыгъэ къимыхынур ди насып къремыхы! — хэкъузауэ жиаш Тыуар.

Нэжьгъущыдээм и пашэм арэзыуэ и щхъэр ищаш, къытхуэпциди унафэц, жыхуигээ.

— Ерэхь! — кгэцгэу арэзы техъуац абы Енеи.

— Зывгъэхъэзыр! — и шыр къригүэнтгэгир, къежъэжац Тыуар.

— Зиусхъэн, нэрыбгейхэр дауэ иут дэрдэнеипшиг?! — къыгургүэргэцтэг Адэмий.

— Ильэситху мэхъу нэжьгъущыдээр къызэртыхэсри, иджыри къэс къытхуэмыцгүхуа эара, Адэмий?! Ахэр зыхуэпэжыр дэраш, ялгээр зэтраукгэнурэ нагъээжынущ, щынгэ и гүнэм дыщыгэми. Хэт хэувэнур дээгъацтэм? — нартыдээм хэплъац мэуэтыпшиг.

Гукгээ зэрыцгээм хуэдэу, арыххэу дзэм къыхэгүэташ Щэуэй, Тотрэш, Адэмий, Алэдамэ, Жан сымэ.

— Уи фгэц, цыхубз? — нэмыгль хуишгэу, хуепльэгаш абы Щэуэй.

— Уэ укъээзыльхуам укъимыльхуатэмэ, нартхэ зы лыгъхъуж хуэчэму дыпсэунут. Уашхъуэ, абы нэхърэ сымынхъ тасхъэу! — щыдыхъэшхац абы Жан.

Щэуэй и нэ къилыдыгүир пщащэм триубыдаш.

— Атгээ, псэууэ мы зэхэуэм укъыхэгимэ, унэгуац эусхуэхъунц! — и фгэц дыдэл лыгъхъужыг.

Жан абы зыри пидзыжакъым, и щхъэр ищаш мыхъумэ.

— Сэ быдэу си фгэц мэхъу сыйкызэрвмыгъэцгэхъунур. Дэтхэнэри льэнпкъым хуэфэцэн бину фыльэрзыхъэц. Тхэхэм я нэфгэ къыфцыхуэ! Псалтэр лейц, псори фошгээ, зэхэфхаш. Сыфцогугь! — гугъэ нэху хэлтүү, кгэцгэу захуигъэзац абыхэм Тыуар.

Зауэ тхъэрыгүэр зэфгэггэц, дээгъацтэм хэтхэм фашэ плъижъкгэ зыкъахуапэц¹, я дэцгэхэмрэ афэ джанэхэмрэ зыщакъузэжри, нартыдээм и пэ къиувац. Еней и зауэлгээ щэ ныкьюэ къыхэццыпыкаар абыхэм къялгэцгэхъевац, езыр жыжъеу къэуварэ, я гур хэхъуэу къакгэлтыглэв. Е улгэн, е улгын жыхуигэрачи, гъашгээ гъуэгум и зэхэгүйгээ наигэ къицгэйнүүт псори.

— Дыгъэр йотгысэхыж, кгыгыгэ къытхеэхъумэ, ди гүэхур къызэгүйгээнишгээнүүт. Псынгэгэ-псынгэгэ зэфгэдгээд мы хэгүүцэд гупыр, — и плгээр зэригъягүэу, и пщэгургыгыр зэригъэлтэлтээр жиаш Тотрэш.

— Щэуэйрэ сэрэ дынхэг Иэчлээччи, нэхъ лыгъхуэхэр дыдейц, — къялгэцт гупым яхэпльээрэ жиаш дзэпшиг.

— Мо шууэйр, армырми, псом нэхърэ нэхъ абрахъуэц, сыйт а зыр шым щэшэсар? — пыдыхъэшхыгаш Тотрэш.

— Ар сэ къысхуэвгъянэ! — и щхъэц кгыгыгэ ишыхыри, таж пыгээ щигэгэцкгүаш Жан, бзаджэу къыцгэлтэй.

¹ Фашэ плъижъкгэ зыкъахуапэц — зауэм хыхъэн и пэ къихуэу дээгъацтэм хэтхэм фашэ плъижъкгэ зыкъахуапэу щигаш.

Прозэ

– Уи гугъэ? – игъэшцIэгъуащ ар Щэуей.

– А домбейр уи пашхъэ къышезмыгъэштэхмэ, сумышэ! – игурэ и щхъэрэ зэтельу, пщащэр абы хуопльэкI.

Зыри зэхээзымыхыжу, щиму ипэкIэ плъэр Алэдамэ и закъуэт. Дэрдэнейхэм я бзаджагъэр зыщIэж щIалэм куэд зэхуигъехьурт, куэдым и щхъэр хуэжэрт. Абы къыфIэIуухутэкъым, лъэпкъ псом зэхахыу, Еней къызэрыщIэнэкIар, алъандэрэ и гум щихъума щэхур, къыгуильэфу, утыку къызэрырихъар. А псори зырикIш... БлэкIа Iуэхуущ. Еней и адэ и къуэш, абы хъэрэмагъкIэ и гур щызищ. Хэлъщ а залымри бзаджэри.

Алэдамэ и Iэ сэмэгум IещIэль мэIу хъурейр и джабэм кIэрекъузэ, джатэ Iеppщэр быдэу икъузаци, Iэ ижым и ПЭкIэ хъэдэгъей къыпыкIа хуэдэ, и дзэпкъитIыр лъы зэрыхуэджэр пкъыкIэ зыхищIэу къышохъу. Абы зэхуегъехьу биидзэм зэрыхэлъэдэну щIыкIэр, япэу зызытишэшцIэнур, къыкIэлъыкIуэу хигъэшIынур... Хуегъэфащэ, зэпебж, зэпешэч.

ЩIалэм и нэгу къыщIоувэ набгъэ хъуа и анэ тхъэмьщкIэр, Ахей IещIэукIа, зи нэгу къыхуэмьщIэж и адэм ѿгупсыс, зи щIыфэм гъущапIэ къытемынауэ дэрдэнейхэм зэхаущэба пщащэмкIэ и щхъэр мажэ... Губжыр нэхъри къызэшIохъае, Алэдамэ и Iеppщэм гуашIаер къыщIалъхъэу, хъэшхъэрыIуэ гущIэгъуншэр къызэшIигъэушэу. Уэрышыкъуэ зыри зэхихыжыркъым, и бгъуитIымкIэ къыщыт лъыхъужъхэмрэ нэрыбгей ябгэмрэ гу ялъитэххэркъым. Уеблэмэ абы и нэр зытедияр къапэува лы щэ ныкъуэракъым. Абыхэм я щIыбагъ къыдэтыжу, дэрдэнениш бзаджэ-наджэрц нэшанэуапIэу и нэр зытригъапсэр.

Асыхъету зэрохъэжэ нартхэри, къагъэува биидзэм яхольгадэ, зытрагъапсэр къраупцIэтэхыу, зыкIуэцIыпьиджэр хагъашIэу, IеppщэкIэ зэIэр щIым хагуэу. Тотрэш и бжыпэм дэрдэней зауэлIыр пыльу лъагэу еIэтри, биидзэм яхедээ, модрейхэри щтауэ, йокIуэт. Адэмей и Iэ зырызым IещIэль джатэ хъэлъэшхуэхэр къыпэшIэувэм трекъутэ. Щэуейрэ Жанрэ, зым адрейр ихъумэу, я щIыбагъ зэхуэгъэзауэ, къебгъэрыкIуэр ирах, зытегушхуэр бгъунжырыкIуэу ирагъэштэкI. Алэдамэщи, псэ зыIутым зызыщагъэпшкIу мафиIсу, кIуэцIрекрътуыкI, хъэдэ гурышэхэр къызэринэкIыу, и нэ къеIа дэрдэнениш и псэм зэрэIенур къыхуэмьгъэсу. Ауэрэ утыкум цIыхуих къонэ: нартхэмрэ алъандэрэ зимыгъэхъеIуэ къахэплъэу щыта дэрдэней шууеймрэ.

– Сысейщ ар, жысIатэкъэ?! – бауэбапщэрэ, и накIэм къылъэIэса сапэм къригъэутIыпца лъыр ирильэшцIэкIыу, и гъусэхэм къахэуви-кIаш Жан.

– Зэ егупсысыж! – хуеплъэкIаш абы Адэмей.

– СыкъыхигъащIэмэ, силь фщIэжынщ, – жиIещ Жани, утыкум къиувэри, шууейм Iэ хуишIаш, «къежъэ», жыхуиIэу.

ЗауэлIыр зытес шы къарэ лъэбьцэр зи лъэпкъир къыпхуэмьщIэнү абрағъует. Езым хуэфэшэж псэущхъэм ельэдэкъяуэри, зыкъричащ дэрдэнейм. Пэжыр пэжщ, Жан зэрыпсынщIэрыгъазэм къыхэкIыу, зылъимыгъэIесу, бзаджагъэ гуэркIэ къыпемыкIуэкIмэ, Iеppщэ защIэкIэ узытемыкIуэн лъыщ ар. КIуэрыкIуэм тету пелуаным къигъэлъэ-та бжыр зытромыгъахуэу, Жан зыщIидзщ, цыжьбанэу зигъэджэ-рэзри, къызэфIэувэжащ. Шууейм къигъэзэжщ, и бгырыпх бгъуэш-

Прозэ

хуэм дэйя щиопцир къиутыпцири, щиупцикыту нэрыбгейм къыщцеуэм, Жан лъэнокуэклэ зидзри, зытргигъехуакъым. Нэрыбгейр шууейм кіэлтыццэпхъуэш, напцэзыпцэ лъэштихъэри, дэрдэней шууейм иджипсту зыкъиргъээкыжынукъэ жыпцэу, шым и щхэр сэмэгурабгъумкэ щрихъэкыим ирихъэлцэу, Жан лъещ, шыпхэм Иитцээ таевэри, и лъэдийхэр шууейм и пщэм деж щызэригъэлъэдэжащ. Нартхэм быдэу ящэрт лы абрагъуэр нэрыбгейм зэрыцэццэмыкыннури, ягурэ я щхъэрэ зэтельу, къыкцэлтыплъырт утыкум къышыху телтыджэм. Дэрдэнейхэр, я жъэпхъэбгъур хуэшым иубыдауэ, я дзэр зэтекъузауэ, зэхэтт, я зауэл нэхъ хахуэ дыдэр нартхэм нэхъ цыкыу дыдэу яхэт бзыльхугъэм зэрильхъам къигъэуцэжьауэ.

Гъущ дэкъацым¹ драгъэубыдам хуэдэу, домбейм и пщэр щиубыдьклат нэрыбгейми, и лъакъуэр зэхуишху, дэрдэнейм и нэйур нэхъ Иеижу узым зэццэшэрт. Пелуаным и пщэр Жан зэм быдэу икъузырт, иджипсту фиццикынукъэ жыпцэу, зэми машцэу къиутыпцижырт, дэджэгу нэхъеий. Шууейр зэм щиопцикыим къызоуэклэ, нэрыбгейм и щиыфэмрэ и нэктумрэ зэприхулыкцэ, лы зэхуихусахэр лъагъуэр псыгъуэр къытридзэу, зэми и пщэр къиргъэутыпцижын и гугъуэр, Жан и лъакъуэм къоныкъуэкъу.

— Пелуаныр уи пащхъэ къышезгъэштэхыну жысцатэкъэ, цыхухъу?! — шыпхэм Иитцээ зэрытетым хуэдэу, Щэуей дежкээ плъери, джащ Жан.

Щэуей и пащцэм щиэгүфыкыри, и щхъэр ищлащ. Абы хэту, Жан и жыр лъакъуитыр зэрифцэцкэ икъузш, лъэнокуэклэ ецэри, дэрдэней пелуаным и пщэгургыр зэриццикылащ. И къалэнныр игъээшцэуэ, нэрыбгейм шым къельэжри, зэмыплъэкыххэу нартхэмкэ иунэтцикаш, дэрдэнейри лъэнокуабэ хъури, шы лъэбщэм къещтэхаш.

Нартхэм я гукъыдэжым зыкъицэтауэ мэгушхуэ, мэгуо. Я щиыр яхъумэжащ! Тыуар и гур псэхужауэ мэгүфцэ: и дзэгъаштэхэм уцэгъэ хъэльхэр ятельми, тхури псэущ, и дзэр нэхъ клащхъэ хъуами, щиынальэр къазэужащ. Алэдамэ и закъуэц хылагъэм пэпплъэр, щиыцэцциицэузи щиыфэм зыгуэр ирижэурэ, гузавэр.

— Афэрым! Афэрым! Дызэкъуэтмэ – дылъэшщ! – жи Къарэшу, и гур хэххуэу зиплъыху.

— Тыуар! – къоджэ Еней. – Фызхэмрэ сабийхэмрэ нэрыбгей быдапцэратэкъэ щыбгъэпцикыуар? Мафиэм ису жацэ ар.

Мис! Мис Алэдамэ зыщышынар, зыпэпплъар, алъандэрэ псэхугъуэ къримыту зыгъэпцэйтэяр. Еней щысхынукъым цыкыуи, жы хъуай, сымаджи. Абы къигъуэтынуущ цыхум и тасхъапцэ, лъакъуащхъэклэ абы таевэнурэ узым уи псэр хихыху трикъузэу, абы иригүфцэу къыпщикъэштынуущ.

— И адэ и къуэш... Жысцатэкъэ! – и гур ехуэхри, и щхъэ хужицэж хуэдэ, Гущэщащ Алэдамэ, Еней Кцэбгъуль мэзым лыукцэ гуп зэриутыпциар къыгурцыуэри.

— Зы уэр къащти, псынщцэу фыкыуэ нэрыбгей быдапцэ. Псынщцэу! – къыхуеплъэкылащ Тыуар пщыгъусэм.

Алэдамэ зричащ, мэуэт гупрэ нэрыбгей зыбжанэрэ и ужь иту. Щиалэм и гум щищцэ хъэзэрышхым и бгъэр къызэгүйтхынным хуэ-

¹ Дэкъащ – Иэдэйуантцэ (тиски).

дэу къеныкъуэкъурт. Губжьри, бампIэри, шынэри, имыIуэта лъагъуныгъэри зэхээрыхъяуэ, ибэмпIыхъырт абы и гум. ЗыхуэпIашIэр ямыгъуэтыхмэ-щэ?! БыданIэр яжъэ хъужауэ, щагъэпшкIуауэ хъуар мафIэм илыгъуэжауэ ирихъэлIэжмэ-щэ?! Ар яхуэцIэнущ Еней и хъэшхъэвыйлэхэм! Апхуэмыйд гүшIэгъуншагъэ куэд ялэжьаш алдыжхэм. Ерыш екIуэмэ, ахэр зымы къыхуэгъэувыIэнукъым.

— Ди адэжхэм я псэр ди гъусэц! Феуэ биидзэм! Феуэ! Зы алдыж и псэр Iуту дэвмыгъэкI мы псыхъуэм! ЗэтевукIэ зэрыштыкIэ! — и джатэр лъагэу иIэтщ, и шым ельэдэкъяуэри, псом япэ зричааш мэуэтышым.

Нартыдзэ къызэцIэпларь, ялъ ящIэжу, Тыуар и ужым иуващ...

УкъызэмыйцхъэкIуэ!

Удынэ и пэш щхъэгъубжэ закъуэр ицхъэрэкIэ гъэзат. Арат ар сывтим дэжи щIэцIыIэтыIэр, нэху тэмэму къыщIыцIэмымыпсэр. ТIэкIу щылтыну, зигъэпсэхуну гуашэм унафэ къыхуицIри щIэкIыжаци, Алэдамэ къыжриIа псальэхэм Удынэ егулсысу щылтыц, мыжеифу, псэхугъуэ кърамыту. Езыри къыхуэгумащIэш... Ар къызэрэIуцщэца! Зыгуэрым иригубжьарэ и губжыэр темыкIыжыныр къыхуэкIуам хуэдэу, сывтим дэжи и нэцхъыр зэхэлт щIалэ ткIийми, пщащэм зэи и гугъентэкъым Алэдамэ апхуэдэу бзэIэфIу, Iущабэу... Епль ар къызэрэрыщIэкIам! Теубыдэгъуэ хурикъуркъым, пцIантIэм щыдэмымысыр нэхъыбэщи, машIээрэц зэрызэхуэзэр. АтIэ, сыткIэ ицIыхунт щIалэр Удынэ! Иджы... Псори дяпэкIэц. Удынэ тегушхуэрэ ахэр зы хъуми, щхъэгуащэм деж нагъэссыжмэ, тIуми гъашIэ яIэкъым. ФIуэ ильэгъуам и гъашIэм тешныныхърэ нэрыбгейм и щIасэр зыпигъэкIуэтми, и щхъэр щIыфIахын Iуэхугъуэ илэжьащи, дауэ мыхъуами, ягъэпсэунукъым. Хэт хуиIуэтэн и щэхур? И щэху нэхъыщхъэр, шынагъуэр... Апхуэдизу зыгъэнэщхъей, гуфIэну гукъыдэж къезымыт хъэльэр.

А псори зэхуигъехьуу, адэкIэ зэрыхъуным егулсысу тэлайрэ щылъащ пщащэр. Нартыдзэр Аскъялэ нэсакъэ иджы щыжиIэм, Удынэ и тхъэкIумэм къицирхъащ шы лъэ макъ... БыданIэм зыри дэкIынукъым, плъыртетым химыцIыкIыу. Нартхэм ящыц гуэрхэм къагъэзэжаяуэ пIэрэ? Сыт щхъэкIэ? Пщащэм зыкъиIэтри, щхъэгъубжэмкIэ кIуэтащ. Плъэмэ, шууей гуп къэблэгъяуэ къызэророх. Мэуэткъым ахэр, нарткъым, атIэ биидзэм щыщщ — дэрдэнейш!

— Мо къакIуэхэм фIы ягу къытхуилькъым. ДаукIынущ, — жиIэри, Удынэ къыщIэжащ и пэшым.

Чэшанэм дэжайри, быданIэм зи щхъэр къезыхъэлIа мэуэт бзыльхугъэхэмрэ сабийхэмрэ къыхигъэскIыкIыу, гъуом епщащ Удынэ. Зи тхъэмбылым щIэ хыхъяуэ, армырми гугъу дыдэ еху бауэ пщащэм гъуор хуэшэцIынт, псчэр къыщыхъэм, жыы къыпиубыдуэр къригъэкIа тIэкIумкIи жылэдэсхэм къагуригъэIуаш шынагъуэ гуэр къызэрэрылагъэр. Бзыльхугъэхэм я щIэблэм я Iэпэхэр быдэу яIыгъуу бгъэныщхъэ унэхэм къыщIэжри, уэрамым къытеуваш, чэшанэмкIэ къапльэр. Нэрыбгей ныбжыщIэхэр щагъасэ унэшхуэм щIэсу хъуари къызэрэрыщIэхащ. Абы хэтуй, НэтIасэ чэшанэм дэжеящ, къэхъуар къыгурымыIуэу.

Прозэ

— ПсынцIэу, гуашэ, зыгъэпшкIун хуейщ! Дэрдэней гуп къокIуэ. Дапэлъэшынукъым, куэдыIуэ мэхъу. Апхуэдиз сабий быдапIэм дэмытатэмэ, утегушхуэу, уапэшIэувэ хуунут, аүэ лажэ зимиIэ къомым я щхъэр схухэлъхъэнукъым. Ди кIэн къикIмэ — даукIынц, псэуэ даактыIэрыхъэм...

— Сегупсысиххэну сыхуейкъым абыхэм псэууэ даIэрыхъяуэ! — и нэшхъыр зэхиукиIери, и щхъэр игъэкIээрхъяаш гуашэм. — Жылэм узэрыдэкI хъун гъуэгу щэху щыIэ?

— ЩыIещ. Ди хъыдджэбз цIыкIухэр щыдгъасэ унэр зытетщихъа Iуащхъэм и лъабжьэр бгъуэнцIагыщ. А бгъуэнцIагыым ущIэкI мэхъу, хыгъэхъунэ лъэныкъуэмкIэ укъыщикIыжу, — чэщенэмкIэ къаплъэу щыт нэрыбгей-гъесакIуэхэм ИспэтэрмешкIэ зыгуэр яригъэлъэгъяаш Удинэ.

Арыххеуи, гъесакIуэхэм уэрамышхъэм къытеувахэр ираджэри, зэрышту бгъуэнцIагыым ирашэхын щIадзац.

— Нежъэ, гуашэ, допIашцIэ, — зыхуигъэзащ Удинэ, чэщенэм и дзакIэм теувауэ, къэблэгъа биидзэмкIэ плъэ гуашэм.

— Удинэ! — абы хэту къэджааш цIыхухъу гуэр.

Бзыльхугъэхэр чэщенэм къеплъыхмэ, шууей щытищ, дэрдэней гупым япэ къишири, и закьюэ къэувауэ къоджэ, алыдж фашэкIэ хуэпащ, къахуэцIыхуркъым.

— Удинэ, къызэдаIуэ! БыдапIэм дэкIыпIэ щэху иIэмэ, псынцIэу фыдэкI. Си ужь итхэр къэсмэ, гүцIэгъуншэу фызэтрагъэсхъэнущ, — жи.

— Хэт мыр? — и набдээ хъурейхэр иIэтри, гуашэр къыхуеплъэкIаш Удинэ.

Нэрыбгейм къыхуэцIыхуркъым цIыхухъур, хузэхэцIыхукIыркъым и нэгур. Аүэ и макъыр къицIэжаш... Аращ Удинэ хъэпсым щисам къыдэIэпыкъуар. Пэжш, аращ, шэч хэмэильү.

— Хэт ухъуну? — щIоупцIэ пщащэр.

— ФепIещцIэкI! — нэхъыбэ жиIэнэм хунэмису, шууейм и бгъэгур лъагэу иригъэIэтрэ уанэм къытриIэтыкIыу, и гушхъэм шабзээр къыкIуэцIрыкIаш.

Къэхъуар къызыгурмыIуэща НэтIасэ щтэри, икIуэташ.

Мэzym къызэрыщIэха дэрдэней гупыр зэрызехъэрт:

— Жыслатэкъэ хъэ кIуэцIым къикIам мэуэтхэр ягу зэрыпымыкIыр, абыхэм зэрадэшIыр, — къыхэкIиникIаш зыр.

Шым къещэтэха щIалэм и таж пыIэр щхъэрыхуа нэужыщ Удинэ ар къышициIыхуар. Мэуэтейм и гъукIэ Иэээ Джатоккуэр дэрдэней ТасхъэшIэхыу алъандэрэ къахэтаяуэ арат. Бий лъэпкъым щыщми, нэрыбгейм къыхуицIа гухэлъыр куу хъунти аращ, и щхъэ щымысхыижу, ар абы къыцIыдэIэпыкъуар. Зы лъэныкъуэкIи, Джатоккуэ мыхъуатэмэ, Удинэ Ахей хуэмыгkIынри хэлтэй. Пиццижыр дэрдэнейхэм гъуазэу яхэтыжамэ, зауэри нэгъуэшIут зэрекIуэкIынур. НэгъуэшI лъэныкъуэкIэ — ТасхъэшIэхыр ТасхъэшIэхш! Удинэ, и гум щыщIэр и нэгум къиши, хуеплъыхаш къызыхэкIа дэрдэнейхэми нартхэмий зэхуэдэу епцIыжа гъукIэм и щхъэр алыдж «нэхуущвагъуэм» зэрикъутэм.

— Удинэ, кIуэ псынцIэу! Уэ мы щIыпIэхэр нэхъыфIу уоцIыху. Сэ мэуэтхэм яхуэсцIэжыфынур араши — зы шабзэрэ шабзэшэ хъуржынрэ къызэти, мохэр зымащIэкIэ нэхъ кIашхъэ сцIынц. — Удинэ и нитIыр

Прозэ

Джатокъуэ и хъэдэм тедиящи, НэтIасэ абы и IэблитIыр быдэу иубыдауэ зэрдээ.

– ЖумыIэххэт, гуацэ! Сэ уи закъуэ укъыдэзэнэнукым быдапIэм. Нех! – зыкъещIэжри, и нэшхъыр зэхеукIэ нэрыбгейм. – Сэ сыхъумакIуэц. Си къалэн нэхъышхъэ дыдэр схуэмыйгъэзацIэмэ, сыйтим срипэрмэн?

– Пэжщ, ухъумакIуэц. Мохэр нэхъапэц сэр нэхърэ. Унафэ быдэ пхузоцI, нэрыбгей, цIыхухэр дэш быдапIэм. Уи щхъэр хэльхьи, лъепкъыр хъумэ. КIуэ! – идэркъым гуацэм.

Удынэ абы и нэм щIэплъэри, къигурыIуац – гуацэр жиIам текIыннутэкъым. Нэрыбгейм абы псынщIэу шабзэрэ выфэ хъуржынрэ хуигъэтIылъри, къэувуыжац.

– Уогувэ! Уи гур умыгъэнныкъуэ, Удынэ. Мыр плъагъурэ?! – и дышэ бгырыпхым кIэрыщIа сампIэм къамэ кIэцIыр кърех гуацэм. – Псэууэ заIэрызгъэхъэнкъым!

Абы хэту, дыхъэ-
Пэбжэ лъягэ Iувыр ха-
хын я гугъэу, дэрдненай-
хэм пкъо гъумышхуэр
IэплIэкIэ зэпайгъыу
къеуэу щIадзац. Пкъом
зы «быргу» жиIэху,
быдапIэ псор дэхъей
хуэдэ, джэрпэджэжу
пщIантIэмкIэ къы-
шыIурт, уи псэр хихыу.
Удынэ, яужь дыдэу и
гуацэм Iуплъэжри, зри-
чац. Гуацэмэ шабзэр
къызэфIидзэри, дэрдэ-
ней зауэлIхэм я пщэм,
Iэблэм, куэм тригъапсэу
къитеувац чэшанэм.

– Си лъепкъым
щхъэкIэ! Си щIыналъэм
папщIэ! Силь сщIэжу! –
жиIэурэ, тебжэ нэхъей,
къиуэздыжырт шабзэр...

БыдапIэм цIыхуу
дэсар бгыуэнщIагъым
ирашэхри, зэцIыгъуу абрэмывэр ирагъэжэкIыгжаш.

– ФыкъызэтемыууыIэу фыныкIуэцIрыкI! – еджац Удынэ гупым
япэ иту кIуэ гъэсакIуэхэм.

БгыуэнщIагъым и кIуэцIыр IэкIэ къращIыкIа фIэкIа умыщIену,
нэшIышхуэт, удэплъеймэ, адэкIэ-мыдэкIэ иIэ гъуанэпщIанхэмкIэ
дагъэ бзийхэр къиплтырт, хъэуа къабзэр зэрышцызекIуэри а гъуанэ-
хэр арагъянут. БгыуэнщIагъым псынэпс къабзэ щIожри, нэшэкъашэу

Мэуэт зауэлIхэм я шыфэлIыфэр.

Прозэ

ирижэурэ, зыщылэх кийвээрэ! Бгъэнцагынхэм ильэс мин бжыгье хьуауэ къеткүх шыгынсым, къамэм хуэдэу, мывэ папцэхэр кийвээрэгтэйш. Абы и закъуэ. Шыгынсыр зытеткүхэж щылэхэми мывэ сиджу зыкъяшташ, благуэм и жьэр зэтришауэ и дээ жанхэр къигъапльэм хуэдэу.

— Фыхуэсакь! — якэлэлжэ Удынэ япэ ихэм.

Гээцэгъуэныракъэ, щыбымкээ къышыхуэ псори хуиту зэхыбох. «Быргу-быргу» макъим и джэрпэджэжыр бгъэнцагымкээ къышою, уеблэмэ. Йаашхээ лъапэм деж щылэдэу лъагыуэр Йүэ мэхъуж, щыкүхэр хуиту кийвэиркими, балигхэр зыфгэгъеуэ щоки.

— Тэхээ зыхуэвгээшч, дяпэхээ нэхь лъагэ хъужинурэ, хуиту дикынущ, — яхуогузавэ Удынэ мэуэт бзыльхугъехэм.

— Щхээ зыдгээшикүрэ, Удынэ? Быдапэм Иэцэ дэлмэ, дапэцэвгээувэ дэрдэнэй бзаджащэхэм. Дэ куэд дохьу, дэтхэнэ зыми Иэцэ гуэри тхуогъэхээ. Дывгэгъэзэжи, дывгээзауэ! — къызэтуювыгэри, ерышу иужь зыкъренэ зи щхээцыгъуэ кийхышихуэр түүе еухуэнэха, балигынэ иува къудей мэуэт пщащэ лантэм.

Гупым апхуэдэ пщащэ зыбжанэ къыхоувыгэри, щхээцыгъуэм къыбгъуруувэ.

— Сэ быдэу соцээ мы быдапэм къекүэлла хъэцхээрыгээ гупым дазэрыпэмьтээшниур. Фызутыншынукъим, фезгээукынынукъим! Сэ тхээ Йа сицэши, зы цыхум фи щхээцынэ хэмыхуу фисшынущ мы щылэхэм. Нартхэр къекүэлэхэм, къэдгээжэшниш, — идэркым нэрыбгейм.

— Датекүэну уи гугъэ? — и напэм ятиэр цэлэхээр и щхээцыр зэхэтхуауэ къопсалээ зи щалэ цыхи.

— Шэч къытумыхээ, нарт щауэ! Фынежьэ! — пщащэхэр япэ иригъэшри, ежьэжаш Удынэ.

* * *

Кийф хьуауэ, Кийгъуль быдапэм нэсаш мэуэтхэр, Алэдамэ псом япэ иту. Зрихээлэжари гужьеигъуэт. Дыхээпэм деж дэрдэней зауэлэ зыбжанэм я хъэдэр щызэтелъщ, дэтхэнэми е и натэм, е и пщэм, е и блэгушээ шабзэшэр къыхэпиники. Ауэ щыхъукээ, быдапэм къидэнахэр къапэцэвэшниш. Дыхээпэхээр кийвэирхарэ, зэпкърыщэшниш, яхуэгъэсир ягъэсарэ яжьэм Йугъуэ псыгъуэр пихуу, быдапэм жыгуэйр щызепщэрэ, псэ зынтуу зи цыху дэмьту... Дэнэ щылэ псори? Алэдамэ шынапэурэ яжьэр зэбретхуу, хопльэ. Хээдэ сахуэ хэлкъыми, зымащэхэм и псэр мэпсэхууж. Я псэр Йуту мы дунеишээ щэйтмэ къагъуэтыхынщ. Мэуэтхэмрэ нэрыбгейхэмрэ хьблэр къызэхажыхь, унэхэр нэцш. Ауэ щыхъукээ, е езыхэм загъэшикүхаш, е зыщылэх яхуаш дэрдэнейхэм. Дэнэ здэхяар? Кыйшыкүээм зыри яльгэгъуакъым...

— Дэнэ кийагъэн цыхубзхэр? — ауэ блэж нэрыбгейм и Иэблэм ѹопхуэри, къызэтргэгъеуви. Алэдамэ.

— Сцээркым! Сцээркым бжесиэнур, Алэдамэ, — и Иитиэр и шхужым ирэгъэувэри, зэцшоувыгэри нэрыбгейр. — Мыраш жысээу, зыми си щхээр хуэхэркым.

Прозэ

— ЗекIуапIэ щэху фиIэ? Щы щIагъкIэ щIэкIыпIэ гуэр? — гутгэхэлтүү щIоупшIэ Алэдамэ.

— ЗекIуапIэ сцIэркъым, ауэ мо унэшхуэр бгъуэнщIагъым тетщIыхьау щытац. СызэрьщыгъуазэмкIэ, ихъэпIэр ягъэбыдат, — и Iэр еший бзыльхугъэм.

Алэдамэ абы зыри пимыдзыжу, зречри, Iуашхъэм дожей, мафIэ пыгъэнакIэ унэм и кIыхъагъыр къыззехежыхъ, мэлъыхъуэ. Щыхубз макъ гуэр къеджэ хуэдэц, хэмэрэ къыщыхъурэ?! ДэнэкIэ къыздиIукIыр макъыр? МэIущащэ зыгуэр, щIалэм и цIэр жиIэ... Пэжри нэпцIри зэхээзрыхъыжауэ, щIалэм гузэвэгъуэр тельщ, и гум зешхыхъиж. И бампIэр зыгуерым тримыккутэмэ, и бгъэр къызэгүйтхыну къыщохъури, блыним IаштIымкIэ йоуз. IещIэкIаш аргуэрү. IещIэкIаш и псэм щыщ хъуа бзыльхугъэр. Сыту гъащIэ гушIэгъуншэм хальхуа! Дауэ ар и гум зэрытргъэхуэнур? Абы и за-кьюэ?! БыдапIэм зауэлI гуп къыданэн хуеящ щежъэм. Иджы епл! Я делагъэкIэ фызи быни Мэуэтайм имысыжу, зэрыщыткIэ ягъэкIуэдащ. Щхъэ зыми и щхъэ хуэмыхуарэ хъумакIуэ гуп къагъэнэну?! Я къарур зэрыщыткIэ псыхъуэм хуаунэтIри, я щIыбагъыр гъэбыдэн зэрыхуейр яIещIэхупат.

— Удынэ... Дэнэ ушыIэ? Уи псэр пытмэ, зыгуеркIэ зыкъэзгъащIэ, — тхъэ ельяIу хуэдэ, мэIущащэ Алэдамэ.

Щыунэм южэх, пырхъуэм ирожэ, кърожжэж. Аргуэрү егъэзэж. Блын пцIанэ... Блын пцIанэ... Блын пцIанэ... Алэдамэ гузэвэгъуэ къылтьIэсаци, зыхуэгъэIурыщIэжыркъым. Абдеж щIалэм и нэм къыфIонэ пырхъуэм и кIэ дыдэм деж блыним и пIэкIэ абрэмывэ зэрыштыльыр. Ар щIопхъуэри, и тхъэкIумэр мывэ щыIэм Iуельхъэ. Макъ гуэрхэр зэхих хуэдэц. Хъэмэрэ къыщыхъурэ?! МафIэр къуапэм хуехь. Иришэмэ, абрэмывэм адэкIэ зыгуэр щыIэц. Алэдамэ, Iепэлъапэсис хъуауэ, бэуэн шынэу, йопль мафIэм. Иреш! Иреш мафIэр! Ауэ щыхъукиIэ, аращ бгъуэнщIагъым и ихъэпIэр... ЩIалэм мафIэр лъэныкъуэ ирэгъэз, къарууэ иIэр ирехъэлIэри, абрэмывэм йоIэ. IуигъэкIуэтмэ — бгъуэнщIагъ тельиджэм Iуопльэ, аддэ, псынэм деж нэрыбгей щхъэциплъыр щыльу.

Пщащэм иришэжья гупыр игъэпцкIуу, гуашэм дэIэпыкъуну къыншигъэзэжым, къару машIэ тIэкIу хуримыкъужу, темэхыхкIуэ арат.

— Удынэ! — джэурэ бгъэдолльядэ абы щIалэр. — Удынэ, къаплъэт! Сызэхэпхрэ? Мис, къэзгъэзэжаш. Псалтьэ уэстати. Иджы уэ къаплъэ, си дахэ... — бзыльхугъэ темэхыхкIам и щхъэр Алэдамэ и куэщIым ирельхъэри, йодэхашIэ, пцIэнтIэнп щыIэр къызытирикIута и натIэм ба хуещI, и напэ хужым Iэ дельэ.

БгъуэнщIагъым къыщIихыжа пщащэр и IэплIэм ильу, Алэдамэ пцIантIэм къыщыдыхъэм, псори къыззехуэсаш. Удынэ и пэшым яхьыжа нэужь, Алэдамэ ар хуиту зэпиплъыхъац. Нэрылъагъуу дыркъуэ телькъым, уIэгги иIэкъым. Арамэ, абрэмывэр хуIумыхыжурэ, бгъуэнщIагъым ириша Iугъуэм куэдрэ ирибауэри, игъэмэхауэ аращ. Арагъэнут пщащэр псынэм щIехар, зыкъигъэщIыIэтыIэмэ нэхъыифI къэххуужын и гутгэу.

Алэдамэ и нэ фIыцIитIыр пщащэм тедияуэ щхъэцису, пэшым къыщIыхъац зы нэрыбгей. Бзыльхугъэм и пльэкIэмкIэ Алэдамэ къыгурIуаш шынагъуэ гуэр къыззерахутар.

— НакIуэт! — нэгъуэцI жимыIеу, нэрыбгейр щIэкIыжац.

Алэдамэ абы и ужым иту пырхъuem къытехъэмэ, гуашэр щым щыльщ, щIакIуэфIыцIэм тельу. Абы и гущьем къыхопIиниI зи Iэпщэр налкIутналмэскIэ гъещIэрэцIа къамэ кIэнцIыр. И щхъэцыгъуэ баринэр и щхъэнтэ щабэу щыльщ зи лъепкъым пэжу бгъэдэта, гуашэр нэсу кIуэдыжа бзыльхугъя хахуэр!

— Чэцанэм и щхъэм тельу къэдгъуэтыхац... — щэху дыдэу жеIэ нэрыбгейм. — ДыхъэпIэм деж щылья дэрдэнейхэр зыукIари гуашэр арагъянуш, шабзэ бгъурылт.

Псоми я фэр пыкIауэ, щыму щхъэцытигъуэ хъэдэм. ЖаIенури ящIенури ямыщIэу.

— Мыпхуэдэу, лыи защIэу пщым ильагъумэ, нэхъри гукъутэ щыхъунщ. Хъэдэр вгъэпскI... Нэху щырэ, нарххэр къекIуэлIэжмэ, зэрыльяпкъу щIэтлхъэнщ гуашэр, — жиIац Алэдамэ.

Мэуэтхэм я гуашэр лъапIэм и хъэдэр нэрыбгейхэм зыхуей хуагъэзэху, цIыхуххъухэм лъэнныкъуэ зрагъэзац, Алэдами Удынэ деж игъэзэжац. Бжэр Iуихмэ, Удынэ пIэкум исщ, и щхъэр ИтIкIэ фIиубыдыхIауэ, и нэпситIыр къежэхуу, зэщIэкIэзызэу. Ар Алэдамэ къыIуопльэ, нэхъри и гур къызэфIозэрыхъри, щэхуу гурымын щIедзэ. Алэдамэ щIэмүупщIэми, къыгурлыIуат ар щIэгъыр. ЩIалэр абы бгъуротIысхъэ, блыним щIыбкIэ зыкIэргэгъацIэри, нэрыбгейр зэщIеубыдэ.

— ЖиIат абы и псэр Iууту бийм заIэrimыгъэхъэну... — зэшыджэу жеIэ Удынэ.

— И псальэр иIыгъыжац! — жи щIалэм.

— Ди гъусэу нэкIуамэ, къельнинут, ауэ къызэдэIуакъым. НысхуэкIуакъым... Зы къалэн закъуэ си пщэм дэлбу арати, сыпэльэшакъым! Сэраш ар зи ягъэр!

— Уэ сыйт уи ягъэ?! — идэркъым Алэдамэ.

— Псалть стауэ щытац зэи нэпс щIэзмыгъэкIыну. Ауэ зысхуэшыIэркъым. Мы си щхъэр къэчэнунщ иджыпсту.

— Цыхур гыыфмэ — гу зэрыкIуэцIылтым и нэцэнэц, — пщацэм и щхъэплтым щабэу йодэхашIэ Алэдамэ. — Дэнэ кIуа быдапIэм дэсахэр?

— ЗгъэпщкIуаш... — жеIэри, нэхъ уэрыжу и нэпсыр къожэх.

— Ар фIыкъэ-тIэ, бгъэпщкIуамэ, псори узыншэмэ! — мэгуфIэ Алэдамэ.

Игу-и псэр зыкIэрыпщIа нэрыбгей тхъэIухудым и щхъэц плтыжыр Алэдамэ и бгъэм тепхъяуэ щыльщ, бзыльхугъэхэмрэ цIыхIухэмрэ зыхуей хуэгъэзац, пщэдджыжь нэхъ фIэмыкIыу нартыдзэм къигъээжын хуейщ. Пэжщ, хэццыныгъэ яIэц. Зауэ щыхъукIэ, арац-тIэ, сыйт пщIэн?! Алэдамэ Удынэ и гыи макъым щIэдэIуурэ, гупсисэ куухэм кIуэцIрыщеташи, щхъэгъубжэмкIэ къыдэпль вагъуэхэм и нэр топлышэ, лъепкъыр адэкIэ зэрыхъунум йогупсис.

— ПщIэрэ... Сэ щэхушхуэ скъуэлтыщ. Ар мыгувэу дунейм къытехъэнущ, икIи быдэу сощIэ, абы иужкIэ сэ сагъэпсэунукъым. Ахэр псори зырикIщ. Сыарэзыщ. Сэ къызэнныкъуэктур гухэлтэ къабзэ зыхуэсщIа уэ гу пщизмыхуэу зызэрикIуэдыжынурш, — нэпсис эзкIэригъэпщIа нэбжынц кIыххэр къеIэтри, щIалэм и нэгум хуиту йопльэ Удынэ.

Прозэ

— Сыт умыщIами, сэ зэи сигу пицыкIынукъым! ЖумыIэ зыри. Цыху къэс зыгуэр и щIыбагъ дэлъщ, — гъунэгъу дыдэ къыхуэхъуа пщащэм и жьэпкъ псыгъуэм Iэдель щIалэм.

— Уэрэ сэрэ нэгъуэшI гъашIэ дыщызэрихъэлIатэмэ... Сэ, сымынэ-рыбгейү, къызэрыгүэкI пщащэу сыкъальхуауэ, сышхъэхуиту...

— Сэ уэ иджыпсту узэрыштым хуэдэ дыдэущ сывэрышхуэны-къуэр! Зи Iур игъущIыкIа, вэржъерим иукIа, къумым игъуэшыхъа цыхум псынэпс щIыIэ Iубыгъуэ IуракIам хуэдэу, гъашIэр щIэншыгъуэ сщыхъужаш, уэ укъесцIыхури. ЗэгъашIэ... Цыху цIыкIу дэнэ къэна, ажалыр си пашхъе къиува пщIондэ, уестынукъым.

Нэрыбгейр апхуэдизу къэзыгъэгумэмIа гупсысэхэр, дэнекIэ щыхэтами имыщIэжу, бзэхыхжааш, а псальхэр зэрызэхихыу.

— Пщэдэй зэхэкIынщ псори... ТэкIу жей. Къарууншэ дыдэ ухъуаш, — щэху дыдэу жеIэ щIалэм.

Гугъу ехъа нэрыбгейри жей куум кIуэцIрошэт, и псэр зыкIэрыпщIа цыхухъум и Iущашэ макъым щIэдэIуурэ.

Зэрызехъэ макъым къигъэушаш ар. Нартхэр къекIуэлIэжат. ХэшIыныгъэшхуэ яIэми, текIуэныгъэр я Iэрыльхъэу, дэрдэнеидзэр, къанэ щымыIэу, зэттраукIэри, я щIыналъэр зэрышхъуакIуэхэм къыIэцIахыжаш. ГъэрыпIэ ихуэми арэзыуэ зыкъэзытахэр хуит ящIаш, алыйдж хабзэм тету, нартхэм Iуашхъэу зэтралъхъа дэрдэней хъэдэхэр ягъэсыжину. Ар зэфIэкIмэ, мафIэр зылъэмIэса алыйдж кхъуххэр иратыжинурэ, я хэкум ирагъэгъэзэжинущ. И щхъэр зауэм хильхъэн и пэ къихуэу зи джатэр дэрдэнеипщым тезыкъута Тыуар мэуэтыпщым и ужкIэ къэрал унафэ ищIыну хуитыр дээпщыраши, араш Адэмей дэрдэнейхэм яхуигъэувар.

Удынэрэ Алэдамэрэ зэкIэлъхъэужьу быдапIэм къызэрыдэхри, нартыдзэм япежьаш.

Дзэм япэ иту къакIуэ шыгум иубгъуа щIакIуэ фIыщIэм тельу къашэжырт Тыуар и хъэдэр. Абы и ужым иту къакIуэрт нарт лыхъужь хахуэхэмрэ дзэзешэхэмрэ. Лъэпкъым щIыналъэр къизэужжами, зауэм и кIэр хъэдагъэкъэ — щIалъхъэжын хуейри куэдт. Нартыдзэм къыпежья гупым я нэгум щиплъэм, Адэмей къыгүрыIуаш Iуэхур зэрымыщIагъуэр.

— Еблэгъэж, Адэмей! — жиIаш зи фэр пыкIа нэрыбгейм.

— Упсэуж, Удынэ! Дэнэ щыIэ си шыпхъу-гуашэр? — и нэ удзыфэхэм къригъэжыхъаш дээпщым, дэп ужыхыжар зыпылъэль быдапIэр зэипилъхъурэ.

Удынэ и напIэр едзыхауэ, зы псалти къыхудэмышнейуэ щытт.

— Щхъэ къытпемыжъэрэ НэтIасэ? Дэнэ кIуа бзылъхугъэхэмрэ цIыкIуэхэмрэ? — и гум зыгуэр щIыIэ-щIыIэу къэкIауэ щIоупщIэ Адэмей.

— Адэмей... — и макъыр йохуэх Удынэ.

— УкъызэмыхъэкIуэ! — и нэцхъыр зэхиукIэри, и нитIыр нэрыбгейм триубыдаш дээпщым. — Уи пщэ къыдалъхъа бзылъхугъэхэр пхуэмыхъумаэ жумыIэ!

— Ахэр псори Удынэ игъепщIуаш, Адэмей. Сэкъатыншэц. Ауэ... Ди жагъуэ зэрыхъунци, гуашэр дийэжкъым, — Удынэ къызэрыхудэмышнейм гу льйтэри, псальхэр къицташ Алэдамэ.

Адэмей и Йупэр зэтрикъузэри, и щхъэр здихынур къыхуэмьшІэу, къэпІейтеящ. Зи анэкъильху закъуэр зыфІэкІуэда цЫыхухъур гумащІэу къышІэкІаш, дунеижьыр и дамитІым телъу хуэІыгъыфыну къышыхъужу щытами.

— Пицыри гуашэри зы маҳуэм щІэплъхъэжыну тынишкъым. Ахэр мы гъашІэм щызэрьгъуэтаци, хъэдрыхи щызекІэрыхункъым, — Щэуей щыжиІэм, нартыжъхем я щхъэр къифІэхуаш.

А маҳуэ дыдэм зэрылъепкъуу зэшІыгъуу щІалъхъэжащ лъэпкъ уардэм хуэфэшэн быну къышІэкІа зэшхъэгъуситІыр. Тыуар и Іещэ-фащэр, НэтІасэ и хъэпшип лъапІэхэр ящІыгъуу зы мащэм иральхъэри, Гуашхъешхуэ тратхъуэжащ.

ЕтІуанэ маҳуэм плъыртетыр утыку ирашащ, гуашэм и кІуэдькІамрэ цЫыхухъэр щигъэпшкІуамрэ кърагъєІуэтэну. ЖимыІэми мыхъуу, жиІеми, ар и кІуэдьжыпІэ зэрыхъунум хуэхъэзыру, и иужьрэй дыгъэ къыкъуэкІыгъуэм гу щимыхуэж нэхъеий, уафэбгъум и нэр теп-лъызауэ утыкум итт Удынэ. Алэдамэ къыгурлыуэртэкъым щІиналъэм апхуэдиз хуэзышІа бзылъхугъэр жэуаптыпІэм щІрашэлари, кърагъєІуэтэну зи яужь итри. Ауэ хабзэр хабзэш, Іуэхум и пэжыпІэр къамытІещІауэ хасэр зэхэкІыжынүтэкъыми, и нэхъ шынагъуэ дыдэм хуэхъэзыру лъэныкъуэкІэ къэуващ щІалэр.

Удынэ, и Іещэ-фащэ нэхъыифІ дыдэхэмкІэ зэшІэузэдарэ, пщэд-джыжь акъужым зэрихъэ и щхъэцыплъыр дыгъэпсым пэлыду, щытт уардэу, и гупэр хасащхъэм хуэгъезауэ, и щІыбагъым псэм и щІасэр къызэрьдэтыр щІыфекІэ зыхицІэрэ и гур абы дэпсэхуу. Абы и за-къуэ — я гъуазэм лей къытехъэнкІэ шынагъуэ щыІэмэ, бещтоу-жку къыкъуэуну хъэзырыххэу зэхэтш шэпэІудз хъуреишхуэхэмрэ бжыкІ псыгъуэ кІыххэмкІэ зэшІэузэда нэжъгъущІыдзэр. КІэбгъуль быдапІэм дэт цЫыху мин бжыгъэхэм лъэныкъуитІу загуэшауэ зэпэ-щытми, бадзэ зэрыблэлъетыр зэхэпхыу щэхуш.

— Удынэ, ди цЫыхухъэр дэнэ щыгъэпшкІуар? — плъыртетым щэху гүэрхэр къызэрлыкъуэкІам къыхэкІыу, дзыхьшІыгъуэджэу къеп-лъяш абы Адэмей.

Дзэпшым къыгурлыуэртэкъым мэуэтхэм зыхамыщІыкІ зекІуапІэ щэхухэр нэрыгбэйхэм щІаІэм и щхъэусыгъуэр. Пэжш, блэкІа ильэсит-хум къриубыдэу мэуэтхэмрэ нэжъгъущІыдзэмрэ зэсэжами, щыхупІэ задэ я зэхуаку дэлъым хуэдэу, зым адрейр къыгурлыуэркъым.

— Умыгузавэ, Адэмей, цЫыхубзхэри фи щІэблэри узыншеш, зы-хуэй ягъуэт. Ахэр здэшыІэр бжесІэнц, ауэ абы и пэ къихуэу зызу-мысыжыну сыхуйт... — и щхъэр къиІэтри, дзэпшым и нэгум иплъяш Удынэ.

— ЖыІэ!

— Мы щІыпІэм дыщыщетІысэхам щыгъуэ бгъуэнцІагъышхуэ къэтхутауэ щытащ, ауэ абы и хъыбар мэуэтхэм къедмыгъашІэу, ихъэпІэр зэхуэтцІыжри, ди хъыджэбз цЫикІухэр зыщІэсыну унэш-хуэ тетцІыхыжаш Іуашхъэм. ЗэхуэтцІыжыпа я гугъаш псоми. Ауэ сэ сыщызекІуаш а бгъуэнцІагъымкІэ иджыри къэс, — и псальэр зэпигъэ-уаш Удынэ.

Ар укІытэрэ шынэрэ къыпхуэмьшІэу, и нэгум уз гуэр къицырт.

Прозэ

– ЖумыІэ уэри тІасхъэцІэхьу укъытхэтауэ, Удынэ! – хэти хэт, ауэ Удынэ апхуэдэ икІагъэ зэи хуимыгъэфэщами, нэрыбгейм жиIам арат къикІыр.

– Сэ зэи си лъэпкъ и Іей зесхуакъым, ауэ, абы нэхърэ нэхъ тІасхъэкъым сцІари, – Удынэ иригубжъакъым Адэмей къызэрещам, ауэ щыхъукІэ, шынагъуэ дыдэц ёытепсэлъыхьыр.

– Сыт-тІэ абы нэхърэ нэхъ Іейуэ щыІэр? – къыгурыIуэркъым Адэмей.

– Хы дэкІыпІэм къышхъэштыц цыихум и лъэ здынэмиса Іуашхъэ задэхэр. Абы цыихухэр дэмыкІыфурэ куэд зэриукІам щхъэкІэ, а щыпІэм псори къыпокІуэкІ. Ауэ зыми ищІэркъым, а сидж папцІэхэм ушхъэпрыкІмэ, цыихунэ зытемыплья гъэхъун¹ пшэрхэр зэрышыІэр. Мис а гъэхъунэмкІэ къышхъохІыж бгъуэнцІагъым и зекІуалІэри. Арац ди цыихухэр щызгъэпшкІуар, – ину жеIэ Удынэ, псоми зэхахын хуэдэу.

Алэдамэ гу щимыхуэжу йоплъ пщацэ хахуэм, иропагэ апхуэдэ цыихубз Іущ зэрыхуэзам, и нэгу къышцІегъэхъэ псэгъу зэхуэхъуауэ.

– Ар сыйт а жыпІэр? Ар сыйт тельыджэ? – къызэцІэхъеящ хасэр.

– Ауэ фи фызхэмрэ бынхэмрэ я закъуэкъым абы щызгъэпшкІуар!

– нэхъ иныжу къэпсэльцац нэрыбгейр. – Мы щынальэм дызэршепсихрэ сыйт хуэдиз щІалэ цыкІу нэрыбгейхэм къамылъхуами, зэрышыту абы щызгъэпшкІуаш...

Абдеж нартхэм я закъуэ мыхъуу, Удынэ и щыбагъ къыдэт нэрыбгейхэри къызэцІэстац. Ягу щыІэхэр пыкІэзызыкІащи, а Іуэхуэгъуэм иригүфІэнрэ иригубжынрэ езы дыдэхэм къагурымыIуэжу, зоплъиж, ягъеющІагъуэу зоIущац.

– Сыйт а жыпІэр, цыихубз? Дауэ? Фи щІалэ цыкІухэр фукІыж фи хабзэтэкъэ? – шэнтэм зыкъыттриIэтыкІац Адэмей пелуаным.

– Ди хабзэт, ауэ схуэукІакъым, – и щыб къыдэт бзыльхугъэ къэпIеитеяхэм захуигъазэри, пыгуфІыкІыу, щэхуу жиIац Удынэ. – СхуэукІакъым зы щІали! Абыхэм щІэузын гу си бгъэм илъыххэн хуэмиями, схуэукІакъым. ЩІалэ цыкІухэр щыхупІэм ихурэ иридзыхыну фызгъальхуэм и къалэнт, ауэ а къалэныр сэси пщэ дэслъхъэжу жысІэри, щІалэ къалъхуу, сукІыну дэсхуу фIэкІа ямыщІэу, бгъуэнцІагъымкІэ щІэсхуурэ, гъэхъунэм схырт. ГъэсакІуэми, дэгызэми, пщафІэми, нэрыбгей гуп, сымаджэ хъэлъэ хъуауэ нэрыбгейжхэм я жылэм дэзгъэтIысхъэжа хуэдэу згъэIури, си гукъыдэжыр къыздэзыIыгъыну фэ зэсплъхэр тIэкІу-тIэкІуурэ згъэIэпхъуац щІалэхэм я деж.

Алэдамэ и закъуэ хуэдэт быдапІэ псом а Іуэхуэгъуэм имыгъэгүзэвауэ, имыгъэгүжьеяуэ дэтыр. Абы и нитIыр къигуфІыкІыу Удынэ зэпиплъхырт, гушІэгъу хэльу, гу кIуэцІыльу къызэршиIэкІам щхъэкІэ. Уеблэмэ, абы щхъэкІэ нэхъ гуашІэжу ильэгъуауэ къышхъурт. Удынэ къышуеплъэкІац псэм и щІасэм. Зы плъэгъуэм уи псэр щыхихи къару къышыпхилъхи щыІаш. Алэдамэ и нэгум къиш нэхум къару къыхильхъауэ къышхъури, Удынэ пищэжац:

– Ахэр зыкІэ быдэ цыкІуу, къарууфІэу, Іущу къохъури! – пщацэр и ныбжъэгъум бгъэдэкІуэтац, пыгуфІыкІыу.

¹ Гъэхъунэ – хъупІэ.

Прозэ

А псальэхэм Жан зэхэзехуэн ящIати, и щхъэр игъэкIэрахъуурэ, щIыбкIэ икIуэтырт, и ныбжъэгъур зыбгъэдимыгъэхъяу.

— Ар фIыкъым! Аратэкъым дэ дызыхуагъэсар. Дэ цIыхухъу къытхэтын хуейкъым. Ар фIыкъым, — зы шынагъуэ гуэр ильэгъуам хуэдэу икIуэтурэ, и нэцхъыр зэхэлтүү къеплъяац абы Жан.

Адэмей жиIенури ищIэнури имышIэу, псори фIызэхээзэрыхыжаяуэ Удынэ жиIэм щIодэIукI.

— ПшIэрэ, Жан, хыыджэбз цIыкIу къеплъхуа уи гугъэжу, нэгъабэрэй быдзафэхэм щэхуу уахэплъэ щхъэкIэ, яхэткъым абыхэм уэкъыпкIэрыхуар. ПшIэрэ, сыйт щхъэкIэми?! Хъыджэбзкъым къеплъхуа... Щалэт ар.

74

Нэрыбгейхэр.

Жан а псори зэхихыну хуэмийуэ, и щхъэр егъэкIэрахъуэ.

— Щыгъэт, Удынэ! Гъэбэяу уи жьэр! КъыфIумыгъэкI! — мэIущаац Жан, бжык'ур быдэу икъузаяуэ.

— А цIыкIур сыйту къарууфIэ уи гугъэ, иджыри цIынэми. ИэПашэлъэПашэ хъужааэ, мышэ шырым хуэдэу жыджэрүү...

— Щыгъэт, зо! ЗэтепIэ уи жьэр! — и макъым зритгээIэтри, и нэм щыблэр къыщIихыу, и ныбжъэгъум къыжъэхэльяац Жан.

— Апхуэдэхэр қуэдщ, Адэмей. МинитПым щIегъу Адэ¹ къыщыхъу дээ мыхэр, — и щэху нэхъ хъэлтээ дыдэр къитIэшIаши, и гур зэгъэжааэ, сыйт къращIэми арэзыуэ, дзэпшым зыхуегъязэ Удынэ.

— Уи щхъэгуацэм къыпхуицIа унафэм уебэкьюэн хуей щхъэ хъуа? — набдзэгубдзаплъэу пщацэр тэлайкIэ зэпиплъыхыри, щIэуп-ЩIаш Адэмей.

— Дауэ къыпщыхъурэ апхуэдизым къамыгъэшIар уи гум хъэлъэу тельу упсэуну?! Сэ сыпсэуфынутэкъым... Араш щIэзмыукиари.

¹ Адэ — мыйдеж: Краснодар щIинальэм и Темрыкъуэ куейм хыхъэ Голубицкая жыхуиЭ станицэм ижъкIэрэ зэрэджеу щытар.

Прозэ

КъищынэмьшІауэ, ильэс минкІэ нэрыбгейхэм яукІыжа я къүэхэр ямыукІыжу, я адэхэм иратыжу щитатэмэ, ахэр лъэпкым иІэжатэмэ, нэхъыбэж дыхунут, дыгъуасэ къыдэбгъэрыкІуэу Иисрафыр къытхэзывтхъа лъэпкыри къыттегушуэнутэкъым. Псоми яцІэ нэрыбгейхэм къызэрымыкІуэу бын узыншэ къызэральхур. Нэрыбгейкъуэ защІэузы дээ дилатэмэ, тхыдэм тІэцІиха щІыналъэр къэдзэужынти! – пагэу жиІаш Удынэ.

– ЖыпІэмкІэ сыарэзыш, Удынэ. Губзыгъагъэш. Ауэ сэ къэзгупсыса хабзэктым уэ къызэпыбудари, уи унафи сцІынукъым. Мэуэтхэм зыкІи уекъуэншэкІакъым уэ, – жи Адэмей.

– Уи нэмис нэхъ лъагэ ухъу, Адэмей, ауэ Удынэ мыхъуатэмэ, дыгъуасэрай зэхэуэр апхуэдэу тыншу къепхъэлІэн уи гугъэрэ? – Алэдамэ, зыхуэмьшыІэу, къыщхээшыжащ фІыгуэ ильягъу цыхубзым.

– Псалъе уиІэмэ, утыкум къихъи жыІэ, Уэрышыкъуэ! – къыхуеплъэкІаш абы дээпшыр, и напцІэ лъэнныкъуэр хишри.

Арыххэу, Алэдамэ утыкум къихъэри, къэрэгъул бжыхъу Удынэ и пащхъэ къиуваш.

– Еней мыхъуу, Ахей унафэр ИэцІэлтыжатэмэ, нэгъуэшІ зыгуэрт зауэр зэриухынкІэ хъунур. Пэжщ, нартыжь хахуэхэр уи гъусащ, абыхэм я фІыщІэ куэд хэлъщ узэрьткІуам, ауэ Удынэ Ахей имыукІатэмэ, зауэ ИэнатІэм хъэжьпэжж хэхъухъа лїы гъуээджэм къуищІэр плъагъунт. Хъэпсым къарууншэ ихъухъа бзылхугъэм ИэцІэукІаш дунеижьыр зыгъэгызу щыта пшыжьыр. Абы хъэтыр гуэр Иэн хуейкъэ? Абы и унафэ уэ щІыж, жыпІэу, щхъэгуащэм хуумыдзыжу, укъыщыжыну хуэфащэкъэ Удынэ?! – зэпІээрьту жиІаш Алэдамэ.

– Абы хъэтыр имыІэу жысІэркъым, Алэдамэ. Дэтхэнэ зыри мы щІыналъэм зэрыщІэзэуар слъэгъуаш сэ, лъэпкым и шэнІудзу уэри укъызэрызбгъурытар сцыгъупщакъым, – ифІ зыкърешэж Адэмей, Алэдамэ зэи дзыхъ хуищІу щымытами, иужьрей Иуэхугъуэхэм зыкъригъэдзэкІыжауэ.

– Плъыртетым ищІар щІэцхъуу къэфлъытэми, сэ Удынэ и хэльэтыр къызгуроІуэ. БдызоІыгъ, цыхубз! – зыкъиІэтщ, и Иэ ижьыр и бгъэм трильхъэри, нэрыбгейм щхъэщэ хуищІаш Щэуей.

– Мыбдеж къекІуэлІахэр делэ фыхъужауэ ара? Фи плъыртетым и щэхур щхъэгуащэм деж нэсыжмэ, мафІэсу къызэрыфхэлъэдэнур фшІэрэ? – зыкъиІеташ Къарэшу. – Зы унафэ закъуэт нэрыбгейхэм къыхуашІари, ари нэсу ягъээшІэфакъым. Мэуэтхэри фызэдрагъэхьынущ, Адэмей. Щыгум тетай темытай жаІэу, лъапсэрыхъир къыфхальхъенущ! Фыпсэуну фыхуеймэ, Удынэ щІалэ цыкІуу игъэпшкІуар фукІи, езыр щхъэгуащэм деж евгъэшэж. Абы ирешІ и гъэснэм и унафэр.

Къарэшу жиІэм арэзы техъуаш дзээшэ зыбжанэ. Удынэ и напІэр едзыхауэ Алэдамэ и щІыбагъ къыдэтт, сыйт хуэдэ унафэ къыхуамыщІими, абыкІэ арэзыуэ.

– Пэжщ Къарэшу жиІэр, Адэмей, – зыкъиІеташ Тотрэш. – Щхъэгуащэр, Иэмал имыІэу, къежъэнущ. Къежъэми, фы щІэфхынукъым.

– Сыйт сцІэн хуейр, нартыжхэ? Сывочэндэжэш... – жиІаш Адэмей, хасэм хэтхэм захуигъазэу.

— Хуит сыкъэпщІмэ, сэ згъэІэпхъуэнц нэрыбгейр щхъэгуащэм деж, фэ гъусэ къыхуэфщІынур фи Йуэхужщ. Ауэ, Іэжъэкъур ивмыч, мэуэтхэ, Адэ щагъэпщкІуа Ѣалэ цыкІухэр фукыну фемыпІэшІэкІ. Зымы ищІэркъым щхъэгуащэмрэ Удынэрэ зэрызэІэпыкІыну ѢыкІэр. Дауз мыхъуами, нэрыбгейхэмрэ мэуэтхэмрэ я зэхуаку къыдэкІа ѩіблэш ахэр. ЗэкІэ фымыгужьеий. Фи фызхэмрэ бынхэмрэ къефшэлІэжи, фытІысыж. АдэкІэ деплъынц, — хэкъузауэ жиIаш Тотрэш.

АбыкІэ арэзыуэ хасэр зэхэкІыжащ, Удыни, бзаджащІэ гуэр нэхъеий, и пэшым ѩІаубыдэри, хъумакІуэу нэрыбгейтІ ѩіхъэпІэм деж ягъэувыжащ.

ЕтІуанэ мацуэм ежъэжыну зызыгъэхъэзыра нартыжъхэр ягъэхъещІэжырт мэуэтхэм. Лэгъупым фІэдза шыуан фыцІешхуэм мэлыл пшерир ивыкІырт, лы гъэгъуа гъэжъэрымэм узыІэпишэу, быдапІэм дэсхэм я гурыІупсыр къигъажэу хъэуам кърихъэкІырт, лъэпкъылІ Йущхэр уэршэрт Іэнэ кІыхъышхуэм пэрист. Шхэнуи хъэшІэм яхэпльэнүи гукыидэж зимыІэр Алэдамэ и закъуэтэкъым. Я пшымрэ гуашцэмрэ зы мацуэм зэрыщІальхъэжам, хасэм къышцапсэльар къаахухыхъэжауэ, куэдым я кІуэцІыр къижыкІырт. Апхуэдэт гуитІщхитІ хуя нэрыбгейхэр.

КъызэрэгугуэкІ цыххубзыр ѩІохъуэпс и щхъэр лъагэу езыгъэльтгъужын, лъэпкъ къупщхъэу къыщІэувэн къуэм. Нэрыбгейхэри апхуэдэу псэуфыну пІэрэт, къуэ къыщІагъахъэу щытамэ?! Абы хигъэгупсысихырт бзылъхугъэ ябгэхэр. Сыт жамыІими, дауз замыщІими, хуабагъэ, цыхугъэ, ИэфІыгъэ гуэр ябгъэдэлбуу къыщІэкІынт абыхъеми. Дауз мыхъуами, сый хуэдэ гъэсэнгъэ хамылъхами, цыхуущахэри!

Нэрыбгейхэм къальхухэм зэ Йуагъэпльятэмэ, я бгъафэ зэ за-къуэ иракъузылІатэмэ, зыхащІэнут, къагурыІуэнут ар. Я мышэ шыр цыкІухэм зэи зэраIумыплъауи, ахэр зыщІыпІэ зэрыщыхэтэм, зэрышыпсэум и хъыбар къудейм нэрыбгейхэм я щхъэр зэтрихуауэ закъыхуэуужыжыртэкъым. Хэт и гугъэнт хъэшхъэрыІуэдзэм хэт цыххуб ябгэхэр бын Йуэху щхъэкІэ зэхэзехуэн хъуарэ, я фэм имызэгъэжу къэнэну?! Арат абыхэм я ТасхъапІэр, къызэршищІэкІымкІэ.

— Шэми шхуми уисрэ? — пльыр чэцанэм имычэзууэ дэкІуя Жан и гупсысэхэм къыхишижащ Щэуэй.

— Сыт зи гугъу пшІыр? — нартым къыхуеплъэкІри, и щхъэр иридзэкІыжащ нэрыбгейм.

— ГуитІщхитІ ухъуаш, жызоІэ. УзыщІапІыкІар нэгъуэшІщи, уи ныбжъэгъум ищІар хуэбгъэгъуфыркъым, ауэ уи къуэр зэрыпсэур анэгум хыхъаши, плъагъуну ущІохъуэпс. Уи щхъэр умыгъэкІерахъуэ, нэрылъагъущ ар. СыкъыпхуэгъэпІэнукуым, — жи нартым.

— КъызгурыІуэркъым узытепсэлъыхыр, — Жан и нэр егъэпщкІу.

— Ерэхъу! Сэ нэрыбгейм сыкъильхуу, си адэм сыкъызэрырityжар псоми ящІэ, ауэ а нэрыбгейр хэтми зымы ищІэркъым. Уэ уощІэ, пэж-къэ?! — пшашцэм и пащхэ къиуващ Щэуэй, и нэгум хуиту ипльэу.

— Хузогъэфащэ, — и губжыр хуэмыгъэпщкІуу, и нэ фыцІитІыр нартым триубыдащ Жан.

— Уи ныбжъэгъур сэкъатыншэу къыхэпшифынущ мы Йуэхум.

Прозэ

Удынэ илэжьа щыуагъэм хуэдэ дыдэ ІәшІәкІаш си анэми, ар къебгъэшІэжрэ, абы тепкъузэмэ укъикІаш. Хэт ишІэрэ, гъашІәшІэ къыфхуэунхунри хэльщ нэрыбгейхэм.

– Къатинэ зэи зиумысынукуым. Сэ, къызэрыгуэкІ къэрэгъулым, жысІэра хъэмэрэ щхъэгуашэм жиІэра нэрыбгейхэм я фІэш хъунур? Си жьеэр зэтезмых щыкІэ си щхъэр фІихынуш, – идэркъым пщащэм.

– Пэжщ, хэкІыпІэу т'иущ щыІэр: е уиукІынщ, е къэбгъэдэІуэнц. Абы хуэдэ гуашэ гуэрщ нэрыбгейхэм я къуэхэр яукІыжыну къыхэзыльхари, си анэм хуэкъутэжынуш а хабзэжыр. Нэрыбгейхэм я гуашэм и къуэр псэуэ къигъэнауэ къащІэмэ, хуагъэгъунукуым, ар напэтехышхуэш. Аращ зытепкъузэнур. Гъэшынэ.

Щэуей Іущ-бзаджэу къыщІәкІаши, Жан абы ирогуфІэ.

– Уэ зы щыалэ пхуэзгъуэтамэ, мы дунейм теттэкъым зэрэзгъэу-Кын! Уэ хуэдэлІхэм яхуэфащэш бэгъуэну, – и нитІыр къилыдыкІаш Жан.

– Къыпхуихуэнц апхуэдэ гурыфІыгъуэ, ауэ Удынэ щхъэгуашэм деж езышэлІэжынухэм уахету Іуащхъемахуэ лъапэ укІуэжынци, Къатинэ уепсэльэнц япэшІыкІэ. Хэт ишІэрэ, итІанэ нэрыбгейхэр къызэрыгуэкІ бзыльхугъэхэм хуэдэу лы дэкІуэну хуит фыкъащынри хэльщ, – жи Щэуей, Жан и щхъэц пышхыкІа гупэмкІэ къыдэдзам и кІапэм епэшшүрэ.

– Къатинэ и зэманыгъуэм абы хуэдэ нэрыбгей лъэш хэтакъым нэжьгъущыдээм. Абы къыхэкІыу, гъэсакІуэ нэхъыщхъэ ящИри, къащІеувэ щыблэр езым хуэдэу игъэсэн хуёйзу къалэн щащІат. Сымыльхуэсу дунейм сыкъытехьати, фызгъальхуэм щыхупІэм сыйцидзыну яужь итащ, а махуэм къальхуа щыалэ цыкІухэм я гъусэу. Ауэ Къатинэ сыкъыІэшІихауэ щытащ ажалым, сэ спынуш мыр, згъэсэнущ, жиІери. ИужькІэ къызгурыІуэжауэ аращ а лъэхъэнэм Къатинэ къефыкІар... Зыгуэр къеныкъуэкъуу къызэгуиудым хуэдэу, бампІэм ихьырт, зишхыхыжырт. Жэш гуэрым, псори зэгъэжауэ, Къатинэ санэхур кърихъэжьэш, чэф хъуух ефэри, и пэшыр цырыц ишыжат. СыкІуэш, тезгъэ-ужщ, згъэгъуэлтыжри, пэшыр зэллыІусхыжаш, щхъэгуашэм къищІэмэ, тезыр къытрильхъянути. А жэшым, зимыщІэжу, Іуэшхъуаш Къатинэ: «Уэ нэхърэ нэхъыжбу къуэ сиІеш сэ, цыкІуэ! Си Щэуей и адэм есть-жаяуэ епІ». Тэлай дэкІауэ, т'иащІэм дэс нарт лыхъужым и хыыбар щызэхэсхым, щыІэ-щыІэу сигу къэкІаш, мырмырауэ пІэрэ, жысІэри. Услъэгъуа нэужь шэч къытесхъэжакъым, уи анэм узэрещхъымкІэ, – жи нэрыбгейм, и нэр хэплъыээу, и гупсысэхэр зэкІэлъигъакІуэу.

– Щхъэгуашэр уи ІемыщІэ ильу бжы-тІэ, дахэ! КъыбгурыІуаш уэ псори, пэжкъэ?

– КъызгурыІуаш!

– Сыт хуэдэу бын губзыгъэ диІэну уэрэ сэрэ, – и дээ хужхэр къап-лъэу, ину дыхэшхащ Щэуей, пщащэм дэгушыІери.

ВышхъэфІэч

Нартыдээм япэ иту кІуэрт Тотрэш, Щэуей, Алэдамэ, Удынэ, Жан сымэ, нэрыбгей зыбжанэ ящІыгъуу. КІэбгъуль быдапІэм къыщекІуэкІа псальэмакъым псори иІыгъ хуэдэт, иджыри къимыутІыпщауэ, зэхаха

Прозэ

псори я щхъэ яхуимыгъэзэгъауэ. Шы лъэ макъ мыхъумэ, псальэмакъ къэIуххэртэкъым. Щхъэж и гупсысэм хэгъуэшыхыжауэ, щымт. Удынэ и щхъэр лъагэу Iетауэ, и пкыр захуэу Iыгъыу, уардэу шым тесми, и напIэр едзыхащ, нэцхъеийц. Алэдами абы щIэх-щIэхыурэ хуопльэкI, и гум лъыр къыпыжми, и нэцхъыр зэхэльщ, зэпIэзэрытиц. «Уи кIуэдэр си кIуэдщ! ДызэкIэрыхункъым», – жиIэу, и гугъэ хихыжам хуэдэц Алэдамэ. Ауэ абы къыгуроIуэ Удынэ мэуэтхэм я деж къышыбнэу, зэрылъэпкъыу нэцанэуапIэ пшIы зэрымыхъунур. А тIум ямышIэр зыт – Щэуейрэ Жанрэ хэкIыпIэ яхуэхъункIэ хъунур къизэрагъуэтарт.

Щхъэж и жылэж къэблэгъа нэужь, нартыдзэм пыхуурэ, Iуашхъэмахуэ лъапэкIэ зыунэтIа гуп цыкIум я закъуэу къышынэм, нэхъ хуабжыу заукъуэдиящ.

– Мы щIыпIэхэмкIэ зэи укъекIуакъэ, Алэдамэ, – щIоупшIэ Тотрэш, гупыр Псыж къикIыу загъэпсэхуну епсыха нэужь.

– Си вакъуэ адэм зекIуэ сыкъришажъэу щытащ, ауэ Псыж зэи сыкъикIатэкъым, – Iэгъуэблагъэр зэпиплъыху жеIэ Алэдамэ. – Дэнэ дыкъэса?

Тотрэш зыри жимыIэу зыкъеIэтри, мэзыкум ит IуашхъэмкIэ псыншIэу еунэтI, «накIуэ» жыхуиIэу, и щхъэр Алэдамэ къыхуещIри. Нарт щIалитIыр Iуашхъэм и щыгум къышыхута нэужь, Тотрэш и Iэр еший:

– МодэкIэ плъэт... Зэи умыльэгъуами, яIуетэжу зэхэпха хъунц мо Iуашхъэм и хъыбар.

Аддэ жыжъэу, губгъуэ щхъуантIэхэмрэ уафэ къащхъуэмрэ щызэхыхъэж щIэплъыпIэмкIэ, и ИитIыр уафэ лъащIэм щIигъэкъуауэ, къри-мыгъэщэтэхуу иIыгъ хуэдэ, пагэу щыхэIэтыхIат Насып Iуашхъэр. Ар иджыри жыжъэ дыдэ щыIэми, и щыгум тель щIымыл Iувыжхъэр дыгъэм пэлыйдирти, махуэ шэджагъуэм уэгум къитIысхъя вагъуэу плъагъурт.

– Iуашхъэмахуэ! – и нэгум псэхугъуэ гуэр къишу, щэхуу жиIаш Алэдамэ, и нэ фыцИитIыр щIэплъыпIэм тедияуэ.

Нартыжхъэм зэрыжайIэмкIэ, а Iуашхъэрят Псатхъэ и хэцIапIэр. «Пщэдджыж къэс Iуашхъэ щыгум къытоувэ Тхъэшхуэри, зеплъыхь. Хэт сый хуэныкъуэми, щIэхъуэпсми, хуэчэмми ельагъу абы. Псатхъэ нэхъ гүунэгъу зыхуашIу лъаIуэхэри күэду йокIуалIэ Насып Iуашхъэ и лъапэм. Бын зимыIэу щIэлъэIур зэхех, гъуещауэ гузэвэгъуэ зытэлтыр ельагъу, узым къигъэдзыхэм и щэIу макъыр лъоIэс, апхуэдэу, дэтхэнэ зыми насып трегуашэри, мэбзэхыж. Узэрыхуа щытыкIэм елъытащ уи насыптыр зыхэплъагъуэри. Насыпым пыухыкIауэ зы теплъэ иIэкъым, зы цIэ зэрихъэркъым, зы плъыфэкъым къышIэувэри. КыыбгурIуэрэ, си щIалэ?!

 – къицIэжащ Алэдамэ и вакъуэ адэм зыхуигъэIущу щытар.

Иджыпстуущ Алэдамэ къышыгурIуар а псальхэм я мыхъэнэр. ЩIалэм бидэу ишIэрт Насып Iуашхъэм гъунэгъу хуэхъумэ, Псатхъэ зэрельэIунур.

– Мы дызытетыр Къамэ жыхуаIэ Iуашхъэрощ. МодэкIэ уплъэмэ, иджыри Iуашхъэ зыбжанэ щытщ. IуэрыIуатэм зэрыжиIэмкIэ, щIы лъабжьэм щыжей благъуэр къэушауэ дунейм къытэхъену хуейуэ ныкъуакъуэу къеIэрт. КьеIехукIи, мыпхуэдэ зы Iуашхъэм зыкъиIэтырт, благъуэм и къаур хуримыкъуу, щIыр къизэгуимытхъыфу. Ауэрэ На-

Прозэ

сып Іуашхъэ деж къыщыцІэкІащ сыйти. Абы щыгъуэу жаІэ Псатхъэ хъэршым къехыу Насып Іуашхъэ къыщытетІысхъар, цІыхухэр а благъүэжым щихумэн папцІэ. Мор Мэшыкъуэ жыхуаІеращ, – и щхъэр ецІ Тотрэш.

– Нэрыбгейхэр щызэпеуэ Іуашхъэр... – пещэ Алэдамэ.

– НтІэ. Гъатхэ къэс Мэшыкъуэ деж щызэхуос нэрыбгейхэри, зэпуэ, хэт нэхъ жэрми, лъэщми, псынцІэми. НакІуэ, хуэмурэ дехыжыниц. Щэуен, щакІуэ къикІыжауэ, гъумэтІымэу пишерхыыр зэИх хъуниц, – мэдыххээших Тотрэш.

– Дахашц! – и нэр Насып Іуашхъэ къытрихыжыфыртэкъым Алэдамэ.

Алэдамэ и нэр зэтрипІэш, и бгъэм изу жызыкъедиши. Хуэмурэ къыжъэдигъякІыжащ. Тотрэш къыгурлыкІуэрт псори, щІалэцІэм зыри жимыІэми. Мы зекІуэр Алэдами Удыни яужь дыдэ яхуэхъункІэ шынагъуэт, уеблэмэ, Къамэ емыхыж щІыкІэ, нэшанэуапІэ ящІынкІэ шынагъуэт. Щхъэгуашцэр бэлэрыгъыркъым зэи, куэд щІауэ къеплъакІуэ хъунц гупым нэрыбгейхэр. Арами, нартыжыыр щыгугъырт Іуэхур нэгъуэцІ зыгуэрэ зэхэкІыну, зэи къэмыхъуа тельвиджэ къэхъуу, Къатинэ и гъесэнным гүшІэгъу къыхуицІыну. Хуэфащэт а бзыльхугъэ цІыкІум псэуну, цІыхубзым и насыпир зыхильгъуэ дыдэм хэтхъыкІыгу дунейм тетыну, апхуэдизу зыщІэхъуэпс хуитыныгъэр къратыну.

– Умыдзыхэ, щІалэ! ЗэхэкІыниц псори. НакІуэ, – жиІери, Тотрэш къежъэжащ.

Удынэ Алэдамэ хуэмизэмэ нэхъ къищтэрт. Ар укІытэрт. УкІытэрт апхуэдэ щэхушхуэ къызэрылъыкІам, и нэрыбгей тхъэрыІуэм зэребэкъуам, абы къыхэкІыги дэзих хуэпцІ мыхъуну цІыхум къазэрыщихъум щхъэкІэ. Пэжц, дэтхэнэ зы цІыхуми щэху гуэр и щІыбагъ дэлтиш, ар и тІасхъанІуэ къыщыцІэкІи щыІэш. Ауэ щыхъукІэ, гъашцІэ гъусэ щыгъуэтам деж уи щэхуу хъуар хуэпІуэтэн хуейш, ар и нувькІэ къык'уэшыжу, мис, Удынэ къызэрышыцІам хуэдэу, укІытэгъуэ уимыхуэн папцІэ. Ауэ Удынэ и Іуэхур нэхъ куут, къызэрыгъуэкІтэкъым. Лъэпкье псом и пащхъэ иувэри, зыщиумысыжат абы, иджы и щыуагъэм хуэфащэ жэуап ихыну щхъэгуашцэм деж макІуэ. КъыгуроИуэ абы псори, а Іуэхум щыпэрыувэми къыгурлыкІуэрт ар зэгуэр къызэратацІэшІынуур, зэ мыхъуми зэ и щэхур и Іуэтэжын хуей зэрыхъунур. Ауэ абы щыгъуэ Удынэ и гугъакъым псом нэхъэр нэхъ зыщыукІытэн и гъашцІэм къыххъену. Хэт ищІант абы и гъашцІэм Алэдамэ къыххъяуэ къигъэнэхуну?!

Пщащэхэр лъэныкъуэкІэ щысц. Хэт и сэр ель, хэти, мэзым щІэж псым зыщигъэспкІащи, и щхъэцыр игъэгъущу дыгъэм зргъэу. Удынэ нэхъ жыжъэ ІукІуэтаяэ и закъуэ щысц, жыгым кІэрыгъэшІауэ, и щхъэр ехъэкІауэ мэгупсысэри. Жанрэ Щэуейрэ мафІэ ящІауэ нышыр ягъажь.

– Апхуэдизу уи щхъэ щІыцІэпхъэн блэжъакъым уэ, – Удынэ зыкІэрыгъэшІа жыгым Алэдамэ къекІуэкІри, пщащэм къыпэтІысац.

– Сэ сцІам нэхъэр нэхъ Ий щыІэкъым, – нэшхъеийуэ пыгуфІыкІащ пщащэр.

– Апхуэдэу къысщыхъуркъым сэ. Быдзафэ минитІ букаамэ нэхъыифІт?

Прозэ

— Иджыри зэ сыкъальхужрэ, апхуэдэ ІэнатІэ си^Цууватэми, арат сцІэнур, — нэрыбгейм и нащхъуэхэр щІы^Цафэми, хуабагъэ къышІихырт.

Арат абы Алэдамэ гухэлт щыхуи^Цари — зэ ИупльэгбуэкІэ гущІы^Цеу къышыхъуми, пщащэм и гум гуалагъэрэ къыхуэмы^Цуатэ лъагъуныгъэрэ къызэрик^ЦуэлтыкІым щхъэкІэ. Арат дэгү-нэф хъуа щІалэр зышІэзышэр, «къэуш» жи^Цеурэ къенык^Цуэксур, дунеишихуэр зи инагъыр и дамитІым къытральхъами, ар езыгъэшэчын гуашІэрэ гукъы-дэжрэ къыхэзылтхъэр.

— Сэ соцІэ гъащІэ мытынш къызэрыбгъэшІар. Иджы си ягъэкІэ, лажьэ уимы^Цеу, мыргуэрым ухэджэрэзащ.

— Апхуэмыдэ куэд ялъэгъуащ нартхэм, — Алэдамэ къызэпиудащ нэ-рыбгейр.

— Иджыри бгъэзэж хъунущ, Алэдамэ. Гуашэнагъуэ къешэлІэж, Мэ-үэтэйм нэхъ дахэ дыдэу ис пщащэр къыбдэкІуэнущ, унагъуэ ухъужынщ. Сэ укъыскІэлтыкІуэу, уи щхъэр хуумылхъэ. Гъэзэж, — пщащэр Алэ-дамэ и нэгум имыплъэфу и напІэр ирихъэхъауэ, зимышІэжу, зэпэшэш удзир кърефыщІыкІ.

— Сэ сцІэр соцІэж, бзылтхугъэ, уэ унафэ къисхуумышІми, — къэ-лышащ Алэдамэ.

— Уэ пщІэркъым нэрыбгейхэр зэрыгушІэгъуншэр. Зыри къы-дэмыдэ^Цеуэххэу, губгъуэжым драукІыхыфынущ. Сэ си^Цуэхутэкъым, си ягъэкІэ уи анэм и закъуэ дыдэу къэнэнущ. Щхъэ абы уемыгупсыс-рэ? — япэрий плтырт ябгэм ешхыижыххэтэкъым Удынэ.

Ар иджыпсту Іэсэт, щабэт, махэт, нэрыбгей фашэ щигъими, бзылтхугъэ гумащІэт. Дэтхэнэ зы нэрыбгейми лъагъуныгъэр къыпкъ-рыхъа нэужь апхуэдэу зыкъызэридзэкІыу пІэрэ?

— Щигъэт. Сызыхуеймрэ сыздэкІуэмрэ къызгуры^Цуэжу сыкъе-жъащ. СцІэркъым дызэрыхъунур, ауэ зэгъяшІэ — уи кІуэдыр си кІуэдщ, уэрэ сэрэ зырызу дыпсэуфынукъым. Щхъэгуашэм сый къыпф^Цимышими, а бгъэпшкІуа къомыр щыхупІэм щызымыдза уи ИитІыр си нэм хуэсхуу сыпсэунт, — жи Алэдамэ, щабэ зыкъещІыжри.

Удынэ, зэхихыр и фІэц мыхъужу, и напІэр къе^Цетри, Алэдамэ и нэ-гум йопльэ. Псалтьэр лейш. Псори нэхэм къа^Цуатэ.

«Зэ сІещІэкІаш зы бзылтхугъэ, иджы си Іуэхущ узутІыпщмэ», — игукІэ жи^Цэрт Алэдамэ. Япэрий ІашІэкІами, ар уз хуэхъуу куэдрэ зыкъыхуэмышІэжу къэгъуэгурлыкІуами, а Іуэхугъуэр мыхъуватэмэ, Удынэ къицІыхунутэкъым. Ау щыхтукІэ, зыр къигъуэтын щхъэкІэт адрейр щІыфІэкІуэдари, а псори псыхекІуадэ мыхъун папшІэ сыйтри хуэшІенут. ГъащІэм Іущ ищІа цІыхухъум икІуэт и^Цэтэкъым. Ар пщащэм и Іэм ща-бэу тө^Цбаш, Удынэ псэ хильхъэж хуэдэ. Удыни псори къыгуры^Цуащи, пыгуф^ЦыкІыгурэ и щхъэр машІэу егъехъей, къеуэлІа насыпшхуэр и фІэц мыхъужу.

Хъэрэ-Кхъуэрэ Іуашхъэм ущхъэдэрэ Бахъсэнэжь укъикІмэ зызыгкууэдий щІинальэм ихья нэужь, адэкІэ-мыдэкІэ къыкъуэ-хуа нэрыбгейхэм къаухъуреихъри, гупыр быдапІэм нашэсащ. КъызэрышІэкІымкІэ, щхъэгуашэм куэд щІауэ ищІэрт «хамэ» гуп къа-зэрыхуэблэгъар. Чэщанэ лъагэхэм тет нэрыбгей зэшІэузэдахэр, хэти къышІэнакІэу, хэти гущыкІ и нэгум къишу, хэти нэшхъкІэ пыджэу,

къыхуупльыхырт Удынэ. Дауи, Къатинэ къылъагъэІэсыжагъэххэт пщащэм и щыуагъэр.

Мы щЫпІехэм япэ дыдэу къыщыхута Алэдамэ къыгурыІуащэртэкъым нэрыбгей щЫналъэм дэнэ нэскІэ зишэшІми, аүэ Хъэрэ-Кхъуэрэ къышыдэкІым гу льитат нэм къипльыхыр жылэ-жылэу зэпрыхулыкІарэ къегъебидэкІауэ зэрызэхсым. Плъыр чэшанхэр лъагапІехэм щыхЭтыхІауэ, тІасхъещІеххэр щабэрыкІуэ щэхурыгъазэ хъужауэ къуакІэбгыкІэм иту. ИпщэкІэ упльэмэ, Іуащхъемахуэ деж къышыщІидзэу къуэкІыпІэмкІэ екІуэкІыу къурш тхыцІэм зышеукъуэдий, нарт хэкум мывэ къалэу къышхъещуварэ къихъумэ нэхъей. Дыжын уэсыр зытепщЫкІ къуршишхъэр къыхуупльых и қуэцъым ис лъэпкъыжым, и бын тІэкІур щызэхэзекІуэ щЫналъэм. Благуэр щЫ лъабжъэм къышыщІэпща щЫпІэм къышыунэхуа, дыкъуакъуэу жъэдэупсыкІа Іуащхъэжым илъэс мин бжыгъэ хъуауэ тель щЫмылым хуэдэу щЫпІэш хъэшІехэм къапежья щхъэгуашэм игури и тепльэри.

НэжьгъущІидзэм хэт фызшум и Іэшэ-фащэр.

Вындыржычу фІыцІэ щхъэц кІэшІыр тІуэ зэгуэхауэ Къатинэ и дамащхъэм тоуэ, и нэ фІыцІэ ПлащитІыр хъэшІехэм къатриубыдауэ зэпепльыхь, и Иупэ дыкъуакъуэхэр и нэщэнэш бзылъхугъэр ябгэм я нэхъ ябгэжу Псатхъэм къызэригъэшІам. Къурш щЫпІэр зэрыблагъэм къыхэкІыу, нэрыбгей лъахэр щЫпІэтыІэш, жыапщэш, дыгъэм укъигъэхуабэркъыми, щхъэгуашэм и лъэнкІапІэм мыщафэ бацэр ешэкІаш,

Прозэ

гъуэншэдж фІыцІэм фэ етІуанэу исщ, кІерышІа Іашэр щІихъумэу и дамэ лъэныкъуэм тепхъуа щІакІуэ фІыцІэ Іувым къышІопль дэшІ дыжыныфэ екІур, и Іэ ижыр хуиту и пкым гуэлъщ. НыбжъкІэ ар Алэдамэ и анэм хуэдэнми, цІыхубзыр жанщ, зэкІужщ, и Іэпкъльтэпкъыр жырым хуэдэш. Абы и набдээ псыгъуэ къурашэхэр зэхуишауэ, нэшхъкІэ къопль Удынэ, и пэ псыгъуэ кІыхъыр еІэтри, хъяуар къызэприхулыкІыу ину къопсалъэ:

– Къеблэгъэж, си хъыджэбз! Уи къулыкъур хъарзынэу епхъэкІауэ жаІэри.

Щхъэгуащэм и псальэхэм щІэлъ щІагыбзэр псоми къагурыІуаш. ИхъуреягъкІэ игъэзджызджу, иджыпсту къуакІэбгыкІэр зэшчичу зыгуэр къеуэнным хуэдэу, Къатинэ гуашІэ къыпкърокІ, шыхэр къигъэПейтеяуэ зэшІэптырхъэу, щІыр фІалъэхэмкІэ кърауду. Удынэ, и гум шыни гузави икІуэдыхІа хуэдэ, и нэшхъыр зэхэлль щхъэгуащэм и нэгум хуиту ипльэ мыхъумэ, зы псальэ къыфИгъэкІакъым. Абы ишІар ешІэжри, нэхъ шынагъуэ дыдэм хуэхъэзыру екІуэлІэжащ.

– Узыхуейр къызэшІэ... Зымы зыри хишІыкІакъым а сэ сцІам. Си закъуэц къуанишэри, абыкІэ жэуап зыхын хуейри сэ зырщ, – щэху дыдэу, гъэхуауэ жиІаш Удынэ.

– Адрейхэм сыйт есщІынуми сэ си Іуэхужщ. Къызжелэт, Удынэ, ильэс мин хъяуауэ дызытет хабзэм щхъэ уебэкъуэн хуей хъуа? Күэд щІа апхуэдэу щхъэзыфІэфІ узэрыхтуэр? Нэхъышхъэ дыдэу пхуэсщІа унафэм щхъэ пшІэ хуумышІарэ? – Къатинэ и губжыр зыхищІа хуэдэ, зытес шы къарэ лъэдий псыгъуэм и щхъэ кІыхъыр зэрхъэ, мэнүкъуакъуэ.

– СхуэукІакъым. Си гум къысхуидакъым, – зегъэкІэшІ Удынэ.

– Нэрыбгейм гу кІуэцІылъкъым. Уи гум имыдауэ щыжыпІэкІэ, пхуэфащэкъым уэ нэрыбгей щІыхъыр. Апхуэдэхэм ирашІэр зыщ, узэрышыгъуазэщи, – Къатинэ и Іэ ижым ІашІэлъ бжыкІ папцІэмкІэ щЫм тоуэ, къриуду.

– Къысчуэбгъэфащэр си тезырщ, ауэ си гъусэхэр утІыпщыж, – жи пщащэм.

Алэдамэ и шым ельэдэкъяуэри, пшІантІэкум ирагъэува Удынэ бгъурууващ. Къатинэ ар нэкІэ илыгъуэнным хуэдэу къыхуепльэкІри, и напшІэ лъэныкъуэр хишащ.

– Мло, Удынэ, укІыти шыни умыщІэжыххэу, уи щІасэлІыр къиздэпшашауэ ара? Уцьысхыркъэ? – хъыджэбзым щІэнакІэу пыдыхъэшхыкІаш щхъэгуащэр.

– Зи щІыхъыр ин щхъэгуащэ, күэдц ар. Унафэ зыІашІэлъыр уэрачи, къытхуэпшІыр ди зэхуэдэш. Ауэ япещІыкІэ сыгъэпсалъэ, – зэпІэзэрту жиІаш Алэдамэ, Къатинэ и нэгум хуиту ипльэу.

– Уэ слъагъур е ухахуэш, е уделэш. ЖыІэ, ямыгъэпсалъэу яукІыркъым.

– Узэрышыгъуазэщи, иджыблагъэ дэрдэнеипшыр Мэуэтайм къитеуэри, зауэшхуэ дыхэташ. Ар я щыпэкъым алыдж лъэпкъхэм. Ильэс күэд щІауэ къыдоныкъуэкъу тенджыз Іуфэр яубыдыну, ди щІыналъэр тІашын хуейуэ. Алыджыкъуэхэм я хъуэпсанПэр къехъулІэрэ, Мэуэтайм яубыдмэ, абдеж къышызэтемыувиІэу мыбыкІи къэІэбэнуш. ЗылъэныкъуэкІэ алыдххэр, адреймкІэ чынхэр, нэгъуэшІ щІыпІэкІэ гъуэтхэр къышыдэнныкъуэкъумэ, Нарт хэкур дачэтхъэнурэ, дыкІуэдыхынуш.

Прозэ

Дызэкъуэувэмэ, зы дыхъумэ, зыри къыттегушхуэфынукъым, – жи щIалэм.

– Сыт сэ сыбгъэшIэну узыхуейр, Уэрышыкъуэ? – Къатинэ зыхимышIыкI къыщыхъуртэкъым хэкуми, и пащхэ къитыр хэтми ишIэрт, дауи.

– Ильэс минкIэ лыншэу дыпсэуами, нобэм дыкъэзышэсар а ди хабзэ ткIийхэраш. Ди анэжхэм пшIэ хуашIу яхъума бзыпхъэр сэ уи жыIэкIэ зы мацуэм щIестIэжынумэ, сыт и мыхъэнэ къэзгъэшIа гъашIэм, цыхухъу?! – и макъым зригъэIтащ Къатинэ, и щIыбагь къидэт нэжьгъущIыдзэм зэхригъэху.

– Биижь умыгъэблагьи, уи адэ и благъэжь умыбгынэ, жиIаш пасэрэйм, къыдэбгъэрыкIуэхэр зэи благъэ тхуэхъунукъым, нартхэр дызэфIэкIуэдми, зыри сэбэп къытхуэхъужынукъым. Мынобэми, пшэдэй къыкъуэкIынщ нэрыбгей ябгэхэм къыфтекIуэн гуэр, – пидзыжащ абы Алэдамэ.

– Зыкъызэкъубохри, щIалэ! Хуэсакъ! УэркIэ шына сыхъунукъым, – погуфIыкI Къатинэ.

– Уэри, уи щIыбагь къидэт дэтхэнэ зыми ешIэ ар зэрыпэжыр. ПсалъэкIэ фымыIуатэми, фи гум ильщ, – щхъэгуашэр егъэлеяуэ зэрыпагэм къригубжъат Алэдамэ.

– Нэрыбгейхэр къызэрыгуэкI бзылхугъэу дытIысыжмэ, нэжьгъущIыдзэр зэрыкIуэдыхынум угупсыса хъунщ, апхуэдизу ушыгубзыгъэкIэ, – губжкIэ къыпэджэжаш абы щхъэгуашэри.

– Сегупсысащ. Аүз щIыIэш нартхэмни нэрыбгейхэмни нэхъэр нэхъльэшшиж... ТIуми я фыр къэзышта гуэрхэр. Нэрыбгей щылхухэр, – кIыхылIыхы зэрыгъэхъуа зэдауэм и гупсысэ нэхъышхъэр, зыхуэмшыIэжу, утыку кърильхъаш Алэдамэ.

– ЩIэкъым апхуэдэ! ПцIыщ! Нэрыбгейхэмрэ нартхэмрэ я зэхуаку хъыдажэбз мыхъумэ, щIалэ зэи къидэхъуакъым, – идэркъым Къатинэ.

– ЩIыIэш, зи щIыхыр ин. ЩIыIэш! – и макь гъуагъуэм зригъэIтащ Щэуей, къыфтIэмыIуэхуущэ хуэдэ, лъэнныкъуэкIэ еплъэкIыу.

Къатинэ и къуэр къицIыхуами, игу къэнIейтеяр игъэувыIэжын и гугъэу зишиIэми, къыIурыпкIыжынным хуэдэу и гур и къурмактьям къыщIэггьюэлхъяуэ къыщыхъуаш, Щэуей и нэгум щиплъэм. Щхъэгуашэр апхуэдизкIэ къызэшIэнанчи, и пэ псыгъуэ кIыхыр къэнIаш, ткIуэпс цыхкIухэр тесщ, и Iум гъуэз кърихум хуэдэу къэплъащи, и жьэр зэрызэтрихыу псуальхэр зэхээзрыхыжаяуэ къыIурыщэтыну къышохъу, зэми и жъэпхъэбгъур къемыдIуэжу гужеигъуэм зэхуешэ.

– ЩIыIэмэ, мыбдеж къэгъэув апхуэдэ зи щIалэ, – лыгъэм зригъэхъу щыжиIэм, и макъыр ехуэхащ Къатинэ.

Щхъэгуашэм и Iур апхуэдизкIэ игъущIыкIащи, псы Iубыгъуэ Iумыхуэмэ, и тэмакъыр къэччену къышохъу, и нэм пшагъуэ къытрихъащи, и нэбжыыц фыцIэ кIыххэр щIэх-щIэхыурэ зэтргъяуэ.

— Си гуашэ, ди гъусэхэр нарт лыхъуж хахуэхэц, гъуэгуанэ кыыхъ къызэптичаш, — щхъэцэ ишЦри, жиIаш Жан, щхъэгуашэр зэрыхуа щытыкIэм къишин зэрыхуейм гу льитэри.

Къатини, и бзэгур кърачам хуэдэу, зы псальэ къыдрамышеижыфу, и Iэр унэбжэмкIэ ишЦаш, хъэцIехэр иригъэблагъэу, и гъусэхэми нэкIэ яригъэльэгъуаш Iэнэр къытрагъэувэну.

Дэтхэнэми зэригъэзахуэрт жиIэнумрэ зэрыжиIэнумрэ. Къатинэ псальэмакъым зэрыпищэжынур къыхуэцIэртэкъым, унафэ гуэр имыщЦии хъунутэкъым. Щхъэгъэрыту къащхъэцйт нэрыбгейр мыхъумэ, тхъекIумэ лей къахттэкъым пэшым щЦэсхэм. Къатинэ и щхъэр машЦэу ѢщицIым, нэрыбгейм зигъэбзэхаш.

— КъызэрызгурIуамкIэ, нэжьгүүщIыдзэр зэрышту унагьуэ ихьэу, лъхуэрэ-пIэуэ бгъэтIысыжыну къыхыболхъэ? — жи гуашэм, Алэдамэ зыхуигъазэу.

— Сэ къызгурIуэ нэрыбгейхэм игъашЦэ лъандэрэ къадекIуэкI хабзэр зы махуэм зэрыпхуэмыгъэкIуэдыжынур, ар псоми зэуэ къызэрамыштэнури. Аүэ хэкIыпIэу диIэр араш. ЩЦэблэ лъэц, узыншэ, быдэ, къарууфIэ дыхуеймэ, нэрыбгейхэм къальху щЦалэхэр ямыукIыжу, хъыджэбз цIыкIухэр зэрывгъасэм хуэдэу, ахэри пIын хуейщ, — жэуап Ѣшигкъэ иташ Алэдамэ.

— Ди хъыджэбз цIыкIухэр зэрытпIым и Ѣхум и фIыгъэц нобэм дыкъызэрысар, щЦалэ. Уэ жыпIэм къикIыр — а ѢхухэмкIэ нартхэм садэгүэшэн хуейуэ араш.

— Нэрыбгейхэр дыкъызыхэкIыжа нартхэр дэрыншэу псэуаш, гуашэ. АдэкIи псэунц. Мис, Щэуейрэ Тотрэшрэ зауэм зэрызы-къыщагъэльэгъуар цIыху цIыкIум ягъэцIагъуэу, а тIум яльэцIыр псальэкIэ яхуэмIуатэу, уэрэдыжхэр траусыхыжу къекIуэлIэжаш. Апхуэдэ защIэу дзэшхуэ диIэмэ, зэи зыри къиттегушхуэнукъым, къидэбгъэрыкIуэри, шэмэджым ирихам хуэдэу, хэдгъэцIенущ, — псальэмакъым къыхэIэбащ Удынэ бгъуруту Ѣшият Жан.

— Щэху лъэпк зэрызедмыхъэм хуэдэу, нартхэм я лыгъэр здынэсыр уэри уоцIэ, гуашэ. Нэрыбгейхэмрэ нартхэмрэ я зэхуаку къыдэкIа щЦалэхэр сыйт хуэдэу лы тельыджэ хъунут! — и нэ фIыцIитIыр и анэм триубыдау Ѣшигкъэ Щэуей.

— Алъандэрэ дызытета псэукIэр зы махуэкIэ схуэгъэ-кIуэдыжынукъым! Ар нэрыбгейхэм къагурыIуэнукъым. ФЭ бзаджагъэкIэ фыкъызбгъэдыхаш, пэжц, икIи сыкъэвгъэгумэшЦаш. Сэ сыкъыфхуэгъэдаIуэми, адрейхэр пэкIэ псы ефэу зэхэткъым, си тетыгъуэр СIэпатхыну пIэцIэеиж Иэджи дэтц мы быданIэм. СыффIэхъэщхъэрыIуэми, сэ нэхърэ нэхъ Иеижи къытхэтц. Укъызэмийпль, Жан, къызгурIуаш уи гум ильыр. УзыпIар сэраш, сэ узмыцIыхумэ, зыми укъицIыхуркъым. Пэжц, тIасхзапIэ сиIэц сэри, ар къэптIэшЦыфащ. Аүэ ѢыхъукIэ, Ѣхъэгуашэ къулык'ур схуэфащэкъым. Сэ жысIэр фщIэ, сэ сщIэр фымыщIэ жызыIам хуэдэ сыхъуаш... — зыгуэрым зэхихынкIэ шынэу, Ѣххуу жиIаш гуашэ набдэгубдзапльэм.

— Дауз мыхъуами, унафэ гуэр умыщIу хъунукъым, гуашэ. Аүэ, зэгъашЦэ, Удынэ игъэпшкIуа щЦалэ цIыкIухэм Iэпэ хуэфхынукъым. Лъэпк зуаэ къисха пшЦондэ, зы цIыкIум Iэпэ хуэфхынукъым, — ткIийуэ жиIаш алъандэрэ псальэмакъым Ѣшиму щIэдэIуа Тотрэш.

Прозэ

Гуашэр абы хуеплъэкІш, пыгуфІыкІри, и щхэр игъэкІэрэхъуаш. Удынэ псальэмакъым хэмийбэххэу щитт, и нэцхьыр зэхэлтү, жаіэр эзпишечу.

– Тотрэш Ябгэ, си Іэнэщ узыпэрысыр. Зы щхэгуашэ къыпхуимыдэн сыбгъэдэну яужь уиту укъекІуэлІами, хъещагъэ уесхаш. Иумыгъэлей. Удынэ мы Іуэхум зыгуэру хэсши, тезыркІэ сыпыкІми, нэрыбгей щыльху минитІым гушІэгъу яхуэсцІу нэжгъущыдзэм къисхуадэнкъым. Фэри сэри дызэдрагъэхынш, – жи Къатинэ.

– Хъунщ ар, гуашэ. Ди Іуэху зыПутыр къыбгурыйаш, зыгуэрым жэуап зэрихын хуэир наІуэщи, сэ къыстекъутэ уи бамПэр, – хэкъузаяэ жиІаш Удынэ.

– ЗэрыжысІащи, Удынэ теплъхээр ди зэхуэдэш, – зыкбиІеташ Алэдамэ.

– Сэ жьэ сиІэкъым Удынэ згъэкуэншэну. Ауэ щыхъукІэ, зыхэкІыпІэш щыІэри, уи насып тхэм тригъакІуэ, Удынэ! НыщІэкІ, – Іэнэ лъакъуищым ИштиымкІэ теуэш зэпкъригъэшшу, Къатинэ къыщлыэташ.

Нартхэр напІэзыпІэм къызэфІэуваш, щхэгуашэм и щхэм къишхъэрыуар къагурымыІуэу.

– НыщІэкІ, жысІакъэ! – щыІэхэм зэхахын хуэдэу, ину къекІяящ Къатинэ, Удынэ зыхуигъязэу.

Зи лъэпкъым «епцІыжа» нэрыбгейр япэ иту пиІантІэм къыдэлъедаш Къатинэ, и дамэм едзэкІа щІакІуэр зытридзри.

– Уи гум нэхь Иэпихыр уи Иэшэш, хэдэ! – жиІэри, щхэгуашэм и джатэр Иэ ижымкІэ игъэджэгүү, сэмэгумкІэ мэІу хъуреир и джабэм ирикъузылІэу къиуващ утыку.

Иэшэншэу кърашэжья Удынэ зэхэзехуэн хъуауэ Алэдамэ щыхуеплъэкІым, щІалэм и джатэр къыхуидзащ.

– КъедаІуэ си унафэм, Удынэ. ФыкъэдаІуэ псори. Удынэ лъэпкъым хуилэжъар къэплъытэмэ, напэтехын кІуэдыхыну хуэфацкъым. Къытльэлэсигжащ дэрдэнеипцыр зэрыбукІар. Иджы сэ укъыстекІуэмэ – хуитыныгъэр къэбзэуаэ бжы, сыпtekІуэмэ – уи тезырыр ушынахи, уи хъэдрихэ дахэ ухьу! Мы утыкум псэуэ икІынур зырш, ауэ зэвгъашІэ, нэрыбгейхэ: ди лыхъуж хъещІэхэм яль вгъажэу нартхэр бий фымышІ, хъещІэуکІ дзыр къызэрыффІащи напэтех фымышІэ, – жиІэри, иувыкІаш Къатинэ.

Удынэ итІанэш къыщыгурыйаш... ДжатэрүүэкІэ Удынэ нэхь Иээ нэжгъущыдзэм зэрахэмэтыр ишІэжу, Къатинэ и щхэ хилхъэну гурыль ишІауэ арат, хэкІыпІэу илъагъур а зырати. ЗэрыжиІауи, Удынэ текІуэмэ, пщащэр щхэхуитш. ЗэрытекІуэнури нэрылъагъущ. Удынэ щІалэш, нэхь псыншІэш, нэхь лъэшш.

И щІасэм и къарум щыщи къыпкърыхъам хуэдэу, Удынэ и Иэпкъльэпкъым зрегуашэ Алэдамэ кыІэшІилхъя и джатэм къыпкърыкІ гуашІэм. Пщащэр къызэшшонэ, иrogубжъыж Къатинэ и щхэр хилхъэну езыхулІа гъашІэм, Иэпшэм и мызакъуэу, и щхэцышэ нэгъунэ мафІэ бзий къыпихым хуэдэу къызэшІоплъэ. Еzym и гъашІэм и закзуэкъым Удынэ зыщІэбэнүр. Абы и щыбагъ къыдэтиш цыкІу-цикІу защІэу минитI.

— Ерэхъу! Укъыстек!уэмэ — си ужыр махуэ пхухъу, сэ сытек!уэрэ — Мэуэтейм согъэзэж, ди Йуэху зэхэмьль, фынтык!элтымыгъуа-зэу, — псоми зэхаху же!э Удынэ.

— Мы утыкум псэууэ уик!мэ, Мэуэтейм тыгъэ хуэсц!а нэрыбгей-хэр фызэрыхуейу фыпсэу.

Лъымэ къызыщ!ихха хъэшхъэры!уэм хуэдэу, зэры!этащ быдал!эм нэрыбгейу дэтыр, л!эц!ыгъуэм зэ къэхъу зэхэуэ тельиджэ я нэгу зэрыщ!экинум къызэш!игъэп!айтеяуэ зэрыгъэк!ийуэ.

Алэдамэ шэч къытрихъэртэкъым Удынэ зэрытек!уэнум, аүэ къызэш!эта нэрыбгейхэм гупыр псэууэ быдал!эм дамыгъэк!ыжынри хэлтъ. Зы тельиджэ гуэр къэхъурэ щыхуп!эм щхъэщимышмэ, ахъырнэфэсэм¹ Йутт Удынэ. Сыту хуамыгъэгъурэт абы нэрыбгей щыльху минит! зэригъэпшц!уар! Уафэгъуагъуэу зэрызехъэ нэрыбгей-хэр зэуэ щым щыхъужым, джатэхэр зэтезышещ!а цыхубзит!ым къэхъуар къагурымы!уэу къызэплъэк!аш...

Быдал!эм и бжэ зэ!ухам къыдыхъэрт къыу ф!ыщ!эу есу зы бзыльхугъэ. Абы и к!э къыхышхуэр щ!ым хильяфэурэ къак!уэрт, щ!ык!аф!эу зек!уэ Иэнкъльтэпкъ лант!эм нэр тедиу. Пш!ант!эм дэтхэр бэ!ут!э!уншэу къиплъхуу, бзаджэу пыгуф!ык!ыурэ, и нэ щ!ыхуит!ым зэрыштуу игъэдиям хуэдэу, щ!ым трилъафэ и к!эм и щхъыщху макъыр зэхэпхуу утыкум къихъэри, цыхубзит!ым я зэхуакум иуващ ар.

Мэуэт псэуальэ.

Мэуэт кхъуэшчиныхэр.

— Емынэм къелар джэдил!эм ехъ жыхуа!эракъэ! — Удынэ хуеплъэк!ир, бзаджэу пыгуф!ык!аш цыхубзыр.

Дауи, псоми къац!ыхуат Маисэ удыр. А зырат нэрыбгейхэр зыпик!уэтыр. Абы къыпкърык! щ!ык!э уаем иригъэк!уэтырт псори. Зыщышынэри псальъэк!э къахуэмь!уатэу, зыгуэр я тхыц!эм ирижэ-рэ щхъэкумк!э щыхъэк!ыжу, я щ!ыфэр тхытхырт нэрыбгейхэм, Маисэ щалъагъук!э е и хъыбар ща!уэтэжк!э.

— Апхуэдиз ильэск!э укъемыплъэк!ауэ, щхъэ къэбгъэзэжа жып!эу ара, гуашэ, укъызоплъри?! Ехъэх уи джатэр, нобэ зыми иль щагъэ-жэнукъым мы быдал!эм, — жи!эри, и нит!ыр къилыдык!ыу, Къатинэ дежк!э зигъэзащ удым.

¹ Ахъырнэфэсэ — псэ зэпыльхъэп!э.

Прозэ

Щхъэгуашэм и джатэр сампIэм иригъэлъэдэжри, Маисэ гъунэгъу зыкъыхуишIаш. Удыжыр Удынэ щыхуеплъэкIым, плъыртетми джатэр ирихъэхащ.

– Дэтхэнэри хуейщ зыгуэркIэ цIыхум игу къинэну, и цIэр тхыдэм къыхинэну. ДызыхэпсэукI зэманыр апхуэдэщи, къарукIэ мыхумэ, нэгъуэцI щIыкIекIэ къыпхуэзэунукъым а щIыхыр. Удынэ и тхыдэр иусыжагъэххэш, зэи зы нэрыбгей зытемыгушхуа Гуэхугъуэ илэжьри. Уэри, щхъэгуашэ, мы Гуэхугъуэм уи щхъэр хыумыльхъэми, цIэрыГуэ узыщIын унафэкIэ ухэкIыфынущ. Уи пср пыту. – Къатинэ и пашхъэм иувэри, гуашэм и нэ фIыцIешхуитIым щIэплълащ Маисэ.

– Ди лъэпк'ым и лъабжъэр зыгъэтIылъа нэрыбгей хахуэхэм сепцIыжын хуейуэ къоkIа уэ жыпIэм, – ину жеI щхъэгуашэм.

– УкъызытехъукIыжа нэрыбгейхэр ильэс минкIэ япэ ишу епцIыжащ я щIэблэм, ди цIыхубзыгъэр ттрахри. Абы уегупсыасакъэ зэи? Мыйдеж дэт нэжъгъущIыдзэри, къримыхъэлIахэри, дэтхэнэ зыри щIохъэпс къыпк'ырыкIа быным и нэгум зэ ипльэну, и бгъа-фэ зэ щIик'узэу и быдзышэ Гуигъэхуэну. Дэтхэнэми и гум щэхуу щегъафIэ зэгуэкIуа цIыхухъум хуишIа гухэлтыр. ЦIыхухъэр апхуэдэу дыкъигъэшIащи, щхъэзакъуэу дыпсэуфыркъым. Дэ щхъэзакъуэу дымыпсэумэ, дыкIуэдэхыну ди фIещ ящIащи, цIыхуфэ зэрьттемытыжым гу лъыттэхыркъым. Лъыттэми, идогъэнэх. Ди хабзэм къе-зэгъыркъым апхуэдэ гупсисэ мифэмыщхэри, ди щхъэр къэдгъэпцIэжу дыкъэсащ нобэм. Аращ сэ жысIэмэ, къысхуэвмыдэу сышIызыхэфхуар, Гумпэм сышIэфщIар. Уи закъуэкъым, гуашэм, щыуар, зи къуэр и адэм езытыжар. Уи япэжкIи щIащ апхуэдэ куэд, уи яужькIэ, гу лъумытэу, я къуэхэр ятыжащ нэрыбгей зыбжанэми. Ауэ, дызэригугъям хуэдэу, нэжъгъущIыдзэр дикIуэдикIакъым абы, къеухакъым мо уафэ къащ-хъуэр, къэхъуакъым фи къуэхэр хъэшхъэрыГуэу. Мес, къэхъуащ нарт лIыхъужу, тхъэбин пэлтытэу, я лIыгъэр ягъафIэу, хъыбарыжхъэр ху-зэхалхъэжу. Апхуэдэ хъыбархэм нарт анэхэм я бынхэр щIагъэдэIу, щIапIыкI. Апхуэдиз дашщэ фукIыжар, къытщIэхъуэфынущ! – и нэм уафхъуэпскIыр къынщIихуу яхэплълащ удыр нэжъгъущIыдзэм.

– Куэдщ жыпIар, Маисэ, – псоми яльягъуу и щIыхыр къызэрещ-тэхам иридээлашхэу къызыжъэдикъузыкIащ Къатинэ.

– Куэдк'ым-тIэ, щхъэгуашэм! Куэдк'ым. Пэжым и чэзур къэсации, укъызэдэГуэнущ. Дэтхэнэ зыри фызыщIэгупсисыж, сый фи лIыукI гъащIэм мыхъэнэуэ хэлъыр? Сый фи ужькIэ мы щIыгум къытенэнур? Апхуэдизу фи щхъэр лъагэу фэзыгъэлъагъуж фипхъухэра? Зы нэ-рыбгей дэтк'ым мыйдеж бын дашщэ къилъхуами, хъыдгжэбз дашщэ абы хэтами ишIэу. Фи зы бын и нэгу зэ фипльакъым. Сый абы и мыхъэнэр? Гужъгъэжым хихыу, зэгуэр Iэшэм епхъуа бзыльхугъэхэм я губжыр нобэм къэтхъэсащ. Пэжщ, цIыхубз тельвиджэхэр къэвгъэшIащ. Иджы а тельвиджэр хъэшхъэрыГуэ мыхъуж щIыкIэ, цIыху гъашIэмкIэ къэв-гъэзэж.

– СампIэм къитха джатэхэр псыф дымыщIу дауэ итльхъэжын?! КIэху гуэр иIэн хуейщ мы Гуэхуми, екIуэтэкI, удыжь, – къоль щхъэ-гуашэр.

– Уи джатэр сампIэм ипльхъэжакIэш. Плъыжыгъэ гуэркIэ уи Iэшшэр ипIэн хуейуэ къыпхэхъыжьяуэ арамэ, шагыр текIи, пыкI, –

щIэнэкIац Маисэ гуацэм. – Мо Iуашхъемахуэ и къуапитIыр зэблэкIуэтыкIа пицIондэ, щIэблэшIэ къэунэхуам иль бгъэжэнукым, Къатинэ. А щIэблэр дунейм къизэртехъар зи фыщIэми и насып текIуаэ, щхъехуиту дэкIыжынуш мы быдапIэм. Ар тхъэхэм къитхуашIа тыгъэш. Уафэр къизэртыхуэупса гуфIэгъуэшхуэш. Нартыжхэр лъэхъенэшIэм зэрыхбэккуам, гъацIэшIэм и лъабжьэр зэрагъэтIылъам и нэшэнэщи, махуэ туххуу! Къитхуагъэгъункым тхъэхэм, мафIэс гуашIэхэмрэ узыфэ шынагъуэхэмрэ къитхальхъэнц. ДыкъэзыгъэшIахэм яфIемыфI къэхъугъэкым ари, щхъэж и унэ бжэн лъакъуэу фызэбрькIыж. Нобэ щыщIэдзауэ фи зы бын щыхупIэм щывдзыжынукым. Зым и кIуэдзыжыгъуэм адрейр къоунэху. КъэунэхуакIэш лъэпкъышIэр!

... ПицIантIэм дэтхэр мыпсэлъэжыфу, мыбэуэжыфу, зэмып-лъыжыфу къизэхэнат. АдэкIэ зэрыхъунури зэгupsысынури къахуэмыщIэу, я пIэм ижыхъяуэ, ундэрэшхъяуэ зэхэтт ахэр. Дэтхэнэ зымы и гум къипсэлъыкIат Маисэ, егupsысыну зыщышынэр утыку кърихъати, я жьеkIэ зыкъаумысыжам хуэдэу, укIытэжауэ я напIэр къахуэIэтыртэкым.

Алэдамэ Удынэ и Iэр иубыдщ, утыкум къришри, гуп цыкIур быдапIэм къизэрыйдэхаш, Маиси, дэтаи-дэмытаи жаIэу, зигъэбзэхы-жащ.

Дуней къутэжыгъуэм ирихъэлIэу къизэшIэуша гурыщIэ къабзэр зи бгъэм щыгъэгъа нэригбэй тхъэIухудым и фIыгъэкIэ апхуэдэу къэунэхуаш Ѣыхъэ лъэпкъышIэр, зэи зы цыхум имыльэгъуаэ лъыхъужь къарууфIэхэр, акылыфIэхэр, пелуан зэкIужхэр, лъэпкъыр фы и фIыжкIэ зыщыгугь заэлI тельыджэхэр.

... Бгым къыщышIэжу тенджызым хэлъэдэж псы ежэхым зыщагъэшIэтыIауэ, мэзым щIэтт Алэдамэрэ Удынэрэ. Уи цыху ущыхуэзам деж удэцымынуи гупсэхугъуэш. Зэрыэрыгъуэтам иригуфIэу, псальэр лейуэ, гъащIэр яфIэлэфIу, яфIэдахэу, я нэгум гупсэхугъуэмрэ гуфIэгъуээмрэ къилыдыкIыу, хуэм дыдэу къаущыхырт гъащIэ Iэллыр зыгъэIесэфахэм.

Эпилог

Нарт хэкум къещэкIуэн щIэзыдза алыдж лъэпкъыжхэр чэзу-чэзукIэ Iузэврэ Ахынрэ я псыхъуэм дэса пасэрэйхэм къатеуэу, мыдрейхэми бийр зытрамыгъакIуэу зыкъомрэ екIуэкIац. Зи чэзу теуэгъуэм биидзэм къыкIэрыхуахэр Iузэв Iуфэм деж къыщынэрэ, багъуэм, къыкIэлтыкIуэ зэхэуэм къелахэр абыхэм къахэтIысхъэжурэ, ди лъэхъенэм и пэкIэ VII лэшIыгъуэм ирихъэлIэу алыджхэр щыбэгъуащ адыгэ щIынальэм. Апхуэдэущ къизэрыйунэхуар Боспор къэралыгъуэр.

Ди лъэхъенэм и пэкIэ 480 гъэм ирихъэлIэу Темэнрэ Пантикапей-рэ куэдыIуэ щызэрыгъэхъуа алыдж къалэхэр зэгухъэри, мэуэтхэмрэ щынхэмрэ я щIынальэр яубыдащ, лъэпкъыр тенджыз ФыщIэмкIэ кърагъэкIуэтэхыу. Iузэв Iуфэр зэрышытузыIэрыхъазэрыпхъуакIуэхэм Щындейр дамэгъу ящIами, Боспор къэралыгъуэр зэрышыIа ильэс щэ бжыгъэхэм къриубыдэу мэуэтхэр къагъэдэIуэфакым, икIи зэман жыжъэм къышежъэж гужъгъэжыр я зэхуаку дэмыкIыу, зэрытемыгъякIуэу къэгъуэгурькIац. Ди лъэхъенэм и 370-400 гъэхрац Боспор къэралыгъуэм и лъэр щыщIэкIар, Византиер къытекIуа нэужь.

МЫКЬУЭЖЬ Анатолэ

Хэкум, мамырыгъэм, цылхугъэм төүхүа усэхэр

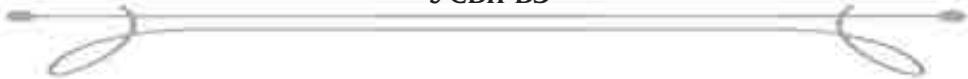
* * *

Хуейш дыгъэр бзийкІэ гуэшэнү,
Шыим гуапэу къедэхэшІэнү.
Зауэм и Іугъуэм щИуфэм —
Дыгъэм и лажъэр сыйт?

Хуейш бзухэр уэгум итыну,
Хуиту уэрэд кърашыну.
Шэм и фий макъым игъаштэм —
Бзухэм я лажъэр сыйт?

Удз дахэр хуейш къэгъэгъэнү,
Епль псоми ягу хигъэхъуэнү.
Ем къышІэхутэм и лъэгум —
Гъэгъам и лажъэр сыйт?

УСЫГЬЭ

Хуейш сабий цыкIухэр джэгуну,
Цым гуфIэу къышажыхыну.
Балигхэр зэгурымыIуэм,
Сабийм я лажьэр сый?

* * *

Дунеишхуэ, умыIэуэлъауэ.
Дунеишхуэ, сынольэIу, зыущэху.
Топ зыщIыпIи зэрыщамыгъауэр
Хъекъ къысцыщIи, мы си гур гъэпсэху.

Дунеишхуэ, умыдаущыншэ,
Ущыбзэншэм, псэншэ ухьу къысфIошI:
Сабий макъкIэ дыхьешх уэ щIумычэу,
Бзу уэрэдхэр уемызешу шэшI.

Гъэщхъышхъ пщIашэр, псыхэри гъэушэ,
Iэуэлъауэ, гъахъэ, щIэ уи Iуэху:
ГъашIэр щIым зэрыщекIуэкIыр кIэншэу
ЗыхээзгъашIи, мы си гур гъэпсэху.

* * *

Гъатхэ хадэр, зэрахабзэу,
Бынунагъуэм ягъекъабзэ.
ЯщIа мафIэм къихеху Iугъуэ —
Уафэ къащхъуэри мэгуфIэ.

И нэгу къишу нэщхъыфIагъэ,
Анэр бынхэм яхуопщафIэ.
Хъэку уэнжакъым къреху Iугъуэ —
Уафэ къащхъуэри мэгуфIэ.

Цымыгъанэм зауэ Iугъуэм,
Хуиту щIылъэм къыIупльэфмэ,
Уафэр хуейкъым нэгъуэшI фIыгъуэ.
Уафэ къащхъуэр ирегуфIэ!

МАКЬХЭР

КъышоIур щылъэм
 Макъ зэмышху Iэджэ,
 Я бжыгъэр дашщэ хъуми
 Хэт ишIэн?
 Я уэрэд дахэр
 Къуалэбзум пшэдджыжькIэ
 Мы си псэм гуапэу
 СфIэфIщ къедэхэшIэн.

И даущ макъым
 СедаIуэу щIэмыгчэу
 Пшыхъещхъэ хъуам
 Псы Iуфэм сиIутын,
 Iэгуауэ иnym
 Унэр зэтричу
 СфIэфIщ хъэгъуэлIыгъуэ хъуамэ
 Сыхэтын.

КъышоIур щылъэм
 Макъ зэмышху Iэджэ,
 Я бжыгъэр дашщэ хъуми
 Хэт ишIэн?
 Мэгъуагъуэ уафэр —
 Къыгуоху къырым дзакIэ, —
 Апхуэдэ макъри
 Трырет мы щIым.

Сабий къалъхунум
 ПсэкIэ щыгуфIыкIыу,
 Щыхубзхэр насыпыфIэу
 ИрецIу.
 Ауэ ирехъу щIыр
 Гуаум къыдэмискIэу —
 Мы щылъэм
 Шэ фий макъ къышремыIу.

УСЫГЬЭ

* * *

Сыхъэт закъуи и ІитІыр мыпсэхуу,
Зы чырбышым трильхъэу адрейр,
Унэ дэгъуэ ухуакІуэм еухуэ.
Еплъ мыбдеж уэ узэрьщылэйм.

И натІэпэм пшІэнтІэпсыр щильэшІу,
Фыгъуэу щыІэр кьеуэлІа нэхъей,
ЗэшІекъуэж гъавэшІэр мэкъумэшышІэм.
Еплъ мыбдеж уэ узэрьщылэйм.

ЗэгуэкІуахэм зызэшамыгъэншІу,
ЗэрьщыІэр ямышІэжу жей,
Мазэ щІагъым ІэплІэ щызэхуашІыр.
Еплъ мыбдеж уэ узэрьщылэйм.

И бын цЫикІум псэкІэ щыгуфыкІыу,
Гүшэ къуапэр анэм егъэхъей,
Жэш мамырыр абы щІодэлукІыр.
Еплъ мыбдеж уэ узэрьщылэйм.

Семышыжу сэри жэши махуи
Къызыхуисшыр уэрэд гъашІэ дахэрш.
Къыуах нэлат, щымыІэ уэ къыпхуей,
Си сатырхэми пшыхуаш я ней,
Зая!

1987

* * *

Хэт къыпфІэзыщар
Тхъэрыкъуэ пшэхум
Цэуэ Мамырыгъэм
И тхъэрыкъуэ?
СщІыркъым шэч,
Цыгташ ар фыым хушІэкъуу,
Цыир насыпыфІэну
ЗыфІэфI цыихуу.

УСЫГЬЭ

Ит уафэгум,
Хуиту къэплъетыхъу,
Зигу хэшшам
ГуфIэгъуэ къыхуэплъыхъуэ.
Дыгъэр бзийкIэ
Гуапэу къодэхашшIэу,
Уэ лIэшIыгъуэ минхэр
КъыурегъашшIэ.

Тетш дунейм иджыри
Цыыху еIуяшшIэ,
Зи фоч гъуазэр
Тезыгъапсэ
ГъашшIэм...
СльэкIыху,
Мамырыгъэм и тхъэрыйкъуэр
Ем уцыххъумэну си тхъерыIуэшш.

1987

* * *

БлэкIа зауаем щыгъуэ
Си адэшхуэм,
Хуишшаш и Хэкум
И псэр щхъеузыхъ.
Абы и лIыгъэр,
Ноби сригушхуэу,
Дамыгъэу схэлъым хуэдэу
КъызокIухь.

Си адэр зэрышшIыкIурэ
Итици губгъуэм,
Щымысхъ зы махуэ закъуи
И пшшIэнтIэпс.
Абы лэжьыгъэрш
И дуней гуфIэгъуэр,
Абы и гъашшIэр сэркIэ
Щапхъэ нэсш.

Сахуэмсыфащэу хъун
Си япэ итхэм?
Сэ срикIуэнщ
Абыхэм я лъэужь.
СхулъэкI си Хэкум
Хуээмымлэжьу щытмэ,
Сыт схужиIэн
Къихъуэнуми си уж?
1985

* * *

Ди зэманыр зэрыакъылыфIэ,
Ди зэманыр зэрыакъыл жан.
И Iуцагъыр цЫхум уафэ бгъуфIэм
УафэхъуэпскIыу лъокIыр ирижэн.

94

Къехъуэпсэну блэкIахэр лIэшIыгъуэу
СыткIи хъуаши ар зэпIэзэрят,
ПхуимышIену хэлъадэу делагъэ —
И цIи, и щхьи имыгъэпуд.

ГубзыгъагъкIэ мы дуней къэхъукъашIэр
КъигъэIурыщIену цЫхум лъокI.
ЦЫым тельыдджэу щилэжъар фIемашIэу,
БлэплъыкIыну мазэм и гум къокI.

ФIыгъуэхэкIхэр зи Iэужь Iуэхушхуэ
ЦЫху акъылым щыдэслъагъум дей,
ЖызоIэ, ди зэманым сригушхуэ:
Зэрыбалигъыр сыйту фIыт дунейр.

Ди зэманыр зэрыакъылыншэ,
Ди зэманыр зэрыакъыл пхэнж.
Къегупсыс IэшэшIэхэр щIэмымчэу —
Нэкуи напIи имыIэж афIэкI.

Уэгу адрыщIым ихъэу-къеухыхижу,
ЦЫыр икъутэжыну цЫхур хэтц.

Усыгъэ

Эи акъылым зытIækIукIэ итыжку
Фоч езыгъэпшэжыр и анэм хэт?

Зэримыхъур мафIækIэ удалъэ
ЕщIэр фIыуэ сабий щIыкIурэ пэт.
ЕтщIækIыжмэ мафIэс ди щIынальэм,
ЗыгъеункIыфIыжынур къакIуэу хэт?

И Iущагъыр щIыхум ем хуунэтIу,
ГушыIэншэу, сэ щIыслъагъум дей,
Жызой, ди зэманым сриукIытэу:
Арат щIытам сабийуэ мы дунейр.

1990

* * *

Гур дэгуфIэу уи гуфIэгъуэм,
ДэткIуу ар уи гузэвэгъуэм —
Сыпсэуным нэхъ насып сэ,
Си Хэку лъапIэ,
Сыхуэмей.

Си анэ дыщэр сэ къызэжъэу,
СыщыкIуэжкIэ ар къыспежъэу —
Сыпсэуным нэхъ гуфIэгъуэ
ЩIылъэм сэ
Сыщихуэмей.

Умыкъутэт гугъэр уэри,
КъызжумыIэт дахэм зыри,
Сэ сопсэури сигу птхъекъуаэ —
НэгъуещI фIыгъуэ
Сыхуэмей.

1980

* * *

Егъэлеяуэ мы щIылъэм
ФIыуэ щIыхуитI щIыслъэгъуаш,

А тIуми
Сахуэмсыныкъуэу,
А тIуми
Сахуэмсыакъыу
Сыщыпсэуа къэмыхъуа.

Сэ гуаэм сигу щыхигъэшIым,
СыздэкIуэр
Ахэм я дежш.
Си щхъэр иралъхэм
Я куэшIым,
Я Iэр къыздалъэм —
Сохъуж...

Зыр
Си анэ дыщэ гумащIэрш,
ФIыгуэ слъагъу пщащэрш
Адрейр,
ТIуми яхуэсщIэр
СфIемашIеш:
Зым къызитащ сэ си гъашIэр,
Хуитщ къыпищэну
Адрейм...

СОГЬЭШIАГЬУЭ

ПшэдджыкъкIэ,
Тхъуэплъ хъужауэ, дыгъэр
КъыкъуэкIыу слъагъумэ —
СогъэшIагъуэ.
Бзум, имыкIыжу
Я щIэшыгъуэр,
Уэрэд кърашри —
СогъэшIагъуэ.

СыплъэхукIэ слъагъуми,
Я уардагъэр
Къуршхэм, мычэмү
СогъэшIагъуэ.
Удзыпэ пэбжу

ЖэшкIэ вагъуэ
Зыуфэбгъур уафэр —
СогъэшIагъуэ.

Сэ сабии псэм
И къабзагъэр
ПхуэмьIуэтэнү
СогъэшIагъуэ.
Цыху щыпхызышхэм
Уэгум лъагъуэ
Яхэль хахуагъэр
СогъэшIагъуэ.

Бгъэдэлъщи
МыкIуэшIыж дахагъэ,
Мы дунеишхуэр
СогъэшIагъуэ.
А псори
Цыху зымыгъэшIагъуэ
Цыим зэрыйтетыр —
СогъэшIагъуэ.

* * *

Цыльщ уэс къесагъашIэр зэшIэлыдэу,
Нэм къиплъыхыыр ихъуреягъкIэ хужьщ.
Уи фIэш хъункъым дунеишхуэм тету
Зи гур фIыщIэ... ихъуреягъкIэ хужьщ.

* * *

Алыхь лъапIэ, мэхъу си фIэш шэчыншэу, —
Цыры дахагъэш къызыхуэбгъэшIар.
УзэплъэкIыу укъеплъэкIыжыхукIэ
Еплъ Iиблис мыбы щызэIишIам!

* * *

Дунеижку фIыр зыхудиплъапIэр
МэкIэрахъуэ пхэнжу — къэплъэнэфщ.

Щхъэшыхуат куэд щIауэ ар щыхупIэм,
Зи псэр нэхухэм хуамыщIам гулъэф.

* * *

ЗэхуэтщIамэ
Балигъэм гукъанэ,
Тщыгъупщэжкъым
Зэман кIыхъкIэ ар.
Къытхуэхъуам жагъуэгъу
Дыхуэмьуурсэ,
ЗэIыхъэну тфIэфIщ
И Iуэхуу хъуар.

Дигу зэхуильыр
Ди нэгу къидмыгъещу,
Къохъу фэрыщIу
Дышызэбгъэдэт.
Зым адрейр
ИригъепкIэну машэ
Мурад щэхукIэ псэухэр
Щхъэ къытхэт?

Сэ дапщэщи
Сигу зригъэбгъэжу
Псэ къабзагъэ
Сабийм дызолъагъу:
ПщIам и гуапэ,
Къопльыр ар гуфIэжу,
ПщIам и жагъуэ,
Къышеудри магъ.

* * *

Мы дуней хъэхужьым щызэрахъэу лей
СлъагъухункIэ, ди тхъэ, си гум къыполъадэ:
Сэ щысхуэмьшэчхэр пIалъэкIэ дунейм
Дауэ зэрыпшэчыр уэ игъашIэ лъандэм?!

УСЫГЬЭ

* * *

Цыху къэсихукIэ къэралыгъуэш,
И бэракъ щIэтыжу.
И унафи, и IуэхущIафи
Игъэтэрэзыжу.

Си гъунапкъэм сэрщ и плъырыр, —
Зэтезмылхъэ напIэр.
ГурацэфIкIэ укъисхуэкIуэм,
УзихъэшIэ лъапIеш.

СыкъэпщIыныр сэ джэгупIэ —
Пхуэзмыдэн Iуэхугъуэш.
Уи Iуметым сынихъенуи
Укъэзмыгъэгугъэ.

ПщIэ къисхуэпщIмэ, уи гулъытэм
Сыныпэджэжынущ.
Мамыр IуэхукIэ сыныплъихъэу
СыныбдекIуэкIынуущ.

Укъистеуэм, шэч хэмывльу,
Сэ зысхумэжынуущ.
Зысхумэжым къышымынэу,
Сыныптеуэжынуущ.

* * *

Къэхъугъэм лейуэ
Зыри къигъещIакъым.
Илэжщ и хабзи,
Хъунум, тевгъэтыхж.
Хым фыщимышэ —
ФхуигъэгъущIынкъым,
Бгыр бгыуэ, мэзыр мэзу
Щывгъэтыхж.

Бэшечщ къэхъугъэр,
Ауэ хуэмыхъыжу

УСЫГЪЭ

Лей кіэлъызетхъэр
Хъум къыштиудын,
Іушагъ-хылагъкІи
Дыпэмымльэшыжу,
ІәубыдыпІэншэу,
Къыдидэзынц удын:

КъэкІыгъи цыхуи
Дыхригъесхъэжу,
МафІэ жъэражъэ
Шым къыцІикІынц.
Е псыдээ ІэлкІэ
Мы дунейкъутэжыр
КъыдицІэкІынуи
Абы хулъэкІынц.

Къэхъугъэм къытхуидэнкъым
Дыпэуву.
ТхыхІыну хъэкъыу
Хъуакъэ и чэзу:
Къуршыжъхэр зэи
ПхуэмышІыну тафэ,
Къуршыбгъэр зэи
ПхуэмышІыну бзу.

* * *

Мы дунейр щиухуэм
Дэ къыдэупщІакъым,
Дунеишхуэр Тхъэшхуэм
И ІэдакъещІэкІщ.
Хабзэ гуэрим тету
Уафэр зэJуищакъэ,
Хабзэ гуэрим тету
Шыр йокІэрэхъуекI.

Хабзэ гуэрим тетущ
ПсэшІэ къызэрыхъур.
Хабзэ гуэрим тетуи
Шыхур щІым токІыж.

Хабзэншагъэу плъагъухэм
Нэр къышхъэребгъапхъуэу,
Іейм ебэкI дахагъэм
ЗыхыумыгъэкIыж.

Щы къабыл дунейр уэ
А зэрыщыт дыдэу,
Зыпшхыхъиж зэпыткIэ
УиIэкъым фейдэ.
Уи насып къихъаши
Щым уцыпсэуну,
Тхэм и тыгъэ лъапIэу
Хуейщ ар къэплъытэн.

Нэпсеягъэм, фыгъуэм
Ухушэнущ мыгъуэм.
Іиблис и ІашIагъэм
Зыдумыгъэхъэх.
НэхульэфI укъекIамэ,
Бжы уи кIэн къикIауэ,
Къеунэхуа махуэшIэм
Уи бжэр хузэIух.

Псэу уцыгуфIыкIыу
Уафэм, щIылъэ щхъуантIэм,
Дыгъэм, мазэм, къуршхэм,
Жыгхэм, къуалэбзум.
Блэльэтныущ гъашIэр
НапIэдэхъеигъуэу,
Къиувэнущ уи пIэм
АдкIэ зи чэзур.

Щышхуэр зи Iэужьым
ХуумыщIыж гукъанэ,
Тыншу упсэунум
Хъэкъ зыщышI мы зыр:
ЕбгъэфIэкIуэфыну
Зыри къыумыгъанэ,
ПхузэфIэмыкIынум —
Техъуэ арэзы!

УСЫГЬЭ

* * *

Зэманыр хъункъым
ХэткИи пцЫителъхъэпIэ,
Хуимыт ар къуаншэу
Къильйтэну зым.
Къохъу дегупсысу:
Длэжкыфынт Iуэху лъапIэ,
Зэман тхурикъуу
Дытетамэ щIым.

Къильэтри хъыжъэу
Щылъэм и IэмьщIэм,
Уэгу хъэршым щыпхишакъэ
Щыхум гъуэгу.
Зи Хэкум зи псэр
ШэпэIудз хуэзыщIу
Къинахэри мымащIэ
Тхыдэм игу.

Дыпсэумэ
Зэман лъапIэм дыдемыкIуу,
Къуаншагъэр щытлъагъупхъэр
Ди щхъэм дейщ:
Iуэху жыгъейхэр арщ
Зэман зыхуримык'ур,
Зепхъэным лыгъэ
Зы дақъикъэщ хуейр.

1981

* * *

Ивмыубыдэ гъущI хъарым,
Ивмыубыдэ бзу цIыкIур.
Ар есацъым апхуэдэу —
Хуэшэчынукъым и гум.

Ар есац уафэ къацхъуэм,
Ар есац хуитыныгъэм.

Шиҳуу жыы и дамащхъум,
Ивгъетыж уафэ-губгъум...

Псэ зыIутыр джэгупIэ
Зым ишIыну хуимыт.
Зэштегъеуэ бзу цIыкIур
Шхъэ фIыгъину фыхэт?

ПшIэншэу бзум фемыгубзэ,
Хуейкъым фи гъэфIэгъибзэ.
Дышэ зашIэу хуэфхъинми,
Ар хуэмей фи щыкъуни.

Шэхуу гъыбзэ зыусым
ЖиIэфынкъым уэрэд.
КыффIэшIами къывесэу,
Къыфльегъес и нэлат.

Дунейм теткъым зы фIыгъуи
Хуитыныгъэм пэхъуну.
Уэм щыхуарзэм щхъэхуиту
Шыр тыншыпIэ хуэхъункъым.

И Хэку закъуэу и уафэм
Бзур щIэмыйчэу йопшIыхъ.
Хъар бэмпIэгъуэр зэIуфхмэ,
Къыфхуэгъунц фи гуэныхъ:

Ихъэжынци, уафэгум
ШигъэIунц уэрэд-хъуэхъу,
ИгъэшIагъуэу цIыху цIыкIум
Зэрытхэлъыр гущIэгъу.

* * *

Сабий быдзафэу емызэгъир
Мамыру папшIэкIэ жеин,
Уэрэд дахащэ, анэм щIыгъуу,
Гущащхъэм хуейц сэ щызгъэIун.

ШигъэкIыу нэпсхэр щыс фызабэм
И гуаэм папцIэ хигъэшIын,
Шыхупсэм Iэ дильэфу гуапэу
Сэ нобэ хуейш уэрэд згъэIун.

Сымаджэу хэлъым хуцхьуэ хуэхъуу
И узыншагъэр дефIэкIуэн
Хуэдэу, къыхэсшурэ гуфIэгъуэм,
Сэ нобэ хуейш уэрэд згъэIун.

Зигу изылъхяуэ щIэпхъаджагъэ
Мы щIылъэм тетхэр укIытэн
Хуэдэу, сабийм и псэ къабзагъэр
Къыхэшту хуейш уэрэд згъэIун.

Хэзыхыжахэм гъашIэм гугъэр
Зэхахмэ, хуэдэу хъуэпсэжын,
Пщэдэйрэй дыгъэм и гуапагъэр
Къыхэшту хуейш уэрэд згъэIун.

Шыр насыпыфIэу, къыхэмьшту
Дапцэщи папцIэ кIэрэхъуэн,
Захуагъэр ныпу къышхъэштыу
Сэ нобэ хуейш уэрэд згъэIун.

1982

Адыгэ литературэм новеллэ жанрым зэрызыщиужъар

(Нало Заур и новеллэхэм япкъ иткIэ)

НэгъуещI лъэпкъ литературэхэм я тхыдэм тещIыхъа пIальэкIэ къэбгъэлъагъуэмэ, адыгэ литературэм къикIуа гъэгуанэр кIыхъкъым – зы лЭщIыгъуэм машIэу щIигъуу аркъудейш. Ауэ абы и зыужыныгъэр здынэсар, зыIэригъэхъа ехъулIэнныгъэхэр къэпхутэну иужь уихъэмэ, лъэпкъышхуэхэм я литературэ зыужыжахэм къазэрыкIэрымыхур, уеблэмэ зы пщальэ гуэрхэмкIи япэ зэрищыр нэрыльзагъу мэхъу. Зы лЭщIыгъуэм къриубыдэу абы дунейпсо литературэм и жанр нэхъышхъэхэр къигъэIэрыхуаш, сонет, роман-миф, лирикэу гъэпса роман-дневник, роман-арабескэ, роман-поэмэ, драмэ-поэмэ, нэгъуещI жанр гугъусыгъухэри хэту. Апхуэдэхэм ящыщ ювэллэри.

Новеллэмрэ рассказырэ зэпэгъунэгъу дыдэми (уеблэмэ «рассказ», «новеллэ» псалъэхэр синоним зэхуэхъуу къышалтытэ лъэхъэни щыIаш), абыхэм ящыщу япэр (новеллэр) къэзыхута литературэджхэмрэ ар нэгъесауэ къэзыгъэIэрыхуэфа тхакIуэхэмрэ зэрыщыгъуазэ-зэрыщыхъэтци, новеллэм еzym и зыужыныгъэ гъэгуанэ щхъэхуэ иIэжш, жанрым и кIуэцIкIэ щызекIуэ хабзэхэм ятешIыхъауэ. Жанрым и пщальэ хэхахэмкIэ новеллэр рассказми, нэгъуещI прозэ тхыгъэ кIэшIхэми (очеркым, миниатюром, н.) къашхъэшцокI.

Новеллэм и ухуэкIэ хабзэ нэхъышхъэу литературэдж щIэнныгъэлIхэм лъэхъэнэ зэхуэмыйдэхэм къыхагъэшхъэхукIахэм ящыщ: тхыгъэр кIэшIу, и сюжетыр зы къэхъугъэ щхъэхуэм тэуухуауэ («мнособытийность» е «однособытийность» жыхуаIэраш) щытыныр, абы къышыхъу-къышыщIэхэр зэфIэхыгъуэм («развязка») щыхуэкIуэкIэ, щIэджыкIакIуэр зыпэмыпльэ, къэзыгъэуIэбжье Iуэхугъуэ гъэшIэгъуэн дыдэ, тельвиджэ гуэр къэхъуныр. КъишинынэмышIауэ, новеллэм нэшэнэ гуэрхэм, мифологием щыщ мотивхэм, мифологемэхэм, къэхъункIэ, щыIэнкIэ фIэш щIыгъуей, фантастикэ пкъыгъуэхэм ушрохъэлIэ. Новеллэм нэхъыбэрэ къышагъэсбэпхэм ящыщ «парадокс» Iэмалыр, абы къыдэкIуэуи, а жанрым ит тхыгъэм гушыIэ щабэ, ауан машIэ щIэлъ хабзэш.

Жанрым и зыужыныгъэр куууэ зыджа Мелетинский Е. М. зэритхымкIэ, новеллэм ижь-ижыж лъандэрэ хабзэ нэхъышхъэу къыдекIуэкIхэм ящыщ таурыхъым, шыпсэм, апхуэдэуи «анекдоткIэ» зэджэ гушыIэ хъыбар лЭужыгъуэм и нэшэнэ гуэрхэр хэплъягъуныр («анекдотичность», «анекдотизм»). Новеллэр тхыдэ къэхъугъэхэм тегъэпсыхъа хабзэкъым, атIэ зытепсэлтыхъыр зэеплъягъуэкIэ къызэрыгүэкI Iуэхугъуэш, махуэ къэскIэ узрихъэлIэн хуэдэш (нэгъуещIу – «повседневность», «реалистичность» жыхуаIэ

Литературэ щIэнныгъэ. Критикэ

хъэл хэльщ), абы щыгъуэми къэхъункIэ Иэмал зимиIэ гуэрхэри (фантастикэ, мистикэ пкъыгъуэхэмрэ мотивхэмрэ) хэухуэнащ.

Новеллэм гъащIэм пэжу къышыхъуа Иуэхугъуэхэр лъабжьэ хуохъу, абыкIи ар очеркым пэгъунэгъущ, арщхъэкIэ абы, ищхъэкIи къызэрхэдгъэщауэ, къэхъункIэ Иэмал зимиIэ гуэрхэри пкъылъщ, къышыгъэлъэгъуаш. Жанрым и нэшнэ псори къызэщIэкъуауэ, кIэщIу, ауэ куууэ къиIуэтауэ щытащ XVIII – XIX лIэщIыгъуэхэм хэпсэукIа нэмьцэ философ, тхакIуэ Гёте Иоганн. Абы и еплъыкIэмкIэ, новеллэр – «зыми зэхамыхауэ (ямылъэгъуауэ) къэхъуакъэщIаш» («случившееся неслыханное происшествие»).

Новеллэр щызэфIэувагъащIэ XIV – XV лIэщIыгъуэхэм ар цIыхум и гурыгъу-гурьшIэхэр къызэцIуэцIыхынэм, психологизмын хуэхейуэ, атIэ тхыгъэм и лыхъужыр зэрыхуэ щытыкIэмрэ абы къызэркI, конфликт гуэр зэрызэфIих щIыкIэмрэ щIыIу («внешне») еплъыкIэкIэ къигъэлъэгъуэжу щытащ, нэгъуэщIу жыпIэмэ цIыхум псэкIэ игъэвир тхыгъэм къыпкърыщ хабзэу щытакъым. Зэманыр кIуэхукIэ новеллэм психологизмыр, лирикэ пкъыгъуэхэр, философие гупсысэхэр къыхыхъэу хуежъаш. Абы кърикIуаш *психология новеллэ, лирикэ новеллэ, философие новеллэ* лIэужыгъуэхэр къэунэхуныр. ЖытIам и щыхъэту мэув ди лъэпкъ новеллэм и зыужыкIэри.

106

Адыгэ новеллэм къикIуа гуэгуанэр кIэщI дыдэми, абы и къуэпсхэр ИуэрыIуатэм, тхыдэ хыыбархэм, Нарт эпосым къышожьэ. Лъэпкъ новеллэм и ублапIэхэм ящищ, псальэм папцIэ, ИуэрыIуатэм увыпIэ хэха щызыубыд ауан, гушыIэ хыыбархэу Хъуэжэ теухуа циклыр къэзыгъэщIхэр. Я гъэпсыкIэ-ухуэкIэкIэ ахэр рассказ кIэщIхэм, мишинатюрэхэм пэгъунэгъущ, ауэ я купщIэкIэ новеллэм и хъэл яхы-больгъуэ. Мыйыхэм гушыIэ машIэрэ щIагыбзэрэ щызэщIэлъщ, нэгъуэщIу жыпIэмэ ищхъэкIэ зи гугьу щытщIа «анекдотизм»-р яхэльщ. Дызэрыщигъуазэщи, анекдотыр (жъэрыIуатэ анекдотыр мыхъуу, литературэ анекдотыр аращ зи гугьу тщIыр) щыхабзэщ хыилэшыхэм, хьэкIэпычхэм зэрахъэ хыилагъэхэр «щагъэлъапIэрэ», ахэр зыкIэлъызэрахъэ, къагъапцIэ, щытыкIэ дыхъэшхэн ирагъэувэ цIыхухэр щыщIэнэкIалъэу. Апхуэдэхэм деж сюжетым нэхъыбэрэ лъабжьэ хуэхъу хабзэщ мылькукIэ зэхуэмыдэныгъэр. Иэмалищэ зыщIэ хыилэшыхэр (Хъуэжэ хуэдэхэр) къызэрыгуэкI цIыхубэм ящищу, образ гурыхуу къэгъэлъэгъуамэ, ахэр зыщIэнакIэхэр къулейуэ, мылькум я нэхэр щипхъуауэ, цIыхугъэр яфIэкIуэдауэ, нэпсейуэ, ныబаблэу тхыгъэм къыхоц. Апхуэдэ образ гурымыхъэм иту къагъэлъагъуэхэм ящищ пшыхэр, тепщэхэр, диным и лэжъакIуэхэр, н. Зи гугьу тщIы тхыгъэ лIэужыгъуэхэм (Хъуэжэ теухуа циклым хыхъэ хыыбархэм хуэдэхэм) щынэхъыщхъэр икIи нэхъ нэIурыту къыхэшхъэхукIыр хыилэшыхэм я Иущыгъэрщ, зэрахъэ гъэпцIагъэхэрщ, лейзехъэхэм акъылрэ жъэнахуагъэкIэ зэрэпэщIэтыфырщ, уеблэмэ зэратекIуэрщ. Абы щыгъуэми мыпхуэдэ тхыгъэхэм ящIэлъ ауанымрэ гушыIэмрэ щабэш, ем хуэунэтIауэ (сарказмым хуэкIуэу) щыткъым. КъышынэммыщIауи, апхуэдэ ауанымрэ гушыIэмрэ я къалэн нэхъыщ-

Литературэ щIэнныгъэ. Критикэ

хъэр щIэджыкIакIуэр е зэхэзыхыр гъэдыхъэшын къудейр аракъым, атIэ гъесэныгъэ-ущиниыгъэ мыхъэнэй ящIэлъщ.

IуэрыIуатэ хъыбархэм къыхэшыж хылэшыхэм я образхэр нэхъ иujьыIуэкIе псысэм, таурыхъым хыхъаш. Абыхэм щIэнэкIальэ ящI цIыхухэр, аллегорие Iэмалыр къэгъэсбэпауэ, хъэкIэкхъуэкIэхэм я образкIэ зэхъуэкIа хъуаш. ИужькIэ хъэкIэкхъуэкIэхэм ятеухуа псысэхэмрэ таурыхъхэмрэ къатепцIыкIыжащ новеллэ жанрым къежапIэ хуэхъуа баснямрэ псысэ-анекдотымрэ. НэгъуэшIу жыпIэмэ, новеллэм псысэ, таурыхъ мотивхэри щыхэплъагъуэр машIэкъым, уеблэм ахэр жанрым и зы нэшэнэй къальытэ.

Адыгэ литературэм новеллэ жанрыр щыщызэфIэувар XX лIэшIыгъуэм и етIуанэ Iыхъэрц. Новеллэм и нэшэнэхэр зыхэль япэ тхыгъэхэр Къущхэ Султын, ХъэхъупашI Амырхъан, ХъэхъупашI Хъэжбэчыр сымэ я Iэдакъэ къышIэкIауэ щытащ. ГъэшIэгъуэнрачи, ди лъэпкъ литературэм нэхъ япэу щызэфIэувар цIыхум и гурыгъутурышIэхэр лъабжъэ зыхуэхъуа психология новеллэ лIэужыгъуэрц. Апхуэдэхэц Къущхэ С. и «Анэр», ХъэхъупашI А. и «Щынэ хужыр», нэгъуэшI зыбжани.

Зи цIэ къитIуа тхакIуэхэм я тхыгъэ кIэшIхэм новеллэм и хъэл гуэрхэр яхэплъагъуэми, абыхэм я творчествэм жанрыр щызэфIэувауэ къэплъытэ хуунукъым. А тхыгъэхэм гуашIэу екIуэкI, драматизм зыхэль Iуэхугъуэхэр лъабжъэ яхуэхъуами, новеллэм и хабзэхэм къызэрагъэувым тету, абыхэм щIэджыкIакIуэр зыпэмэпльэ зэфIэхыкIэ гъэшIэгъуэн тхакIуэхэм къыхуагъуэтыфакъым. Абы щыгъуэми Iуэхум къыхэлъытапхъэц а тхыгъэхэр новеллэм и ублапIэу зэрыштыр. Жанрым и нэшэнэ куэд хыболъагъуэ, псальэм папшIэ, ХъэхъупашI Амырхъан и «Щынэ хужь» (1962), «Кърухэм я таурыхъ» (урсызыбэ-кIэ – «Журавлиная сказка», 1963) тхыльхэм иту дунейм къитехья тхыгъэхэм: «Щынэ хужь», «Анусэ», «Гыыбзэ», «Къарэмырзэ и фалъэ», н.

Адыгэ (къэбэрдей-шэрджец) литературэм и кIуэцIкIэ новеллэм и жыпхъэм къитIасэу, жанрым и хабзэхэм тету тхауэ нэхъ япэу дунейм къитехья тхыгъэхэм ящыщ Журт Биберд и «Мэрэмэжьеир». Ар 1977 гъэм «Iуашхъэмахуэ» журналым и етIуанэ къидэкIыгъуэм къитехуаш, иужькIэ тхакIуэм и тхыгъэхэр щызэхуэхъеса «Гъатхэ пасэ» (1980 г.) тхылльым иту къидэкIац.

«Мэрэмэжьеир» новеллэм и щапхъэ нэхъыфIу япэу къэбэрдей литературэм къыхыхъахэм ящыщ. Абы лъабжъэ хуэхъуар Хэку зауэшхуэм къиша насыпыншагъэхэрц, зауэм и удын мыгъущыжхэр зытехуа цIыху щыхъэхуэхэм ягъэва хъэзабхэрц. Апхуэдэхэм языхэзщ тхыгъэм персонаж нэхъышхъэу къыхэц Къундуз нанэ. И ныбжыр ильэс 80-м щхъэдэхами, нанэм къарууэ иIэр зэхилхъяуэ зауэм щыIэ и къуэхэм япопльэ. Я щIапIэм щыщ щIы Iыхъэ пицыну къебгъэрыкIуа Хъызыр нанэр зэрыльэкIкIэ пэццIэтщ, адэжь и лъапсэр быным яхуихъумэнэм папшIэ. АрщхъэкIэ и къуэхэм къагъэзэжыркъым, Къундузи махуэ къэскIэ узыр къитогуплIэ, икIэм-икIэжым, пIэрыхэнэ мэхъу. Быным

Литературэ щIэнныгъэ. Критикэ

пэплъэ анэм и псэм бэлхьу тельыр психологиям куу хэльу тхыгъэм къышыIуэтащ. Псом хуэмидэжу гушIыхъэу къэгъельэгъуа хуащ на-нэм дзэм къикIыжа я гүунэгъу щIалэр и къуэр арауэ къизэрыфIэшIыр, Iуэшхъуурэ абы зэрепсалъэр: «... Сыту куэдышщэрэ сзызытэбгъэлъя мыгъуэ, си псэ тIэкIу. Апхуэдизрэ сыйкъиумылъагъуу сыту пхуэшэ-ча? Сыфыгъутишжыта мыгъуи-тIэ! Дэн щIыIэ, тIысэ, Мухъэмэдрэ Адэлбийрэ? Ахэр къэбгъанэу укъэкIуэжа, хъэмэрэ...». Къундуз и нэпсыр къыфIыщIэжри, и кIуэцIыкIыщIэ псом зыкъигъазэу бауэри, и псалъехэм тищащ: «Тобэ, апхуэдэ къэмыйкIуэжжыкIэ дунешихуэм тету хэт зылъ-гъуар!».

ИщхъэкIэ къэтхья пычыгъуэм къэсиху тхыгъэм драматизмыр щIэххубажъэурэ макIуэ. Дуней псом гуаэу къатепсыха за-уэм и Iэужхэр лъабжье хуэхъуами, жанрым и хабзэхэм къизэрагъэ-увым тешIыхъауэ, зи гугуу тIыы новеллэм и сюжетыр зы Iуэхугъуэм хуэунэтIаш – зы цIыхум (Къундуз нанэ) и гъашIэр, гурыгъу-гурышIэхэр къышыгъэлэгъуэжащ. НэгъуещIу жыпIэмэ, тхыгъэм зы сюжет къуэпс щIипхрышащ – «однособытийность» е «монособытийность» жыхуэтIэ нэцэнэр хыболъагъуэ.

Новеллэм и кIэухым деж, жанрым зэрышхабзэу, щIэджыкIакIуэр зыпэмыплъэ Iуэхугъуэ къыщохъу. Ар къизэрыгуэкI Iуэхугъуэу зэ-рыщымытым «АдэкIэ къэхъуам зыри пэплъакъым...» жыIэгъуэмкIэ тхакIуэм тхылъеджэр хуегъэхъэзыр икIи къеIуатэ: «[Къундуз. – Хъ.Л.] Фызхэр зыдигъэIэпыкIуурэ бостейр щитIагъэри, и лъакъуэхэр тIэм къригъэувэхаш, лъакъуэкIэ и вакъэхэр къильхъуэу. «НакIуэ, си псэ тIэкIу, сэ зыгуэр пхуэзгъэтIылъащи...». Къундуз щIалэр дэшхуей лъаб-жъэм пэмыхъижъэу щылъ мывэшихуэм деж ишэри жриIаш: «Мы мывэр егъэкIуэтэкIи мыйдеж къэфтI... <...>. Күэд мыйщIэу щIалэхэм пасэрай кхъуэшын ин, литр тIошIым щIигъу ихуэну къышIатIыкIаш. «Иджы, си щIалэ цIыкIу, мы хъэблэми жылэми цIыхухъуу дэсир къизэхуэшиси гъэхъуахъуэ, мыйбы итыр мэрэмэжъеийш», – жиIаш Къундуз, кхъуэшы-нир ээталъешиIыхъу и пашхъэ кърагъэува иужь. «Мыр щIалэхэр щыдэкIа гъэм лIыжъ мыйгъуэм сэрэ щIэттIат», – жиIаш нанэм цIыхухэм яхэ-лъэурэ, – «куэдрэ щIэтащ щIым, ауэ сэ сцIэрт сыйтим дежми ар ээ къизэрыщIэсхыхъжынур. Къеджэ, тIасэ, псоми, иралъагъу жылэм си щIалэр къизэрыкIуэжар, ирыращIэ сылIэмэ, си кхъаблэм къышIэувэн зэрызиIэр». <...>. ЩIэх дыдэу пишинауэри къашэри тIантIэм джэ-гушхуэ къышызэIуахащ. Мэрэмэжъеийм зи гур жсан къищIа щIалэгъуалэр Iэгумрэ лъакъуэмрэ щысхъыртэкъым, абыхэм я джэгу макъыр жы-лэшихуэм и лъэнэнкъуэ псоми нэIусырт. <...>. Мэрэмэжъеийм хэшIа щыIэтэкъым, джэгур зэтшүүэ тIантIэм хъэдагъэм зыкъыщиIэтам».

КъизэшIэкъуауэ жыпIэмэ, «Мэрэмэжъеий» тхыгъэр и япэ къы-дэкIыгъуэм («Iуашхъэмахуэ» журналын къизэрытехуамкIэ) рассказу дунейм къитехъами, абы новеллэм и хабзэ нэхъышхъэхэм тет ухуэкIэ, гъэпсыкIэ иIэш.

Лъэпкъ новеллэр зэфIэувэнымкIэ, зыужыныгъэ ин игъуэ-тынымкIэ нэхъыбэ дыдэ зыхузэфIэкIар Нало Заурщ. Апхуэдэ

Литературэ щIэнныгъэ. Критикэ

еплтыкIэ диIэнымкIэ шэсыпIэ дизыгъевэри тхакIуэм и Iэдакъэ-щIэкI новеллэхэм я бжыгъэ къудейр аракъым (а лъэныкъуэмкIэ укъышепльми, ахэр машIэкъым), атIэ абыхэм жанрым и нэшэнэ по-ри нэгъесау зэрышызэдлажьэрц. Налом и новеллэхэм IупщIу щы-нэрыльагъущ ар зи IэдакъэщIэкI тхакIуэм игу къридза е зэхиха хы-бар гуэр къригъэкIуэкI къудейуэ зэрышымытыр, атIэ литературэм и теорием кууэ зэрышыгъуазэр.

ТхакIуэр литературэм и теорием щыгъуазэу щытын зэрыхуейр къызэрхэдгъэцымкIэ щIэ гуэр къызЭутхуу аракъым, ауэ щхъэ-усыгъуэ хэха иIэщ: ди жагъуэ зэрыхъунщи, «новеллэ» фIэшыгъэм щIагъэувэу ди тхакIуэхэм дунейм къытрагъэхба тхыгъэхэм я нэхъыбэм, а фIэшыгъэм нэмыщи, новеллэм пыщIэнныгъэ гуэри хуайЭкъым, жан-рым и зы хьэли, нэшэнни яхэплъагъуэркъым. Ар щыхъэт тохъуэ апхуэдэ тхыгъэхэр зи IэдакъэщIэкIыр, «тхэным гу хуишIами», «профессиональ-ная литература»-кIэ зэджэм, литературэм и теорием зэрыпэжыжьэр.

Нало Заур IуэрыIуатэми, литературэми, щIэнныгъэми кууэ щы-гъуазэ къудейм къышымынэу, езым къигъэщIыжа художественнэ ду-нейм хэпсэукIыу, художественнэ гupsысэр къызыдалъхуауэ, псэкIэ зезыхъэу щыта цIыхуущ. Апхуэдэ еплтыкIэ диIэнымкIи абы и новеллэ-хэм нэхъ щыхъэти дыхуейкъым, нэгъуещI и IэдакъэщIэкIхэм я гугъуи дымыщIу.

Новеллэ жанрыр къэбэрдей литературэм зэфIеува щыхъуар XX лIэщIыгъуэм и 80 гъэхэрц, хэхауэ къэбгъэльагъуэмэ, Нало З. и «Кьру закъуэ» тхылтыр дунейм къышытехья 1981 гъэрц. ИужькIэ тхакIуэм и новеллэхэр щызэрхэхъесауэ тхыль зыбжанэ къыдэкааш: «Мазэм фIэкIа зыми имыльтэгъуар» (2006 г.), «Кьру закъуэ» (2012 г.), «Но-веллэхэр» (2014 г.).

А тхылъхэм ихуа новеллэхэр гъэсэнныгъэ-ушиинныгъэ мотив-хэр щытепщэ КьюэкIыпIэ хыыбархэм пэгъунэгъущ. Абыхэми хуэ-дэу, Налом и тхыгъэхэм дидактикэ икИи философие гupsысэ куу зыхэль Iуышыгъэхэр, афоризмхэр, псальэжхэр, шабзэшэм хуэдэу упепцIа жыIэгъуэ шэрыуэхэр япкъыргъэшыпсхъаш. Новеллэхэм я фIагъхэм ящыщ зыуэ къыхэгъэцхъэхукIыпхъэщ ахэр, зы лъэ-хъэнэ щхъэхуэм емылхуаэ, атIэ сыйт хуэдэ зэманми декIуу зэрыгъэп-сар. Налом и новеллэхэм лъабжэ яхуэхъуар дунейр къызэриухуэрэ цIыхухэм къадекIуэкI лъапIагъэхэрц – гуапагъэр, цIыхугъэр, лъа-гъуныгъэр, пэжыгъэр, н. Абы щыгъуэми тхыгъэхэм къышыгъэльэ-гъуар махуэ къэскIэ узрихъэлIэн хуэдэу къызэрыгуэкI Iуэхугъуэ-хэш, нэгъуещIу жыпIэмэ жанрым и хабзэхэм къызэрагъэуву, абыхэм я сюжетым «повседневность», «реалистичность» нэшэнэхэр хыбо-лъагъуэ. КъишиныэмымыщIаши, зытеухуа и лъэныкъуэкIэ зэшхъэшыкIыу, новеллэхэм лирикэ, философие, психология мотивхэр хэухуэнаш.

Нало З. и прозэ тхыгъэхэм я фIагъхэм ящыщ образ гукъинэж-хэр къызэрышыгъэщIар. Литературэдж, критик, егъэджакIуэ Къэжэр Хъэмид пэжу гу зэрылтиаташи, «Нало Заур и прозэм къахэтэджыкI цIыхухэр я хъэлэлагъкIэ, я псэм и къабзагъкIэ удэзыхъэш». Зэ

Литературэ щІэныгъэ. Критикэ

епльыгъуэкІэ ахэр цЫху кызэрыйгуэкІщ, я ІэшІагъэкІи адрей къуажэдэсхэм къащхъэшыкІыркъым: вакІуэлІщ, гъукІэш, фащІэш. Ауэ нэхъышхъэр – а «къызэрыйгуэкІхэм» я цЫхугъэрш, я напэрш, абыхэм я хыилмырш, къакъуэш лыгъэрш. ТхакІуэм хуэІэээу хъыбарыр еукъуэдийри, и персонажхэр зыхуэдэр Іупщиу къыщылъэгъуэн къэхъукашІэ хедзэ, е, езы Налом и псальэкІэ жыпІэмэ, абыхэм я «дыщэ гъэпщикІуар дурэшым къыдезыгъэхыжын» щхъэусыгъуэ екІуу къахуегупсысыф. Абы къыхэкІи ахэр зищІысымрэ зыхуэдэмрэ, уи пашхъэ къитым ещхъу, уольагъу».

ТхакІуэм и творчествами и япэ новеллэ тхыльми увыпІэ нэхъышхъэ щызыубыда «Къру закъуэ» тхыгъэм зи лэжыгъэм псэемыблэжу бгъэдэт гъукІэ Іэзэм и образ екІу къыщыгъэшІаш. Къэжэр ХъэкІашэ и образыр сыйт и лъэныкъуэкІи уардэш: и тепльэкІэ бжыыфІэш, къарууфІэш, и ІэшІагъэм хуэІэкІуэльякІуэш, зэрыгъукІэм емылтытауи, куэдым хэзыщІыкІ, тхыль куэд щІэзыджыкІа цЫху акылыфІэш, псом нэхърэ нэхъышхъэжраци – гу маҳэрэ псэ хэллэрэ зиІэш. Абы и сурэт наІуэ тхыгъэм псальэкІэ щыщІаш: «*Къэжэр ХъэкІашэ лы фыцІешхуэт, ныкъуэтхъуу пащІэ дахэ темету. Абы и ІэндітІым сыйцеплькІэ тхуей клащІэ лээдийм езгъешихъырт, лъынтихуэ плащехэмрэ мускул нальхэмрэ къытиридзэжжауэ. Уадэм я нэхъ хъельэр зелъатэу къигъафэрт. Е зэрыфІыцІэ лъэшыр арат, е нарт Сосрыкъуэ кыищым зэрыщапсыхъар арат – сыйтми ар сэ лы фыцІэ гүүщІынэм езгъешихъырт, избащІэм уадэ нэхъ шынаагуэ Іэшэ къимыщта пэтми. Зэм-зэмкІэрэ си пщІыхъхэм къыххэхуэрт сэ Лъэпщ и лъашІэмІэм сыйгъэдэту сыйдэшытым нарт Сосрыкъуэ и Тхъуэжьеим тесрэ и бжыищхъэ дыкъуакъуэр сыйсү къылухъяу, и пыІэ ѿыгум дыгъэр кІэрахъуэу къитре уримыгъэлльу, тажыр зэрызыщхъэрихыу ар Къэжэр ХъэкІашэу къыщІэкІыжу.*» Мышхуэдэ къэІуэтэкІэ екІум тхакІуэм и художественнэ зэфІекІыр зэрыинри къыпкърыщац.

«Къру закъуэ» новеллэр Нало З. и гъащІэм гүэхыпІэ имыІэу епхащ, Къэжэр ХъэкІашэ и гъукІэгъэсэну абы къыхэш щІалэ ныбжышиІэм – БлутI – и образми езы тхакІуэр прототип хуэхъуац. КъищынэмьщІауи, Іуэхур щекІуэкІыр тхакІуэр къыщыхъуа щІыпІэхэрш – КъБР-м и Лэс-чэн щІыналъэм хыхъэ Хъэтуюй, Къугъуэлькъуей жылэхэрш, и сабии-гъуэр щигъэкІуа Урыхужь псыхъуэм и гутгъуи тхыгъэм къыхощ.

Жанрим и хабзэхэм къызэрагъэувымкІэ, новеллэм къетхэкІ куэд хэтин хуейкъым, ауэ Налом зы къэхъугъэ е образ гуэр къышритхэкІкІэ, ар къетхэкІ къудейм хуэкІуэркъым, атІэ тхыгъэм къалэн пыухыкІа щегъэзащІэ – и психология лъабжъэр, драматизмыр нэхъ куу щІынным толажъэ. Апхуэдэш, псальэм папщІэ, ХъэкІашэ и лъэщекІэр къызыхъещу «Къру закъуэ» новеллэм щыщ Іыхъэр: «*Ар ѿылъащэкІэ уепльыну гүхэхъуэт – и уадэр, уэрэд жиІэу, къигъафэрт, мо хужсуу плба гүүщІым зэрытхуэу, хупхъэм тхъэвир зэрыхихум хуэдэу, хихуу, зытхуапхъэм шэрыуэу тэхуэурэ зыхуейм хуигъакІуэу: тхъэм ибгынэжса гүүщI кІапэжс къиштэрти псэ хильхэрт, зэрыхъуари-зэрыщІари умыщІэу нал хъурт, шыр тэувэхукІэ щІым тхыпхъэ тридзэу! ХъэкІашэ гүүщІыр зыхуейм хуигъакІуа нэужсь,*

Литературэ щIэнныгъэ. Критикэ

къытыгыгүфIыкIынт, и щхъэ кIуэцIым дыгъэ къыщепсрэ нурыр и жъэм къыIурывс нэхъей, и дзэ хужсыыбэр къэлыдү».

«Къру закъуэ» новеллэм ижь-ижыхыж лъандэрэ лъэпкъым къыдэгъуэгурыйIу дин дуней еплъыкIэ къыхош, уеблэмэ тхыгъэм хэль конфликтми ар лъабжэ хуохь. ХъэкIашэ къру закъуэ гъущIым къыхицIыкIыу кIыщыбжэм фИидза нэужь, къуажэдэсхэр абы хуэхъущIэу щIадзэ, псэ зыIутым и тепльэ ищIу псэ зэрыIуимыгъэкIэжыфар диним къемызэгъыу жаIэу. Динир я тегъэшIапIэу, абыхэм къизэралъытэмкIэ, псэ зыIуту дунейм къыттехъуэ дэтхэнэ цIыхуми псэущхъеми а псэр яIузыгъэкIэфыр ди щхъэшыгу къитым и закъуещ, абы къыхэкIкIэ, псэ зыIутым и сурэт, и тепльэ къэбгъещIрэ абы псэ пхухэмымльхъэжмэ, пхуэмымышыныжын хуэдиз гуэнхыхышхуэ пылъщ. ХъэкIашэ и тепльэкIэ лъещу плъагъуми, игукIэ махэу къышIокI: абы и ИэрыкI хъэпшыпым къиша псальэмакь гурымыххэр и псэм щытегуплIэкIэ, гъущIым къыхэшIыкIауэ кIыщыбжэм фIэль къурур къыфIех, сыйджым трелхъэри, цIыкIу-цIыкIуу зэхеупщIатэ. А Иуэхур БлутI зэрызыхицIар, игу зэрыщIыхъар психологиям куу хэльу новеллэм къыщыгъэлъэгъуэжащ: «... Сигу ихуркъым ХъэкIашэ и къру закъуэр. Ар сидж утицIапхъэм трилхъэурэ зэрызепигъэлъэлъыжар си нэгу къыщыцIыхъэжскIэ, сыхольёт, сил паутиI нэхъеий», – жиIэрт абы.

«Къру закъуэ» новеллэм диним епха нэгъуэцI еплъыкIэхэми, мифологии мотивхэми, лъэпкъ нэцэнхэми, фIэш щIыгъуей Иуэхугъуэ гуэрхэми уашрохьэлIэ. Псалтьэм папщIэ, новеллэм и пэцIэдээ дыдэм деж Урыхусыр къиуауэ, адыгэ мифологием щыщ персонаж Псыхъуэгуашэ «Си шыр цIыкIухэр ирикъуакъым» жиIэу къаджэу къыщыгъэлъэгъуаш. Адыгэхэм зы лъэхъэнэ гуэрым фIэшхъуныгъэ яIаш Псыхъуэгуашэр къаджэмэ, цIыху псым иху. А фIэшхъуныгъэр Нало З. и новеллэм ИэкIуэлтакIуу хэхууэнащ: Псыхъуэгуашэр къэджа пэтми, зи лы къэплъыгъуэ щIалэ ныбжыщIэ БлутI абы игъэшынэн дэнэ къена, уеблэмэ псы къиуам зыхидзэну и гур мэпабгъэ. Апхуэдэ щытыкIэр тхакIуэм сабиигъуэмрэ балигъыПэмрэ я зэхуакум дэт БлутI и ныбжым хуехь, ар езы щIалэм и бзэкIи къеIуатэ: «Алыхъым ещIэ... ильэс пицкIуплI фIэкIа ущымыхъукIэ Иэджэ щхъэм къошхъэрыуэ», – жеIэ абы.

КъызэцIэктуауэ къэбгъэлъагъумэ, Нало З. и «Къру закъуэм» жанрим и нэцэнэ нэхъицхъэхэр псори щызэдолажэ: зы сложет къуэпс щыпхрышащ, мифологии, дин мотивхэр хэхууэнаш, жыIэгъуэ шэрыуэхэмкIэ, философие гупсысэ ИущхэмкIэ узэдащ (псалтьэм папщIэ: «Къру закъуэр уэгум къинэм, кIуэдыгъуафIэ мэхъу, лы пелуаныр закъуэ хъуамэ, сабий хуэдэ къонэ!»), тхыгъэм и кIэм деж узыпэмымпльэ Иуэху къышохь.

Новеллэм и щапхъэ нэсц Нало З. и нэгъуэцI тхыгъэхэри: «Мусэрэ Мусэ и дыдымрэ», «Хъэбалэ и пхъэ гуашэр», «Исмел и бригантинэ ныкъуэцIыр», «ТытIу и дыгъэ шыщIэр», «ТхъэIухуд нэ къуэлэн» «Муратрэ Гуазизэрэ», «Унэидзыхъэ», н.ку.

Лъэпкъ литературэми, хэхауэ къэбгъэлъагъумэ, новеллисти-

кэми я ехъулIэнныгъэ нэхъ ин дыдэхэм ящищ «Хъэбалэ и пхъэ гуашэр». Тхыгъэр новеллэм и хабзэхэм тету тхащ, и купщIэкIи, и ухуэкIэкIи жанрым къигъеув пшалъэхэмрэ жыпхъэхэмрэ къотласэ. Абы анекдотми таурыхъми я пкъыгъуэ, нэшэнэ гуэрхэр хэльщ, гушыIэ машIэмрэ дыхъэгъымрэ Ѣзызэхэухуэнащ. А псоми я куры-купсэц тхыгъэм и лыхъужь нэхъышхъэ Хъэбалэ и образыр – нэхъ зэгъэпэща, нэшIыса хъуауэ ди лъэпкъ литературэм къыхэц образ нэхъыфI дыдэхэм языхэзыр.

Новеллэм и пещIэдзэм деж зи гугъу тщIа гушыIэр зэ еплъыгъуэкIэ Хъэбалэ ехъэлIауэ пфIэнIынущ, ауэ тхыгъэм и кIэухым деж ауаным хуэкIуэж гушыIэр тхакIуэм зрихъэлIэхэр наIуэ къохъу – ар, къызэцIэзыкъуэ образу («собирательный образ» жыхуаIраш) къэгъельэгъуя жылагъуэрщ, абы и лыкIуэ Ѣхъэхуэхэрщ (Хъэбалэ и адэ-анэр, къуажэ ефэндыр, Амдэж, Гунэ, жылэдэсхэр, н.).

Хъэбалэ зыми ешхъкъым, зыхэпсэукI зэманымрэ жылагъуэмрэ хэмизагъэ цIыхуущ, абы къыхэкIи тхыгъэм къыхэц адрей персонажхэм абы и акъыл зэтемису къалтытэ. Уеблэмэ апхуэдэу къэзылтытэхэм Хъэбалэ и адэ-анери яхэтщ: «*Къаныкъуэрэ Бабыхурэ есэжат я къуэ закъуэр зэрымытэмэмми, и гугъу ящIыжыртэкъым. Хъуэхъужьеими Хъэбалэ цIыху зэтес дыдэу къалтытэртэкъыми, и ныбжъэгъухэм джэгу яшну е ѢлонщакIуэм ираджсэну ягу къэкIыххэртэкъым...*

ГъащIэм и лъапIагъэ нэсхэр зыIещIэхуауэ, нэм къыIуидзэ къудейм нэмыщI зымыльагъухэм, зи зэхэшIыкIыр лъахъшхэм, зи псэкупсэкIэ къулейсызхэм Хъэбалэ и лъагъуныгъэри, и псэ къабзэри зыхашIэркъым. ИгъащIэ лъандэрэ зэрыхабзэщи, куэдым ямыщхыр, зи дуней лъагъукIэ хэха зиIэж цIыхур бэм къагурыIуэ хабзэкъым, абы фIэкIыжауи, акъылкIэ ныкъуэдькъуэу къалтытэ. Апхуэдэхэм я еплъыкIэкIэ, Хъэбалэ и образыр дыхъэшхэнц. Абы Ѣыгъуэми абыхэм зыIыхуи къахэпшифынукъым Хъэбалэ хүэдэу сабийхэр фIыуэ ильагъуфыну, псэ лъашIэм къышежъэ лъагъуныгъэ къабзэ ищIыфыну, гъащIэр нэкIэ ильагъу къудей мыхъуу, псэкIи зыхищIэфыну. Хъэбалэ и псэм и къулеягъыр и IерыкI хъэпшипым – фIыуэ ильагъу пщащэм трищIыкIа гуашэм – къыпкъроц. Зылъагъуу хъуам ягъэщIагъуэу, а гуашэр Унэрытхэ япхуу Гунэ ешхъщ, ауэ ешхъ дыдэу абы и теплъэм хэлтыр къахуэцIэркъым: Ѣхъэхуэ-щхъэхуэрэ успльмэ, и нэри, и пэри, и набдэри ешхъкъым... «Ати эшхъыр сый?» упщIэм пидзыжу Хъэбалэ итыжа жэуапыр узыпэмыпльэц, ауэ философие куу зыщIэль, зэхэшIыкI лъагэм и Ѣыхъэт жыIэкIэш. А жэуапыр ефэндымрэ Хъэбалэрэ я псальэмакъым къыхэщац:

«Ей тхъэмьщкIэ, – къонсалъэ ар [ефэндыр. – Хь. Л.], зылъыхъуэр къыщыхуэмьгъуэткIэ, – ей, тхъэмьщкIэ, мыр [гуашэр. – Хь. Л.] Гунэ ешхъи-тIэ!

– Узи, къэпицIам! – жи Хъэбалэ, ныкъуэгүфIэ-ныкъуэдьхъэшхуу.

– Тхъэр согъэтэж, ешхъыркъабзэкIэ! Ауэ ешхъыр дэндейми къысхуэгъуэттыркъым.

Литературэ щIэнныгъэ. Критикэ

— *И псэраш ешхыэр*, — жи Хъэбалэ, зэрихабзэжсуу псалъехэр эзтишу.

— Аргуэрү мы делэм жиIэр! — мэгубжь ефэндыр. — Пхъэ тыкъырым

псэ хэт? Псэ хэзылхъэр Алохуу тэхъэла дыщэраш!

— Мыр пхъэ тыкъыр-тIэ! — жери идэркъым Хъэбалэ».

ИщхъэкIэ зи гугъу щытща «Къру закъуэ» новеллэми хуэдэу, «Хъэбалэ и пхъэ гуашэм» динкIэ псыхъа дуней еплъыкIэ щхъэхуэхэр пкърыгъэшыпсихъаш. Мыбдежми псэ зыПутым и сурэт пцIынным е и тепльэр зыгуэрым къыхэпIушIыкIынным гуэнхыхышихуэ пылтуу къыхощ. Араш ефэндыри мыпхуэдэ псальэ гуемыIухэмкIэ щIэхъурджауэр: «Гъуэгү мыгъуэм ежса делэ! Уэ уи зэрэнкIэ зэрыжсэмыхъэту Алохуу тэхъэлам и нейр къыттыхуэнүүш. Щхъэ щумыгъэтрэ мы джаур IашIагъэр! Муслъымэним укъильхуакъэ уэ! Хъэмэрэ учыристан? <...> Пу, нэлат! Пу! Пу! <...> Алохуу тэхъэлам игъехъэрэмар къыхебзыкIри щысщ, цIыху зыхуеин гуэр ишIынным и пIэкIэ! <...> Мажусий IашIагъэш мыр! <...> Ярэби, шейтIан Iэзүж хэмилтуу пIэрэ мыбы и IашIагъэм? Бисмылахы рэхъманы рэхъим!».

Хъэбалэ и IэрыкI пхъэ гуашэр, зыльагъу псори къигъэуIэбжьу, псэ зыПутым хуэдэу зэрицIыфар, тхыгъэм къыхэш дин еплъыкIэхэр, абы фIэш щIыгъуёйүэ къыщыхуу-къыщыцIэхэр, таурыхъэм нэхъыбэу узыщрихъэлIэ егъэлеинигъэ гуэрхэр зэрыхэлтыр (псалтьэм папцIэ, Iунэ фызышшэу щыдаш махуэм зи щхъэцыр фIыцIэу жыгым дэкIуяа Хъэбалэ зы жэш пНальэкIэ уэсүм хуэдэу зэшIэтхъуауэ къызэрхыхар) — ахэр псори новеллэ жанрым и нэщэнэш. Сыт нэхъри нэхъышхъэжращи, тхыгъэр жанрым зэризагъэр щIигъэбидэжу, абы и кIэм деж узыпэмыпльэ Iуэхугъуэ къыщохъу — Хъэбалэ къыщыцIари здэкIуари ямыщIэу мэбзэх икIи абы ишIа пхъэ гуашэр Iунэ здаша унагъуэм я куэбжэпэм деж щылтуу къагъуэтых. А псом къадэкIуэуи, «Хъэбалэ и пхъэ гуашэм» Нало З. и новеллэхэм зэдайуэ яхэль зы нэщэнэ хыболъагъуэ: тхыгъэм кIэIунэ етыжауэ, абы хэль конфликтыр лъэныкъуэ псомкIи зэфIэхауэ щыткъым, ауэ тхакIуэм новеллэр философие гупсысэ куукIэ зэхуещIыж. Тхыгъэм и кIуэцIкIэ ефэндым и дуней еплъыкIэм зехъуэж, гъашIэм щыауанри, щынэхъышхъэри, щыдыхъэшхэнри, щыдыхъэгъри зэхигъэкIыф мэхъу, и зэхэшIыкIым зеузэшI. Зи гугъу тщIыр нэхъ гурыIуэгъуэ хъун папцIэ новеллэм и кIэух Iыхъэр къэтхъынци:

«... Зы тхъемахуэ дэкIа, мазэ дэкIа, сыйми, мэжджыт пцIантIэм дэсу жэмыхъэтыр уэришэрт Хъэбалэ и кIуэдыкIам тепсэлъыхъуи, зы къэпсалъэри:

— Делэти, делэ кIуэдыкIэу кIуэдыжсащ! — щыжиIэм, ефэндым ар хуидакъым:

— Алохуу тэхъэла дыщэм ешIэ дэрэ абырэ нэхъ делэр! — жиIэри».

«Хъэбалэ и пхъэ гуашэм» и щхъэхуэнныгъэу къэдгъэлъегъуа-хэр иджыри зэ щыхъэт зэрытехъуащи, Нало З. и новеллэхэм гъэсэнгъэ-ушиинигъэ мыхъэнэ ящIэлъщ: абыхэм я къалэн нэхъышхъэр гъашIэм и щIыIум тельыр къетхэкIыныр аркъудейкъым, атIэ зэ еплъыгъуэкIэ къызэрыгуэкIыу пифIэшIыну Iуэхугъуэхэр, те-

Литературэ щIэнныгъэ. Критикэ

мэхэр къызэкIуэцIихкIэрэ, а гъащIэм щынэхъыщхъэр, пкърыль лъапIагъэхэр къэгъэльэгъуенырщ, цIыхур фIым, пэжыгъэм, гущIэгъум хуэунэтIынырщ.

Нало З. и новеллэхэр къызэцIэкъуауз къапштэмэ, романтизм унэтIыныгъэм и нэшэнэхэр хэплъагъуэу тхащ, романтикэ новеллэм и хъэл куэд ядэплъагъуу ухуац. Псалтьэм папцIэ, абыхэм символхэр, мифологемэхэр, мифологии мотивхэр, фантастикэ икИи мистикэ пкъыгъуэхэр, таурыхъэм, «анекдот»-кIэ зэджэ гушыIэ хъыбархэм я нэшэнэхэр куэду яхэухуэнац. Апхуэдэуи, абыхэм дунеймрэ ахърэтымрэ я зэхуаку дэт, «зыми емыщхъ» (урис литературэм «странные герои» жыхуаIэращ) образ уардэхэр (Къэжэр ХъэкIашэ, Хъэбалэ, Мусэ сымэ хуэдэхэр, н.) щызэфIэгъеваш.

Нало Заур и новеллистикэр зи Палъэ имыкIыж хъугъуэфIыгъуэу лъэпкъым ноби къыдогъуэгурыйкIуэ. Гете и псальэхэм къытедгъээжынци, тхакIуэм и новеллэ творчествэр «зэи къэмыхъуа (зыми къимыгъэхъуфа) къэхъуакъэцIаш». Налом и ИэдакъэцIэкI новеллэхэм лъэпкъ новеллистикэр зэфIагъэува, кууэ икИи бгъуфIэу зрагъэужья къудейкъым, атIэ, нобэр къыздэсми ябгъуруувэфа щымыIэу, адыгэ литературэми щэнхабзэми я налкъутналмэсщ.

ХъЭВЖОКЬУЭ Людмилэ,
филологияе щIэнныгъэхэм я кандидат

БлэгІам дерс къыхэтхмэш къэкІуэну дахэ щыдухуэфынур

Дунейпсо Адыгэ Хасэм и ГъэзэцІакІуэ гупым хэтхэм я зи чэзу зэхүэсыр Адыгэхэм я щыгъуэ-щIэж махуэм ирагъэхъэлIэри, накъыгъэм и 20-м видеоконференц щIыкІэм тету къызэрагъэпэщац. Онлайн жыпхъэм ит видеоконференцыр къызэIуихац икIи иригъэкІуэкІаш Дунейпсо Адыгэ Хасэм и тхъэмадэ Сэхъурокъуэ Хъэутий.

115

Интернетым и Іэмалхэр къагъесбэпу зэIущIэм хэтац КъБР-м граждан жылагъуэ IуэхуцІапIэхэм ядэлэжъэнымрэ лъэпкь IуэхухэмкIэ и министр КIурашин Анзор, Бахъсэн къалэ округым и Іэтащхъэ Мамхэгъ Хъэчим, КъБКъУ-м и проректор Къуущхъэ Хъусен, Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и тхъэмадэ ХъэфIыцIэ Мухъэмэд, КъБР-м ит Адыгэ жылагъуэ зэгухъэныгъэхэм я зэзыгъуэIу советым и унафэцI Къалмыкъ Жылэбий, ДАХ-м и тхъэмадэм и чэнджэцэгтуу Къуэдзокъуэ Анатолэ, ДАХ-м и тхъэмадэм и къуэдзэхъу Бырсекъуэ Орфан, Щоджэн Іеминат, Иорданием щыIэ Адыгэ ФIыцIэ Хасэм и тхъэмадэ Къардэн Самир, КАФФЕД-м и гуашэ Мамхэгъ Йллдыз, Израилым щыIэ Адыгэ Хасэм и тхъэмадэ Нэпсо Закариерэ ДАХ-м и ГъэзэцІакІуэ гупым хэт Тхъэухъуэ Зухъер, Германием щыIэ Адыгэ Хасэм и тхъэмадэ Вэрокъуэ Затийрэ ДАХ-м и вице-президент ДыщэцI Эртанэрэ, Сирием щыIэ Адыгэ ФIыцIэ Хасэм хэт Къэбэрдей Аднан, Урысейм и хэгъэгухэм щылажъэ Адыгэ Хасэхэм я тхъэмадэхъу ЛIымыцэкъуэ Рэмэзан (Адыгей), Аслъэн Алий (КъШР), Дербит Валерийрэ ДАХ-м и ГъэзэцІакІуэ гупым хэт ХъэбыгIэ Вячеславрэ (Осетие Ищхъэрэ-Алания), Шыбзыхъуэ Юрий (Ставрополь къалэ), КIэкIыхъу Мэжид (Краснодар край), ЩIалэгъуалэ Хасэм къыбгъэдэкIыу Жу Тимуррэ Борэ Эльдаррэ, нэгъуэцIхэри.

ЗэIущIэр къыцызэIуихым Сэхъурокъуэ Хъэутий жиIаш ДАХ-м и ГъэзэцІакІуэ гупым и зи чэзу зэIущIэр накъыгъэм и 21-м ирагъэхъэлIэу

Публистика

Налышык шрагъэкІуэкІыну зэрamuрадар, ауэ дуней псом щыщиІэ щытыкІэм къыхэкІыу интернеткІэ зызэпащІэн хуей зэрыхъуар. ЗэIущІэр нэхъыбэу зытеухуау щытар адигэхэм я щхъэ кърикІуа льапсэрых зауэжым, абы и ягъэкІэ къэрал куэдым щызэбгрыпхъа хъуа ди къуэшхэм я Iуэху зыIутыр зэгъэшІэнырт, апхуэдэуи Хасэ тхъэмадэхэр нобэ нэхъыбэу зэлэжхэмрэ я мурадхэмрэ къэгъэнэIуэнырт.

Зэбгъэдэмысми, зэрыльагъуу, зым жиIэр псоми зэхахыу, щхъэж и гурылтымрэ и къалэнхэмрэ кIэшІу къиIуатэу екІуэкІаш видеоконференцыр.

Япэу псальэ зрата, Иорданием щыІэ Адыгэ ФыщІэ Хасэм и тхъэмадэ Къардэн Самир къыхигъещац Иорданием щыпсэу адигэхэм я Iуэхур нобэкІэ зэрымыIеир, ди льэпкъэгъухэм хъэрыпхэм пицІэшхуэ къызэрыхуацІыр, дзыхъ къызэрырагъэзыр, хэхсхэм я бзэр, щэнхабзэр яхъумэжын папшІэ лэжыгъэшхуэ зэрырагъэкІуэкІыр.

— Псом япэу фIэхъус гуапэ фызох, хэкужым щыщиу, нэгъуэшІ къэрал щыщиу сывэхээыххэм, — жиIаш Къардэным. — Иорданием ис адигэхэм ди пицІэр Iуэдакъым, ди бзэр тIэшІэхуакъым, дяпекІи, Тхъэм жиIэмэ, ар зэрытхъумэним, зэрэдгъэфIэкІуэним иужь дитынущ. Фызэрышыгъуазэщи, ди къэралым и Пащтыхым деж щегъэжъяуэ адигэр зыпащІ щыІэкъым. Пащтыхым и пэшым зы цырхъ макъ къыщиIуамэ, япэ нэсу Иэр и адигэ щхъэхъумэхэрц. Абы и льэныктуэкІэ къэрал псом щыцІэрыIуэш адигэхэр, щапхъэ зытехыпхъэ куэди къагъэлъагъуэ. Абыхэм зэи ящыгъуппшэркъым апхуэдиз пицІэр къызэрахъа я адигагъэр, я льэпкъ хабзэр. Иорданием ис адигэхэр зэрышІэу, зэпсалъэу, зы унафэ гуэр ящIын хуёмэ, зэчэнджешцу, адигэу къызэтенэн папшІэ яхузэфIэкІ ящIэу апхуэдэш.

Ди хасэм и лэжыгъэр къапштэмэ, цыкIуи ини бзэр зэрэдгъэшІэним нэхъыбэу дыпильщ. Бзэр щымыIэмэ, льэпкъри щыІенукъым, хабзи зепхъэжыфынукъым. А хабзэращ дэ адрейхэм дакъыхэзыгъэшыр. Хъэрыпхэм щапхъэу дыкъах зэпытиц: хэт сыйт хуэдэ IуэхуфI илэжьами, зэкІужу зихуэпами, къабзэлъабзэу зэлъыIуихами, «адигэм ешхъ хуяац» жиIэ, ар абыхэм я дежкІэ щытхъу пэлъытэш.

Дэн щыпсэу адигэми синивольэIу, мы нэцхъеягъуэ махуэр зэи фигу ивмыгъэху, ауэ фигу фымыгъэкІуэд. Си адэм адигэ хъэшІэш иIаш, пицІэ зиIэ лыжъхэр щызэхуэсрэ щыуэршэру. Абы щыгъуэм сиIэпидзльэпидти, бжэ къуагъым сыкъуэту, адигэхэр хэкум зэрырашам и хъыбархэм седаIуэрт. Хэкум ираша лыжъхэри яхэтт абы. ГүщIыхъэ куэд зэхэсхаш юбэ щыгъуэм, ахэр нобэми си гум илъщ. Апхуэдэ лей къызытехъа льэпкъыр нобэ дэн къыщицІимыдзами, дэри, ди яужь къихъуэ лыкъуэхэми хуитыныгъэ диIэкъым ди льэпкъ хъуугъуэфIыгъуэхэр зыIэшІэдгъэхуну. Аращ щIэри жыри дызыхуэлэжъэн хуейр. Ди плъапIэр зыуэ, ди къару зэхэлъу дызэдэлажъэмэ, дэ зэи дыкІуэднынукъым, дыхуэвгъэсакъ мы зэман бзаджэм, адигэу зыдгъэхъумэж, — жиIаш Къардэн Самир.

Тыркум щылажэ Кавказ Хасэхэм я федерацэм и гуацэ Мамхэгь Йлдызи хуепльэкІыжац льэпкъ тхыдэм. «Адигэм ди щхъэ кърикІуа льапсэрыхыр дэ зэи тицыгъуппшэнукъым. Ди адэжхэм я фэеплтыр зэрытхъумэфынур тхыдэр, хабзэр, бзэр зетхъэжкІэрш, сыйт щхъэкІэ жыпIэмэ, льэпкъыр льэпкъ зыщIыр и бзэр, и хабзэр аращ. Дэн щып-

Публицистикэ

сэү адыгэри зэрүүбыдыжу, зэпэIәшIәми, зым жиIэр зым зэхихуу, зым Iәпыхур адрайм къиштэжу дызэдэпсэумэ, къытщIәхъуэ щIәблэм лъепкъ зэхэшIыкIыр яхэтлъхъэфынуущ, бзэр яIурытлъхъэфынуущ, апхуэдэу екIуекIмэ, дяпэкIи гүүгу диIэнущ. Иәмал имыIэу дытэлэжьэн хуейщ адыгэхэм я хэку егъэгъуэтыхыным, ар хуэм-хуэмурэ зэдгъэхъулIәмэ, насыпшхуу къызольытэ. Лъэпкъыу дыкъызэтезыгъэнэнур ди хэкур, ди тхыдэр, ди хабзэр, ди бзэр аращ. КъищынәмышIауэ, дызыхэс къэралхэмди хэкужыр здэшыIә Урысейми зы дыхъужынымкIә зыкъытицIагъэкъуэну Иәмал гуэрхэр къапытхын хуейщ. Хэкум къэкIуэжыну хуейм хуитыныгъэ иIэу хъуамэ, нэхъыбэ дыхуейтэкъым», – къыхигъэщац Йлдыз.

Израилым щыIә Адыгэ Хасэм и тхъэмадэ Нэпсо Закарие видеоконференцым хэт псоми фIәхъус гуапэкIә захуигъэзац. ИкIи жиIаш, щIыпIә зэмымIәужыгъуэхэм исми, адыгэхэм зы гупсысэкIә яIән зэрыхуейр, хамэ къэралхэм щыпсэухэр нэхъыбэрэ хэкужым кIуэрэ абы и Iуашхъэхэр, мэххэр, псыххуэхэр зрагъэльзагъумэ, абыкIә я гур щыIэу зэрыштынур, кIуэжыну тегушхуэхэм я бжыгъэм зэрыхэхъуэнур.

НобэкIә дунейм къышыхъуа щытыкIә гугьур Кфар-Камэрэ Риҳъэниэрэ къазэрыжъэхэмыуар, коронавирус уз зэрыцIалэр къызыпкърыхъа адыгэхэм зэрахэмитым зэрышыгуфIыкIыр жиIаш абы.

«Махуэ къэс дызэкIәлъымыкIуэфми, хэкум зыгъэзэжыр зэкIә машцIәми, дяпэкIә Интернетым нэхъ гъунэгъуу зэпищIэну, хэхэсымрэ хэкурысымрэ нэхъыифIу зэрыщIэнымкIә, зэкъуэтыхынымкIә сэбэпышхуэ хъуну къысфIошIри, мы Иәмалыр къэдгъэсэбэпу дызэдэвгъэлажьэ, ди Iуэху дывгъэгъэкIуатэ», – дыщIигъуаш Нэпсом.

ДАХ-м и ГъэзэшIакIуэ гупым хэт Тхъэхъуэ Зухъер жиIаш адыгэбзэм урипсалъэмэ, адыгэ щэнхабзэр пхъумэмэ, зи хэкум исыж лъепкъым уемыхъуапсэу укъэгъуэгурыйкIуэну нэхъ тыншу зэрыштыр, абы и лъэныкъуэкIә Израилым исхэм хэкIыпIәфIхэр зэралэр.

ДАХ-м и вице-президент ДыщцI Эртан тепсэлъыхъац Европэм ис адыгэхэм я Iуэху зыIутым, ДАХ-мрэ Европэмрэ зэрызэдэлэжьэн хуей Иәмалхэр, адыгэм хамэ щIыпIәм зыщихъумэжын папщIә езым и гупсысэхэр къиIуэташ.

Германием щыIә Адыгэ Хасэм и тхъэмадэ Вэрокъуэ Зэтий:

– Накъыгъэм и 21-р къышысым деж зыщ дызэгупсысыр, абы кърикIуа Iәужыр Урысей Федерацэм иузэхухын зэрыхуейрш. Дэ, щIыналъэ зэмымIәужыгъуэхэм исхэм ди бзэмрэ ди хабзэмрэ зиуҗыжыным папщIә ди къеухх къихыр тщIэн хуейщ, Хэкум къышацтэ унафэм дэри дытету, диаспорэм щызекIуэ фIыр, дахэр, акъылыр ди адэжь хэкум къыхуэдгъэсэбэпу дыпсэупхъэц. А псори къышыдэхъулIэнур Дунейпсо Адыгэ Хасэм и жьеуэм дыщIэту дызэкъуэту дызэдэлажьэмэц. Дэ, Европэм щыпсэу адыгэхэр, куэд дымыхъуми, ди къарури ди акъылри хэкумкIә унэтIаш.

Сирием щыIә Адыгэ ФIыщIә Хасэм хэт Къэбэрдей Аднан а къэралым ис адыгэхэм къабгъэдэкIыу къэпсэльяц икIи жиIаш нобэ дунейм адыгэу тетыр зыгъэгузавэр иккухъаэ зэрыштыр зэрыаар, лъепкъ куэдым дахэу дыкъезыгъэцIыхуа ди хабзэр Иәпэдэгъэлэл тщIы зэрымыхъунур. Адыгэм щыгъуэ-щIәж махуэр зэрыдихым

хуэдэу, Йүэтэжыгьуэ ихуэу щызэрыгъятыжа гуфІэгъуэ махуэшхүэ ягъэлъапІэу ялъагъуну зэрихъуэпсанІэр къыхигъящац Аднан. «Сирием ис адыгэхэр ильэсипцІ хъуауэ зауэм хэтц, Іэмал зэриІэкІэ я щхъэ яхъумэжу. Зыхэхуа мафІэм и ягъэкІэ, аргуэрү зэбгрыкІын хуей хъуаш ди лъэпкъэгъухэр, аргуэрү ди щхъэр гузэвэгъуэ хэхуаш. Адыгэу дунейм тетыр зыщыгугъыр хэкум ис адыгэхэрощ. Дызэккүевгъэт, дызэдэвгъэІэпыкъуж. Куэд щІаш ди хэкужь къикІ адыгэ лыкІуэ гуп Сирием къызэрымыкІуэрэ. Ди щытыкІэр зэхэкІыжмэ, дыхуейщ дызэрыс хэгъэгум фыкъеблэгъэну, нэхъыбэрэ дызэхуэсыну. КъишиныэмьщІауэ, дэ куэд щІауэ долъаІуэ Дунейпсо адыгэ фонд диІэн зэрыхуейм теухуауэ. КхъыІэ, абы девгъэгупсис, ар хуабжыу сэбэн хъунуш гузэвэгъуэ хэхуэ ди къуэшхэм и чэзум защІэдгъякъуэнымкІэ.

Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и тхъэмадэ ХъэфІыцІэ Мухъэмэд къыхигъящац адыгэм и щхъэ кърикІуам хуэдэ гузэвэгъуэ зи фэм дэкІа лъэпкъ куэд зэрышымыІэр. «Адыгэхэр дызэккүеввэрэ унафэ тщІыфу, ар ди къэрал унафэшІхэм я пашхъэ итльхъэрэ пхыдгъэкІыфу щытын хуейщ. Псом нэхърэ нэхъышхъэр – зи хэку къэзыгъэзэжыну хуейхэр хуиту къекІуэжыфу зэтеблэнэрыщ», – жиІаш ХъэфІыцІэм икІи къыпищац:

– 1994 гъэм, Урыс-Кавказ зауэр зэриухрэ ильэси 130-рэ щрикъум, Урысий Федерацэм и Президенту щыта Ельцин Борис итха тхыгъэм фІэкІа хэмьтми, къэрал Іэтащхъэхэм унафэ къащтэну хъэкъ яІещ. Ар нобэ къэхъун Іуэхуу щымытми, абы дыщыгугъынц икІи дытэлэжъянц.

Дэтхэнэ лъэпкъри щыпсэур щІэж (память) щиІэм дежщ. Мис нобэрэй ди онлайн-зэхыхъэр, интернет зэпшІэнэгъэр, зэпсэльэнэгъэр щыхъэт тохъуэ ди гукъеуэр зэрызэтхуэм, зы лъэнэкъуэкІэ дыплъэу дызэрызэдэлэжъапхъэм.

1992 гъэм, сэ Къэбэрдей-Балъкъэрым и Совет Нэхъышхъэм сыхэту, унафэ къэтцтауэ щытац Урыс-Кавказ зауэр лъэпкъгъэкІуэду зэрыштым теухуауэ, ильэситІ дэкІри, Адыгейм къицтац апхуэдэ дыдэ унафэ. Иджы, ди Пэм диуджыхуу дыщымыту, ДАХ-м лэжыгъэшхүэ щедгъэкІуэкІын хуейщ.

Иджыисту къекІуэкІ уз бзаджэм теухуауэ жысІэнут, дызыхуэсакъыжмэ, ари хэцІыныгъэншэу къызэрызэднэкІыфынур. Адыгэр апхуэдэ узыфэ зэрыцІалэ куэдым къелац, 1804 гъэм щыІа емынэ узым Къэбэрдейм и ныкъуэр ихъауэ щытац. Тхъэм дыщІэгүзэвэн димыгъэлъагъукІэ, диІэ гуныкъуэгъуэхэр зэзыгъэзэхуэжыфын Тхъэм дицІ.

Урысейм и хэгъэгухэм щылажьэ Адыгэ Хасэхэм я тхъэмадэхэу Лымыщэкъуэ Рэмэзан (Адыгей), Аслъэн Алий (КъШР), Дербит Валерий (Осетие Ищхъэрэ-Алание), Шыбзыхъуэ Юрий (Ставрополь къалэ), КлэкІыхъуэ Мэжид (Краснодар край), ЩІалэгъуалэ Хасэм къыбгъэдэкІуу Жу Тимур, Борэ Эльдар, Тыркум къыбгъэдэкІ лыкІуэу ДАХ-м хэт Бабыгу Эргун сымэ чэзууэ къаІуэтац зыщыпсэу щыналъэхэм елъытауэ я Іуэху зыІутыр; коронавирус уз зэрыцІалэм зригъяува щытыкІэ гугъум зэрхъулІэр.

Публицистикә

Шыбызыхъуэ Юрий къыхильхъащ ДАХ-м и ГъэзэшIакIуэ гупым хэтхэр мазищым зэ фIэкIа зэхуэмымызэми, мы видеоконференцым и Іемалыр къагъесбэлтурэ комитетым хэтхэр нэхь щIэх-щIэхыурэ зэрышIэмэ, щхъэпэ зэрыхъунур. КъищынэмымыщIауэ, Юрэ гу зыльитаэ къыхигъэща Iуэхугъуэхэм ящышщ тхыдэм и напэкIуэцIхэр ягу къышагъэкIыжкIэ, Урыс-Кавказ зауэр зэрекIуэкIам, абы кърикIуахэм зыщызыгъэгъуазэ щIалэгъуалэм ящыш языныкъуэхэр а Iуэхум къызэрызэшIигъаплъэр, интернетым къратхэхэм шэч зэрыригъэшIыр. «Адыгэм зыдгъэльлагэу, адрай лъэпкъхэр едудыхын хуейкъым. Ди тхыдэр щхъэж зэрыхуейуэ къигъесбэп хүнүкъым, мис абы и лъэнныкъуэкIэ ди нэхъыжхэр щIалэгъуалэм ядэлэжъэн хуейуэ къызольтытэ. КъищынэмымыщIауэ, Фейсбукумрэ Инстаграмымрэ щыдгъэлажъэ ДАХ-м и напэкIуэцIхэм дяпэкIэ лъэпкъ тхыдэм, хабзэм тухуа тхыгъэ купщIафIэхэр къыхэтхрэ къитлъхъэмэ, сэбэп хъуну къызольтытэ».

Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетым и проректор Къущхъэ Хъусен:

— Тхыдэ напэкIуэцIхэм уриплъэжмэ, гъуэтыгъуейщ адыгэм и нэгу щIэкIа гузэвэгъуэм хуэдэ зи тхыдэм хэт лъэпкъ. ЩIэнныгъэм къызэригъэльлагъуэмкIэ, зауэжым щIидзэн ишэ къихуэу, хуэбгъэфащэ хъунущ, хэкужжым цIыху мелуанитIым нэблагъэ исауэ. Ауэ ильэси 101-кIэ екIуэкIа зэпэшIэувэныгъэр иуха нэужь, ажалымрэ истамбылакIуэмрэ къелар мини 100-м нэс къудейщ. БлэкIам дерс къыхэтхмэц къэкIуэну дахэ щыдухуэфынур. Ар зэлтытар щIэнныгъэмрэ технологиемрэц. Зэманым декIур лыфIщ, жиIаш адыгэм. Нобэ Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетыр щIэнныгъэ куурэ IещIагъэ нэсрэ къызышIах IуэхущIапIэ инш икIи абы и бжэхэр хузэIухаш хамэ къэралхэм ис ди лъэпкъэгъухэм я щIэблэм. Абыхэм ди университетым щрагъашIэ адыгэбзэр, щрагъэдж адыгэ хабзэр. НэгъуэшIу жыпIэмэ, КъБКъУ-р хэхсхэм папщIэ щIэнныгъэ къызышIах IуэхущIапIэ къудейуэкъым зэрыштын хуейр, атIэ хэкужжым узышэж гъуэгүү къалъытапхъэш. Дэ сыйт и лъэнныкъуэкIи дадэIэпыкъунущ ди къуэшхэм я щIэблэм.

Бахъсэн къалэ округгым и Iетащхъэ Мамхэгъ Хъэчим жиIаш Урыс-Кавказ зауэм адыгэм гузэвэгъуэ, гугъуехь куэд къызэрыхуихъар.

— Ди хэку яхъумэу зауэм хэкIуэда ди адэжхэм ахърэт нэху Тхъэм къарит, абыхэм я фэеплъым хуэфащэу псэун щIэблэ Тхъэм дищI. Къэпсэльхэм къыхагъещащ щIалэгъуалэ куэд мы Iуэхум тухууаэ къызэрызэшIагъэстыр. Абыхэм захуэзгъазэу жысIэну си-хуейт: зауэкIэ дрикъуаэ щытын хуейщ, дэ ди къэкIуэнур мамырыгъэрэ зэгурлыIуэныгъэкIэ дуухуэнирщ нэхь къезэгъри, нэхь фейдэри. КъищынэмымыщIауэ, хамэцI щыпсэу ди къуэшхэм захуэзгъазэу дызэ-рыгъуэтыжу бжыгъэкIэ куэд дыхъун, абыхэм къагъэзэжын зэрыхуейр жызоIэ. ЦIыху бжыгъэр машIэу зэи къэралыгъуэ пхуэхуэнукъым, къэралыгъуэ Тыгъын папщIэ куэд дыхъун, дызэрыубыдыжын, нэхъуеиншэу къагъэзэжын хуейщ. Абы зэман куэд текIуадэми, гугъуехь куэд къыхэкIими, хэкурыс щIалэгъуалэр гъуэгүү пэж тедгъэтмэ, ди лъэпкъэгъухэм жэрдэм яIэу къагъэзэжын щIадзэмэ, ди къэкIуэнур фIы зэрыхъунум шэч къытесхъэркъым.

ДАХ-м и тхъэмадэм и чэнджэцэгъу Къуэдзокъуэ Анатолэ:

— Къэхъуар къэхъуаш, дэ дяпэкІэ дызыпылын хуейр абы къытхухъа мыхъумыщІагъэхэр гъэзэкІуэжынырщ. Ди лъэпкъыр бэгъуэн, зэрыгъуэтыхъын папшІэ ди пшэ дэль къалэнхэр дгъэзэшІэн хуейш, ар политикэм, экономикэм, щэнхабзэм, псэукІэм ехъэлІа Іуэхуу щырет. А псальэмакъхэр нобэкъым ДАХ-м къиІету щыхъуар, лэжыгъэшхүи иригъэкІуэкІаш. Аүэ дяпэкІэ дызэрыс къэралхэм а Іэмалхэр и лъабжъэу программэ щхъехуэ зэхэлъхъауэ къедгъэштэн хуейш. Пэжш, адыгэм лъэныкъуэ гуэрхэмкІэ сэбэп къытхуэхъуу программэ гуэрхэр щыІэш, аүэ абы машІэш къытхуишІэр. Дэ дызэлэжын хуейр хэхауэ адыгэм ехъэлІа программэш, къэралым и хабзэхэр и лъабжъэу, къэрал унафэшІхэм етхъэлІэ хъуну. Ар тхузэфІэкІамэ, ди Іуэхур нэхьтынш хъунут.

КъБР-м ит Адыгэ жылагъуэ зэгухъэныгъэхэм я зэзыгъэуІу советым и унафэшІ Къалмыкъ Жылэбий къыхигъещащ адыгэм къытхуха лейм тхыгъэ куэд зэрытихуар, Іуэхум кууэ зэрыхищІыкІыр. Апхуэдэуи къыхигъещащ адыгэм и блэкІар къапшытэжу унафа пыухыкІа къащтэн хуейуэ. «Мы зауэжым кърикІуам цІэ зэмыщхъ куэд фІашащ, залымыгъэкІэ хэкум ирагъэкІа, хэкумирахуа, икІа, нэгъуэшІхэри. Аүэ пэжыр пэжу щытын хуейш, лъэпкъгъэкІуэдщ дэ къыдашІар. Ар дызыхэс лъэпкъышхуэм я фІэш тшІыфтэмэ, ди унафэшІхэм къедгъэштэфатэмэ, итІанэт лъагъуэр зэІуха щыхъунур, ди лъэпкъэгъухэр къыщытхуэшэжынур. Ди гуапэ зэрыхъуши, ДАХ-м и тхъэмадэ Сэхъурокъуэ Хъэутий къэралым и жылагъуэ-политикэ Іуэхухэм кууэ хыхъуаш, жыдгэру яхэтши, дыщыгугъынищ дяпэкІэ ди Іуэхухэр кІуэтэну.

ЗэІущІэм и кІэухым Сэхъурокъуэ Хъэутий жиІаш дунейр зэхэкІыжмэ, къыкІэлъыкІуэ зэІущІэр Налшык щрагъэкІуэкІыну зэрызэраухылІэр, земан гъунэгъум ДАХ-м хэтхэр нэхъ зэлэжыпхъэр.

НЭШЦЭПЫДЖЭ Замирэ

АДЫГЭ ЛЬАГЬУЭЖХЭМКІЭ Гъуазэрыплъ къуажэкІэм

Мы тхыгъэм и пэ къихуэу дэ кІашЦу щыгъуазэ фыхуэтцІаш адыгэхэм я хәкужьу щыт Ищхъэрэ-КъухъепІе Кавказым и бгыльэ щыпІэхэм тІэунейрэ зыплъыхъакІуэ дызэрыкІуауэ щытам. Зыгуэрым жиІаш: «Уэрэ сэрэ дэнэ дыщыпсэур? Кавказ къудейракъым, пэжкъэ? АдыгэшІш...»

Ипэми хуэдэу, мы зекІуэми видео-тхыгъэхэр къыздитхат. Абы еплъахэм ящищ ци ныбжъэгъу, Къармехъблэ къышыхъуа налышк-дэс Бышэн Хъебас. Ари, сэ сәщхъу, и тельхъещ «адыгэу ущтыным» къикІыр Къэбэрдейм ушалъхуауэ зыкъэплътытэжыным и закъуэкІэ зэрызэфІэмыкІым. Дэ дызэрегупсысымкІэ, «къэбэрдей къэухъ зэшы-къузам» къимыкІыфым адыгэу зибжыжыныр мацІаш.

ГъемахуэкІэм ирихъэлІуэ Бышэным зыгъепсэхуакІуэ здришэжъэн хуей хуат и къуэ Аслъэнрэ абы и ныбжъэгъу цыкІу Мэрэмыкъуэ Амир-рэ. НыбжыщІэхэр хы Іуфэм хуеІарт, Хъебасрэ дэрэ Адыгейм щыІэ Лагъуэнакъэ бгыщхъэ тафэм дыдэкІыну дыхуейт. Абы хэту Тхъэшхуэм сигу кърильхъащ зэ еплъыгъуэкІэ зэтемыхуэ гъуэгуванитІ зэшІэбгъэхъэ зэрыхъуу щыкІэр.

Си ныбжъэгъум и гугъу хуэсцІаш ильэс куэд ипэкІэ сизрихъэлІа, «Адыгейм узэпхрыкІыу – хы Іуфэм!» жыхуиІэ тхыль цыкІум исьтэ-гъуа гъуэгугъэлъагъуэ картэм сигу къигъэкІауэ щыта гупсысэр зыхуэ-дэм. ИкІи, ар фІэгъещІэгъуэн хъуауэ къышызицтэм, апхуэдэ гъуэгу-нэ мытыншым дытхъэ хъууну къэтлъытащ.

Дыщызыгурыйуэм, щІалипІыр дитІысхъащ Налышык икІыу Мейкъуапэ кІуэ автобусым. Адыгейм и къалащхъэм дынэблэгъащ пшыхъэшхъэхуэгъэзэкІыу. Мейкъуапэ дынэсыным километри 4 фІэкІа имыІэжу, Махуэхъэблэ къуажэ цыкІум дынэсаш. А жылэм и къеунэхукІэ хъуам Хъебасрэ дэрэ дыщыгъуазэ щхъэкІэ, щІалитІым за-хедгъэхмэ ди гуапэу, и хъыбарым дахутепсэлъыхъащ.

Югослав къэралым и зы Йыхъэу щыта Косовэм зауэ щекІуэкІырт. А щыпІэм ильэси 100-м щІигъукІэ щыпсэуа адыгэхэр (иujжым къуажитІ щызэрыгъэхъужауэ щызэбгъэдэсахэр) зэхэзехуэн щыхъуа-ти, Адыгэ Республиком а лъэхъэнэм и Президенту щыта Джарым Аслъэн и жэрдэмкІэ хэхэсхэр хэкүжым къашэжри, къуажэ щхъэхуэу ягъэтІысыжат...

Вокзальным къышытпэлъэрт благъагъэкІэ къызгухъэ Тхъэрыкъуа-хъуэ Азэмэт. Ар Мейкъуапэц щыпсэур, аращ япэ пшыхъэшхъэм бысым тхуэхъуари.

Нэху дыкъекІаш, къалащхъэм дыщыщахуэу, Щхъэгугащэ псы-хъуэмкІэ дэдгъэзeinди мураду.

Бгыщхъэхэм дыхуеІэу

Азэмэт Мейкъуапэ бэзэрым дытришэу дызыхуениухэр къэтщэ-хуа нэужь, иджыри зэ дызэчэнджещыжащ. Псоми къыдгурыйуэрт хы ФыцІэм лъэсу ухуэкІуэну ухуеймэ, зыщІипльэфыхыжын зэрыщымыІэжыр. Щхъэгугащэ и псыхъуащхъэхэмкІэ дэкІуей гъуэгу

нэхьыщхъэр щиух Гъуазэрыплъ къуажэ цЫкIум и Іэгъуэблагъэм псынщIэу дынэсын хуейт, абдеж зыщыдгъэпсэхуу, къыкIэлъыкIуэ махуэм бгым дихъэфын хуэдэу. Азэмэт ар цызэхихым, аргуэрү дэIэпыккуэгьу къытхуэхъуац. И машинэ псынщIэм «дигъэкIэсри», Къэбэрдейм къикIа щIалиплIыр бгым хуэкIуэ гъуэгум дытришац.

Къыщейрэ Щхъэгуашэрэ я зэхэлъэдапIэм деж.

Нэм къиплъыхыр щIэштыгъуэ къызыщыхъу ди гупыр Щхъэгуашэрэ Къыщейрэ щызэхэлъэдэж щыпIэ дахэкIейм дыГулъэдац. «Гу псынщIэм» дыкъыщикIым, щIалэ цЫкIухэр лъэтэним хуэдэт. ПсышхуитI зэхыхъэжымрэ абдежым къыщиIу Іэуэльяуэ лъэцым-рэ дахъэхат, я ни, я пси итхъэкъуат. Дыхуэсакъыпэурэ ныджэ-къуэладжэм дыдыхъац. АдэкIэ-мыдэкIэ псыхъуэм дэль мывэ дзакIэжхэр я тепльэкIи, я фэкIи зэмэлIэужыгъуэбэт, щхъуэкIэплъыкIи, фыцIи, хужьи, къинэмьщIи яхэпльагъуэу.

Машинэм «дышэссыжри», куэд дэмыкIыу дильэдац Гъуазэрыплъ къуажэкIэм зыщызыуфэбгъуа хуей дахэшхуэм. Псышхуэ зыщхъэштым нэмьщI, ар ягъэдахэт зипкъхэр ІэплIакIуитI-ши хъу, зи щхъэкIэхэр метрипщIым нэблагъэкIэ дээзыIэтея уэздыгъеий уардэхэм. Абдежым зэгъусэу тIэкIу дыщедзакъэри, щыкъу щIалэр къэдутIыншыжац.

ЩынхъэшхъэхуегъэзэкI хъуат. «Жэшхэс пысыIэ» дуухуэн хуейткъэ? ЩIалиплIым нэхъыжыу Хъэбас хэтхац. «МафIэ щIынкIэ Іэзэр унагъуэ зэгъэзэгъщI жыхуиIэрэти, ди гуп цЫкIур псом япэ абы иужь дихъац.

Къыздетхъэжья чэтэн унэ цЫкIуитIри дызэдэIэпыкъуурэ къэдухуац. МафIэ бзийхэу ди гур хэзыгъахъуэм нэмьщI, Щхъэгуашэ псышхуэр зыщыбгъэпскIынкIэ зэгъгуу къызэрыщIэкIари тельиджэт. Хъэбас зыуи къыщымыхъуу зэпрысыкIаш япэ зекIуэгъуэхэм шынагъуэу къэтлъыта псым и куупIэхэм.

И лъакъуэхэмкIэ къыщызэфIэувэрэ зыкъытхуигъэшIагъуэу езыр зыхэссыхым щIалэ цЫкIуитIым сащIыгъуу дыхэмыхъэу къытхудакъым си ныбжъэгъум. Арати, дэри тIэкIурэ зыкъыщыдгъэшIыIэ-

Публицистикэ

тыIери, ди «пицыIэр» здэшыI э лъэнныкъуэмкI э дыкъышыхэкIыжащ. ЕзыХъебас псышхуэм зэпрыкIри, яхъумэ щIыпI э дахэм къышыщIидзащ. КъизэрьшIэкIымкI э, адрышIымкI э тIэкIу уекIуэтэхмэ, пасэрэй испыунэжь цIыкIу гуэр ушрохъэлI э. Абы и ныбжыр, щIэнныгъэлIхэм зэрыхуагъефащэмкI э, ильэс мини 4 – 5-м я зэхуаку дэтщ. КъизэрбжамкI э, апхуэдэунэу адыгэ-абхъазхэм я Хэкужым 2000-м щигьуитш.

«Дольмен»-кI э зэджэ испыунэжыхэм тэухуа фильм гъэшIэгъуэн къидигъэкIащ щIэнныгъэлI-археолог Дмитриев Александр. Абы къыхэц гупсысэ нэхъышхъэхэм ящыц зыц, къуэкIымкI э лъэнныкъуэмкI э хы ФIыцIэм къегъэшIылIа абхъаз-адыгэ щIыгужыр зэмьлIэужыгъуэбэу зыгъэдахэ испы-мывэунэжыхэм я къежъэкI э хъум тэрэзу зыри зэрышмыгъуазэр. «Ар зы лъэпкъ гуэрым и IэдакъэшIэкIу жытIэнри тфIепасэIуэш», – щыжеI э а фильмым къышыпсалъэ езы щIэнныгъэлIым.

«Зи ныбжькI э жы дыдэу къальытэ апхуэдэунэ ухуэкIэм ушрохъэлI э хы ЩхъантIэм (Средиземнэ жыхуаIэм) и Iуфэм егъэшIылIа языныкъуэ къэралхэми лъэнныкъуэмкI э къышыт Болгариеми. АрщхъэкI э, къагъэльлагъуэ зэкIэлъякIуагъэкI э, мывэ зэтельхъэкIэм и зэмьлIэужыгъуагъэкI э Кавказ КъухъепIэм щыI э дольменхэм ялъэшIыхъэн дуней псом тебгъуэтэнукъым», – адэкI э къыпещэ зи гугъу тщIы фильмым.

123

ГуазэрьшI и ишхъэрэ лъэнныкъуэмкI э.

ЗэрыхуагъефащэмкI э, адыгэхэр мывэ джафэжь зэтельхъахэм зэреджэ «испыунэ» цIэр нарт эпосым къыхэкIащ. Испыхэр нартхэм зэми къезауэу, зэми къекIужу къадекIуэкIа лъэпкъ цIыкIужьеийш. Дапхуэдэу щымытами, мывэжь къыхэIуцIыкIахэр тельыдджэш. Ахэр ауэ сыйти екIурэ абхъаз-адыгэ хэкужым! Апхуэдэ ухуэнныгъэхэм

иджыри «мегалиткІэ» йоджэ. «Испы унәхэм» яхужытІэн ди куәдми, иджыпстукІэ къедгъэзәкІыжынщ ди хәшІапІэм.

Арати, дыкъызәрхута хуейр зәрыщыпІэ хъәләмәтыщәм дыңцыгүфІыкІрә къытпәшылъ гъуәгуанәми дрипІейтейуә, гуп цЫкІум хәтхәр шхъәж и «гъуә» дигъуәльхъәжащ.

Нәху дыкъекІмә, дә къытпәшылъттабазәхә, убых Іуашхъә лъагәхәм дащхъәдәхыну, хы ФІыцІэ Іуфәм дынәсын папщІэ, зы ПІэм дикІыу адреим дыкъышыхутәурә, иджыри пщәддажыжыитху бгыхәм къышидгъәхъәнү...

Партизан хуей

Кавказым и ищхъәрә-къухъәпІэ щыпІэ дахащәм адигә лъагъуәжхәмкІэ къышызыкІухын зыфІефІхәр куәд дымыхъуми, нәхъышхъәр аракъым, атІэ апхуәдә нәгузегъәужыкІэм дихъәххәр зәрыщиІэрщ.

Дә, щІалиплЫм – Бышән Хъәбасрә сәрә, нәхъышІэ цЫкІухәу Хъәбас и къуә Аслъәнрә абы къыдеджә Мәремыкъуә Амиррә нәху къышыттещхъа щыпІэ дахәм маҳуәщІәр гуапәу къышытпежъащ. Ди зекІуәм адәкІи зәрыптыщәнур дигу илтү зыкъәдүжәя пәтми, лъәсу куәдрә дыкІуән зәрыхуейр къыттехъәлъ хъужыкъуәмә, жытІәри, тІәкІуи дызыщІәгупсисыжат. АрщхъәкІэ, «гъуәгу техъә къытенәркъым» псәльяфәм хуәкІуә Іуеху бгъәдыхъәкІәр тедгъакІуәри, зекІуәм адәкІи пытщән зәрыхуейм тедубыдәжащ.

Гъуазәрьипль деж къышыдгъәсәбәпа чәтән пищыпІэ цЫкІуитІымрә адреи хъәпшихъәмрә къызәшІэткъуәжри, щхъәж къылтыдгъәсар и плІәидзәу, кІапсә щыпІэу ищхъәрәкІэ едукуәдиехащ. Сыдҗышхуәхәр иригъәщІу ижърабгъумкІэ щешкІурәх Шхъәгуашә зыдедгъәкІуу дыздеущәхым, куәд дәмыкІыу дынәсащ сәмәгумкІэ къышыунәхуа къуә бгъунж бгъуфІэм. ХъәкхъуафәпскІэ зәджәри абы бзәрәбзәжу къыдәкъуәлтыкІ псы къүәпс цЫкІурат.

Дыкъемыжъә ипә дубзыхуа гъуәгуанәм ипкъ иту дызекІуенүмә, адәкІэ здәдунэтІын хуейр а псы цЫкІур здәшыпІэ лъәныкъуәр арати, Шхъәгуашә зыщигъязә тІуашІәшхуәм дыкъыдәмыкІ щыпІэ иджыри зә дызәчәнджәшцыжащ.

Гъуазәрьипль ищхъәрәкІэ дыкъызәрхә тІәкІум къигъәлъәгъуат щхъәж къыхуехъәкІыну хъәлъэр зыхуәдизыр. Шхъәгуашә кІейр Мей-къуапә нәсыху зәшІәзыгъәхъә асфальт гъуәгу зәлтыпІухам нәмышI, ихъуреягъкІэ нәм къаплтыхъыр мәзыльә джабә нәкІухәмрә абыхәм я лъабжъәм щІәж псышхуәмрәт. Иужърим и даущ мақъым дигъәдымайә заулрә дыңцыри, зыкъәтІәтыжащ.

Мы иджырей ди зекІуәм и пә къихуәу, си адә шыпхъум и къуә Уәлджыр Зауррә сәрә Хъәкхъуафәпс зыдәт къуә бгъунжым декІуәкІ гъуәгум и къыхъагъкІэ дрикІуау щытащ. Абы къыхәкІыуи, ар тщызыгъәпсынщІэн Іәмал дылтыхъуәмә зәрынәхъыфІыр къыхәзгъәщащ. ИкИи, а лъәныкъуәмкІэ дунэтІауә дыздәкІуәм, дә щІәх дыдәу гу лъыттащ гъуәгубгъум Іут унәшІәхәм ящыщ зым и деж щыт «УАЗ» машинәм, ар зей урыс щІаләм. Абы дыщелъәіум, дыкъигъәшІәхъуакъым: уасә мащІә гуәркІэ дызәгүрүпІуати, и «шым» дигъәкІәсри, дыздишәфым нәс зынедгъәдзысащ. «АдәкІэ биркъуәшыркъуәщ» щыжиІэм, сыйт тщІәнт, «гум» дыкъипкІыжащ.

Публицистика

Дызыдээт къуэм ищхъэхэмкІэ щыІэ Нагъуэ къущхъэ бгы екІуэкІым и лъабжъэм щІэт псы хъурей дахэм, урысхэм «Партизан хыжъей» зыфІашцам, дынэсын папцІэ иджыри километри 10 хуэдиз ткІун хуейт. Ари хъэпшып хъэльхэр тЫгъыу.

Лъагъуэр Іейт, япэхэм зэрыщатам хуэмыйдэу, вагъэбдзумэ зэгъэдзэктам ешхърэ дэтхъуа куухэри иІэжу.

Ар нэхъ бгъуфІэ икІи машинэхэмкІэ зекІуэгъуафІэ щыным ехъэлІа лэжыгъэр ильэс зыбжанэ хъуауэ мы щыпІэм зэрыщекІуэкІым сышыгъуазэт. А мацуэр гъуэгуухуэхэм я зыгъэпсэхугъуэти, «зеиншэү» къэна трактор-машинашхуэхэр адэкІэ-мыдэкІэ щызэхэтт. Унэжь цыкІу гуэрым деж щикІукІ хъумакІуэм дыбгъэдыхъац. ФІэхъус зэтхъу, дыздежьари щыхуэтІуатэм, езыр къыдэлъэІуаш: «ИщхъэхэмкІэ Анзор фыщыхуэзэмэ, сывэрыпэплъэр, кхъыІэ, схужефІэж!», – жиІэри.

АдэкІэ дыздэктам, дыгъэм и зыкъэйтыхъуи хъуауэ, дэ дынэсац ильэситІ ипекІэ Зауррэ сэрэ дызыІущІауэ щыта псынэпс цыкІум. Мывэ жъанэхэм бзэрэбзэжу къащхъэпрыж ткІуэпсыбэм дыщымыгуфІыкІыу, дауи, къэнакъым: зыщыбгъэпсэхункІэ, псыльэхэм яртыр щызэпхъуэкІынкІэ щыпІэ тельтиджэт.

Даущ макъым щІэщхъэукукІа ныбжыщиІэхэр гъуэгубгъум зынрагъэцІауэ здэшылым, ищхъэкІэ къех щІалэ къамылыфэр къэтлъэгъуаш. И «шыфэлІыфэкІэ» адигэм едгъэшхъати, анэдэлтхубзэктам: «Уи мацуэ фІыуэ!» – жытІэри, зыхуэдгъэзац. Езыми, ди фІэхъусым зэрышыгуфІыкІар и нэгум къишу, «нэхъыфІыжу!» – къытпидзыжац.

И жэуапым къигъэлъэгъуаш къыдихъэлІар зэрыкъэбэрдэй адигэр. КъыбгурыІуэ зэрыхъунумкІи, Адигэ Республиком хыхъэ къуажэхэу Хуэдз, Блашэпсынэ, Куэшхъэблэ, Улапэ къыдэктам ящыщ гуэрт. ИкІи, адбеж къыдбогъэдыхъа щІалэм дыкъыздикІа сыйхэмкІэ зыкъышцдгъэцІыхум, езыми: «Хуэдз жылэ, Пицымахуэхэ сащыщ, си цІэр Анзорщ», – жиІаш.

Дыкъызыхъехута щыуэпсым и гуакІуагъэмрэ мацуэм и дахагъэмрэ ядекІун гуапагъэ хэльу къыдэпсэльяц а щІалэр. АрщхъэкІэ, къынпэлльэ и лэжъэгъум и деж езыри ехыжын, дэри гъуэгум адэкІэ пытщэн хуейт.

Дыздэктам и гугъу щыхуэтщыим, Пицымахуэхэ я къуэм чэнджец къыдитац элекроkъаур зэрырикІуэ гъущІ кІапсэхэр зыпышІа пкъо абрагъуэхэм я лъабжъэм щыпхаша лъагъуэм дригъуэзэну.

– Ар сый щхъэкІэ? – дышеупицІым:

– Нэхъ кІэшІш, – къытпидзыжац Анзор, – Партизан хыжъейм щІэх фынэсыннымкІи нэхъыфІу къысцихъу.

Псы къуэпсхэм я къежыапІэ щыпІэм а мацуэм дынэсын ди гугъа щхъэкІэ, хъэпшып куэд зэрытІыгъым къыхэкІыу, ар тхузэфІэкІакъым. ИтІани, щхъэж къехъуламкІэ дызыхуэарэззыжу, пшапэр щызэхэуэм «зекІуэ хэшІапІэ» щхъэкІэ зытплыхын щІэддзаш. ИкІи къэдгъуэташ гъуэгүцІхэм ираупцІыкІыурэ мэзыншэрэ джафэшхуэу къагъэна къуэ бгъунжыр, и курыкупсэм хуэзэу псы цыкІу гуэр бзэрэбзэжу щежэхъу.

Пхъэ гъэсын щыкуэд, псыми пэмыІэцІ щыІ ТэнэцІ тэкІум чэтэн пицыІэхэр щыдгъэув хъунут. Ахэр зэгъэзэхуэныр си пшэ щыдэслхъэжым, пыщыхъэшхъэшхэр Хъэбас зэригъэпэшаш.

Ныбжъэгъум и нэшхуэгушхуагъэмрэ и ИбэкІэмрэ щыплъагъуکІэ, уигу хэмыхъуэн пхузэфІэкІынүтэкъым. Унэ кІуэцІ щІэмысми, тын-

Публистика

шыгъуэм пэІэшІеми, щыуэпсым хәшүпсыхъарә хәсихъу, дәнекІи зи-
мыгъазәми зыми хуәмчәм хуәдәу зыкъыпцигъэхъуфынут Бышәном.

Дакъәжъ мафІэ зәшІэтшІамкІэ кІәртІофрә лы гъэгъуамрә зәдәдгъа-
вәри, шейри тедгъәувәжаш. ІәфІу дызәдәшхәри, мафІэ бзийхәм я нәхур
зыкІеридзә уәздыгъей жыгышхуәхәм я лъабжъәм дыщигъүэлтыкІаш.
Уафә лъашІәншәм ис вагъуәбәм дахәпльэрә гупсысә ІәфІхәм дыхәту зы-
зәман дгъәкІуауди нәхәр ўзызепшІем, пшыІәхәм зыщІәдгъәзгъәжаш.

Нәху зәрышу Хъәбас псом япә къэтәджри, мафІэ ужыхыжар
зәшІигъәстыжаш. Дыгъуәпшыхърәй ерыскым щышу къэнар иғъехуә-
бәжарә къыдәжъәу дыкъәушаш.

АришхъәкІэ, дапхуәдизу дыщымытхъәми, зи мәз ныкъуәниуп-
шІыкІыу къагъяна күэ «зәхуәшІам» дыдесын щхъәкІәтәкым ды-
къышцелжаш. ЗызәшІәкъуәжаш гъуэгу техъәжын хуейт.

Арати, Іәгъуәблагъә зәхәфыщІар къызәнәкІыным дыхуәпІашІу
зыкъәтІәтыжаш. Дызыхуәпльә сәнтихыр мыльагә дыдәми, и щыгу къы-
техутәнүр хъәпшыпым хъәлтә къытщецІ. Ауә, итІани, дә шәч къы-
тетхъәртәкым абы дызәрүдәкІыу, ІупльапІем зәрызихъуәжынууми,
дыкъышыщІидзынур щІәшыгъуә къызәрүтшыхъунуми.

Апхуәдәуи къышцІәкІаш: биркъуәшыркъуә задәм дызәрүфІәкІыу,
дәгъәзенгъуә «бзаджәм» зиүзәшІаш, щыри нәхъ сәтей къехъуажаш.
ТІәкІу дыщекІәтәкІым, ухуәныгъә гүәрхәм дарихъәлІаш. Ахәр сә
зәүе къәсцІыхужаш: мы щыпІем япәу дыщышыам дызыІущІаш
щыта зыгъәпсәхупІэ унәхәрат. Ауә, дә, мыйдрей гупым хәтхәр, абыхәм я
щыбагъымкІэт дыкъызәрүпекІуәкІар. ЖыпІәнур арамә, хуей зыкъы-
зәкүәзыхым мы иджырәй ди къихутәкІә хъуари, апхуәдизу гугъу дехуу
дыкъызәрүхуәкІуари сә езым гъәшІәгъуэн сцыхъужат.

АдәкІэ зәбгъазә хъуну иІэр сәмәгумкІэт. Ар сә занщІу къыз-
гурыІаш. Ауә, ижъ лъәныкъуәмкІэ гъунәгъубзәу зыкъышызәкүәзы-
ха тепльэр апхуәдизу тельиджащти, си гүсәхәм сельәуаш абдежым
зы тәлай нәхъ мыхъуми зыщыдагъәІәжъәну. ФІәшщІыгъуейт, ауә дә
дыщхъәшытт ишхъәрәкІэ зәүәзәпсәу къышыунәхуа мәзылтә къүәла-
джә куужым и къежыапІэ дыдәм. Абы и джабәнәкІу уәх езыгъәзых-
хәр, апхуәдизу задәти, зи лъашІем унәмыйлышысыф тІуашІэ кууужым,
кІуәцІыхуами яройуә, дәкІуадәрт.

АршхъәкІэ, дызрихъәлІа къүәладжәм дапхуәдизу димыгъә-
тхытхами, адәкІэ къытпәщылыр тщІәжырти, абдежми күәдрә
зыщытІәжъакым. Унә цІыкІу зытІущым хуәшәмәджыпәу дазә-
рыфІәкІыу, зәүе къәІәгъуаш дыгъуасәрөй маҳуәм дыкъызыхуәла хуей
дахәкІейри абы и курыкүпсәм ит хыжъейри.

Фәхур тельиджәш: гъунәгъуу узыхуепльых мәзылтә джабә
уәххәм къышынәмымщиа, мыйбәдежым зы напІәдәхъеигъуәу уи нәгу
къышыщІоувә щІәплышыпІемкІэ къышыІәгъуа бгыщхъә хъупІәхәм я
нәэри, абыхәм я щыбагъ къыдәт Іуашхъәгъуафәжъхәри, нәхъ жыжъә-
жу зыкъәзыший уәсүльә аранәхәри. Хуейм уздитым хуиту уолъагъу
мы лъагапІем укъәзышәс гъуэгу нәхъышхъәр къызәшІәзыІэтә къүә-
бәкъу кІейм и щІәдзапІери, мәз Іувыжъ дурәшхәм къахәкІыфІыкІ
къүәладжәхәри, ахәр псори мы щыпІем зәзышәлІәж тафәу къущхъә
зәІухуәпхъкІэ дызәдҗәри.

Партизан хыжъейм и Іәгъуәблагъәри уәзәзыхъехт. Жыгыншә
щыгур узд зәмыфәгъубет. Щыуэпсир зыдҗхәм къызәрахутамкІэ,
гъунәгъуу дыкъызыбгъәдыхъа Лагъуәнакъә бгыщхъә тафәм къәкІыгъә
зәмылІәужыгъуәу миным щыгъу ушрохъәлІэ. Абыхәм яхәтицІыхум

и узыншагъэм дежкІэ сэбэпышхуэ хъухэри: бжъэхэм фо къызыпаххэр, шхынхэлхъэ-хущхуэхэлхъэ хуэдэхэр, нэгъуэцІхэри. Абы нэмыцІ, мы бгыщхъэ хъупІэхэр Кавказ шытхышхуэм и лъэныкъуитІымкІи къыдаху Иещым дежкІэ Къэбэрдей-Балъкъэрым и Къущхъэхъум хуэдэц, апхуэдизу мыхъэнэ ин иІэщи.

Партизан хыжьеर.

ГъещІэгъуэнц икІи къыхэгъэццыпхъэц, Лагъуэнакъэ и Иехэльяхэм къыщыкІ узд лэужыгъуэхэм ящынцу 120-м Кавказ псом и зы нэгъуэцІ щІыпІи уазэрышримыхъэлІэр. Уеблэмэ, Фышт, Уэштенэ Йащхъэхэм я бгы зэхуаку-зэпильыпІэм (гуэпышцІэм) деж уашыхуэзэнкІи хъунущ дуней псом къышумыгъуэтин удзхэм.

Махуэр уэфІу ирихэлІат. ИкІи, ди япэ зекІуэгъуэми хуэдэу, мы хуей дахэм псори дызыІэпишат. Дыкъызэрихъэу, мы щІыпІэм ехъуэпса си ныбжъэгъур псы хъурейм и адрес лъэныкъуемкІэ екІуэкІауэ къышытт.

Абы хэту, дэнекІэ къикІами къыдгурымыІуэща нэгъуэцІ зыгъэпсэхуакІуэхэри зи псыІу дыщепсиха хыжьеим къекІуалІэу щІадзащ. Ахэр гуэлым хыхъэу щытлъагъум, дэ дыпхузэтэйгъэжынт? Ди гупым хэтхэри псы къипшІыпшІыкъым дыкъыщыцІидза лъэныкъуемкІэ дыщыхыхъаш...

ТХЫДЭ МЫЖЫЖЬЭМ ИЖЬ ЗЫШІХУА

Дэ дыІухъаш Хы мывэ тхыцІэм и нэхъ лъагапІэ дыдэ Нагъуэ къущхъэ бгым и лъабжъэм хуэзэу фэху тельыджэм щэхубзэрэ нэр теплъизэу зизыгъэзэгъя «Уэздыгъеэ закъуэм и гуэлкІэ» зэджэ псы хъурей дахэм и Йуфэм. Абы нэхъри уdezыгъэхъэх Партизан хуейм а цІэр кІэрыпшІа

щыхъуар XIX ліәшІыгъуәм и пәшІәдзәхәм екІуәкІа Граждан зауәм иужъкІәш. ЗәрыжаІәжымкІә, мы щІыпІәр 1919-1920 гъәхәм партизан «плъяжъхәм» я хәшІапІәу щыташ. Іәгъуәблагъәр Хәку зауәшхуәм и лъәхъәнәм нәмыцә зәрыпхъуакІуәхәм япәшІәувауә щыта партизанхәми я зәхуәсыпІәт. Бийм и кхъухъульতәхәм зык'рамыгъәхүтән папшІә, абыхәм зыщагъәпшкІурт псы хъурейм и ІәшІәр зи къежъапІә мәзыльә къуәладжәхәм. Ауә, нәмыцәхәм ятеуэн хуей хъумә е нәгъуәшІ зы Іуәху гуэр къышызәдәІәткІә, мы щІыпІә зәлъыІухам дәж псори щызәхуәсыжырт.

Тхыдә мыжыжъәм къызәрхәщыжымкІә, совет зауәлІхәмрә партизанхәмрә Сочә къалә хуеІә нәмыцә зәрыпхъуакІуәхәм мы щІыпІәм дәж лъәшу щапәшІәувәри, ахәр благъәкІакым. Апхуәдә ліыхъужыгъә зезыхъа хәкупсәхәм фәеплә папшІәу хуагъәува мывә пхъәбгъу дызрикІуә гъуәгуанәм дышихъәлІәнуш, Щхъәгуашә (Белореченскә) щхъәдәхыпІәм дызәринәсу...

Лъагъуә гъәпшкІуар къызәрыйдгъуэтыжар

Псы хъурейм укъыпекІуәкІмә, мәз Іуфә гъуәгүм адәкІә уешә, умышІәххәуи узыІәпешә: узрикІуә лъагъуәм утеплъәкъукІмә, къуәладжә уәххәми уахуешә.

128

Ар наІуә щыхъуар ижь лъәныкъуәмкІә щыІә мәз тІыпх Іувым къыхъәгъуәщыкІуы хәкІуәсәжа зекІапІәм дыбләкІа иужъкІәш. Гъуәгүм зригъәзыхыжат, ипәкІә дыкІуэтәху къеси алъандәрә къыддекІуәкІа бгы лъагъәхәми загъәпшкІужат. ЛъәныкъуәкІә дыІуишү гу щылъыттәм, гупыр дыкъәувыІаш. ЩІыпІәм и картә-схемә къыздетхъәкІир зәгуәтхә диплъәмә: гъуәгүм адәкІә дыдишәрт Щхъәгуашә хәхүәж и къуәпсхәм ящыц зым зыдигъәпшкІухъ мәзыльә къуәладжә куум! Ар, дауи, дызыхүәмей Іуәхут!

Гурылъ дидәм ипкъ иту дызекІуэн ди гугъәмә, къущхъәззІухуәпхъ сәнтихым гупыр дыкъытешхъәрыуқI хъунутәкъым. Абы къыхәкІууи, къыкІәлтыкІуә лъәбакъуәу дә тчын хуейр Лагъуәнакъә бгыщхъә тафәм нәхъри дыхуәзышәу, абы къуәкІыпІә лъәныкъуәмкІә декІуәкІ «адыгә-аптІехъуә (убых)» лъагъуәжым дытхъәжынырт.

ГъемахуәкІәр мы щІыпІәхәм щыдуней жәнәтш. Ауә ар тыншыгъуә защІәу зәхәтш жыпІәмә уңыуенууш. УзышІәзышә, уи псәми уи Іәпкъылъәпкъ псоми къыхыхъә пІейтиныгъә гуәрим апхуәдизкІә узәшІеубыдәри, Іәпхълъәпх уишІам, Іәубыд-лъәубыду укъигъанәм хуәдәш. Бгыщхъә щІыпІәхәм ущиткІә, уигукІи уи ІәпкъылъәпкъкІи зыхыбошкІә къәхъугъәм и ІәфІагъым, и гуашІагъым и инагъыр. А щытыкІәм узыІәпешә, укъыІәцІәкІыжыну узәрхуәменишәри зыхыбошкІә. Ар гурышІәм къыщежъә къәуэтәгъуей гуәрш. ИкІи уи псәм щәху щыбгъафкІә, ульІәсынкІә куәд щІауә узыпәпльә хъуәпса-пІә гуәрим укъызәшІиІәтәнкІә, къаруущІәхәр къыпхилхъәнкІә гугъә ІәфІхәр уәзыгъәшІш.

Арати, мәзыльә уәх дызыхуехым зыдедмыгъәхъыу, гупыр дызәшІәувыІыкІри дызәчәнджешыжаш. ИкІи, къедгъәзәкІыжмә нәхъы-фІу къәтлъыташ. Апхуәдәуи тишІаш. Дәгъәзенгъуә защІәу дыкъыдәп-щыжри, Партизан хуейм къыпекІуәкІ мәз гъуәгүм дыкъытхъәжаш.

Абы и бгъумкІэ лъагъуэ гъепшкІуа гуэр иІэт, жыгхэм набдзэгубдзапльэу уахэмьплъэмэ яхыумылъагъукІуу.

Дзыхъ дымышЦыщэу, абы щаберыкІуэу дрикІуэн щІэддзащ икІи дыхущегъуэжакъым: куэд дэмымкІуу къэтльэгъуаш а зекІуапІэм Мывэ сыйдж кырылъэ шытхым дызэрхуишэм. Дэри аратэкъэ дызыхуейр?

Фэхум дызэрихъар

Лъагъуэм зы къуэ цЫкІуи дыдишауэ, дэри дезэшауэ, егъэзыхыпІэ гуэр дыщхъэшчыхъаш. Хуэгъэзыхыгъуэу жыгышхуэхэм дапхрыплъмэ, аддэ жыжъуэ кІеј кІуэцІым жыг зэрымыт, узд кІырым зэшЦиштэжа щІы нэшЦышхуэ Ѣыдолъагъу, и нэзым къуршишпс уэр цЫкІу щежэхуу.

Гу лъыдотэ, абы и Іуфэхэми, хуейм къыщхъэшчыт уэздыгъей инышхуитІым я лъабжъэхэми цЫххүэр зэрыщыпэкІум.

Дащибгъэдыхъэм, гуапэу фІэхъус зэтхащ, дызэршЦышхуаш. КъызэрышЦэкІымкІэ, ахэр мейк'уапэдэст, бгыльэ щЫпІэхэм къыщызыкІухын фыгуэ зылъагъухэм я клубым хэтхэм ящыщт. Абыхэм къыджаIаш мыпхуэдэ нэгузегъэужыкІэм, мы щЫпІэхэм зыщаплыхынным пацІ зэрыщымыІэр. КъыдаIуэкІаш мы удзыльэ фэхум нэху къышцекІуу, къыкІэлъыкІуэ махуэм Лагъуэнакъэ дэкІ лъагъуэм тэхъэн зэрамурадри. Дэ гъуазэ тхуэхъуну къэтлытытэ, хы ФыщІэ Іуфэм нэхъ тыншу икІи нэхъ псынщІу дыхуэзышэну лъагъуэжкыр нэгъуещІ лъэнинк'уэмкІэт здэшчиІэр.

Аүэрэ дызэдэуэршэру дызэдэшчытим, дызыхуэза гупым я нэхъыжь Василий къыджеIаш дыкъыздэса щЫпІэм зыщидгъэпсэхуу, нэху ща иужькІэ дежъэжмэ зэрынэхтыфІир. Дэри щІалэ къэтЦышхуагъашІэм фыщІэ хуэтщІаш, ар къызэрхуэсакъыр ди гуапэ зэрыхъур къедгъашІэу. Арыххэуи, гупым хэтхэр дызегурыIаш абдежым дыщетІысэхыну.

Ди гъунэгъухэм зэран дахуэмыхъун щхъэкІэ, тІэкІу дакъыпыIукІутри, чэтэн пшыІэхэр дгъеуваш. ЛэгъупыІэмпІэ зэфІэддзамкІэ пшэфІэнри зэфІэдгъэкІауэ, дыгъэри къухъяжауэ, мафІэм дыбгъэдэсу, и гъусэхэр къызэхинэри, Василий ди деж къекІуэкІаш.

Уэршэрэгту тхуэхъуами дыщыгуфІыкІрэ, мафІэ бзийхэр ди нэгу къридэзу дызэбгъэдэсац Мейк'уапэрэ НалшыкРэ къикІа «щЫпІапльэхэр». ЩЦыуэпсым дыхуэсакъын, къыщыпкІухъ щЫнальэм щыпсэу лъэпкъхэм я тхыдэм, щэнхабзэм хэпщІыкІын зэрыхуейм, нэгъуещІхэми жэшчыг хъуху дытепсэлъыхъаш.

Пшэдджыжым, хъэл зэрыхуэхъуауэ, нэхъышЦэ цЫкІухэм я гугъу дымышЦу, дэ жыгуэ дыкъызэфІэуващ. ИкІи пшыхъэшхъэм къызэхэдна хъэк'уущык'уухэр къуршишпс къабзэкІэ ттхъещІыжри, мафІэ ужыхыжари къызэшЦэдгъэстыхъаш.

Жыгуэ зыкъэзыуажа ди гъунэгъухэм я пшэшэнэыр апшІондэху зэфІэкІш, кІапсэ щЫкІэу блэкІуу сэлам къыдахыжри, адэкІэ бгым хуекІуэкІ лъагъуэм кІыхуу зытраук'уэдияш.

Мыдрейуэ, дыкъагъэнахэм шхын къехуэбэжар «тхъэрэк'уэф» Иэнэм тедгъэувэри, плІыри ІэфІу дызэдэшхаш. АпшІондэхуکІэ нэхъри зыкъэзыИэта дыгъэм и бзийхэр ди пащхъэм къит «мывэ бгырыпх» къурш зэдекІуэкІми, дыкъэзыухъуреихъ жыгхэм я щхъэкІэхэми гуапэу лъэІэсащ. Тэлай дэкІри, ІэнІэм щежэх псынэпс цЫкІуми, дыгъэм и бзийхэр зэрыльІэсу, къипшЦыпщІыкІуу щІидзащ.

Ежъэжыгъуэр къышцыблагъэм, зэуэ Хъэбас зыкъызэкъуихащ: «Еуэ, зыдвгъэгъэпскI», – жиIэри. Хэтыт абы хуэмейр! ЩыпIэ гъэшIэгъуэнц зи гугуу ишЦари: псынэнц ежэхыр жыг гуэрэным хэкIуасэрти, метритI зи лъагагь нэпкъым зыщицзырт, и лъабжъэмкIэ аргуэрү къышыунэхужрэ архъуанэ куухэр иригъэшЦу...

«Хъункъэ иджы» щыжытIэм, псыхъуэ цIыкIум дыкъыдэкIыжри, щхъэж къылтысыр и плЭидзэу гъуэгу дытехъэжащ.

ЛъагъуитI щызэхэкI щIыпIэм дынэсаш. ДыкъэувыIэри, Иэгъуэблагъэр къэтплыхъащ. ИжымкIэ дэгъэзенгъуэ задэш. Ар, дауи, Лагъуэнакъэ бгыщхъэ тафэм уизыш лъагъуэхэм ящыц зыщ. Ауэ дэ абыкIэ дыдэмыхIу ильябжъэмкIэ екIуэкI лъагъуэм дригъуэзэн хуейуэ къыджаIати, сэмэгумкIэ дунэтIаш, къуэладжэ зыбжанэм я щхъэкIэхэр щызэхыхъэж сэтий лъагапIэ къущхъэ зэIухуэпхъым, Фышт бгы уардэм хуэкIуэм, дытету...

130

Фышт.

Лагъуэнакъэ цIэр зытейукIа щIыпIэр бгыщхъэ тафэ хуупIещ, «къущхъэхъуш». Зыпэгъунэгъу хы ФIыцIэм ар метр 2000-м нэблагъэкIэ щхъэшыIэтыкIащ. Шытх Нэхъыщхъэм и уанэгу щхъэнтэр фIэзыуыда Лагъуэнакъэ Ищхъэрэ-КъухъэпIэ Кавказым и псыщхъэ куэдым и къышIэдзапIещ.

Лагъуэрэ Накъэрэ

ЩыпIэ дахэкIейм зэрежэ хъуам хуэгъэзауэ адыгэхэм хъыбар зыбжанэ яIещ. Абыхэм ящыц зыщ «фIыуэ плъагъум мафиIими удыпэрыхъэнц!» жыхуиIэ кIахэ адыгэ псальэжым пэджэж IуэрыIуатэ кIэшIри. Ар, къагупсыса шыпсэу щыт пэтми, фIылъагъуныгъэ къабзэ зи зэхуаку дэлья, гурэ псэкIэ зэбгъэдэта ныбжыщIитIым – Лагъуэрэ Накъэрэ – ятеухуащ.

Публицистикэ

Лагъу щІалэ цЫкIуу и анэм дэцIыгъуу гъэрыпIэ къихутащ. Бзылъхугъэм хамэ щЫпIэм зэшыр куэдрэ къыштытеуэрт. АппIон-дэхукИи пэIещIэ зыхуашIа и хэкум ехъэлIа хъыбархэм къуэр щIигъэдэIурт. Абыхэм, псом хуэмыдэжу, къахэшырт зи дахагъэм зыри пэмыхун адэжь щIинальэмрэ уэс мыткIужыр зи щыгу тель Фыщт бгыжымрэ ятеухуахэр.

Гъэхэр блэкIащ. Лагъу ин хъуаш, и Иепкъльэпкъыр зэрыубыдащ, лыпIэ иуващ. Ауэрэ здекIуэкIым, хэхесу зыхэс бысымхэр зэгуэрым игъэхуутыкъуэри, щІалэр къышIэпхъуэжащ. Здигъэзэнур щимыщIэм, и анэм зи гугуу къыхуицIу щыта Фыщт бгыжым лъыхъуэри, абы и Иэхэлъахэр егъэзыпIэ ищIащ. Апхуэдэ щIыкIэм иту зыбжанэрэ псэуа Лагъу бгыщхэ хъупIэхэм ит Iэшыхъуэхэр кърихъэлIащ икIи ар абыхэм гүсэ зыхуашIащ.

ИхбуреягъкIэ къэльагъуэ бгыхэм, зыпэгъунэгъу къуэладжэхэр зи хэшIапIэ псэущхъэхэм, адэкIэ-мыдэкIэ къышыщIэж псынэпс жыгырухэм я макъым итхъэкъуа ныбжыщIэм усэ зэхилхъэн щИдзащ. Абыхэм макъамэ щIигъэувэжурэ, дзапэ уэрэдхэр къришырт.

Лагъу и шынальэр Накъэ зэхихащ. Хъыбарым зэрыжиIэжымкIэ, а пщащэр дахащэт, езыри пщи лъэпкъ къыхэкIат. Накъэ и адэр бейт, хъупIэхэри, ахэр зыуфэбгъуа Иэш бжыгъэшхуэхэри абы ейт.

Лагъуэрэ Накъэрэ фIыуэ щызэрылъагъум, щхъэгъусэ зэхуэхьну зэгүрүIащ. АрщхъэкIэ абыхэм я хъуэпсанIэм пэрыуэн цЫху къыктуэкIащ – ар пщащэм и адэрят...

НэгъуэщI хэкIыпIэ щамыгъуэтыхым, щІалэмрэ хъиджэбзымрэ зэдэкIуэсащ. Ауэ абыи фIы къикIакъым... И пхъум и жыIэмыйдэIуагъэм къигъэгубжья пщым и блыгущIэтхэр пхъэрү иутIыпщащ. Я лъэужь зыхухэр къащыкIэлъыс дыдэм ирихъэлIэу, Лагъуэрэ Накъэрэ бгым и нэзым къыIухутащ. Сытый иджы ящIэжынур?.. Я щIыбагъым пхъэрэри дэтщ, ипэкIэ щыхупIэш. Күэдрэ гупсысакъым фIыуэ зэрыльэгъуайтIыр: щыхупIэм зэгъусэу зэдепкIащ...

Абы лъандэрэ гурыщIэ къабзэмрэ щыпкъагъэ нэсымрэ я фэепльу мы щЫпIэ дахащэм «ЛагъуэнакъэкIэ» йоджэ.

Араш зи гугуу ныфхуэтщIа хъыбарым къиIуатэр. Ар, ищхъэкIэ къызэрыхэдгъэщащи, къагупсыса шыпсэу къицIыдзыни зыми хуэIуакъым. Ауэ, итIани, щЫпIэцIэ тельиджэр къызэтихъукIам ехъэлIауэ иджырей туристхэм къыздрахъэкI Гуэху еплтыкIэхэм ящыщ зыщ...

131

КЪУМАХУЭ Аслъэн

ЛІЭЩЫГЪУЭХЭМ Я ЛЬЭУЖЬ

* * *

ЩэнныгъэлІхэм кызызерахутамкІэ, адыгэшым и ныбжыр ильэс минищым ноблагъэ. Нартхэм я лъэхъэнэм дунейм кытехъэри, апхуэдиз гъуэгуанэ кызызепичащ абы, шы лъэпкъ цІэрыйуэхэм ящыш зы хъун папцІэ.

Адыгэхэм ижь-ижъыж лъандэрэ шы зэрызерахуэм щыхъэт тохъуэ археологхэм щы щагым къыцлахыж пасэрей хъэпшыпхэри пасэрэхэм кызызэрэнекІа хъыбархэри. Тхыдэм къыхэнаш мыпхуэдэ хъыбар: пасэрей дзэпш цІэрыйуэ Александр Македонскэм и адэм, паштыхь Филипп, Псыжъэр Тэнрэ къыщицэхугъяаш... шы мин тІоцІ.

Пасэ дыдэу цІэрыйуэ хъури, адыгэшым и пцІэмрэ и уасэмрэ зэи ехуэхыжакъым, абы щыхъэт техъуэфынущ мы зы щапхъэри: шы ящэхун щхъэкІэ, сатуушІэхэр щызэхыхъэ кърым бэзэрхэм адыгэшыр нэгъуэцІ шы лъэпкъхэм ельытауэ хуэдэ 20-25-кІэ щынэхъ лъапІэт. Пасэрей дзэпшхэм я деж къыщыцІэдзауэ, шуудэ зыгъэшэс дэтхэнэми адыгэшым пашІ щылакъым, ар щхъэусыгъуэ хуэхъури, адыгэшым и лэужыр жыжъэ нэсащ, абы иль ящІэтш нобэ дуней псом щыцІэрыйуэ шы лъэпкъ куэдым.

Пасэрэйм мыпхуэдэ псальэ кызызэринекІаш: цІыхум дамэ къритакъым тхъэм, дамэ къыцримытым, шыкІэ къыхуэупсац. Дамэ пэлтытэт шыр цІыхум дежкІэ. Гъуэгуанэм я нэхъ къыхыри игъэкІуэцІыфырт адыгэшым, еш ищІэртэкъым, зекІуэлІыр гъуэгум къыщытрини къэхъуакъым. Бгылъэ ихъамэ, адыгэшыр мэз бжэнным хуэдэт, бгы задэми, щыхупІэми, лъагъуэ зэвми, къуршыпс уэрми щыщтэртэкъым – шыцІэ ныбжым щитым щыцІадзэрти, а псом хуагъасэрт.

Шы лъэпкъ цІэрыйуэ зыбжанэ къагъэхъяаш адыгэхэм. Нэхъ цІэрыйуэхэм ящышт щолэхъур, трамыр, абыкъур, бекъаныр, еснэйр, нэгъуэцІхэри – шыр зей лъэпкъым я цІэр фІашыжжауэ. Зейм я дамыгъти традзэрт шым, зы лъэпкъым и дамыгъэ нэгъуэцІ лъэпкъым къигъесэбэпи хъунутэкъым. ЩолэхъукІэ зэджэ шы лъэпкъым мыпхуэдэ хъыбар къыдогъуэгуркыуэ. Шыр зейм, Щолэхъупшым, и дамыгъэр нэгъуэцІхэми къагъесэбэп щыхъум, пцым ар къезыцІэр къиумысын мурад ищІаш. Пхъэшыкъуэ лъагэ игъэуври, пцым дамыгъэ нэпцІ зытель шыхэр зэхуригъэхусащ, еzym ишхэри яхиутІыпшхъяаш. Пхъэшыкъум ихъэри, пцым шыхэр игъэштащ яхэуэурэ. Щигъаштэм, пхъэшыкъум ельэфар еzym ишхэрш, дамыгъэ нэпцІ зытель шыхэр пхъэшыкъум къинащ. «Пхъэшыкъум къинар щолэхъукъым, щолэхъур пхъэшыкъум ельяаш», – жиІаш пцым. Абы иужъкІэ Щолэхъупшым и дамыгъэ зымы къигъесэбэпыжакъым...

Гъуэгуанэ къыхъ зэригъэкІуэцІыфым, тафэри бгылъэри зэризэхуэдэм нэмыцІ, адыгэшыр Иушт, жэц мазэхэми гъуэщэнутэкъым, епсыхамэ, ямылъахъэми, зейм бгъэдэкІыннутэкъым, апхуэдизкІэ есэрти. Адыгэшым итхъэкъуа тхакІуэ цІэрыйуэ гуэрим мыпхуэдэ псальэ кызызэринекІаш: «ФIамыцІым хуэдэщи, къарапцІэц, и лъэр псыгъуэц, и нэ дахитІыр птригъэкІыркъым, и гуашІэр-щэ! Ибгъэльямэ, къыжъэдэпкъуэжыху къызэтеувиІенукъым; къосэнци, хъэм хуэдэу уи ужь итынущ...» Абы щыцІадгъужынц: адыгэшым нал щылъхъэу щытакъым, и лъэбжъанэр апхуэдизкІэ быдэти.

Публицистика

* * *

Нарт эпосым и купицээр дунейм къизэритехъэ лъандэрэ адигэхэм къадогууэгурыйкIуэ дамыгъэкIэ зэджэр. Щы щагым къыщIэкIаш ильяс минищым нэблагъэ ныбжь зиIэ дамыгъэ, кхъуэшын къута-хуэхэм, мывопцIэхэм, къинэмымщи пасэрэй хъэшишхэм къите-науэ. Тхыдэр щыхъэт тохъуэ дамыгъэхэм мыхъэнэшхуэ зэрайм. КъышежъягъацIэм дамыгъэм и къалэнар зыщ: абыкIэ ягъенахуэу щытащ цыхум бгъэдэль мылькур – шым, Iэщым, унагъуэм щы-зэрахъэ хъэшишхэм, Iэмэпсымхэм традзэурэ. Хуэм-хуэмурэ ар хъуаш лъэпкым и дамыгъэ, и къалэнми зиубгъуаш. Дамыгъэр нэхь иужыПуэкIэ традзэ хъуаш мывэ синхэм, ныпхэм, Iещэ-фащэхэм.

Дамыгъэр лъэпкым и тхыдэ пэлтытэц, абы уригъуазэмэ, бел-джылы пхуэцIынущ лъэпкъхэм я къежъапIэр, абыхэм зэпача гъуэ-гуанэр. Куэдрэ урохъэлIэ лъэпкъ зыбжанэм зы дамыгъэ щызэрахъэ. Зы дамыгъэ зэрахъэнкIэ мэхъу уеблэмэ зэхамэ, зэпэжыжъэ лъэпкъхэми. ЗэрымыщIагъэкIэ зэтехуэнкIэ мэхъу лъэпкъ зыбжанэм зэрахъэ дамыгъэр – нэхъыбапIэм деж араш зэрыхъу хабзэри, итIани лъэпкъ зыбжанэм зы дамыгъэ зэрахъуэ урихъэлIэмэ, апхуэдэ лъэпкъхэм зы щIэдзапIэ яIэу плъытэ мэхъу – зы Лым къытекIауэ. Зы дамыгъэ зе-зыхъэ лъэпкъ куэд ушрохъэлIэ, псальэм папщIэ, къэбэрдейхэмрэ кIахэ адигэхэмрэ я деж, езыхэм ямыщIэжынкIэ мэхъу ахэр зэрызэшыр, зы Лым къызэритехъукIар – зэшхэр зэрызэфIэкIуэдрэ куэд щIамэ, ауэ къызытихъукIам къахуигъэна дамыгъэр ягъегъуашцеркъым.

Лъэпкъ дамыгъэхэм пщIэшхуэ щаIаш пасэрэй адигэхэм я деж, нэхъыбэрэ къызэррагъэсбэпари шым традзэурэц, хабзэ гъещIэгъуэни яхэльщащ шыр зейм ельытауэ. Шым и кIэбдэ сэмэгум дамыгъэ тезидзэ хабзэр пщырат; кIэбдэ ижым тедзауэ урихъэлIэмэ, ар зи шыр е уэркът, е лъхукъуэлIт. Абы щхъэусыгъуэ Иаш. Шу гуп зэдежъэмэ, щырыщу-рэт зэрызэбгъуруувэ хабзэр, пщыр, нэхъыщIэми, яку дагъэувэрт, абы и шым и дамыгъэр щIауфэн щхъэкIэ. Пщым и сэмэгуррабгъумкIэ увир уэркъшу нэхъыжырати, абы и дамыгъэр зытельын хуейр шым и кIэбдэ ижырат; пщым и ижырабгъур зылтысым и дамыгъэр шым и кIэбдэ сэмэгум телтэ, ар уэркъуи лъхукъуэлIуи щырети. Апхуэдэ хабзэкIэ зэбгъуруувамэ, шуущими я дамыгъэхэр гъэпцкIуа хъурт. Шуущым зы яхэкIын хуей хъумэ, хэкIыр ижырабгъумкIэ щытирати, ар къабгъу-руувэжыху, модрей шууитIым я дамыгъэхэр зэрыцIэхъумауэ къанэрт.

Лъэпкъ дамыгъэхэм къалэн зэмылIэужыгъуэ куэд ирыг-гъэзашIэу къэгъуэгурыйкIуаш адигэхэр. Тхыдэр щыхъэт тохъуэ, псальэм папщIэ, адигэ дзэпщхэм я ныпхэм дамыгъэ хашIыхъу зэры-щытам. ЗекIуэ щежъэкIэ, зэрыхабзэти, дзэпщым нып здрихъэжъэн хуейт, и лъэпкъ дамыгъэр хэшIыхъауэ. Лыгъэ зэрихъауэ зауэм хэкIуэда цыхум и кхъащхъэм щыхасэрт ар къызыихэкIа лъэпкым и дамыгъэ зытель нып, абы кхъащхъэдэсэкIэ еджэрт. А хабзэр ди деж къэсакым, къэсар мывэ синырщ: мывэ синым ноби хашIыхъ лъэпкъ дамыгъэр, ар щыхъэт тохъуэ нобэрэй мывэ синхэм пасэрэй нып кхъащхъэдэсэхэр щIэдзапIэ зэрахуэхъуам. Лъэпкъ дамыгъэхэр традзэрт хъэгъуэлIыгъуэм, вакIуэ щыдэкIкIэ, къаныр щрашэжкIэ, шурылъэс щыджэгукIэ зэра-

Публицистикэ

хъэу щита ныпхэм. Адыгэ уэрэдыхъ жуэрым мыпхуэдэ псальэ хэтщ: «Емынэм и бэракъ фЫшIэр Мэртазэхэ къышызэфIашIэ». Тхыдэм ушымыгъузэмэ, а псальэм къикIыр къыбугурыIуэнукъым. Бэракъ фЫшIэ трагъэувэу щитащ емынэ узым ихъя унагъуэм я унащхъэм, я лъепкъ дамыгъэр хэшIыхъяуэ...

* * *

Пасэрейм жиIаш: «Унэм зыщиgъаси, хасэм кIуэ». Нартхэм я хасэ лъандэрэ адигэхэм къадогъуэгуркIуэ а псальэжыр.

Мыри жиIаш пасэрейм: «Гупсыси, псальэ. Зыплыхъи, тIыс». Хасэм яхыхъэ нарт щаэр эзрагъэIущ псальэш ар.

ЗекIуэ ежъэ нартым жраIэ: «ПашIэгъэлыгъуэ джэгу хэлъкъым». Гъуэгу утехъэрэ Иещэ къышипхакIэ, уи щхъэр щыхэплъхи къэхъунц жыхуиIещ...

Апхуэдэ псальэ Iущ куэд къизэринэкIаш пасэрейм. ЛIэцIыгъуэ кIыхъэм я акъылрэ я щIэнныгъэрэ къизэщIакъуауэ ди деж къесащ пасэрейм къизэринекIа псальэ Iущхэр. Ныбжышихуэ зэралэм, губзыгъагъэ зэралутэм, щIэблэ Иэджэм зэрызэIепахам и хъэтыркIэ абыхэм псальэжкIэ еджэ хъуащ. Псалтьэжым нэхъ псэ быдэ щыгъуэтынукъым IуэрыIутэм, ар дяпэ итахэм нобэрэй щIэблэм къыхуагъэна уэсят пэлъытэш, и къарур мыкIуэшIауэ, и льымрэ и Иэпкъльэпкъымрэ мыупшIыIауэ ди зэманым къесауэ. Псалтьэжым ди деж къихъесащ пасэрей цIыхум и дуней еплъыкIемрэ и гупсысэмрэ, араш абы и къалэн нэхъищхъэр – дуней зылъэгъуа, гъацIэм и ИэфIи и дыджи зыгъэва цIыхум и акъылымрэ и щIэнныгъэмрэ щIэблэхэм яхуэхъумэн. ЛIыгъэм щIапIыкIа, абы и уасэр зыщI цIыхуущ щIэблэм мыпхуэдэ псальэ къыхуэзыгъэнэфынкIэ хъуну щытар: «ЛIыгъэр Iыхъэ мыгуэшш», «ЛIы и псальэ епцIыжыркъым», «ЛIыхъужь и джатэ бзэшхъуркъым», «ЛIыгъэ зиIэр мазэхэм мэгушхуэри, ЛIыгъэншэр мазэгъуэм мэшынэ», «ЛIыгъэм Иещэр хуэжыIещIещ», «Иещэ зыгъэдалъэм иль япэ мажэ».

Пасэрейхэм къизэранекIа псальэжъхэм уригъуазэмэ, гу льыботэ адигэхэм ЛIыгъэм, цIыхугъэм, захуагъэм, пэжыгъэм, ныбжьэгъуэгъэм пащI зэрыщымыIам, щIэблэр апхуэдэ хъугъуэфIыгъуэхэм щIагъэджыкI эзпытурэ къизэргъуэгуркIуам. Хабзэр псом япэ изыгъэща лъепкъым и щIэблэм къыхуигъэнащ мыпхуэдэ псальэхэр: «Хабзэр бзэгупэкIэ къахыркъым», «Хабзэр убзэ зыфIещIым хуэпшIенум и ныкъуэ къегъанэ», «ЖъантIэм ущIэммыкъу – пхуэфащэмэ, къиплтысынц».

Гупсысэм и лъашIэкIэ еджэ хабзэш псальэжым. Абы шэч хэлъкъым. Псалтьэжым иIуатэ гупсысэр зы цIыхум е цIыху гупым, зы хъэблэм е зы жылэм, зы гъэм е зы лIэцIыгъуэм я акъылкъым. Ар зэман кIыхъкIэ зэфIоувэ, лъепкъ псом я акъылымрэ я щIэнныгъэмрэ къизэщIекъуэ. Абы щыхъэт техъуэфынущ дэтхэнэ адигэ псальэжьри. Техъуэфынущ, псальэм папшIэ, «Дунейр шэрхъщи, мэкIэрахъуэ» псальэжыр. ЛIэцIыгъуэ кIыхъ Иэджэм япсыхъяш а псальэжыр, пасэрей адигэхэм ябгъэдэлъя акъылымрэ щIэнныгъэмрэ къапкърыкIаш.

Публицистикэ

Ныбжышхуэ щаIЭкIэ, псальэжхэм лIЭщIыгъуэ Iэджэм я лъэужь яхъумаш, лIЭщIыгъуэхэм къашхъэдхыурэ къышыгъуэгурыйкуэм къызэцIакъуаш ди тхыдэм и пэжыпIэр. Абы ипкIэ жыпIэмэ, ди псальэжхэр ди тхыдэм и гъуджэ пэлтытэш. Иджыри къэс жаIэ: «Емынэм къелар Хъумбылейм ихыгъщ». Ильэс щитI и ныбжыш а псальэжым, и мыхъэнэри нобэрэй цIыхум дежкIэ гурыIуэгъуэш, мыгурыйуэгъуэр (нобэрэй щIэблэм ямыщIэжыр) апхуэдэу жаIэнкIэ хуей щIэхъуарщ. Тхыдэр щыхъэт зэрьтехъуэмкIэ, епщыкIуяинэ лIЭщIыгъуэм и кIэухым Къэбэрдейм емынэ узыр щыятэри, лъэпк'ым и нэхъыбапIэр ихъауэ щытащ – цIыхуипшI къэс бгъур ихъауэ хуагъефащэ. Емынэм къела машIэр пащтыхъыдзэм пэувыгъащ, я хэкур зэрырамыгъэпхъуэн щхъекIэ. Пащтыхым и дзэмрэ адыгэхэмрэ щызэзэуар Хъумбылей псым дежш; бий къанлыр емынэм къела машIэм «къытекIуащ». Абдекым жаIаш: «Емынэм къелар Хъумбылейм ихыгъщ», – жари. Емынэ узымрэ пащтыхым и дзэлIхэмрэ ета нэужыш Къэбэрдейм и щIынальэм и нэхъыбапIэр щыфIэкIуэдар – тIури лъапсэрых яхуэхъуаш адыгэхэм.

* * *

Балигь хъууэ шырэ Iещэрэ зэригъэпэща нэужь, нартыр зекIуэйожьэ. ЗекIуэм къыщонахуэ нартым и лIыгъэр: зекIуэ щIежэх хабзэр бийр хагъешиIэн, яль ящIэжын щхъэкIэш е шыбз гуартэ къахун папшIэш. Нарт хъыбархэм къызэрхэшщи, зекIуэ ежъэмэ, нартхэм гъуэгуванэшхуэ зэепач: Индыл зэпрокI, хы тIуащIэм дохьэ. Индыл зэпрыкIащ Насрэн ЖъакIэ зи шу пашэ нартхэр – Ашэ зыукIа Лъэбыцэжьеий Индыл адрышIкIэ тIуащIэм дэсш; Уэзырмэдж хы тIуащIэм дыхъаш кхъуафэм итIысхъери; чынтыр зи ныкъуэкъуэгъу Бэдйинокъуэ и зекIуапIэр Тэн губгъуэш – нарт хъыбархэм къызэрхэшщи, Тэн иригъуазэурэ мэзекIуэри чынтым яхохъэ, чынтыр хегъашIэри шыбз гуартэ къеху... ЗекIуэм апхуэдэ гуэркIэ цIэрыIуэ щымыхъуа яхэтк'ым нартхэм. Жы хъууэ и унэ итIысхъэжыху, е и щхъэр хилъхъэху (нэхъыбэм дежи араш зэрыхъур), епсхырк'ым нартыр, Iещэри игъетIылъырк'ым. Адыгэхэм апхуэдэ хъыбар къадэгъуэгурыйкуэнтэк'ым, зекIуэм хэт зэптитурэ я дунейр къамыхъатэмэ. Ди тхыдэм ушыгъуазэмэ, адыгэр зы махуэ епсхыхауэ е и Iещэр игъетIылъяуэ уи фIэш мыхъуным хуэдизш. ЗэрыпхъуакIуэ Iэджэм натIэрыуапI къашIауэ, къумым къикI, хым къызэпрыкI зауэшыхэм псэугъуэ ирамыгъахуэу, лIЭщIыгъуэ кIыхъхэм къышхыкIащ адыгэхэр, я псэр дзапэкIэ яIыгъэр лъы щрамыкIут махуэ ямыльгъуу. Зэрыгурыйуэгъуэши, апхуэдэ дунейр ижь-ижыыж лъандэрэ зи натIэ адыгэхэр зауэм хуэшIауэ псэун хуей хъурт, я щIэблэр лIыгъэм щIапIыкIын хуейуэ я ишэ къыдэхуэрт. Араш нарт эпосми нэгъуэшI IуэрыIуатэхэм зекIуэлI хахуэр щIагъафIэр, абы и щапхъэм щIэблэр щIыщIагъэджыкIыр. Ижь-ижыыж лъандэрэ цIэрыIуащ адыгэ шур – абы щыхъэт тохъуэ адыгэхэм я тхыдэм щыгъуазэ дэтхэнэри. «Зы адыгэ шум хигъешиIэфынуш бий шу тIошI, – итхыгъащ адыгэ лъахэм

Публицистикэ

къихъа хъэрып тхакIуэ гуэрым. – Ар ишкIи, и ІэщэкIи, и лыгъэкIи хэти йофIэкI». НэгъуэцI зыми итхыгъаш: «Дунейм теткъым адыгэ шуудзэм пэхъун. Ар ежъэмэ, мафIэ лыгъэм зидза хуэдэц. Адыгэ шу зыбгъупцIым зэхакъутэнущ шууицэ». НэгъуэцIми етх: «Адыгэ шур бийм и дзэм хыхъамэ, асльэныр Іэщ хъушэм хэлъэда хуэдэц. Абы и сэшхуэр уафэхъуэскI пэлтытэщи, бийр лъэрыцIыкI зэтрецIэ». Пасэрэй тхакIуэхэм, щIэнныгъэлIхэм, дзэпщхэм, тхидэджхэм къызэрIуэтэжымкIэ, зауэм Iухъамэ, адыгэ шум и псэр пытыху зит-тэкъым, бийм псэуэ зыIеригъэхъэнутэкъым, апхуэдэ къызыщицIыр цIыхум хабжэжыртэкъым, гъуси ящIыжыртэкъым.

Ильэсым нэблагъэкIэ гъуэгу щытет щыIэт зекIуэ ежъар. Я пашэр Iущмэ, дуней ильгъуамэ, зекIуэ ежъа шу гупыр гъуэгум щыгъуэцэнутэкъым. ГъуазэкIэ еджэу щытащ зекIуэ ежъа шу гупым я пашэм. Гъуазэр ныбжъкIи лъэпкъкIи къыхахыртэкъым, гъуазэ ящIыр зекIуэлIхэм я дзыхь зрагъэз, пицIэ зыхуашI, лыгъэ зыхэль цIыху Iущырт. Гъуазэм и псальэм емыдаIуэ, абы и унафэм емыувалIэ зекIуэм къыхэкIыртэкъым. ЗекIуэ ежъа шу гупыр кIуэдыпIэ ихуэну-ми зыльежъар къехъулIенуми зэлтытар гъуазэрят, арат абы и пицIэр щIэлъагэр.

ЗекIуэ хабзэр куэдрэ яхэльяц адыгэхэм – лыгъэ зэхэгъэкIыпIэу. Ар хэбгъэгъуашэ хъунукъым иужькIэ дунейм къытеужъгъауэ щыта хъунщIакIуэ-дыгъуакIуэ гупхэм.

136

* * *

Археологхэм щIы щIагъым къышIахыж пасэрэй Іэщэхэм ящыщиц джыдэр. Тхыдэр щыхъэт зэрытехъуэмкIэ, мывэм къыхащIыкI зэрыхъу лъандэрэ пасэрэхэр джыдэм ирищакIуэу, иризауэу къэгъуэгурыкIуаш, ар шабзэми джатэми нэхърэ нэхъ пасэу къытехъяц дунейм. ЩIы щIагъым куэдыхIеийуэ къышIэкIыж пэтрэ, зэээмэзэххэц нарт хъыбархэм джыдэм и цIэ къышраIуэр: Іэщэу къежъами, абы и Іэщэ «къалэнры» хуэм-хуэмурэ фIэкIуэдри, унагъуэм щызэрахъэ Іэмэпсымэ хъуаш. Джыдэм Іэщэ «къалэн» щиIам пасэрэй адыгэхэр абы зэреджэу щытар нэгъуэцI псальещ – «үэщ» («үэн» псальэм и лъабжэгъуущ, ар щыхъэт тохъуэ джыдэр пасэрэхэм Іэщэу зэрызэрахъам). «Джыдэ» псальэр нэгъуэцIыбзэм къыхэкIаш, ар адыгэбзэм къыщыхъям щыгъуэ джыдэм «Іэщэ» мыхъэнэ иIэжакъым – унагъуэм щызэрахъэ Іэмэпсымэ хъуакIэт (абы нэхърэ нэхъ ІэщэфI къагупсысати), аращ хамэбзэм къыхэкIа псальэм («джыдэм») адыгэ псальэр («үэщ»-р) иригъекIуэтын, абы и Пэ иувэн щIыхузэфIэкIар.

«Үэщ» псальэр лъэныкъуэ егъэза хъуа щхъэкIэ, ар адыгэбзэм хэкIуэдыхIыжакъым: «джыдэм» нэхърэ нэхъ машIэрэ къагъесэбэпми, адыгэбзэм ноби къыщызэтенащ, и мыхъэнэм зэрызихъуэжа щIагъуэ щымыIэу. Шабзэми джатэми нэхърэ нэхъыжыщ уэшыр – пасэрэй цIыхум япэ дыдэ къишта Іэщэц ар: япэщIыкIэ мывэм (псалтьэм папщIэ, щтаучым), иужькIэ гүщIым (бронзэм) къыхицIыкIыурэ. Шабзэр, иужькIэ джатэр зэрихъэ хъуа нэужь, пасэрэим гу лъитащ шабзэри

Публицистикэ

джатэри уэщым нэхърэ зэрынэхъ Іэрыхуэм. Ар щхъэусыгъуэ хуэхъури, уэщыр ІэшІыб ишІыжац пасэрэйм, нэхъ тэмэму жыпІэмэ, ар унэм къринэри, шабзэрэ джатэкІэ зызэшІиузэдац. Псэ быдэу къышІэкаш а тIур: адыгэхэм шабзэри джатэри зэрахъац епшыкІубгъуанэ лІэшІыгъуэ пшІондэ. Япэ дыдэ къежъя Іэшэм – уэщым – апхуэдэ гъашІэ ишакъым; нэхъ гъашІэ кIыхъ хъуаш уэщым къытхъукаш яшІэр – майт хъужыр (секирэ жыхуаIэр).

* * *

Нартыр гъуэгу техъэн, зекIуэ ежъэн и пэ Іэшэ-фащэкІэ зызэшІеу-задэ – зекIуэ ежъя нартым нэхъыбэрэ дэпльагъур шабзэрэ джатэрэц; бжы е бжыщхъэ дыкъуакъуи зэрхъэ нартым. Тхыдэр щыхъэт тохъуэ шабзэри, джатэри, бжыри япэ дыдэ къежъя Іэшэхэм зэрашыщым. Джатэ яшІ щыхъуар, зэрыгурыIуэгъуэщи, гъущІыр дунейм къытхъя нэужыц, абы и пэ яшІаш шабзэмрэ бжымрэ, ауэ а тIури Іэшэм шынагъуэ щыхъуар гъущІыр къежъя нэужыц: щIы щIагъым куэдыкIеийуэ къышІокIыж шабзэшэмрэ бжымрэ пальхъэу щыта гъущІ папшІэхэр. Джатэм и гугъу умышІыххэми, нартхэм я лъэхъэнэ лъандэрэ адыгэхэм зэрахъя шаб-зэмрэ бжымрэ епшыкІубгъуанэ лІэшІыгъуэм къесац: шабзэрэ бжыкІэ зэшІеузэдаэ Кавказ зауэм хетац адыгэ шухэр. Хъан-Джэрии нэгъуэшІ щыгъуазэхэми зэратхъижамкІэ, адигэ зауэлIым зэрихъя шабзэр Іэшэм шынагъуэт, ар фочым нэхърэ зэрынэхъ тасхъя щыIэтэкъым, фочышэр здынэсым шабзэшэри нэсырт, ар зышІхэм (шабзацІэхэм) я ІэшIагъэм пшІэшхуэ иIэт, адигэ шабзэхэр куэдыкIеийуэ яшІэхурт нэгъуэшІ лъэпкъхэм (Хъан-Джэрий щыхъэт зэрытхъуэмкІэ, кърым хъанхэм я дзэр зэрызэшІеузэдэр адигэхэм я деж къышацхуа шабзэт).

Нарт хъыбархэм зэээмэйзэц къамэрэ сэшхуэрэ къышыххуэр. Абы и щхъэусыгъуэр гурыIуэгъуэш: къамэри сэшхуэри къышацхъяар иужькІэц – курьт лІэшІыгъуэхэрц. Джатэм нэхърэ зэрынэхъ Іэрыхуэм гу лъата нэужъ, адигэхэм яшІ хъуаш зи цIэр жыжъэ дыдэ Iуа сэшхуэр: адигэ сэшхуэкІэ заузэдау щытац, псальэм папшІэ, урыс пащыхым и шуудзэм, езы «сэшхуэ» псальери урысыбзэм хыхъац – араш урысхэм я «шашкэр» къызытецIар.

«Лэнистэ» псальэм иджырей адигэбзэм щIэ мыхъэнэр зэрабз Іэмэпсымэш. Ауэ къызыыххэкIа латиныбзэм абы щIар нэгъуэшІ мыхъенэш: пасэрэй латинхэр лэнистэкІэ зэджэу щытар Іэшэ лІэужыгъуэш – дротикц. Тхыдэр щыхъэт тохъуэ пасэрэй адигэхэм апхуэдэ Іэшэ лІэужыгъуэ зэрызэрахъам: дротик зыбжанэ я бгым ишIауэ шэс я хаб-зац пасэрэйхэм, биймираутIышшурэ иризуауэ.

Пасэрэйхэм, псальэм папшІэ, алышдхэм, Іэшэ гуэр яIаш баллистэкІэ еджэу: абыкІэ мывэ ядзурэ къалэ блыныр якъутэрт. Пасэрэй адигэхэм апхуэдэ Іэшэ гуэр зэралам щыхъэт тохъуэ нарт эпосыр: Гъуд къалэ къышацтэм, нартхэм Батрэз къалэм дадзэ... Нарт эпосым апхуэдэ хъыбар къышIышизэтенар, дауи, щхъэусыгъуэншэкъым: баллистэ (къалэ зэракъутэ) Іэшэм пасэрэй адигэхэм ямыIатэмэ, я IуэрыIуатэм абы и лъэужъ къышызэтенэнутэкъым.

Адигэбзэм ихъумац пасэрэй Іэшэм (баллистэм) и цIэри – «мы-

Публицистикэ

вэдз». «МывэдзкIэ» (баллистэкIэ) якъутэри, нартхэм Гъуд къалэ къащац (нарт хыбархэм къызэрхэшымкIэ, Гъуд къалэ мывэ сэреиблкIэ къециыхауэ щитац). Нарт эпосын къыхэнар а зы къалэм и цIэрами, пасэрэй адыгэхэр, зекIуэ ежьэурэ, нэгъуэцI быдапIэхэмийн багъэрыкIуэу зэрыштын тхыдэр щыхьэт тохъуэ.

* * *

«Сэ къярабгъэр зы пасальэкIэ хахуэ, хэкум и хъумакIуэ сощыф, дыгъум и хъэллыр зыхызогъэн; си пашхэ къиувэфынукъым цIыху баджэр; сэ цIыхугъяншагъэм, икIагъэм срабийщ...»

Пасэрэй адыгэ джэгуакIуэхэм ящиц зым къызэринэкIа пасальещ ар. Тхыдэр щыхьэт тохъуэ адыгэ джэгуакIуэхэм я пасальэм апхуэдэ къару зэриIам. ДжэгуакIуэм апхуэдиз пщIэ иIэти, абы и нэмсыр зыкъутэр ягъэшшинынэу щитац.

Даун, апхуэдиз пщIэ хуашын щхъэкIэ, джэгуакIуэм и ИшIагъэм мыхъэнэшхуэ иIэн хуейт. Нэгумэ Шорэ зэритхыжамкIэ, дзэр зауэм щыIухъэм деж джэгуакIуэхэр, шы пщIэгъуалэ шэсирти, дзэм и пашхэ иувэрт: бийм пэува дзэр пасэрэй лIыхъужхэм я хыбар щIагъэдэIурт, хэкум и щIыхъымрэ и хуитынгъэмрэ хъумэним цIыхур къихуаджэрт. Зауэр увыIэху, джэгуакIуэхэр лъагапIэ тест, дзэм кIэлъыпльу: хэт лIыгъэ игъэлъагъуэрэ, хэт къярабгъагъэ къыкъуэща? А псор джэгуакIуэхэм иуажкIэ яус уэрэдым хальхъэрт: лIыгъэ зезыхъар ягъэлъапIэрт, къярабгъагъэ зыдалъэгъуам и цIэри ябзыщIыртэкъым – абы и цIэри жылэм хэIуэрт. Уэрэдым дэуэгъу иIэтэкъым, абы пасальэм хадзыжынуи джэгуакIуэр хагъэзыхынуи зыри хуиттэкъым. ЛIыгъэ зезыхъа, хэкум, лъэпкъым папщIэ зи псэр зэуапIэм щызыта цIыхум, жылэм я унафэкIэ, джэгуакIуэхэм уэрэд хуаусырт. ЛIыхъужжыр щIалхъа нэужь, абы и Iыхъыхэм джэгуакIуэ цIэриIуэхэр кърагъэблагъэрт, дунейм ехыжа лIыхъужхэм уэрэд хурагъэусын щхъэкIэ. Уэрэдыр яусыху, джэгуакIуэхэм лъэныкъуэ зрагъэзырт. Уэрэдыр яуса нэужь, жылэм къыдыхъэжырти, цIыхур уэрэдым щIагъэдэIурт. Уэрэдыр цIыхум ягу ирихъамэ, абы дамэ къытекIа пэлтэгэти, хэку псор зэлъицIысирт.

Къаленышхуэ я пщIэ дэлъац адыгэ джэгуакIуэхэм, ахэрац тхыбзэ зимиIа лъэпкъым и тхыдэр зыхъумар, нарт хыбархэр, пшинальэхэр, нэгъуэцI ГуэрыIуатэхэр ди деж къэзыхъэсар. ДжэгуакIуэм ищIэн хуейт лъэпкъым и тхыдэмрэ и ГуэрыIуатэмрэ. А псор, даун, зы джэгуакIуэм и гум ириубыдэфынүтэкъым: зым нарт хыбархэмрэ пшинальэхэмрэ ихъумэрт, адрайм пасэрэй уэрэдыхъхэр уахътыншэ ищIырт; бжамийм епщэри, шыкIэшшинынэм еуэри щхъэхуэт. ХъэцIэ къахуепсыхами, ар исыху, хъэцIэшши джэгуакIуэхэр кърашэрт, хъэцIэр уэрэдкIэ, къафэкIэ трагъэун, пасэрэй хыбархэм ирагъэдэIуэн щхъэкIэ...

Адыгэ джэгуакIуэхэм лIэцIыгъуэ кIыхъхэм къыпхахац, гукIэ яхъумац Сосрыкъуэ, Бэдэйнокъуэ, Ашэмэз, Насрэн ЖъакIэ, Сэтэней Гуашэ сымэ я хыбархэмрэ я пшинальэхэмрэ. АфIэкIа фIыщIэ ябгъэдэмыльятэми, адыгэ джэгуакIуэхэм я цIэр уахътыншэ хуунт.

КЪЭРМОКЬУЭ Хъэмид

Щалэгъуэ макъамэхэр

(ТхакIуэ Къущхъэ СултIан къызэралъхурэ
илбэс 90 щрикъум ирихъэлIэу)

Ди литературоведенэм къызэрилъытэмкIэ, тхущI гъехэм лъэпкъ литературэм лъэбакъеэщIэ ичащ. Псом хуэмидэу прозэм нэхъ къышонахуэ рассказ, очерк жанрхэр. Зэманным и нагыншэу щыт Iуэхухэр, цыху гуашIафIэхэм я дуней тетыкIэр, я гурыгъу-гурыщIэхэр гупсысэ жанкIэ узэшIауэ, акъыл хэлтүү, пэжу цыхухэм я деж нэзыхъэс тхыгъэ күпшIафIэхэр зи IэдакъеэщIэкI тхакIуэ щIалэузыбжанэм я цIэ а лъэхъэнэм сэтей къохьу. Абыхэм ящиц зыщ игьзуэ нэмису дунейм ехыжа тхакIуэ Къущхъэ СултIан. Щалэ дыдэу и гъашIэ пшинальэр зэпьчами, СултIан и творчествэмкIэ ди литературэм и тхыдэм лъэужь дахэ къынцинац.

Къущхъэ СултIан 1930 гъэм и июнь мазэм Сэрмакъ къуажэм къышальхуац. Ар къызыхэкIа Къущхъэхэ лъэпкъыфIщ, лъэпкъ дахэц. СултIан и адэшхуэ Къущхъэ Екъуб 1918 гъэм Тэрч щIинальэм щыпсэухэм я цыхубэ съезд екIуэкIам хетац. А гъэм и март мазэм, Налшык округым щыпсэу лъэпкъхэм я япэ съезд екIуэкIам хиха окружной цыхубэ Советым ар хагъэхьауэ щытац. А гъэ дыдэм революционер лыхъужыр белогвардейцхэм яукIац. Екъуб и къуэ закьуэ Хъэпагуэ (СултIан и адэр) 1940 гъэм дунейм ехыжац. СултIан и къуэш нэхъыжь офицер-топгъауэ, лыгъэрэ хахуагъэу зэрихьам папщIэ орден зыбжанэ зыхуагъэфэщау щыта Къущхъэ Амырхъан Хэку зауэшхуэм хэкIуэдац. Апхуэдэ лъапсэц, апхуэдэ лъэпкъц СултIан къызыхэкIар.

Къуажэ школыр къиуха нэужь, СултIан Къэбэрдэй-Балтькъэр педагогикэ институтын щеджац. 1951 гъэм къыщицIэдзауэ ар Мэзкуу Максим Горькэм и цIэкIэ щыIэ Литературнэ институтын и студентиц. Мис а гъерац, а еджапIэм и етIуанэ курсым сыхесу, сэ япэ дыдэу СултIан щысцIыхуар. Щэх дыдэуи зэныбжьэгъу дыхьуац, зы щIакхъуэ Йыхъэр тIу итIыкIыу, ди гухэлти, ди щэхуи зэхуэтIуатэу. СултIан зэи укъэзымыгъеэщIэхъуну ныбжьэгъу пэжу зэрыштыам, гуапагъэу, цыхугъэу, дахагъэу, уеблэмэ лыгъэрэ хэлльям тэухуауэ куэд игъашIэкIэ сцымыгъупшэжыну сигу къинац. Мэзкууи нэгъуэшI къалэшхуэхэми щIэнныгъэ щызэзыгъэгъуэта ди адыгэ щIалэхэм ящышу нэхъыфI дыдэу еджауэ, зыхуеджа ИшIагъэм тэухуауэ

щІэнныгъэшхуэ ягъуэтауэ, куэдкІэ узыщыгугь хъуну ди лъахэм къихъэжахэм ящищ СултІан. Мыпхуэдэ хъэл тельыджи хэльяац абы. Зыгуэр мурад ищІарэ, ар Іуэху щхъэпэмэ, къызэрикІуэтын дунейм теттэкъым. Тельыджэт абы хэль ерыщагыр. Зы щапхъэ закъуэ. СССР-м и ТхакІуэхэм я союзым и Литературнэ институтын ущІэтІысхъэн папшІэ ущхъэпрыкІынкІэ Іэмал имыІэу зы хабзэ щыІаш, иджыри щыІэш (ар Литинститутын щеджа псоми фІыгу ящІэж). Тхэн ІуэхумкІэ талант уйІэу укыгъэгугъэмэ, дэнэ ущеджкау ирехъу (зи гугъу сщІыр еджапІэ нэхъышхъэхэрц), сый хуэдэ ІэцІагын уреІэ, Литинститутын ущІэтІысхъену, ущеджэну ухуеймэ, япэ курсым къышыщІэбдзэжын хуйт. СултІан Литинститутын щыщІэтІысхъам, шэч хэмэльу, а хабзэм щыгъуазэти, экзамен итри, япэ курсым хагъэтІысхъаш. Арати, еджэн щІидзэри махуэ тІоцІ-мазэ нэхъыбэ дэмикІауэ, зы пщышхъэшхъэ гуэрим къызиІуэтылІаш: ди институтын и директор Иван Николаевич (Иван Николаевич Серегин) икъукІэ цІыху зэттэ, цІыху ткІийт, псори фІэлІыкІы) деж сыкІуэнуш, жиІэри. «Сый щхъэкІэ?» – щыжысІэм: – «Сэ Налшык пединститутын и япэ курситІыр къышызухаш, ди институтын и ешсанэ курсым сыхигъэтІысхъену сельІуунуш, – жиІаш. И фІэшрэ гушыІэрэ къызгурмыІуэу, игъашІэкІэ мыхъун Іуэхуу мыйы къыхиІуар сый жыхуэсІэу, губгъэн хэльу сепльаш СултІан. АрщхъэкІэ, къызэрэгуригъэІуамкІэ, хуабжуу игурэ и щхъэрэ зэтельу, и фІэшт. «ХъункІэ Іэмал зимиІэш, сый а мыхъунум щхъэкІэ директорым деж укІуэу делафэ зыщІребгъэплъынур?» – жесІаш, СултІан кърихъэжья Іуэхум зыри къызэримыкІынур, псом хуэмыйдэу, мо щІалэ Іущым апхуэдэ къемызэгъ, «мыхъумышІагъэ» и щхъэм къихъену си фІэш мыхъуу. АрщхъэкІэ дэнэт!.. КІуаш директорым деж. ЗэрыкІуам нэхърэ нэхъ псынщІэжуи къигъэзэжащ; губгъэн, емыкІу къыхуишІри къышІигъэкІыжащ. Сытми, абы иужькІэ зы тхъемахуэ хуэдэкІэ СултІан апхуэдэ псалтьэмакъ лъэпкъ хэтыжакъым. Ауэ, аргуэрү «директорым деж сыкІуэнуш», жиІэри СултІану плъагъум къыххэхъыжъэжащ. «УмыщІэ апхуэдэу, къэбгъэгубжынц, емыкІу...» – Іэджэ жесІаш, сельІуаш. АрщхъэкІэ дэнэт, щІезгъэгъуэжыну Іэмал хуэзгъуэтакъым. ЕтІуанэ махуэ гуэрим кІуаш. КъэкІуэжащ, щІэкІуам аргуэрү зыри къимыкІау... Ауэ СултІаныр япэм хуэдэу къепэзэзэхтэкъым. Ублэмэ, къызэцІэбла-къызэцІэблау щытт. «Дауз зэрыхъуар?» – щыжесІэм, «Япэрауэ, сыйзэршиІыхъэу, иджыри щхъэ укъэкІуа, сый узыхуейр?» – жиІэри, а уэ пщІэр ткІийуэ къызэплъаш. Аргуэрү сыкъышІэкІуар мыраш щыжесІэм, нэхъ пхъашэжу къизэплъщ-къызэплъри, моуэ хэпшІыкІ къудейуэ къыпыгуфІыкІ хуэдэу къэхъури щІильэфыжащ, итІанэ уи цІэр сый жиІэри къызэупшІаш. Арати, дахэ дыдэу си цІэмкІэ къызэджэри, апхуэдэ ткІиягын хэмэлъижу, Іэдэбу къызэупшІаш: «Сыноплъри, ущІалэ делекъым, дэнэ апхуэдиз ерыщагь къыздипхар?» – жиІэри. Си жэуапми пэмыплъеу, ярби, мы Иван Николаевич игу къысщІэгъуа хуэдэш жызигъэІэу, «Сэ зыми иджыри къэс яхуэзмышІа сщІэну сыхуиткъым, армыхъумэ

Прозэ

сыбдэIэпыкъунт. Уи жагьуэ умыщI, ди институтыр инкъым, псом ящхъраши, фIыуэ еджэ, сэ гулъытэншэ усцIынкъым, мы мыхъуну Iуэхур къэгъанэ, нэгъуэщI IуэхукIэ укъакIуэмэ сыбдэIэпыкъунщ», – зыри къысхумыщIами, дахэ къызжиIэри сыкъыщIигъэкIыжащ», – и зекIуэм кърикIуар СултIан къысхуIуэтэжащ. Абдежми щиухакъым СултIан и зекIуэр. Зэман дигъэкIри, ещенэуи кIуаш. КъыжриIар мыращ: «Уэ пхуэдэу езыгъэлей иджыри къэс срихъэлIакъым, апхуэдэу ушыетакIэ, сеплъынщ уэ пхузэфIэкIынум», – ткIийуэ жиIэри кIэщIу пиупщIаш: «Уэ бгырыс щIалэр дахэкIэ уувыIэнукъым, пальэу мацуипщI узот, а мацуипщIым и кIуэцIкIэ а укъыздикIа институтым щумыджауэ, илъэситIым къриубыдэу ди деж спецкурсу щаджа поси, зачёти экзамени, фIырэ фIы дыдэкIэ тыи, мис итIанэ къакIуэ, армыхъумэ...» – жиIэри, гуапагъэ лъэпкъ и нэгум имыльу, сыкъыщIигъэкIыжащ». Си щхъэфэцым зиIэтащ – предмет гугъу защIэу, япэм зэи имыджауэ, пщIым щIигъу апхуэдэ зэман кIэщIкIэ а сэ сщIэ егъэджакIуэхэм ептын жыхуэпIэр дзыхъщIыгъуэджэм къыщымынэу шынагъуэт. Ауэ ар СултIан хузэфIэкIауэ щытащ. Си фIэщ хъункъым (си закъуэкъым ар зыгъэцIэгъуар, ди институтым а зэманным щеджа псоми тельыджэ ящихъуат) абы фIэкIа ар зыхузэфIэкIын щынауэ. Арати, зэи апхуэдэу Литинститутым къыщымыхъуауэ, директорым и приказкIэ Къущхъэ СултIан езанэ курсым къышIашри, ещенэ курсым хагъэтIысхъаш... Ильэсищ дэкIри, Литературнэ институтыр ехъулIэнэгъэкIэ къиухри къэкIуэжау щытащ. СултIан и ерыщагъым тухуя мы хъыбарым щIызгъужынур мыращ. Сэ си нэгу щIэкIаш къыхуагъева а мацуипщIым къриубыдэу а щIалэ къэмымлэндэжэжыр (мы псальэр СултIан хуэфэцэпст) зэреджа щIыкIэр. Суткэм и кIуэцIкIэ сыхъэт зыплIытху нэхъыбэ и напIэр зэтрилхъакъым. Жэщи мацуи жыхуаIэм хуэдэу тхыльтым кIэрысащ. Далхуэдэу зэрэджэр жыпIэмэ, студент зытхух щыпсэу пэшым щIэсу, цIыху зэблэкIыпIэу, къышIыхъэмрэ щIэкIыжымрэ зэпымыууэ... Ауэ, нобэр къыздэсым згъэцIагъуэу сигу имыхуажыраши, СултIан тхыльт щеджэм е зыгуэрым и фIэщу яужь щитым и деж, дунейм цIыху тетми-темытми, псальэми-мыпсалъэми – зыри, зыри зэхихыртэкъым, и тхъэкIумэм иригъэхъэртэкъым, езыр зэджэм тепльэкъукIыу зэхихи илъагъуи щIэтэкъым. Куэдрэ си нэгу къышIохъэж: СултIан хъэмбыIу цIыкIуу гъуэлъыпIэм е шэнтжьеим итIысхъэнти, къэмыхъеийуэ сыхъэт бжыгъэкIэ щысыннт. ЩIалэм и гурухуагъэр, еzym иIа талантыр абы хэплъхъэжмэ, апхуэдэу ехъэжъауэ къыфхуезгъэкIуэкI хъыбарым – СултIан и ерыщагъым кърикIуам – телъыджэу зыри хэльу къышIэкIынгэкъым.

Литературнэ институтыр Къущхъэм къышиухар 1954 гъэращ. Къэбэрдей-Балькъэрым икIауэ ди адыгэ щIалэхэм ящышу СултIанщ япэ дыдэу а институтыр къэзыухар.

Нобэ хуэдэу си нэгу щIэтц СултIан Литинститутыр къышиухам кърата дипломыр щыпхигтэкIа мацуэр, 1954 гъэм и май мазэр.

... Студентхэм я дипломхэр щыпхагъэкI пщыхъэшхъэм япэ

Прозэ

утыку кърашахэм ящыщт СултЫан. Абы кърихъэллат студентхэри, егъэджакIуэхэри, тхакIуэшхуэ зыбжани. Защитэм къэкIуат СултЫан зыхэта творческэ семинарым и унафещI Паустовский Константин. Паустовскэр тхакIуэ нэхь цIэрыIуэхэм ящыщт. Абы и прозэр дышэ налкъту хыхьаш ди зэманым и урыс литературэм.

Дипломыр пхигъэкIын папщиэ СултЫан комиссэм и пащхэм ирильхьат урысыбзэкIэ итха «ШагъдийтIыр», «МеханикIыр», нэгъуэшI рассказ зытIущи. Ахэр урысыбзэкIэ итхауэ щыта пэтми, подстрочник пэлтыгэу игъэлтэгъуат СултЫан.

Зэрыхабзэу, дипломым хэпльэн зэрыщIадзэу, псальэ иратащ СултЫан. Ар гъэхуауэ, гурыIуэгъуэу, кIыхьычи зrimыгъэшIу, тепсэлтийхьаш и тхыгъэхэм зэрелэжья щIыкIэм, абы ехъэлIауэ иIа мурадхэм, гupsысэхэм.

Абы и ужъкIэ къэпсэльяаш Паустовскэр. Нэгъуджэшхуэ зыгуль лыжь гъур щIыкIум и макъым зrimыгъэIэту, Iэдэбу, сэ къизэрысхуэгубзыгъижымкIэ, кIэшIу жиIар мыращ: «Къущхэ СултЫан си семинарым зэрыхэтар иужьрэй зы ильэс закъуэраш. А зэман машIэм къриубыдэу абы и творчествэм нэсу сыхэгъуэзэну Iемал сиIакъым. Аүэ сэ гу лыистащ а щIалэм гupsысэ жан зэриIэм, ди семинарыр зyтепсэлтийх тхыгъэхэм яфIри, я дагъуэри тэмэму зэпкърихуу, тхыгъэм пкърыль щэхухэр къихутэфу, персонажхэм я образхэр нальэ-нальэу сэтей къицIыфу зэрыщытам. КIэшIу жыпIэмэ, зэрытхэфынум и нэшэнэ хэлтиш. Сэ шэч къитесхээркъым абы ди деж щIэнэгъэфI зэрыщигъуэтам. Сэ Къэбэрдейри абы щыпсэу лъэнкъри си нэIусэкъым. Абы къыхэкIкIэ сыхуйт Къэбэрдейр, адыгэ лъэнкъир нэгъесауэ дэзыгъэцIыхун тхыгъэхэр ди гъэсэн щIалэм и къалэмьпэм къицIекIыну, абыхэм я дунейм, я гъашIэм тэухуауэ тхылъ купщIафIэ куэд итхыну дехъуэхъунц».

Литературнэ институтыр къиухыу ди республикэм къигъэзэжа нэужь, япэу Къущхээр щылэжъар «Советская молодёжь» газетыраш, пропагандэмкIэ къудамэм и унафещIу. Зи ныбжыр ильэс шэшI ири-мыкъуа щIалэм а зэман кIэшIым – ильэс зытIум къриубыдэу – зыкъ-игъэлтэгъуаш зэфIэкIышхуэ зиIэ лэжъакIуэ, къизэгъэпэщакIуэ гъуэзэджэу, сыйт хуэдэ Iуэхуми фIы дыдэу хэзыщIыкI, сыйт щыгъуи захуагъэм и тельхьэу щыт унафещI Iэзэу, IэкIуэлтакIуэу.

СултЫан псэууэ 1953 гъэм къыдэкIаш абы и япэ рассказхэу «Механик», «ШагъдийтI», «Пшагъуэ», «ЩIакIуэ щIагъым» жыхуиIэхэр зыхыха сборникир. «ШагъдийтIыр» тхыль щхъэхуэу Къэбэрдей-Балъкъэр тхыль тедзапIэм къыщыдэкIаш. КъимыдэкIэ, «Iуашхъэмахуэ» журналым теташ абы итха «Фаризэт», «Анэ» рассказхэр. ПьеситIи итхат Къущхээм. «Хъэ бзаджэ тIысыпIэншэш», «Гъуэгущхъэм тетхэр» жыхуиIэхэр. «Хъэ бзаджэ тIысыпIэншэш» пьесэр ЩоджэнцIыкIу Алий и цIэр зезыхьэ къэрал драмтеатрым щагъэлтэгъуаш. ТхакIуэр дунейм ехыжа нэужь, 1961 гъэм, урысыбзэкIэ къыдэкIаш «Родня» повестыр.

Прозэ

Иужь дыдэү СултЫан итхауэ езыр псэууэ дунейм къытхэяр «Светильник жизни» тхылъ цЫкIурц – брошюрэрц. Ар къыщыдэкIар 1960 гъэрц. Абы иужькIэ тхакIуэр зэрыпсэужар ильэс ири-мыкъущ.

ТхакIуэм и гъащIэм, и творчествэм теухуауэ жытIа псаљэм иджыри Iеджэ къытыппэ хъунут. Ар зыцIыху, и творчествэм щигъуазэ тхакIуэхэми Къущхэ СултЫан и гъащIэм, и тхыгъехэм къыхэхыхихъэ дерсхэм теухуауэ дяпэкIи псаљэ гуапэ зэрыжаIенуми, куэдрэ куэдрэ фIыкIэ ягу къызэрагъэкIыжынуни шеч хэлькъым. Ауэ кIещIу жытIе-нур мыраш: ильэс тIошIрэ пIырэ япэкIэ ди лъепкъым, ди культу-рэм, литературэм цIыхушхуэ, цIыху Iэзэ, цIыху щхъэпэ фIэкIуэдащ. Ильэс щэшIрэ зырэ фIэкIа къимыгъэшIауэ дунейм ехыжа Къущхэ СултЫан а гъащIэ кIещIым къриубыдэу хузэфIэкIам уеплъижмэ, Хэ-кум, лъепкъым, ди культурэм, литературэм папщикIэ абы нэхъыбэж, нэхъыфIыж, тельтиджэ куэд хузэфIэкIынут. Гуауэш апхуэдэ цIыхухэр зэрыгъашIэ кIещIыр, ауэ щIепсэуа лъепкъыр дунейм тетыхукIэ ахэр уахътыншэш.

**ШЭВЛОКЬУЭ Пётр
1994**

143

КЪУЩХЪЭ СултЫан

ЩІАКІУЭ ЩІАГЪЫМ

Рассказ

Мы гъэм къэзуха школымрэ иджы сзыщылажъэ, сзыщалъхуа колхозымрэ теухуауэ газетым статья езгъэхбу щыта фІэкІа, рассказ е нэгъуэцІ художественнэ произведенэ стхину зэикІ ручкэ къесщаткъым. Аүэ нобэ си Іэр къызэмыйдауэу тхылъымпІэмкІэ мэлбэр... Си гум же Іэр псори къесІутэн хуейуэ.

Зи жъакІагъуэ плащІэмкІэ лермонтовскэ шэрджесыр гум къэзыгъекІыж Мудар, Линэ, сэ Къуратышхуэ дыкъикІыжырт. Іэнкуну сыщытт, зыри жызмыІэу тхъэрыкъуэф тхъэмпэ хуэлам хуэдэу Мудар лыжым щхъэрыгъ упшІэ пыІэ хужым си нэр тедияуэ сеплъырт. Япэми, Линэ зыхэт гуп сыхэхуамэ, Іэнкун сыкъэхъурт, иджы... зыгу дису гуэгү дытетти, си гурыльыр мыхъуу, гушыІэ зыхэль псальэ ІэфІ, псальэ губзыгъэ жысІэн хуейт, аүэ... схузэфІекІыртэкъым.

Мудар зыгуэр жытІэнным ежъеу, пасэрэй уэрэдыжым и макъамэр къришырт. Аүэрэ зэмандыр кІуэрт, дэрикІ дыдымайауэ дыщысти, Мудар дыкъигъэпсэльэну мурад ищІаш:

— Эх, фи пІэм ситатэмэ, къуалэбзу псори къызыщІэдэІун уэрэд къыхэздээнт. Иджырей щІалэгъуалэм фІыуэ уэрэд жиІэфыркъым, щІэнныгъэм зритащ, — къынщІидзащ абы.

Мудар и псальехэм акъылэгъу сыйтемыхъуэу, фестивалыр игу къэзгъекІыжащ. Дызэдэуащ икИ сэ сыйтекІуауэ къысфІэнщиырт. Аүэ щІыІэ-щІыІэу къыпыгүфІыкІ Линэ сыйчиІуплъэкІэ лыжыр арэзы зэрэмыхъуар, и фІэш зэрысхуэмьшІар къызгүрүІуэжырт.

Дыкъызэрежъэрэ сыхъэтитІ дэкІагъент. Къуажэм дынэсыжынным куэд иІэжу уэс зытель къурш щыгухэмкІэ къыкъуэкІри, дыгъэ къухъэнІэ лъэныкъуэмкІэ пшэ гуэрэнхэр къызэрыкъуэхаш. КІуэ пэтми нэхъ гъунэгъу хъуэрэ, абыхэм къуршхэр щІауфащ, мыгувэу ди щхъэшыгум къиуващ. Гъуэгум сабэ къышыхъеящ. Бгы нэкІум мэкъу Іэнэ ильхэм щынц ІэплІэ жым и phуатэри уэгум ирихъац. Хы толькъуным хуэдэу удз щхъуантІэхэри жым зэрихуэрт. Жын бзаджэм гушІэгъу къахуицІыну ельэІу щІыкІэу, удз гъэгъахэм загъэшхъащ.

— УэшхыфІ къешхынущ, дызыхуей дыдэш, — жиІэш Мудари, къыбгъэдэль щІакІуэм нэбгъузкІэ хуеплъэкІаш.

— Сэбэпынагъ иІэкъым, — жэуап ездзыжащ, — гъавэр къехъэлІэжын хуейш.

Мудар губжъя-губжъауэ къызэплъаш:

— Уэ иджыри умэкумэшыщІэ ныбжынщІэш. Ди щІыпІэм гъавэр Іухыжынным щынцІадзэнум, нэхъ машцІэ дыдэу къапштэмэ, махуипшІ хуэдиз иІэжц. Уэшх зыкъом щІауэ къешхакъым. Нартыхум, кІэртІофым, сэхураным уэшх хуэмийуэ жыпІэн? А къэкІыгъэхэм папшІэ уэшхыр и зэман дыдэш. Уэлбанэм иузыкІэ гъавэри къырахъэлІэж, нартыхуми зрыреужь, — жиІаш абы. — Иджы уэшхым сэбэпынагъуу иІэм теухуауэ таурыхъыж гуэрим къынщІэдэІу.

Прозэ

Цыху ІепицІэлъапицІэхэм шитІ зыщІэшІа дыщэ фитон пащтыхым яригъэшІат. Абы налкъуту, налмэсу, мывэ лъапІэхэу хэлъхэм бжыгъэ яІэтэкъым. Пащтыхым лы Іуш гуэр къреджэри йоупицІыр:

– Мы фитоныр дапхуэдиз и уасэн?

Къызэиплъыхыц-нызэиплъыхыри, лы Іущым жэуап къитащ:

– И уасэнур майм и кІэ уэшхц.

– Абы майм и кІэм жиІаш, иджы июныр еухыр, – дыщІызгъуаш сэ.

– Умыныкъуакъуэу пхуэшечынукъым уэ, – къыжиІаш Линэ. А макъым щІэтт губжыи, жызмыІэн зэрыжыслар къызгуригъэІүэжащ.

Уэшхым къыщІимыдзатэмэ, дэ аргуэрү нэгъуэшІ ІүэхугъуэшІэм тухууаэ дызэнныкъуэкъуну къыщІэкІынут. Мудар щІакІуэр къытхуингъэкІуатэри, еzym плащ удзыфэ зыщитІэгъаш.

Уэшхим ткІуэпсхэр кІуэ пэтми нэхъ хуабжь, Пашэ хуорт. Гъуэгум фІышІафэ къыщІэлъедат, удзхэр нэхъ хэлъэ къэхъуат. Уафэгъуагъуэ макъыр аузым апхуэдизкІэ ину къыдэІукІырти, тпэгъунэгъуу къуршхэм къынчагъауэ хуэдээт. Ди щыгъынхэр псыф хъуным щІагъуэ иІэжтэкъым, ауэ Лини сэри щІакІуэр къатштэртэкъым.

Уэшхым зээу нэхъ хуабжыж зыкъицІаш. Ар щысльагъум щІакІуэм сепхъуаш, зэкІуэцІысхри Линэ тезубгъуаш. Уэшхым и Іэуэлъяуэ макъым къыхЭукІыу зэхэсхаш Іүэхутхъэбзэм папшІэ абы фІышІэ къысхуицІу. Сэри щІакІуэ кІапэмкІэ машІэу зыщІэзуфащ. Жы хуабжь зыщІэт уэшхыр зэпыуртэкъым, къуршхэм къежэх псыхъэлыгъуэхэр ину Іэуэлъяуэу къуэм дэлъадэрт. Сэ япекІэ сыпльэрт, ауэ пшэ фІышІэрэ бгы нэкІум щхъэц псыфу тельэшІа узд щхъуантІэхэмрэ фІэкІа зыри слъагъуртэкъым.

Абы хэту Линэ къэтэджш, щІакІуэр иІэтш, ар ишэшІыжри етІысэхыжащ. Линэ сригъусэу щІакІуэ щІагъым сыкъыщІэхутащ. Иджы зы щІыпІэм деж нэху къызыпхидзу арт. Линэ и щхъэмрэ и плІэмрэ пшагъуэм къыхэшым хуэдэу слъагъурт. Уэшх ткІуэпсхэр щабэшбэу щІакІуэм къытешхэрти, а макъым гурылтыфІ къишэт.

– Линэ, – седжащ.

Зыри жиІакъым.

– Линэ! – жысІаш аргуэрү.

– Сыт? – гупсысэ куум къыхаша щІыкІэу, ар хуэм дыдэу къэпсэлъаш.

– Уэрэд жыІэ! – къыхэдэ «НэфІышІэр» е «МуІэед».

– Сыт уэ жыпІэ щІэмыхъур? Уэ макъыфІ уиІи, – жиІаш Линэ. МакъыфІ сиІэу жаІэу япэ дыдэу зэхэсхыу арт, зыхуэсхынур сцІэркъым.

– Налшык щекІуэкІа фестивалым ягъэкІуар сэракъым, уэраш, – жэуап есташ.

– СыщиІакІэ сышыІаш, ауэ дапхуэдиз гукъеуэ сиІэу сыкъэкІуэжа. МахуитІкІэ уэлбанэр зэпыуакъым, уэрамым укъыдыхъэ хъуртэкъым. Иджырей праздникым, а зэманым хуэдэу, дунейр уэлбанэу щытыну пІэрэ?

– Праздникым иджыри махуиплI иІэжш, уэшхыр апшІондэху увыІэжынш, – жысІаш.

Прозэ

Къэбэрдейр езым фIэфIу Россием зэрыгухъэрэ ильэс 400 щрикъум и ѢыхъкIэ ди республикэм и столицэм щекIуэкIыну махуэшхуэм хэтыну Лини зэрагъякIуэм сригуфIэрт, аүэ а махуэхэм ар зэрызмыльагъунур, абы сизэрыримыгъусэнур си гум къехъэлтээкIырт.

Ди псальэмакъыр зэрызэптихэу, Линэ хуemu, макъ къабзэкIэ «МуIэед» къыхидзащ. Апхуэдэу уэрэд жызыгъынур лъагъуныгъэ зигу лъяIеса хъыджэбзырц. Уэрэдым хэтц «Ди бжэIупэм банэ Iулъкъым, уээ зэ къакIуи, къызэпсалть» жыхуйIэ псальэхэр. А уэрэдыр сэ къысхуэтгъезауэ, Линэ и гурышIэхэр къызэрызгурмыгъуэм къыхэкIыу зыкъысихигъэгусэу къысфIещIаш.

Уэрэдыр иухащ. Зэрыхъуар сымыщIэу япэкIэ сещIаш, зызгъэшхъри хъыджэбзым и гум и къеуэ макъыр гъунэгъу дыдэу зэхэсхаш. Ар ѢыбауэкIэ си нэкIур къэплъырт. Линэ си дежкIэ къещIэу гу лъистащ.

А зэман дыдэм, кыфIым дыхэт пэтми, ар зэикI хуэмидэу IупшIу къэслэгъуащ; и нэкIукIэ къамылыфэт, и набдээ ижым ищхъэIуэкIэ дыркъуэ машIэ телтэ, и Iупэр балий хъуам хуэдэу плъижжт, Ѣхъэц фIыцIэт. Линэ и Iэхэр субыдащ. ЩакIуэр зэIусхуу фIыуэ хъэуа жьэдэсшэу, къурш аузхэм джэрпэджэжу гуфIэгъуэ макъ къыщиIужын хуэдэу, «-Э-г-г-е-й» жысIэу сыкIиину сигу къэкIырт. Ауэ, Линэ машIэу си Iэр икъузати, зызгъэхъеякъым.

— Сыт нэгъуэщI фермэм умыкIуэу дыдэйм укъышIэкIуэр, ди фермэм нэхърэ нэхъыифI колхозым ѢыIещ? — къызэупшIаш ар.

— Хэплъыхъ сымыщIу сыкъэкIуаш, — естыжащ жэуап, нэгъуэщI псальэхэр си Iупэ къэса пэтми.

— Сэ етIуанэ фермэм сагъэкIуэну я мурадц. Налшык сыкъызэрикIыжу абы сыунэтIынущ, — жиIещ Лини къэнэхъеяш.

— Арэзы утемыхъуэ, — сипшIэу скъузаш абы и Iэр.

— Сеплъинщ, сымыкIуэнкIи хъунщ.

Уэшхым и макъым гъуэгу къэтIэтIам ирикIуэ выхэм я лъакъуэр зэраупшIымрэ гу шэрхъхэм къапыж псым и Iэуэлъяуэ макъымрэ къыхэIукIырт. Гур хэпшIыкI къудейуэ хъёйуэ арт.

АдэкIэ тхуэмшишэч ѢакIуэр зытеддзащ, итIанэ ди вакъэхэр лъытхри гум дыкъельцащ. ЯпэщIыкIэ Ѣалэ цыкIухэм хуэдэу псым лъакъуэкIэ дыхэуэурэ, гъуэгум дытету дежьаш, иужькIэ удзыпшIэм дыхэлтэдэри дыдыхъэшхыурэ удзыпсыр зэдутхыу, удз гъэгъа къитчу ѢИэддзащ.

Мудар къыдэплъри, и Ѣхъэр игъэсисащ. Уэшхыр нэхъ хуабжыж хъурт, аүэ гум дитIысхъэжыну дыпIашЦэртэкъым. Линэ и нэгу нурыр къызыщIихым сиплъэурэ, сегupsысирт: «СыткIэ абы фIыуэ сыкъильгъун? — жысIэу. — Школым сышыщIэсым си ныбжэгъухэр «КъарэкIэ» къызэджэу Ѣытащ, си Ѣхъэцыр пыжьеий чыцэм ешхыщ, дэIуэгъуэйщ, зэхээзэрыхъащ. Си пэр къызэрыгүэкIш, дэтхэнэ зы бгырысым ейм хуэдэш: пэкъурш къыхыщ».

Гъуэгуюанэ псор мыпхуэдэу псым сыхэуэурэ, Линэ сеплъу скIунт, аүэ жым зихъуэжри ди гупэмкIэ къеуэу, ткIуэнс пIашэхэр къыттрикIутэу Ѣидзащ. Гум дылъэшIыхъэжри дитIысхъащ. Линэ бэлтгокукIэ сакъуу си напэр илъэщIаш. Абы и Iэр апхуэдэу гуапэу зэикI къызэIусатэкъым, хъыджэбз гумащIагъэр зищIысыр сэ а да-къикъэрщ къыщысшIар.

Прозэ

Уэшхыр нэхъ хуабжык щыхъум, дэ щIакIуэр зытедубгъуэжац.

— Сыт уэ еджакIуэ ущIэмькIуэр? Налшык университет къышызIахац, абы мэкъумэшхозяйственэ факультет иIэц. А Iуэхугъуэм зептыну уи мурадати, — къызэупщIаш Линэ.

— Директорымрэ си адэмрэ япэцIыкIэ сылэжъэну чэнджецгъу къысхуэхъуац. Абы къыдекIуэуи фермэм сыйшылэжъэну сфиIефIц. Къущхъэхъур фIыуэ сольагъу.

Фермэм сикIуэн хуей щIэхъуар тэмэм дыдэу жысIакъым. Ар къызыхэкIар фермэм дыдэIэпыкъуну, боевой листокхэр къышыдэггъекIыу, газетхэм дыкъыцдэжэу, концертхэр щитту, шкIэхэм дакIэллыпльу, Линэ куэдрэ сиIущIэу зэрыштытарщ. Линэ жэмыш нэхъыфI дыдэт, фермэм къышыдэкI блын газетым и редакторт, гъуэзэдэжэу уэрэд жиIэрт. Ар ди классым щIэкIыу нэгъабэ фермэм кIуауэ арт: и анэм дэIэпыкъун хуейт. Ар щыпсэур тпэжыжъэтэкъым. Абы къыхэкIыу киноми школми зэгъусэу куэдрэ дыкIуэрт. Мис иджы Линэ праздникым макIуэр, — сэ выпускной вечерым.

— Сэри епщIанэ классыр къэзухыу заочнэу институтым сиIэтиIысхъэну си мурадщ. Уэрзей Риммэ жэмышу лажъэрэ заочнэу еджэн хузэфIокIыр, — жиIаш Линэ, хэгупсысихъурэ.

— Гугъу уехынищ.

— Дауэ хъуми, плъагъункъэ, Иэмал имыIэу сиIэтиIысхъэнц.

Абы и ужкIэ куэдрэ дызэпсэльцац, гур къышыувыIари къэтщIакъым. ЩIакIуэм дыкъыщIэплъац, ауэ дунейр КIыфIти, зыри къэтлъэгъуакъым. Мудар гум исыжтэкъым, ар гъуэгум лъыхъуэну ежват. Ауэ мыгувэу абы и лъэ макъ зэхэхтац. КIыфIым хэту ар гъуэгу щылтыхъуэм, сэ щIакIуэ степхъуац гум сиIэрисар къышысщIэжым сиКъэукиIатац.

— Сэ япэ сиувэнц, — жысIэри сиКъэтэджац.

— Уэлбанэр пшэдджыжь пшIондэ зэпыунукъым, мыбдеж нэху щыдгъэшынищ, — къитац жэуап Мудар.

Гъуэгум дытекIри, выхэр щIэтиIыкIаш. Тпэмыжыжъэу къуэкIийм псыр щыгъуахъуэрт, бгы джабэм къежэх псыхъэлыгъуэхэр абы и ма-къым щIэжыуэрт. Гум хуит-хуиту дитIысхъэри, щIакIуэр зытедубгъуэжац. Линэ зигъэхъеящ. Хъыджэбзыр Iэхуитльэхуиту зэрымытIысам гу лъистэри, Линэ и щхъэр си дамашхъэм къитеzгъэшIаш. Ар къыхэштыкIаш, итIанэ дзыхъ къысхуицIу зыкъыстригъацIэри зиу-щэхужац. Сэ зызгъэхъйтэкъым, абы зэрэн сыхуэмыхъуну сыхэтт. Ауэ Линэ куэдрэ жеякъым.

Нэхущым дыкъэушац. Ди гум Балькъ лъэныкъуэмкIэ иунэтIаш. Шоссер жыжэжтэкъым. Уафэр къабээ дыдэт. Дыгъэр къышIэкIыным зыкъом иIэжт. Уафэ къацхъуэр хуэмурэ нэхъ хужыфэ хъурт, вагъуэхэр кIуасэхэрт. ЗызытхъэшIа къуршхэмрэ удзхэмрэ уэлбанэр жэшым иужькIэ хуиту загъэпсэхурт. Дунейм махуэ бзыгъэм IущIэну зыхуигъэхъэзырт.

Нарт хъыбархэр

ЖЭМЫХҮҮЭЖҮРЭ НАРТХЭМРЭ

Жэмыхъуэжь гуашцэшхүэ хэлтэй, пэлтээш щыгээтэкым. Бгыкъу плащэр иубыдмэ, унэ зэтричыфырт, нартхэ ядежьеэмэ, нартхэ зы тхэмахуэм якурт езим зы мацуэм икүрт.

– Жэмыхъуэжь дыгэццэлкүүэдэжынуш, бзаджагъэ дыхуевгъакуи, дывгъэгъакуэд, – жари, нартхэ зэгурлыащ.

– Гъуд къалэ ткъутэнущи, ныддежье, – хялуэхуащ Жэмыхъуэжь.

– Сывдежьеэнт, си йэцым кылпэрэйнэн сиатэмэ, – къажрилащ Жэмыхъуэжь. – Йэцым кылпэрэйнэн щалэ кысхуэвгъакуэ.

Зы щалэ ягъекуащ.

– Си йэцыр бжыи, зы хэцлауэ сыйребгъэхъэллэжмэ, узукынщ, – къажрилащ щалэм.

Йэцым хэплъэри, хуэбжакъым щалэм. Щыхуэмьжым, кърихуэжкаш.

Нэгъуэш! зы щали ягъекуащ. Здэгүэм Тхээгъэлэдж и мэш хъэсэм хыхьэри, хъэсэм хэтиху гуаш щалэр.

– Щхэ зыбгъэгуга? – къеупщлащ Жэмыхъуэжь.

– Тхээгъэлэдж и мэшишхъэр сыйбжурэ сыйгугащ, – жилащ щалэм.

– Убжа-тээ?

– Сыйбжащ. Сыйбжири зы мэшишхъэ хэцлауэ щысхутэм, сыйлыхъуэурэ си лъэрыгъым дэнауэ къэзгъуэтыжащ.

– Си йэцри пхуэбжынуш уэ, – жери щалэр и йэцым кылпэринаш.

Нартхэ ядежьяуэ гъуэгу здүтетым, жэш къатехъуащ.

Нартхэр епсыхащ, шым уанэ трахри, шым я пэр щапхык защлащ.

– Шым я пэр щхээ пыифхыкэрэ? – еупщлащ Жэмыхъуэжь нартхэм.

– Ныжэбэ зиш щыцыр зекүэ здэтшэнукъым, Гъуд къалэ дэль фыгъуэми хэкыяжащ.

Ар и флэш хъури, Жэмыхъуэжь и шым и пэр щикъузыклащ:

– Ущыщынци, фыгъуэм сыхэбгъэкыжынщ, – жери.

Жыы щимыгъуэтыжым, Жэмыхъуэжь и шыр зэгүэудащ.

Нэху щыри, нартхэр шэссыжащ.

– Щэцхъу кысцышлащ, – яжрилащ Жэмыхъуэжь нартхэм. – Си шыр зэгүэудащ.

– Уи шыр зэгүэудамэ, Гъуд къалэ дэль фыгъуэм ухэкыяжащ, – жари, нартхэр ежээжащ, Жэмыхъуэжь гъуэгум къытранэри. «Хээ къе-жэнци, гъуэгум трашхыхынщ» – арат нартхэр зэшэр.

– Ущыпсэум сэ сызепхъащ, иджы сэ узесхъэнщ, – жилащ Жэмыхъуэжь, и шыр и дамашхъэм трилхъэри, нартхэ якэлъежяащ, ядэхри, къалэм япэ дыхъащ, фыгъуэу дэлтээр къыдихри къежьэжауэ нартхэ къауущлащ.

– Нэвгъээж, Гъуд къалэ къыдэзна щыгээтэкым, – къажрилащ нартхэ.

– Дыздэгъэгуащэ, – щыжраэм, Жэмыхъуэжь идакъым:

– Си шым и уасэ къыдэсхакъым Гъуд къалэ, – жери.

Нарт Щэуапціэ

Нарт Щэуапціэ кышагъащіэт. Лэгъунэм ихъажмэ, нысащіэм и щхъэшыгум Іэлъын тригъесырти, шабзекі къриудыхырт. Къриудыхырти:

— Сэр нэхъ лыфі щыіэ! — жиіэрэ и пащіекі пилуэнтікіырт.

Нысащіэм сыйт ищіэнт: унэм къихъагъащіэт, щаум пэрыуэфыртэкъым.

Нысащіэр іей хъууз хуежъащ. Гуашэмрэ тхъэмадэмрэ гу лъатащ я унэм къихъагъащіэ нысэр іей зэрыхъум.

— Ди нысэм игу къеуэр сыйт: щхъэ нэшхъей, сыйт іей щіэхъур? — жари, я нысэм ирагъеупщикаш гуашэмрэ тхъэмадэмрэ.

Нысэм къажриаш іей щіэхъур: шабзэ маҳуз къес щрагъапщекіэ, игу флы щыщіэнт?

Гуашэмрэ тхъэмадэмрэ я нысэр ягъэуущаш...

Лэгъунэм ихъажауз, хабзэ зэрыхуэхъуати, Щэуапціэ нысащіэм и щхъэшыгум Іэлъын тригъесри, шабзекі къриудыхаш.

— Сэр нэхъ лыфі щыіэ! — жиіаш Щэуапціэ, шабзэр зэуидзэжри.

— Щыіэш, — жиіаш нысащіэм, гуаш-тхъэмадэм ягъэуущати. —

Лыныкъуэс блокі ди жылэмкіэ, ар уэ нэхърэ нэхъ лыфіш.

— Жыпіэр пәжмэ, лыныкъуэсыр спхынщи, къыпхуэсхынщ, — жери Щэуапціэ дәкіаш, лыныкъуэсым щыихъэри пэуваш. — Лэгъунэм щіэссыр къызэщащ лыныкъуэсыр нэхъ лыфіш жери. Уи ужъ сыйкыщіхъар пшіэрэ?

— Сощіэ, — къыжриаш лыныкъуэсым.— Укъыспәлтэшмэ, сыйхын мурад пшіаш. Абы ухуэмипіаш: уэр нэхъри сэр нэхъри нэхъ лыфі щыіэш, узрихъэліэнур пшіэнукъым. Си щхъекіэ згъэунэхуар пхуэсіутэтэжынщи, итланэ уззегрегуакіуещ.

Лыныкъуэсым мыпхуэдэ хъыбар къригъэдэуаш нарт Щэуапціэ.

... «Дэ тхуэдэ дэнэ щыіэ!» — жытіэри шувищэ дызэрыгъэхъуауз мэзым дыхэуващ, гъуэгум къытехъэр тшхын-тлын мурад тщауэ.

Мэзым дыкъыхэпльри, выгу къэтльэгъуаш. Гублашхъэм лыжъ дэсщ, гум зы гуашэрэ зы бзылхъугъэрэ исщ, гупкіэм зы гъэлъэхъуу пысщ. Зы шу бгъуритщ гум, шы пшіэгъуалэ тесу.

Гур къыщыблагъэм, гуашэм и псальэ зэхэтхащ:

— Мы мэзым шувищэ къыхэкірэ къытпэувмэ, сыйт епщіэн?

Гуашэр зэупщикыр гум бгъурит шурат.

— Яхуэфащэр есщіэнщ, — жиіаш шум.

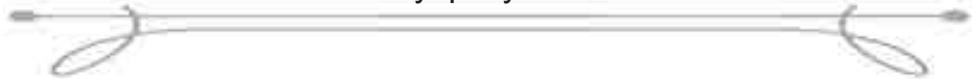
Мэзым дыкъыхэціэфтын хъэзырщ, зэдмыунрэ дызытемыгу-шхуэнрэ щыіэкъым — дышіалэш, ди лыы къеплтыгъуещ.

— Шабзэшэр яхэздэээрэ мафіэ ездзынщи, шувищэри згъэсынщ, — зэхьдох шум и псальэр.

Дызэрыгъэштэжри, мэзым дыкъыхэкіакъым: гури шури блэд-гъекіаш.

Гумрэ шумрэ бләкіа нэужь, «уягъэц-сягъэц» жытіэри, шувищэр дызэштихъэжащ.

— Хэт и ягъеми, къагъэзжмэ, блэдгъэкіынкъым. — Абы тедубы-дэжри тхъэмахуэ дәкіауз, гумрэ шумрэ къагъэзжаш, тхуэзанщіэ щихъум, дадзыхри шур епсыхащ, выри щіатікіаш, Гъуэмымлэм етісыллауз, мэзым сыйкыхэкіри сабгъэдыхъащ, тхъэмышкіафэ зытезгъяуэри. Жыг итти, жыг щагъым сыйщіттысахъаш.

— Мори вгъашхэ, — жилаш шум, — гъуэгурыйкүэ мәжәштапләш.

Гъuemыләм щыщ һыхъэ си пащхэ къральхъаш. Сә сызәштәр нэгъуәшт: шум и шабзэр жыгым ириупсеяти, сышхэ зысшри, бзэпсыр избаш.

Жыг щлагъым сыздыщіесым, гуащә гуэрим и псальә зэхызох:

— Мы мәзыим шууишә къыхэкүрэ къытпәувмә, сыйт епщіэфын?

Гуащәр зэупшыр шурат.

— Шабзәшәр яхәздзәурә мафіә ездзынши, шууишәри згъэсүнш, — жилаш лыйм.

Гуащәм щыгъу бзыльхугъэм мыр жилаш:

— Шууишәм мафіә еbdза нәужь зылі къезгъелмә, ар сә къызэт.

Сакіещіэдәухъри сыйкъэтәджыжащ, мәзыим сыхыхъәжри, си гъусәм якеслаш:

— Бзэпсыр избаш, къыдащіэфын щыләкъым.

Шууишәр мәзыим къыхәсшащ, япә сиувәри.

Дыкъыщилтагъум, лыйр къәшәсаш, си деж къәсри къысщіегубжъаш:

— Бзэпсыр изыбзар уэра? — жери.

Лыйр си пләм шабзәшәкүэ къыдәуаш, сә збләкіри си гъусәхәм яхыхъаш: шабзәшәкүэ яхәүәурә мафіә яридзащ. Сә зым фәекла къелакъым — псори иғъәсаш. Сә бзыльхугъэм псым сыхидзәри, мафіәм сыйкъригъелащ. «Мафіәм къезгъелыр къызэт», — жери бзыльхугъэр шум елъәуати, сыйкъыщригъәлым, абы сритауз ноби аращ сизыбгъәдәсүр. Хуэмиза лыйфіш. Псоми ефәекі къәхъуакъым. «Сә схуэдә дәнә щылә!» жумылә дяпәкі, уи лэгъунәм щіесми лей иумых.

... Лыйныкъуәсым и псальәм едауәри, нарт Щәуапці и хъэлүр зыхинаш.

Уи мыйуэху зепхуәмә

— Нарт Мәджаджә и хъәштәш уихъэ хъунукъым: хъәштагъэ къуехри, укъышригъәжъәжкүэ, и пшәрыхь бәлагъкүэ къуегъяуэ, — жари Мәджаджә щыщтә хъуаш нартхәр.

— Хъәштаплә сыйзәрихъэн шырә фащәрә сиатәмә, сә сыйкүент Мәджаджә деж: и пшәрыхь бәлагъкүэ къызигъяуәрә къызимыгъяуәрә зәзгъәштәнт, — жери зы щауэ къеваш.

Шырә фащәрә къраташ щауэм.

— Мәджаджә деж укъыштыхъәштәрә укъышыдәкъыжкүэ и пшәрыхъир къуимыгъяуәмә, шыри фащәри къылхуәнәнүш, — къыжраїри, нарт щауэр кърагъәжъяш.

Мәджаджә деж нәсли, щауэм и шыр Ыахаш, езыр хъәштәшым ирашәри, Іәнишә кърахъэху къагъәхъәштап. Хъәштәшым здисым пщәнтиәм допльәри — я джәдүр лъакъуэ закъуәш. Псыхъэ күеүэ зы бзыльхугъә пщәнтиәм докі-къыдохъәжри — и пщәм щыгъә иштап.

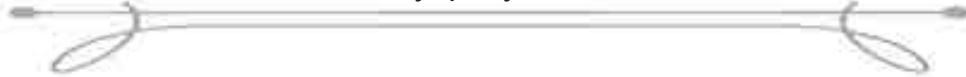
Жәщищ-махуищкүэ хъәштаплә исри, щауэр тәджыжащ:

— Мәджаджә тхъэм иғъәунә, — жери.

Шым къагъәшәсүжри, кърагъәжъәжаш щауэр — бәлагъкүэ къеуалакъым.

Гъуэгу къытхеҳъәжаш, щауэр егұпсысыжащ:

— Згъәзәжынши, я пшәрыхъир бәлагъкүэ къыщызамыгъәуар зәзгъәштәнш, — жери.

Игъэзэжки, Мэджаджэ и хъэштэшым ихъякаш щауэр. Аргуерым кърахац хъэштагъэ, Іенищэ кърахъеху къагъэхъэшташ. Хъэштэшым здисым, джэдыр зэрьтъакъэ закъуэри псыхъэ дэкл-къыдыхъэж бзыльхугъэм и пщэм щыгъэ зэрищари ильэгъуаш. Илъэгъуар гъэштэгъуэн къыщыхъуа щхъэкэ псальж жиакъым.

Тэджыжын щыхъум, щауэм жиаш:

— Фи тхъэмадэм сыгувгъаш: хуеймэ сэ сыктуэнщ, хуеймэ езыр хъэштэшым кърырехъэ.

— Езыр кърекъэ, — къажриэри, Мэджаджэ щауэр иригъэшаш.

Мэджаджэ и пащхэ ихъэри, щауэм жиаш:

— Уи хъэштэш хъэштэ къихъэмэ, щебгъэхъэжкээ, пшэрыхъир бэлагъкээ ибогъуаэ. Сэ къыщызумыгъэуар сыйт? Араш къыщтээзгъэшкар.

— Зи мыуеху зезыхуэм изогъуаэ, — къыжриаш Мэджаджэ. Хъэштэшым Іенищэ ирезгъэхъати, «Іенищэ щхъэ къифхъа?» жыпракъым, Іенищэ зэрыпхуэмшхынур пщэрэ пэт. «Фи джэдым зы лъакъуэ флэклэ щхъэ щэмытэр?» жыпракъым, уи луэху хэлтэкъыми: лъакъуиш ящтэами, ущыщтэупщтэн щытэкъым, ущимыджэдкээ. «Псыхъэ щыктуэклэ цыихубзым щыгъэ зыпщтэхилхъэрэ?» жыпракъым, абыи уи луэху хэлтэкъыми: хуеймэ, чыбжъэ зыпщтэхилхъэнщ — сыйт хуилүху? Цыиху гъэсауэ фэ птетш, армырамэ, уи мыуэхум ущтэупщтэнут, зи мыуэху зезыхуэм и щхъэм бэлагъ къохуэ щыижкалар араш. Цыиху мыгъасэрашт бэлагъкээ зээгъуаэр. Уэ уи хъэштэгъуэ щызэфлэкъым, «тхъэм фигъэунэ» жыпэрэри уежъякаш, уи мыуэху зепхуакъым. Араш си пшэрыхъир бэлагъкээ ныщозмыгъуаэр.

Щауэм игу зэгъуаэ, Мэджаджэ и пщантэ къыдэкъижаш.

Нарт зэшищымрэ испыхэмрэ

Нарт зэшищ шэсри, испым яхыхъаш:

— Дыкъыщыхъэштэнщ, — жари.

Испыр Псыбащхъэ дэст. Псыбащхъэ нэсри, испым я хъэштэш ихъяаш нарт зэшищыр. Жэщищ-махуишкэ къагъэхъэшташ испым нарт зэшищыр. Хъэштаплэ здисым, зэшищым испы гуашэр къалэштээлъэгъуаш.

— Гуашэр яфлэхъынщ, — жааш зэшищым.

Я хъэштэгъуэ зэфлэкъами, зэшищыр испым къахэкъыжыркъым, испыр ягъэблэрэгъын мурад ящаши.

Испым гу лъатааш зэшищым зэрызральэфыхъым.

Іэнэ кърахъэри:

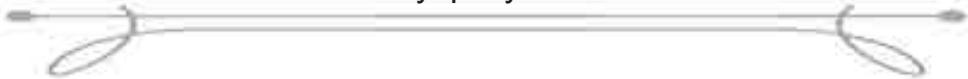
— Фыхэлэбэт, ди хъэштэ, — къыжраэ.

Фадэбжъэ къахъри:

— Фыкъефэт, ди хъэштэ! — къыжраэ: «Зэрыхъэштэр етлюэкимэ, тхэкъыжынкъэ», — жари.

Зэрыхъэштэр кърауэкл щхъэкээ, дэгү защлаши, нарт зэшищым испым я хъэштэшым зыщаэжъэ, зэшэр езым ящтэжки.

— Хабзэмьштэш ди хъэштэр, — жари испыр бэлэрэгъааш. — Хабзэ щамыштэклэ, емыкы дэ къэтхыинкъым, зи емыкыур езыхэрашт: загъэнщыху дгъэхъэштэнщ, загъэнщимэ, ежъэжынкъэ, — жари хъэштэшым Іэнэ кърахъэ зэпытурэ, хасэ къалъыкъуэкли, хасэм кълааш, я гуашэр унэм къранэри.

Нарт зэшишыр зэщэр арат: испыр хасэу зэхыхьяуэ, я гуашэр кърахъэжьэри, зэшишыр къежъэжащ.

– Ди гуашэр яхы! – хъыбар ирагъэшцащ хасэм.

Испыр къэшэсри, нарт шууищым къалъежъяащ. Къалъежъяащ хъэкіэ, къащыхъакъым. Къащыщіэмыхъэм, шабзэкіэ къакіэлъы-уащ – шабзэшэри хэзэгъакъым нарт шууищым. Итланэ гыбээ къыкіэлъадзащ:

– Мывэ фыхъу! – жари.

Испым я гыбээр къатехуащ нарт зэшишым: щыри мывэ хъури, Псыбэ шытхым къытенаш.

Нарт зэшишкіэ ноби йоджэ Псыбэ шытх тет мывэ дууищым.

Нартщауэрэ лы цыккумрэ

Нартщауэ шэсри ежъащ. Здежъар и ныбжъэгъу декти, щынэсм и хъэшіэшым ихъащ. И ныбжъэгъур зеклюэ къыщіэкааш. Хъэшіэшым зы лы цыкку ист. Ари хъэшіэт.

Тури хъэшіэшым здисым, жъэгум мафіэ дэлтти, зы дэп къэлъейри, лы цыккум и джанэр пхисыккааш. Джанэр зыщиҳри, мафіэм пэридзащ лы цыккум.

Нэху щыри, мафіэр зэціагъэстыжащ. Пшэдджыжым зы дэп къэлъейри, Нартщауэ и джанэр пхисыккааш. Щыпхисыкъым, джанэр зыщиҳри, мафіэм пэридзащ Нартщауи. Ар ильагъури, лы цыккур пыдыхъэшхыккааш.

– Шхъэ удыхъэшхэрэ? – еупщлащ Нартщауэ лы цыккум.

– Уи джанэр мафіэм зэрыпэрыбдзаращ сышіэдыхъэшхыр, – жилащ лы цыккум.

– Дыгъуэлшыхъ уэ пэрыбдзауэ слъэгъуати, нышэдибэ дэпыр къыщыльеим сэри пэрыздзащ джанэр мафіэм – дэп къэлъеймэ, хабзэ хъунщ жысіэри.

– Си джанэр мафіэм щыпэрыздуар бжесіэнщ: си нысэ уэндэгъу хъэлтэ хъуауэ сыкъежьвати, дэпыр къэлъейри, щіалэхъу къыззэртихуалъхуам и хъыбар сиғъэшіаш. «Гуфапшіэш» жысіэри си джанэр мафіэм пэрыздзащ. Уи джанэр пхызысыкка дэпым уэ къыпхуихъа хъыбарыр пшіэрэ?

– Дэнэ щысішіэн? – жилащ Нартщауэ.

– Хъыбар щіагъуэкъым, – къыжрилащ лы цыккум. – Уи шыбз хаклуапшіэр шыдыгъум яхуащ, уи шыпхъури ирахъэжъащ – араш дэпым зи хъыбар уигъэшлар.

Ар зэхихауэ, Нартщауэ хъэшіэшым изэгъэжынт: шэсыжри, и шыкіэ мафіэ егъеуауэ ежъэжащ. Нэсыжмэ, и шыбз хаклуапшіэр шыдигъум яхуащ, шыпхъу закъуэ илти, ари ирахъэжъащ.

Нартщауэ шыдыгъум кіэлъипхъэраш, зызеншіиузадэри.

Шыдыгъур Псыжъ зэпрыкыжакіэт. Псыжъ адрыші ихъауэ, хъэшіэшым къыдиса лы цыккур къытушіаш Нартщауэ.

– Сыт пхуэсшіэн, Нартщауэ? – къеупщлащ лы цыккур.

– Лыккуэ схуэхъу, – жилащ Нартщауэ. – Шыдыгъум яхыхъи, схуажеі: хаклуапшіэр яхуми, си шыпхъур езгъэхъынукъым. Салъинхъэмэ, фы щіезгъэхъынукъым: хаклуапшіэр язот, си шыпхъур къызретыж. Ар схуажеі.

Лы цыккур, лыккуэ хъури, шыдыгъум яхыхъащ.

– Нартщауә къылғылъыпхъәраш, – яжрилаш шыдыгъум. – Шыбз хакуапщіәр фхуми, едә, и шыпхъур къефтыжмә.

– Нартщауә и шыпхъур еттыжын щхъәкіәкым къыштетхъәжъар, – къылжрааш шыдыгъум. – И шыпхъури тхынуш, и хакуапщіәри тхунуш, – жари, шыдыгъум лықыләм и натіәр къыхурабзаш.

Лы цыкүум Нартщауә деж къигъәззәжаш.

– Къызащіар уольгағыу, Нартщауә, – жилаш лы цыкүум. – Иджыри күэ жыпіәмә, сыйкүэнш. Сыт пхуссщіәфын иджыри?

– Гъусә къысхуәхъу абы щыгъуә, – жилаш Нартщауә, и шабзәр зәуидзәри, шым ельәдәкъәуаш.

Нартщауәрә лы цыкүумрә шыдыгъум ящыхъааш, шу клашемкіә яубләри шабзәшәр хадзаш. Шибл яхиздауә, Нартщауә и бзәпсыр зәпичаш. Ар къышилъагъум, Нартщауә и шыпхъур къегуоуаш:

– Уи бгъэгүщталъэм иіәбә! – жери.

Нартщауә и бгъэгүщталъэм иіәбащ: и шыпхъум ирильхъауә бзәпс илтт бгъэгүщталъэм.

Бзәпсыр ирищіәри, Нартщауә шабзәр иузәдаш.

Нартщауәрә лы цыкүумрә шыдыгъур зәпахуаш, губгүәм иракъухыри, шыбз хакуапщіәр къызәшшакъуәжаш, Нартщауә и шыпхъур къахыыжри, Псыжъ къызәспрыкъыжаш.

Таурыхъэр

ПЕРРО Шарль

Үдүгъэ зыхэлъ тхъэIухудым и тыгъэхэр

154

(1628 – 1703)

Махуэ къес тIэуней вёрст ныкъуэкIэ кIуэурэ гуэгуэним изу
псы къихъын хуей хьорт.

Йоуэри, зэгуэрым ар псынэм деж щыту, зы фызыжъ тхъэмьшкIэ
гуэр къыбгъэдохъэри, псы щхъэкIэ къольэIу.

— Тхъэм щхъэкIэ, нан! — жи хъыджэбз дахэми.

ПсынцIэу гуэгуэним псы ирегъэжыхъ, псынэм щыщ къргэхъуэ-
ри, фызыжъ цIыкIум хуеший. Нэхъ ефэгъуафIэ щихъун щхъэкIэ, езым
гуэгуэнир хушIеIэтэ.

Псым ефэри, фызыжъ цIыкIум итIанэ жиIаш:

— Уэ узэрыцIыхуфIым, нэмис зэрышхэльым щхъэкIэ, тыгъэ
пхуэсцIынуущ. (Ар удыгъэ зыхэлъ тхъэIухудт, хъыджэбз щалэр игъэ-
унэхун мурадкIэ мэкъумэшыщIэ фыз тхъэмьшкIэ зищIауэ).

— Сэ уэ пхуэсцIэнуращ, — жи тхъэIухудым, — псальэ жыпIэху уи
жьэм е удз гъэгъя, е мывэ лъапIэ къыжъэдэхуу узошI!

Хъыджэбзыр къызэркIуэжу, и анэр къешхыдащ, — куэдрэ
укъеташ, жиIэри:

— Къысхуэгъэгъу сыйкъызэрлигувар, мамэ, — жи тхъэмьшкIэ
цIыкIум.

Еуэри, зы фызабэ гуэрым
пхууитI иIэт, жи. Нэхъыжъыр
нэкIукIи хъэлкIи и анэм еш-
хыркъабзэт — икIи бзаджэт,
икIи нэшхъщэт.

НэхъыщIэр и адэм ецхът:
цIыхуфIт, нэфIэгүфIэт икIи да-
хэт.

Шэч къытевмыхъэ: анэр
нэхъыжъым щыгуфIыкIырт —
хэти езым хуэдэр нэхъыфIу
елъагъу. Ауэ ипхъу нэхъыщIэм
теплъэ хьортэхъым, зыгъэп-
сэху имыIэу игъэлажъэрт, щи-
гъяшхэри пшэфIапIэрят.

Адрей лэжыгъэ псом
яцIыIужжкIэ, хъыджэбз тхъэ-

Сабийхэм папшIэ

Ар щыжиIэм, абы и жьэм къыжъэдэхуацц розэу тIу, налкъуту тIу; налмэсышхуитIи къадэкIуэу.

— Мы слъагъур сыйт! — къэуIэбжъацц анэр. — Уи жьэм налкъутрэ налмэсрэ къыжъэдолъэлъри! Сыйт ар зицIысыр, си хъыдджэбз?

Ар зэйкI «си хъыдджэбзкIэ» къеджатэкъым абы — нобэ фIэкIа.

Налмэсымрэ розэмрэ къыIурыльэлъу хъыдджэбзым къеIуетэж къехульIа псори, ар зыхуих лъэпкъ щымыIэу.

— Алыхь-алыхь! — жи анэм. — Ауэ щыхъукIэ, си нэхъыжь цыкIури гъэкIуэн хуейщ абы... А Фаншон, мыдэ къеплъйт мы уи шыпхъур щыпсалъэкIэ къыIурыльэлъым! Уэри абы ешхъ ухъуну ухуейкъэ? Псынэм укIуэрэ, цыхубз тхъэмьщIэ къольэIуа нэужь, Iэдэбу псы хуэпшиймэ — зэфIэкIаш.

— АхьеI, тхъэ! — жи хъыдджэбз сэхъуам. — Ло сэ абы щызбгъэшIэнур!

— КIуэ жызоIэ иджыпсту! — къытокIие и анэр.

ГъумэтIымэурэ ежъацц пхъу гъэфIэнныр, унэм нэхъ дахэ дыдэу ит дыжъян гуэгуэн цыкIуор здиштэри.

Ар псынэм бгъэдыхъа къудейуэ, зы гуашэ гъэшIэрэшIа мэzym къыщIокIри, «псы тIэкIу сегъафэ», жеIэри къольэIу. Ар шыпхъу нэхъыщIэм къыбгъэдыхъауэ щыта тхъэIуход дыдэрят. Ауэ иджы абы гуашэ зицIат, хъыдджэбзым и жьэхъугъэр игъэунэхун мурадкIэ.

— НтIэ, тхъэ, уэ псы уезгъэфэну арацц сэ мыбы сыкъыщIэкIуар! — зегъэшIагъуэ хъыдджэбз сэхъуам. — Мы дыжъян гуэгуэн цыкIури арат къыщIесцттар, уэ гуашэ IэкIуэм псы нрипхуэсшин жысIэри! Хъунщ-хъунщ, мэ, ефэ, апхуэдизу псы щхъэкIэ ущылIэкIэ.

— Тхъэ, уэ сэ слъагъум нэмьысыфIаццэу фэ птемыт, — жи тхъэIуходым мыгубжъу. — Ерэхъу-tIэ! Уэри пхуэфэшэн тыгъэ пхузошI: псалъэ жыпIэху, зы блэ къыбжъэдэпцишI — е зы хъэндыркъуакъуэ къыбжъэдэпкIынщ.

Арати, и пхъур къэкIуэжу щилъагъукIэ, анэр маджэ:

— Дауэ хъуа? — жи.

— Щхъэ сумыгъэпсэурэ, мамэ? — къыжъэхольэ мо жьэхъур, икIи абдеж блащхъуэжьеитIрэ хъэндыркъуакъуитIрэ къыIуороху.

— Мы слъагъур сыйт! — къыхокIиикI анэр. — А псор зи ягъэр уи шыпхъуращи, сэ сыхурикъунщ абы! — жеIэри, ипхъу нэхъыщIэм зредз аби, еубэрэжь.

ТхъэмьщIэ цыкIуор щIопхъуэри, гъунэгъу мэzym зыщегъэпцишI. Королым и къуэр щакIуэ къикIыжу абы шокъу жиIэу щыхуозэ.

Хъыдджэбзым и дахагъыр гъэшIэгъуэн щохъури, королыкъуэр къоупшI: мы мэzym щыпшIэри сыйт, ущIэгъри сыйт, жеIэри.

— Тхъэ, принц, ди анэм сыкъыдихуа мыгъуэм, — жи хъыдджэбзым.

Королыкъuem гу лъетэ абы налкъутиплIрэ налмэсищрэ къызэрыIулъэльам икIи йользIу а тельыджэр зишIысыр къыжриIэну.

Мис абдеж хъыджэбzym абы псори хуеIуатэ. Принцыр хъыджэбzym дехъэх. Йоуэри, ар королыкъuem и адэм и унэм ирегъэблагъэ икIи щхъэгъусэуи къешэ.

И шыпхъу нэхъыжъыр апхуэдицкIэ шэчыгъуей мэхъури, къэзылъху и анэ дыдэми игу темыхуэжу къызыбгъэдеху.

Удыгъэ зыхэль тхъэIухудым игъэжяя принцессэр

Еуэрэ-еуэрэт, жи, зы королрэ зы король гуашэрэ псэут. Бын яIэтэкъыми, пхужымыIэным хуэдизу абы иригуавэрт. СыткIэ тхъэр ямыгъэгугъами, дапщэрэ тхъэлъэIупIэм мыкIуами, сыйт хуэдизрэ псы хущхуэм хэмыххами — зы мыхъэнэ къикIакъым.

Арати, зы зэман зэ, королымрэ гуашэмрэ я гугъэр хахыжыпауэ, йоуэри, пхъу ягъуэт.

Тхъэм ишIэнщ абы хуашIа дауэдапщэр эзихуэдар! Принцессэ цIыкIум деж кърагъэблагъэ удыгъэ зыхэль тхъэIухуду хэкум ирагъуэтар. КъышIрагъэблэгъарат — а зэманым апхуэдэ тхъэIухудхэм хабзэ гъуэзэджэ яIэт, жи, жорыпхъухэм¹ тыгъэ тельыджэ хуашIу.

¹ Жорыпхъу — чристэн хабзэкIэ, жоранэм еzym и диням иригъэхъа хъыджэбзыраш.

Сабийхэм папшIэ

ТхъэIухудибл къраджати, дышырыкI хуэдэу, принцессэм къылъысыну угутъэ хьунут, щэныфIагъэ-цЫыхуфIагъеми — фыгъуибл мынэхь машIэ.

ТхъэIухудхэри адрей кърагъэблэгъахэри пацтыхь унэшхуэм щыззехуос, мо хьэшIэ лъяпIэхэм тхъэлъеIу Iэнэхэр хуахуэ.

ТхъэIухудхэм я пащхъэ иралъхъэ зэрышхэ Iэмэпсымэ гъуэзэджэхэмрэ, дышэ гъэжаяуэ, я пхъуантэ цЫыкIу зырызэрэ. Пхъуантэ цЫыкIу къэс дэлтэ дышэм къыхэшIыкIарэ налкъутналмэскIэ гъэшIэрэшIэжаяуэ бжэмышх, гуахъуэ, сэ.

Мис абдеж, хьэшIэхэр Iэнэм пэрытIысхья къудейүэ, бжэр зэIуюожри, тхъэIухуд фызыжь — блым еянэу! — къышIохъэ: тхъэлъеIум къраджэну ящыгъупшат ар.

Щашыгъупшари нэгъуэшIтэкъым — ильэс щэ ныкъуэм щIигъуауэ ар и чэшанэм къышIэкIыжтэкъыми, псоми лауэ я гугъат.

Королым унафэ ешI абыикI зэрышхэ Iэмэпсымэ хутральхъэну. УнэIутхэр напIэзыпIэм иужь ихъат абы жиIар ягъэзэшIэну, ауэ бжэмышх, гуахъуэ, сэ зыдэль дышэ пхъуантэр яхурикъуакъым. Апхуэдэ пхъуантэ цЫыкIуу къызэрагъэпэшар блы къудейт — тхъэIухуду къраджам я зырызт.

Даui, тхъэIухуд фызыжьым Iеийүэ зигъэгусац. Абы и гугъарац: королымрэ гуашэмрэ цЫыху щэныфIэхэкъыми, сэ схуэфэшэн пшIэ къысхуацIыркъым, жиIэри. Тепшэчымрэ Iэгубжъэмрэ зыбгъэдегъякIуэтри, мэгъумэтIымэ, фыпэзгъэуджэжыниш, жеIэри.

Ди насыпти, къыбгъурыс тхъэIухуд ныбжышишIэм зэхихац тхъэIухуд фызыжьым къигъумэтIымар икIи, абы принцессэм тыгъэ мэгъуэ къыхуигъэфэшэнкIэ гузавэри, хьэшIэхэр Iэнэм къышыпэрыкIыжым, сабий пэшым зыщIигъахуэри, гъуэлъыпIэ цЫыкIум къепхъуха щашыху къуагъым зыкъуигъэпцкIуац. Абы ишIэрт мэгъу зэныкъуэкъум щытекIуэ хабзэр иужьрэй псальэр зейрауэ зэрышытри, еzym и хъуэхъур яужь къригъэнэну мурад ешI.

Ефэ-ешхэр зэфIокIри, тхъэлъеIум и нэхьышхъэ дыдэр къос: тхъэIухудхэр зэкIэлъхъэужьу сабий пэшым щIыхъэурэ я жорыпхъум тыгъэ хуашIу щIадзэ.

ТхъэIухудхэм я нэхьышIэр мэхъуахъуэ принцессэр дунейм тетым я нэхъ дахэ хъуну. Адрей тхъэIухудри къыхуоупсэ гу щабэ къабзэкIэ. Ешанэм къыхуегъфацэ абы и щIыкIэ псори цЫыхум гъэшIэгъуэн ящыхъуну. Еплланэм къегъэгутъэ принцессэр къафэкIэ Iээз хъуну; етхуанэми къыгтрэIуэ уэрэдкIэ жэнэт бзум текIуэну; еханэр хуольяIуэ сыйт хуэдэ пшынэми хэзагъэ пшынауэфI къыхэкIыну.

Ауэрэ тхъэIухуд фызыжьым и чэзур къос. Ар гъуэлъыпIэ цыкIум бгъэдохъэ, и щхъэр фIэссысхуу (жыни хъуат икIи зэгуэпт!), зегъэщхъ аби, ѹобг, принцессэм и Iэм цыкIуэкI къыхеуэу, абы илъыкIыну.

Уд бзаджэм принцессэм триIуа мыгъуагъэр къышащIэм, псори къыхоштыкI.

Мис абдеж тхъэIухуд ныбжыышIэр щащыху къуагъым къыкъуокIри, ину къажрелэ:

— Умыгуазэ, король, умыгуазэ, гуашэ! — жи. — Фи пхъур псэууэ къэнэнц. Пэжц, сэ мобы жиIар жимыIа сцIыфыну апхуэдэ къару сиIэкъым. Дыхуей-дыхуэмейми, принцессэм и Iэр цыкIуэкIкIэ иуIэжынущ, ауэ ар абы илъыкIынукъым, атIэ жей куум хыхъэнурэ, ильэсищекIэ жеинущ, принц дахэ гуэрим къигъэушыжыхукIэ.

Королымрэ гуашэмрэ я гуауэр абы ТэкIу къигъэпсынцIац.

ИПани, королым мурад ецI уд фызыжь бзаджэм принцессэм къытириIуа мыгъуагъэр зэрыхузэфIэкIкIэ щхъэшихыну. Абы теухуауи королым унафэ ткIий къыдегъэкI — къэралым Iуданэ щадж мыхъуну, зэрэдэж Iэмэпсыми щызэрахъэну хуимыту, а унафрэм ебакъуэм и судыр укIкIэ ящIену.

Йоуэри, ильэс пшыкIутху-пшыкIух хуэдиз докI. Зы махуэ гуэрим королыр, и гуашэмрэ и пхъумрэ цIыгъуу, къалэ цIыбым нэгузегъэужь макIуэ.

Ахэр эдэкIуа унэшхуэр къиплъыхыну йохъуапсэ принцессэри, зы пэшым щIэжым адрейм щIэлъадэурэ, къыздижыхъым, унэшхуэм и щыгу чэцсанэм нос.

Абдеж зы гъуэмбырэц гуэрим щIесу зы фызыжь цыкIу хуозэ. Абы цы иджырт, зыри къыфIэмыIуэхуу. Тельыджэракъэ, королым и унафэ ткIийм теухуауэ, абы иджыри къэс зы псальэ зымы къыжрилатэкъым.

— Уарэ, мы уэ пшIэр сыйт, нанэ? — йоупшI абы мо игъашIэм цы яджу зымылъэгъуа принцессэр.

— Цы содж, си хыджэбз, — жи фызыжь цыкIум, а зэпсалъэр зэрыпринцессэр и пшIыхъэпIи къыхэмыхуэу.

— Уа, сыйту хъэлэмэт! — жи принцессэм. — КхъыIэ, сегъэплъйт, сэри уэ пхуэдэу дахэу схуэджыну пIэрэ!

Принцессэр цыкIуэкIым йопхъуэри, еIуса-емыIусауэ, тхъэIухуд фызыжьым и гыбзэр къытохуэ: и Iэпэр еуIэри, къызэфIолIэ.

Фызыжь цыкIур шынауэ цыхухэм йоджэ, маржэ хъужын, жи. Цыхухэри къызэхуожэс.

Абыхэм ямыщIа къагъэнакъым: принцессэм и нэкIум псыираутхэ, и Iэгухэм IэгукIэ йоуэ, венгр королевэм и серчэр и натIэбгъухэм щахуэ — зыри сэбэп хъуркъым.

Сабийхэм папшIэ

Сыт яшIант, королым деж мажэхэр. Ар чэшанэм къыцокIуей, принцессэм йопльри, занщIэу къыгуроIуэ гуацэмрэ езымрэ апхуэдизу зытешыныху щыта гуауэр къызэрыхъуар.

И щхъэр къыхуэмыйIэту, унафэ ешI принцессэр унэшхуэм и пэш нэхъ дахэ дыдэм яхьу, дыжкынрэ дыщэкIэ хэдыхIа пIэм иралхъэну.

ПсалъэкIэ пхуэIуэтэнтэкъым а хъиджэбз жейм и дахагъыр. Абы и фэр пыкIатэкъым, и нэкIур тхъуэплт, и Iупэр плъыжт, коралым¹ ешхъу. И нэр бидэу зэтепIами, хуэму зэрыбауэр зэхэпхырт.

Апхуэдэу щыщыткIэ, ар жейуэ арат, ахъумэ латэкъым.

Королым унафэ ешI принцессэм и къэушыжыггуэр къэсиху ямыгъэпIейтеину.

Жорыпхъур илъесищэ жейм и сэбэпкIэ ажалым къыIэшIэзыха тхъэIухудыр а зэманым королым и унэшхуэм куэду пэIэшIэт. ИтIани, къэхъуа гуаум и хъыбарыр абы псынщIэу Iэрыхъаш, цыкIужье-псынщIэрыкIуэм нигъэсри: абы милибл² шырыкъу жыхуаIэм хуэдэ лъигът (щыIэшI апхуэдэ шырыкъу телъыджэ — лъыптIэгъамэ, зэ убэкъуэху, милу блы уигъэкIуу).

ТхъэIухудыр занщIэу къежъаш. Сыхъэт дэкIатэкъым благъуитI зыщIэшIа мафIэбзиигум ису ар королым и унэшхуэм къыщыбгъэдэлъэдам. Королым и Iэр хуешийри, дэIэпыкIуурэ, ар гум къргъэх.

ТхъэIухудым зэрэлльэкIэ зэтриуIэфIаш королымрэ абы и гуащэмрэ. Ар япекIэ плъэ тхъэIухудти, занщIэу егупсысац: илъесищэр дэкIрэ, принцессэр къэушыжа нэужь, мы унэжьым еzym ицIыху гуэр щIимылъагъуэмэ, и гур къутэнкъэ, жиIери.

Апхуэдэ къэмыхъун щхъэкIэ, тхъэIухудым ицIар мырац.

И мэгъу баш цыкIумкIэ ар еIусац унэшхуэм щIэт псоми, королымрэ гуащэмрэ фIэкIа къэмыхнэу. Абы щIэтт королым и блыгущIэтхэри, фрейлинэхэри, дэгызэхэри, унэIутхэри, абыхэм я унафэшIхэри, пшафIэхэри, пщафIэгъэсэнхэри, псынщIэрыкIуэхэри, унэшхуэ плъырхэри, куэбжэхъумэхэри, пажэхэри, лакайхэри.

И баш цыкIумкIэ ар йоIусэ королым и шэшым щIэт шыхэми, шыхэм я кIэр зыжь шызешэхэми. ЙоIусэ пщIантIэшхуэм дэт хъэшхуэжьхэми, ПуффкIэ зэджэ хъэ бэлацэ цыкIуми — ар принцессэ жейм и лъапэм тельт.

ЗанщIэуи тхъэIухудым и баш цыкIур зэIусар Iурихац. ИлъесищэкIэ жеинхэу Iурихац, я хъыджэбз гуащэм щIигъуу къэушыжын хуэдэу — япэм абы зэрыхуэпшылам ешхъу хуэпшылын щхъэкIэ. Iурихац ягъажъэу жьегум пэрэиль ныбгъуэхэмрэ мэз джэдхэмри. Ахэр зыфIэль дэасэри жеяц. Ахэр зэрагъажъэ мафIэри жеяц.

¹ Коралл — мывэ плъыжь лъапIэхэм яшыщи.

² Милибл — миля: километррэ ныкъуэм щIигъуу пшальэ.

А псори зы напIэзыпIэм зэфIэкIаш. ТхъэIухудхэм ящIэф ар — я баш цЫкIур яIэтри зэфIокI.

Абы и ужкIэ королымрэ королевэмрэ, япху жеям ба хуашIыж, нэхульэфI укъикI, жраIэри, залым къышIокIыж.

Къалащхэм къагъэзэж аби, унафэ къыцдагъэкI, къару тельиджэм иубыда унэшхуэм цЫху бгъэдыхъэну хумыту.

Аүэ апхуэдэ унафэ къыцдумыгъэкI хъунут, сыв щхъэкIэ жыпIэмэ — сыхъэт ныкъу дэмкIыу, унэшхуэм и хъуреягъкIэ къекIэкIаш цЫху хъэкIэкхъуэкIи емызэгъыну мэз Iув — жыгышхуэхэри жыг цЫкIухэри, пыжь банэри хъэцыбанэри зэхэкIэжарэ зэхэухуэнэжауэ.

А унэшхуэм ищхъэ чэцанэр плъагъун щхъэкIэ, жыжьэ уIукIыу, Iуащхъэшхуэ укъитеувэн хуейт.

А псор тхъэIухудым щIищIар принцессэ тIасэм и жейм зыри зэран хумыгъэхъун папшIэт.

Ильесищэр докI. Король Iэджи, королевэ Iэджи зэблэкIай а зэмамын къриубыдэу.

Йоуэри, зы махуэ гуэрим щакIуэ йожьэ а лъэхъэнэм пащтыхуу тета королым и къуэр.

Аддэ жыжьэу мэз дэгу Iувым чэцанэ унащхъэ къыхэцу къелъагъу.

— Мо унэшхуэр зейр хэт? — щIоупщIэ ар. — Хэт абы щыпсэур?

Хэт зыхуимыгъазэми, щхъэж зэхихарат къыжриIэр. Иныкъуэхэм жаIэрт а унэжь лъэлъэжым хъэдэждадэ щIэсу, адрейхэм яфIэшыпэу тхъэ яIуэрт — а щIыпIэм уду исыр мы унэшхуэ бгынэжкам щызэхуэсрэ джэгу щашIу. Аүэ нэхъыбэр зэрызэгурыIуэрт — а унэшхуэжьыр цЫхушх гуэрим ейуэ. ЗэраIуатэмкIэ, а цЫхушхым сабий щхъэрыуахэр къеубыдри, и чэцанэм ехь аби, зыри зэран къыхуэмыхъуу ешх. Абы и гъуэм зыри кIэлъихъэфынукъым — уд къарум IещIэлъ а мэзыжьым зы гъуэгү закъюэ пхокIри, ар зыцЫху мы дунейм теткъым, езы цЫхушхым фIэкIа.

Принцым зытриухуэнур имыщIэу здэштым, зы мэкъумэшыщIэ лыжь къыбгъэдохъэри, щхъэшэ къыхуишIурэ, къыжреIэ:

— Принц, — жи, — лIэшIыгъуэ ныкъу япекIэ, сэри уэ уэщхуу сышIалэу, си адэм жиIэжу зэхэсхыгъаш принцессэу щыIэм я нэхь дахэр, къэуш имыIэу, мы унэшхуэм щыжийуэ; ар иджыри лIэшIыгъуэ ныкъуэкIэ жеинущ, — жиIэрт, — и щауэр, зы король гуэрим и къуэр, къакIуэу къигъэушыжхуки.

А псалъэхэр щызэхихым, къеуэнтэкъэ принцым и гур! МафIэу къызэцIонэ абы и гур; занщIэуи гугъэ ешI принцессэ дахэм и къэгъэушиныр еzym къылъыса насып Iыхъэу.

Күэдрэ мычэнджащэу, шхуэммылакIэм ѹокъури, принцым сунэтI унэжьышхуэмкIэ, лъагъуныгъэмрэ щIыхьымрэ здраджэ лъэныкъуэмкIэ.

Арати, нос уд къарум иIыгъ мэзыжьым. Принцыр шым къолъэри — заншIэу жыг лъагэ гъумыжъхэри, пыжъ банэхэри, хъэцыбанэхэри — псори зэлъыIукIуэтурэ гъуэгу кърату щIадзэ. КIыхьу иса лъагъуэм тет хуэдэ макIуэ ар, жыжъеу къыщыт унэшхуэм хуэкIуэу.

Принцым и закъуэт кIуэр. И гъусэхэм ящыщ зыгуэрми лъэкIакъым абы кIэлъыкIуэн: принцым и щIыбыр къызэригъазэу, жыгхэр зэкъуэувэжырт, банэ къудамэхэми зызэрашэкIыжырт.

Апхуэдэ тельыиджэм имыгъэшынэн щIэ, ауэ принцым и щIалэгъуэт, игуми лъагъуныгъэр изт — ар машIэт лъигъэ къыплъыкъуэ-кIын щхъекIэ?

Иджыри зы лъэбакъуищэ ечыжри, унэшхуэм и гупэ пщIантIэм къыдохутэ. Принцыр ижымкIэ плъещ, сэмэгумкIэ плъэри, и псэр къэгүзэващ: ихъуреягъкIэ пасэрэй щыгъынкIэ хуэпауэ щIыху гуэрхэр щылыщ, щысщ, щытищ, хэти блынхэм кIэрыгъэцIаш. А псори жат, хъэдэ нэхъей.

Ауэ куэбжэхъумэхэм я нэкIу тхъуэплъыр щилъагъум, къыгурыйащ ахэр, жей мыхьумэ, зэримылар. Абыхэм Iэгубжъэхэр яIыгът, Iэгубжъэхэм ярят санэр иджыри игъуцIыкIатэкъым — абы къигъэ-лъагъуэрт а къомыр, ямыщIэххэу, бжъэр ирафыну зыщагъэхъэзыр дацъикъэм, зэрыIурихар.

Принцым мраморкIэ къицIыкIа пщIантIэшхуэр зэпеупщI, дэкIуеипIэмкIэ дожейри, унэшхуэм и плъырхэм я залым щIохъэ. Мон

Сабийхэм папшIэ

афэ зыщыгъ плъырхэр, зэбгъурыгтрэ фочхэр я дамэм тельу, пырхъыжхэу мэжей.

БлыгушIэт гуашэхэмрэ кавалер щIеращIэхэмрэ зыщIэз пэш зыбжани къызэрэнекI. Ахэри — хэт щыту, хэт щысу — жейрт.

Сытми, зы земан ээ ар щIохъя пэш ин гуэр, и щхъэри, и блынхэри дышэпскIэ лауз. ЩIохъэри — зэщIоувыIыкI.

Плэм илът илъэс пшыкIутху-пшыкIух зи ныбжьын (зэрыжея ильэсищэр хыгумыбжэм) принцессэ ныбжьыщIэ дахэр. ГъуэлъыпIэм къепхъуха щащыхум и кIапэр къэIэтат.

Принцым лъэммыкIыу и нэр еуфIыщI: хъыдджэбзым къыщхъэших нурым дыщэри фагъуэ щIэхъукIырт. Ар зыубыда гуфIэгъуэм дэкIэзызу, принцессэм и пащхъэм лъэгуажъэмшхъэу ѿувэ.

Мис а дакъикъэм къос тхъэIухудым къигъеува Палъэри...

Принцессэр къоуш, и нэр къызэтрехи, мыгъуагъэм къыIэщIэзыха щIалэм къопль.

— А-а, уэра ар, принц? — жеIэр aby. — Тхъэм и фIыщIэщ! Сытуи куэдрэ сизэбгъэжья!..

А псальэхэр жыIэн иухатэкъым, иххуреягъкIэ псори къыщыушижам.

Псом япэ зи макъ къэIуар Пуфф жыхуаIэ хъэжь щIыкIуращ, ар и пIэ лъапэм деж тельт. Пуфф ину къэбэнащ мо щIалэ мыщIыхур щилъагъум. Ар зэхэзыха пшIантIэхъэ хъумакIуэхэр макъыжъкIэ къипобэнэж aby.

Шэщым щIэт шыхэр къоуш, унащхъэм тес тхъэрыйкъуэхэр зодэхашIэ. Хъэкум иль мафIэри гуашIэу къопIэнкI. Ильэсищэ лъандэрэ мыжъэ мээ джэдхэр зы дакъикъэм тхъуэпль мэхъу.

УнафэщIыр къащхъэштыу, Iэнэзехъэхэм Iэнэр щаухуэ гъуджэу гъэпса шхапIэм. БлыгушIэт гуашэхэр, шхэгъуэм пэпльэу, я кавалер жейбащхъуэхэм яхуогуфIэ, ильэсищэ лъандэрэ зэмыIуса я щхъэцхэм ѹIэзэщIэжхэ.

Япэу узыхуээ залым щIэт плъырхэри я Iуэхум похъэж — я шырыкъухэмкIэ тоуэ, я IэщэхэмкIэ мэIэуэлъауэ.

Унэшхуэ күэбжэм Iус хъумакIуэхэм апхуэдизэрэ яIыгъа Iэгубжъэхэр ягъэщIеий, аргуэрү санэфIыр ирагъэхъуэж — иджы ар ильэсищекIэ нэхъ жьыи нэхъыфIи хъуат.

Унэшхуэм — чэщанэм къыщхъэшыт ныпым деж къыщыщIэдзауэ санэр зыщIэт щIыунэм нэсыху — и псэр къыхыхъэжри, Iэуэлъеуэн щIидзэжкащ.

Аүэ принцымрэ принцессэмрэ зыри зэхахыркъым. АитIур зопль зызэщамыгъэнщIу. Принцессэм щыгъупщэжкащ лэщIыгъуэ псо лъандэрэ зэрымышхар, езы принцми игу къэкIыжыркъым нышэдибэ лъан-

дэрэ дзэкъэгьуэ зэрыIумыхуар. СыхъэтиплI енкIэ уэршерац ахэр, итIани ягу илъым и ныкъуи зэжкрайну хунэсакъым.

Аүэ мыдрейхэр, хъэшыкъ зэхуэхъуа ныбжышиIитIым хуэмыйдэу, шхын щхъэкIэ лэрт.

Зы зэман зэ, адрейхеми ешхуу мэжэлIэща фрейлинэ нэхъыжым зыхуэмыйшIэжу принцессэм жреIэ Iэнэр хъэзыр зэрыхъуар.

Принцым и Iэр и къэшэным хуесшийри къегъэтэдж, икIи шхапIэ пэшымкIэ яунэтI абыхэм.

Принцессэр зихуэдэ щымыIэжу хуэпати, гүуджэм ишльэху, и гур хэхъуэрт, аүэ принц хъэшыкъым зы псальэкIи къыхигъэшакъым абы и бостейр модэм зэрикIрэ ильэсищэ зэрыхъуар, и анэшхуэм и анаж лъандэрэ апхуэдэ пшампIи гъуапи зэрамышиIижыр.

Аүэ а модэм икIа бостейр зэрышыгъуи принцессэр мы дуней псом бзыльхугъэу тетым я нэхъ дахэт.

Щаумрэ нысащIэмрэ Iэнэм мэтыис. Я нэхъ зызыгъэлIыифI кавалерхэм къыхуахь пасэрэй шхынхэм я нэхъ щIагъуэхэр. ШыкIэпшынэхэмрэ бжъамихэмрэ пасэрэй уэрэд дахэхэр кърагъекI.

БлыгушIэт уэрэдусым, япэрэй усэкIэм тету, уэрэдышиI зэхельхъэ, уд къарум иIыгъ мэzym ильэсищэкIэ щыжяя принцессэ дахэм тэу-хуауэ. Уэрэдыр зэхэзыихэм ягу ирохь, абы лъандэрэ а уэрэдыр инми цыкIуми, пщафIэхэми королхэми жаIэ.

Уэрэд жызымыIэфхэм ар псысэу яIуатэрт. А псысэр зым жье-дэкIым адрейм жье-дыхъэурэ ди дежи къэсащ.

АкIэ зиIэ Рике

Еуэрэ-еуэрэт, жи: зы королевэ гуэр щыIэти, лъхуэри къуэ къильхуаш. Къильхуар апхуэдизкIэ фаджэти, куэдрэ чэнджеццахэш, цыхуу пIэрэ мыр, жаIэурэ. Ар къышалъхум щыта тхьэIухудым быдэу къажрият — мыр фаджэ щхъэкIэ, губзыгъацэ хъунурэ, псори фыкIэ иухыжынущ, жиIэри. Уеблэмэ, абы къышIигъужат: сэ мыбы еста зэфIэкIымкIэ, фыуэ ильагъу пшашэм еzym и акъылым хуэдэ ириты-фынущ, жиIэри.

Королевэм и гур абы нэхъ къиIэтыжащ, армыхъумэ сабий гъуамэ къызэрильхуам ар қуэду игъэцхъэжагъуэрт. Пэжуи, нэнаум къэвэн зэрышIидээу, хъэлэмэтхэр жиIэ хъуаш, итIанэ ицIэ псоми апхуэдиз губзыгъагъэ хэлъти, ар умыгъэшIэгъуэн плъэкIыртэкъым. Мыдэ сцыгъупщэрти: абы и щхъэм акIэ цыкIу тету къальхуати, псоми «АкIэ зиIэ Рике» къыфIащащ. «Рике» жыхуйIэр лъэпкъым и щэт.

Ильэсибл-ильэсий хуэдиз дэкIауэ, я гүунэгьу къэралым и король гуашэри лъхуэц аби, пхууитI къильхуаш. Япэу дунейм къитехья цыкIур, махуэм хуэдэу, дахэт: королевэр абы зыуэ иригуфIэрти, псори игъэгувазэрт, зыгуэр къыщымыцIарэт, жаIэу. АкIэ зиIэ Рике къышалъхум щита тхъэIухудыр мыбыи кърихъэллати, гуфIэгъуэр игъэкIэшхъэн щхъэкIэ, къажреIэ: принцессэ цыкIум акъыл Иэнукъым, — жери, — и дахагъэм хуэдиз и делагъеуи щытынуц. Ар король гуашэм и жагъуэ дыдэ мэхъу, ауэ, да克ъикъэ зытIущ нэхъ дэмыкIыу, зыгъэгувэсэн къытопсыхэ: пхуу етIуанэ къельхури, ар икъукIэ фаджэу къышIокI.

— Апхуэдизу зумылIэж, гуашэ, — жи тхъэIухудым, — уи пхъум, дахагъэм и пIэкIэ, нэгъуэцI флагъ къыльысынуц: ар апхуэдизкIэ губзыгъэ хъунущи, зыми гу лъатэнукъым абы и дагъуэм.

— Тхъэм жиIэ! — жи король гуашэм. — Ауэ апхуэдиз зи дахагъ нэхъыжьыр тIэкIу нэхъ губзыгъэ пхуэмьцIыну пIэрэ?

— Акъыл и IуэхукIэ, гуашэ, сэ зыри хуэсцIэфынукъым, — жи тхъэIухудым, — ауэ Iуэхур дахагъэм щыхуэкIуэкIэ, сэ сыти слъэкIынущ: уи хъэтыркIэ сэ сымыцIэн щыIэкъыми, сэ абы лъэкIыныгъэ естьнц игу ирихъар дахэ ишIыфу.

Принцессэ цыкIуитIыр зэрыххэхьуэ ельытакIэ, флагъуу ябгъэдэлъри багъуэрт, икIи дэнекIи щызэхэпхыр нэхъыжьым и дахагъэмрэ нэхъыцIэм и акъылыимрэ я хъыбарт. Пэжыр жыпIэмэ, гъэ къэсихункIэ я дагъуэхэри нэхъ IупцI къэххуорт. НэхъыцIэр, плъагъуурэ, нэхъ фаджэж, нэхъыжьри махуэ къес нэхъ акъылыиншэж хъурт. Абы зыгуэркIэ уеупцIамэ, е жэуап къыуитыжыххэртэкъым е делагъэ гуэр къыбжиIэрт. ИтIанэ, ар апхуэдизкIэ Iешмэкъуугти, жъэгу дапхъэм тет фарфор хъэпшып цыкIухэр игъэIэпхъуэн хъуамэ, Iемал имыIэу абыхэм я зыр икъутэнт; псы ефэн хъуамэ, и ныкъуэр езым зытrikIэжынт.

Дахагъэр хъыдджэбзым дежкIэ флагъышхуэ щхъэкIэ, нэхъыжьым нэхърэ, нэхъыцIэр псоми нэхъ ягу ирихъырт. ЯпэцIыкIэ, дахэм еплъину, псоми абы дежкIэ зрагъэхъырт, ауэ куэд дэмыкIыу губзыгъэм деж къэкIуэжхэрт, сый щхъэкIэ жыпIэмэ — уедэIуэну гъэшIэгъуэнти; хъэлэмэткъэ: сыхъэт плланэ, ублэмэ нэхъ машIэж фIэкIа дэмыкIауэ, нэхъыжьыр и закъуэпцIийу къагъянэрти, хъэшIэхэм нэхъыцIэр къаухъуреихъырт. Нэхъыжьыр мыгубзыгъэ пэтми, абы гу лъитэрт, икIи, хузэфIэкIыну щытамэ, шыпхъу нэхъыцIэм и акъылыим щыцI тIэкIу къиццэхунт, езым дахагъэу иIэр псори щIитынти. Королевэр Iущ пэтми, зыхуэмьубыду и пхъум и делагъэр щрихъуэн къэххуорт, принцессэ тхъэмьцIэми, илIыкIынным хуэдэу, ар и жагъуэ хъурт.

Зэгуэрым, и гуаэр игъеину мэзым кIуауэ, принцессэм къыбгъэдохъэ зы цыкIу фаджэ лъагъугъуей, езыр дахэу, бейуэ хуэпауэ. Ар АкIэ

зиIэ Рике жыхуаIэ принц щIалэрят. Мы дунейм куэду траутIыпщхэ сурэтхэм яцыщ къыпэцIохуэри, ар а суретымкIэ принцессэм хъэшыкъ хуохъу. Хуохъу аби, и адэм и къэралым къокIри, мыбы къо-кIуэ — хъыджэбзыр ильагъун, абы епсэлъэн мурадкIэ.

Хъыджэбзыр и закъуэу мыбдеж къызэрьшхуэзам иригуфIауэ къыбгъэдохъэри, пщIешхуи къыхуищIу, Iэдэбышхуи хэльу, зыкъ-регъецIыху. ЗэрыхуэфащэкIэ фIэхъус кърехри, итIанэцI гу щылъитэр принцессэр икъукIэ зэрынэцIхъейм. ИужъкIэ мыпхуэдэу къыжреIэ:

— Къызгурлыуэркъым, гуашэ, уэ пхуэдэ бзыльхугъэ дахэр апхуэдизу нэцIхъеин хуей щIэхъур? Сэ бзыльхугъэ дахэ куэд слъэгъуаш, жысIэу зызгъэцIагъуэ хъунущ, ауэ жыIэн хуейщ уэ уи дахагъэм жы-жъэрэ гъунэгъуу бгъэдыхъэн гуэри сыйэрхуэмзыар.

— Сыту Iэдэб дахэ пхэль, эиусхъэн, — жиIэ принцессэми, нэгъуэцI жиIэн къыхуэгъуэтыхъиркъым.

— Дахагъэр, — жи АкIэ зиIэ Рике, — апхуэдизкIэ фIы-гъуэшхуэщи, адрей псоми я пIэ иувэфынуущ, икИи ущыдахэм деж, сэ къызэрьшфIэцIымкIэ, ущIэнэцIхъеин щхъеусыгъуэ щыIэн хуейкъым.

— Сэ нэхъ къэсщтэнт, — жи принцессэм, — уэ уэцхуу сыйфаджэрэ уэ пхуэдэу сыгубзыгъэу сыйштыну, мы зэрыплъагъуу сыдахэрэ сиде-лэ нэхърэ.

— Хъэуэ, гуашэ, акъыл уимыIэу зыкъыпщхъужыныр акъыл узэриIэм и щыхъэт наIуэцI — щыхур апхуэдэу къигъэцIаш: ар нэхъы-бэу уиIэху нэхъ къомэцIэкI.

— Тхъэ сэ ар сымышIэ, — жи принцессэм, — ауэ сэ сыйэрьакъы-лыншэр сощIэжри, аращ гуаум сыйIихъыр.

— Уэ узыгъэнэцIхъейр ара къудеймэ, гуашэ, уэ уи гуаум сэ тыншу пщхъещысхыфынуущ.

— Дауэ зэрысщхъещыпхынуур? — егъэцIагъуэ принцессэм.

— Сэ лъэкIыныгъэ сиIэцI, принцессэ, — жи АкIэ зиIэ Рике, — нэхъыифIдыдэу мы дунейм щыисльэгъуа бзыльхугъэм си акъылым хуэдиз естьну. Апхуэдэу слъэгъуа бзыльхугъэр уэраши, губзыгъэ зыпщIынур пэжмэ, абы хуитыр уэ зыращ — сэ укъызэдаIуэмэ, зэфIэкIаш.

Принцессэр абы Iэнкун къицIри, жэуап хуетыжакъым.

— Сольагъу, — жи АкIэ зиIэ Рике, — мы ныбжесIам гуитIщхитI узэрищIар, ар сэ къызгуролуэ икИи ильэс пIальэ узот угупсысэну.

Принцессэр апхуэдизкIэ акъыл хуэныкъуэт, апхуэдизкIэ абы щIэхъуэпсти, а пIальэр игъашIэкIэ къэмисын фIэцIри, къыхуагъэувам арэзы техъуаш. Ильэс дэкIмэ, Рике дэкIуэну къызэригъэгугъэу, зэрышмыта хъууэ гу лъетэ. Иджы абы зыхуей псори гъэцIэгъуэну, тыншу жиIэфырт, езыри губзыгъэу, хуиту псальэрт. А дакъикъэ ды-дэми ар Iэдэб хэльу, хуиту Рике епсалъэу щIедзэ, икИи апхуэдиз губ-

зыгъагъэ къылъыкъуокIри, АкIэ зиIэ Рике къышохъу езым и акъылым нэхърэ нэхъыбэ хъыджэбзым иритауэ.

Принцессэр уардэунэм къэкIуэжа нэужь, блыгущIэтхэм псоми ягъещIагъуэ, мыр сыт зыхъуэжыкIэ тельвиджэ, жаIэри: япэм акъылыншагъэ фIэкIа дамылъагъу щытамэ, иджы гупсысэ қууэ, гушыIэ дахэу къылъыкъуэкIым үйихур къегъэуIэбжь. БлыгущIэтхэм я гуфIэгъуэм гъунэ иIэжтэкъым, ауэ шыпхъу нэхъыцIэм ар фIэфIыщэ хъуакъым, сыт щхъэкIэ жыпIэмэ абы акъылкIэ текIуэжыртэкъым, зэбгъэдэхуамэ, езыр фаджэ дыдэ щIэхъукI мыгъуэт.

Королыр иphху нэхъыжым и жыIэм едаIуэ, абы и пэшым щыхасэ хъуаш. Принцессэм тельвиджэу зэрызихъуэжар дэнэкиIи щыIуати, я гъунэгъу къэралым къикI принц щIалэхэр хущIэкъурт ар къыдахъэхыну, я нэхъыбэри къылъыхъурт; ауэ абыхэм ящыцу зыми акъыл гуэри ядилъагъуртэкъыми, жаIэм едаIуэ мыхъумэ, зыри къигъэгугъэртэкъым. Ауэрэ нэгъуещI принц гуэри къоkIуэ абы и деж — ар апхуэдизкIэ лъэшт, бейт, апхуэдизкIэ губзыгъэт,

апхуэдизкIэ дахэти, принцессэр емыгуэкIуэн лъэкIакъым. И адэм абы гу лъитэри къыжриIаш: узыхуейр уэ къыхэхыж, уи щхъэ хуэпцI уи унафещ, жиIэри. Үйихур нэхъ губзыгъэху, и щхъэм и унафэ ищIыни нэхъ гугъу мэхъу — абы къыхэкIкIэ, и адэм тхъэр арэзы къыпхухъу жриIэри ельэIуаш тIэкIу гупсысэну зэман къритыну.

Йоуэри, къызыхихи щымыIэу, зэгуэр принцессэр макIуэ Рике щыхуэзауэ щыта мэзым, зэран къыхуэмыхъуIауэ гупсысэну. Хэгупсысихъяуэ къыздикIухым, щIым къыщIэIукIыу зы Iэуэлъяуэ гуэр и тхъэкIумэм къоIуэ — моуэ үйиху гуэрхэм къакIухь, къажыхь, зэрызехъэ хуэдэу. ЕдэIуапэри — псальэхэр зэхищIыкIаш: «Мо шыуан үйикIур къысхуэхъыт!» — жи зыгуэрим; нэгъуещI зыми: «А шыуан үйикIур къызэтыт!» — жи; ещенэми: «МафIэм пхъэ тельхъэт!» — жи. А напIэзыпIэм щыр зэгуозри, принцессэм и лъабжъэм пщэфIапIэшхуэ къышелъагъу, ефэ-ешхэ бгъэхъэзырын щхъэкIэ узы-

Сабийхэм папшІЭ

хуениу пщафІэхэри, пщафІэ къуэдзэхэри, къинэмьшІхэри щІэзу. Абыхэм къахокI цыыху тлощI-щэшI хуэдиз; ахэр дзасэIыгъхерати, зы алlee гуэрымкIэ ягъазэри, Iэнэ къыху гуэрым къеувэкIхэц аби, лым щэ зэрыхалъхэ мастэхэр яIыгъыу, бажэкIэ зыпыт пыIэхэр ящхъэрьыу, уэрэд хъэлэмэти жаIэурэ, лэжыгъэм щIадзэ. Принцессэм ильягъур гъэшIэгъуэн щыхъуауэ ѿупшI абыхэм: фызыхуэлажъэр хэт, жеIэри.

— Гуашэ, — жи я нэхъышхэ хуэдэм, — дэ дызыхуэлажъэр Рике принцырац, пщэдэй абы и хъэгъуэлIыгъуэш.

Принцессэм ар нэхъри игъэшIэгъуац, итIанэ заншIэу игу къэкIыжац Рике дэкIуэну къызэригъэгугъэрэ нобэ ильэс зэрыхъур. Ар зыуэ къэуIебжьати, джэлэнэм тIэкIущ иIэжар. Ар абы щIыщыгъупшэжар принцыр щигъэгугъэ дакъикъэм иджыри акъылыншэу щытати арац — принцым кърита акъылыр къыщыпкърыхъэм, и делагъэ псори кIуэдыхжат.

Ар ежъэжац, и нэгу зригъэужьыну, арщхъэкIэ лъэбакъуипшIи ича хъунтэкъым и пашхъэм АкIэ зиIэ Рике къызихутам: абы игурэ и щхъэрэ зэтельт, ар зэшыхуэпыкIат — кIэшIу жыпIэмэ, хъэгъуэлIыгъуэм зыхуээгъэхъэзыра принцт!

— Зэрыплъагъущи, гуашэ, — жеIэр абы, — сэ си псальэм сытэтыжц икIи шэч къытесхъэркъым уэри, псальэ къызэптар бгъэпэжу, мы дунейм цыыхуу тетым я нэхъ насыпшIэ сыпшIыну укъызэрыкIуам.

— ЕхъэкI хэммыльу бжесIэнщи, — жеIэр принцессэм, — а уэ узыхуей жэуапым хуэдэ сэ иджыри згъэхъэзыракъым икIи зэгуэр схуэгъэхъэзырынуи си фIэш хъуркъым.

— Мы уэ жыпIэр гъэшIэгъуэнц, гуашэ! — къыпедзыж абы АкIэ зиIэ Рике.

— Тхъэ, си фIэш мэхъум, — жи принцессэм, — икIи сэ сывэпсалъэр цыыху сэхъуауэ е акъылыншэу щытамэ, си Iуэхур гугъу хъунут. «Принцессэр и псальэ епцIыжыркъым, — къызжIэнт сэ абы, — уэ сывкъыщыбгъэгугъакIэ, укъызэдэкIуэну уи къалэнц!» Ауэ сывэпсалъэр мы дуней псом нэхъ цыыху губзыгъэу тетырачи, си фIэш мэхъу сывэхицIыкIыну. Уэ уошIэж сэ акъыл щызимыIам щыгъуи сывдэкIуэну таучэл заншIэу зэрысхуэмыщIыгъар — иджы мы уэ къызэпта акъылыр сиIэу, япэм нэхърэ куэдкIэ нэхъ хэплъыхы сыхъуауэ — дауэ а зэманым сымыдар нобэ зэрызэдэнур? Уэ сывдэкIуэну ухуяр пэжмэ, си акъылыншагъэр сщхъэшыпхыу псори къызыгурьIуэ сывшIынтэкъым.

— Уэри зэрыжыпIауэ, — жи АкIэ зиIэ Рике, — уи псальэр бгъэпэжакъым, жиIэу акъылыншэм къуихъуэныну хуитмэ, сэри ар дыдэр бжесIэ щхъэ мыхъурэ, Iуэхур насыпым щыхуэкIуам деж? СыткIэ щхъэпэ губзыгъэхэм я Iуэхур, акъылыншэхэм я Iуэхум нэхърэ нэхъыкIэ хъумэ? Апхуэдиз акъыл зиIэ уэ, апхуэдизу губзыгъагъэм щIэхъуэпсу

Сабийхэм папшIэ

щыта уэ, ар дауэ пхужыIэрэ? Абы нэхърэ Iуэхум дытегъэпсэлъыхи нэхъыфIщ. Сызэрыфаджэм нэмышI, уигу иримыхыу сыйт схэпльягъуэр? Уигу иримыхърэ сыкъызыыхэкIа лъэпкъыр, си акъылыр, си щэнныр, си щытыкIэрэ?

— Хъэуэ, — жи принцессэм, — къыубжэкIа псори сигу ирохь.

— Ар пэжмэ, — жеIэ АкIэ зиIэ Рикэ, — куэду си гуапэш, сыйту жыпIэмэ сэ уэ цIыхуу щыIэм я нэхъ насыпыфIэ сыпцIыфынуц.

— Ар дауэ хъункIэ зэрыхъунур? — егъэшIагъуэ принцессэм.

— Хъунущ, — жи Рике принцым, — уэ апхуэдизкIэ фIыуэ сыкъэплъагъурэ сэ насып згъуэтным ущIэхъуэпсу щIэбдзэмэ. Абы шэч къытумыхъэн щхъекIэ, мыйр бжесIэнщ, гуаш: сэ сыкъышалъхуам щыгъуэ, тхъэIухуд нрихъэлIэри, абы лъэкIыныгъэ къызитащ сэ фIыуэ слъэгъуа цIыхур губзыгъэ сщIыфыну — а тхъэIухуд дыдэр уэри къыпхуэупсэри, фIыуэ плъагъуу уи нэфI зыщыхуар бжыыфIэ пщIыфыну апхуэдэ къару къыпхуигъэфэщащ.

— Ар пэжмэ, — жеIэ принцессэми, — сигурэ си псэкIэ сыпхуоупсэ принцу щыIэм я нэхъ дахэрэ я нэхъ гуапэрэ ухууну: сэ си лъэкIыныгъэм къызэрихъкIэ уэ тыгъэ пхузошI бжыыфIагъэр!

Принцессэм а псальехэр къыжъэдэкIа къудейт, Рике принцу щыIэм я нэхъ бжыыфIэ, я нэхъ къудан, я нэхъ гуакIуэ щыхъуам.

Иэджэми хуагъэфащэ а къэхъуам тхъэIухудым и Iуэху хэмывиль, а псори лъагъуныгъэ Iэужъу. Абыхэм жаIэращ: принцессэр щIалэм и Iэдэб дахэм, и пэжагъым, и акъыл куумрэ и псэ къабзагъымрэ дахъэхри, абы и фаджагъэр фIэмыIуэхуж хъуауэ, зэрыплIэхуэм уардэ щIэхъукI фIэшIауэ, лъэкIэ зэрыхъуэри зекIуэкIэ хъэлэмэту къилъытауэ икИи а псоми иригуфIэу... Уеблэмэ мыпхуэдэуи жаIэ — и нэ на-зэхэр нэхъ лыд къыифIэшIу, абыхэм лъагъуныгъэ гуашIэ щIилъагъуэу, мо и пэ плъыжъышхуэри лыгъэмрэ зымы зэрыхуэмидэмрэ я нагъыщэ къышыхъу...

Абы и пэжыр тхъэм ешIэ, принцессэм Рике иджыпстуи дэкIуэн хъэзыру жреIэ, и адэр къытргъэхъэ закъуэмэ. Рике принцыр хъыдэжэбзым зэригуапэр къышишIэм, королыр арэзы мэхъу ар малъхъэ ищIыну, сыйту жыпIэмэ зэрыпринц Iуцым, гupsысэ ин зэриIэм щыгъуазэти. ХъэгъуэлIыгъуэр етIуанэ махуэм зэхыхъаш, АкIэ зиIэ Рике зэригугъамрэ унафэ зэрищIыгъамрэ тету.

ЗэзыдээкIар НАЛО Заурщ

Зыхэтльхьэ щыгэкъым

Сэ ильэс куэд щауэ «Іуашхъемахуэ» журналыр къысІэрхьэ, зы къидэкІыгъуэм нэхърэ адрейр нэхъ щІэшыгъуэ сщыхъуу соджэ. Журналым и кІэух напэкІуэцІхэм къитехуэ псалтьэзблэдзыр сыт и уасэ? Ар унагъуэм щІэс псоми икъукІэтфІэгъэцІэгъуэнц.

Ди бзэр кІуэдыжыну жызыІэ цыыхухэм иужьрэй зэманым куэду уарохъэлІэ. Ар сэ зэи си фІэцхъунукъым, мыпхуэдэ журнал, абы къитехуэ тхыгъэхэм, ахэр зи ІэдакъэцІэкІ цыыхухэм хуэдэхэр ди лъэпкъым иІэу. Журналым зи тхыгъэ дахэхэр къитехуэ дэтхэнэ зыми и цээр къисІуэнут, аүэ зыри къысхуэгъэнэнукъым. «Іуашхъемахуэр» къидэкІыным зи гуашІэ хэзыльтхьэ дэтхэнэ зыми узыншагъэ быдэ фиІэну, журналым къитехуэ тхыгъэ купщафІэхэмкІэ куэдрэ дывгъэгуфІэну сохъуахъуэ.

ШЭРДЖЭС Иринэ.
Аушыиджсэр къуажсэ

ГүшүІэхэр

* * *

Зауэ нэужыт. Щыхухэр шхынкІэ хуэкъулей дыдэтэкъым. Лыжьфызыжым япхуу закъуэр зыша я малъхъэ щІалэжым малъхъиши эхуащат. НэгъуещІ яІэтэкъым ирагъашыни, джэдыкІэ гъэвар укъэбзыжарэ тепщэчым папцІэу изу къыхутрагъэуваш, зы цырион литр и гъусэу. Езы т'ури лъэныкъуекІэ къэтІысыжащ.

Малъхъэ щІалэжым зы цырион стэchan изу ирикъухри, джэдыкІэ укъэбзахэр зыр зым и ужь иту зыжъэдигъэтІысхъэурэ иригъэмэрэкІуэхуу щІидзащ. Малъхъэжыр апхуэдизкІэ псынщІэу шхэрти, джэдыкІэхэр зэкІэлльхъэужуу тепщэчым къикІыурэ щІалэм и жъэм к'уэрт. Лыжьыр, и нэр тенауэ, абы еплъырт.

— Ана мыгъуэ, сыйбогъэукІытэ, сыйт апхуэдизу ди малъхъэм ущІеплъыр? — жиІаш фызыжым.

— Уэлэхъэ, фызыжь, а джэдыкІэр къызэрыкІамрэ ар здэкІуэмрэ зэрызэшхыркъабзэр согъещІагъуэри арам сыйзэплъыр, — жиІаш лыжым.

* * *

Я адэр ліэуэ тельти, и къуэхэр щхъэшытт, Іыхълыхэри благъэхэри зэхуэсат.

— Ей, сэ фэ къыфхуэзгъанэри!.. — къыхэшІукІырт адэр.

— ЖыІэ, ди адэ, сыйт къытхуэбгъанэр? — еупщІырт и къуэхэр.

— Ей, сэ фэ къыфхуэзгъанэри!.. — аргуэрү жиІэрт адэм.

— Ди адэм къытхуигъанэр къыщыджимыІэр хамэ щІэтчи аращ. ФышІекІ! — унафэ ящІри, езыхэм нэмьшІ адрей псори пэшым щІагъякІаш.

— ЖыІэ иджы, ди адэ, сыйт къытхуэбгъанэр? — щІэупщІаш зэшхэр.

— Мы дуней нэхур къыфхузогъанэ, хуэмыху къом! Сыйт щыІэ абы нэхъыфІ?! Даҳэ-дахэу фытет, фымыуцІэпІу.

* * *

Зэныбжъэгъу щІалэжытІ пшыхъэшхъэу я ныбжъэгъу ещенэм деж ефакІуэ макІуэ. Бжыхъэш, уэшхымрэ уэссымрэ зэшІэлтүу къотІэтІэх. Къуажэ уэрамыр к'ыифІщ, ятІэш. Езы т'ури махуэ псон лэжкащ. АршхъэкІэ фадэр бзаджэш, я ныбжъэгъум цырион яІэу къажриІаш, къуажжекІэм икІауэ къуажапщэм нэс епІещІэкІыу макІуэхэр. Тури щымщ. Ауэрэ кхъэм нэсауэ здыблэкІхэм:

— ТхъэмьшкІэхэ, ефи-ешхи зимыІэж насыпыншэхэ, — жиІаш зым кхъэм щІэлтхэм щхъэкІэ.

Зэ нэсынтэкъэ, зэныбжъэгъуитІыр здэкІуэм нэсаш. Ауэ, здэкІуа я ныбжъэгъур дэмису, куэбжэри гъэбыдарэ хъэри къэутІыпщауэ ирихъэлІаш.

Кърагъэзыхыжауэ къохыж. ЩыІэш, псыІэш, ятІэш. Бжыхъэ щыІэхэр я нэкІум къоуэ. Тури щымщ. Ауэрэ кхъэм къэсыжащ.

– Насып зиІэ, хуабэ-хуабэу кхъэм щІэлхэш, дэ уэсри къыттесэу, уэшхри къыттешхэу, ятІэри зэхэдутэу дыдэтш, – жиІаш етІуанэм.

* * *

И лыр ліэри нанэр и закъяу къэнат. Къуиш иІэти, щыри хэкІауэ унагъе щхъехуэ зырызу псэут. И нысищри бзаджэ защІэти, нанэр зымы зрашэлІэн ядэртэкъым. Дэтхэнэми жиІэрт:

– Сыт сэси закъяу си гуашэр щІэспыжын хуейр?

Апхуэдэу щыхъум, и къуищир зэхуэсыжри, я анэм унафэ тращІыхъаш зы тхъемахуэм зым деж, адрес тхъемахуэм адресим деж яхьурэ щагъеІэну.

Апхуэдэу екІуэкІыурэ, зэгуэрым, зэшищым я зым и анэр езым и деж щихъым, күэбжэпэм деж щыт ефэндым ахэр къильгъури:

– Фи анэр апхуэдэу щІыбкІэ къевмыхъэкІыу, лы ефтыжын хуейш, – жиІаш.

Зи анэр зи щІыбым ис щІалэм зыкъигъазэри, ефэндым зыкъы-хуигъегусаш:

– Іэу, ефэнды, жы хъуа ди анэм щхъекІэ ар дауэ пхужыІа?

– Ефэндым имышІэу уэ нэхъ пшІэрэ! – жиІэри, фызыжыр къуэм и щІыбым итІыхъаш.

* * *

Ту шыгум ису здэкІуэм, япекІэ плъэхэри – зы лыжъ тхъемыщкІэ гуэр хъэлъэ тельу къалъегъуаш.

– Мобы дызэршиІыхъэу, сивгъэтІысхъэ жиІэнурэ къыдэлъэІунущ. Сэ сымаджэ зысщІынци, сигъуэлхъэнщ. Уэ сымаджэ ильщ жыІэ, – жиІэри, я зым щІакІуэ зытринГэри шыгум игъуэлхъаш.

Шыгур жэурэ хъэлъэ зытель лыжъым щІыхъаш.

– КхъыІэ, сивгъэтІысхъэ, щІалэфІ, хъэлъэ стельщ, псанэ хъунщ! – жиІаш лыжъым.

– Уэлэхъэ, мыхъуну, тхъэмадэ, сымаджэ хъэлъэ ильщ! – жиІэри шым яхэуэри блэжащ.

– Алыхъым узыншэ ищІыж! – жиІаш лыжъым.

Күэд ямыжу, шыгухур и гъусэм еджаш:

– Дыкъыблэжащ а сымаджэ зыщІепшІам, тэджыж! – жиІэри.

АрщхъекІэ къэтэджыркъым.

ЩІакІуэр трихрэ епльмэ – «симаджэр» лІат.

Къигъешыжжауэ къыщиблэжыжым, лыжъыр шыгухум еупшІаш:

– Щхъэ къэбгъекІэрэхъуэжа, туу?

– Сымаджэр лІаш! – жиІаш шыгухум.

– Алыхъым гушІэгъу къыхуищ! – жиІаш лыжъым.

* * *

Лыжъым нысэ къыхуашат. Зэрыхабзэти, нысэр зэрагъэфІэну цІэр флащыну псори зэхэзежэйт. Пхъэ къутапІэм ІущІэу хэс лыжъым бгъедэлъадэхэри ельзІуаш.

- Дадэ, ди нысэ цыкIум фIэтцыну цIэ дахэ къыджеIэ!
- Абы и цIэр езым зыфIиццыжынщ, тIасэхэ, фэ гугъу зевмыгъэхь, – жиIаш лыжьым.

Тхъемахуэ зытIущ нэхъ дэмикIыу, нысацIэр псыхъэ кIуэну къыцIэкIауэ, пIантIэм зы ажэжь дэтти, нысацIэ мыцIыхур щилъагъум, езауэу щИдзащ.

НысацIэм зыкъиплъыхьщ-зыниплъыхьри, зыри щимыльагъум, пэгунитIыр игъеувщ, ажэм шэсри, пхъехымкIэ иубэрэжьы щИдзащ.

Лыжь къыдыхъэжым ар щилъагъум жиIаш:

- «Ажэ шуущ» дяпекIэ фызэрэджэнур.

* * *

Зэрыхабзэти, зэтехъ щхъэкIэ, нысэр и тхъемадэм епсалъэртэкъым.

– Си нысэ цыкIур згъепсэлъенущ, – жиIери, тхъемадэжым мэл иукIаш, и ныбжьэгъухэр къриджащ, нысэм псэлъапцIэу тыгъэ лъапIэхэр къыхицэхури, зыбгъедишащ:

– Хъунщ, тIасэ, умыпсалъэу узэрыштар, уи нэмис и хъер ульягъу. ФIыщIэ пхузоющI! ДяпекIэ укъызэпсалъэ хъунущ! – жиIери къыхицэхуахэр иритащ. Тхъемадэжым и ныбжьэгъу лыжъхэри нысэм бидэу къехъуэхъури къыцIагъэкIыжащ.

Нысэм и гъепсэлъапцIэм и хъэтыркIэ зэныбжьэгъу лыжъхэри хъарзынэу зэдефэш-зэдешхэри, я нэгу зиужъауэ, я ныбжьэгъужым къехъуэхъужри, зэбргрыкIыжащ.

Псэлъену хуит хъуа нысэр етIуанэ махуэм хъэблэ псом зэхахыу кIийуэ къыдэуващ.

Лыжьым нысэр ириджэри жиIаш:

- Дыгъуасэ мэл пхуэзукIамэ, нобэ вы пхуэзукIынщ, нысэр, аүэ умыкIий закъуэ.

Зытхыжар КЬАРДЭНГЬУЩI Зырамыкуущ

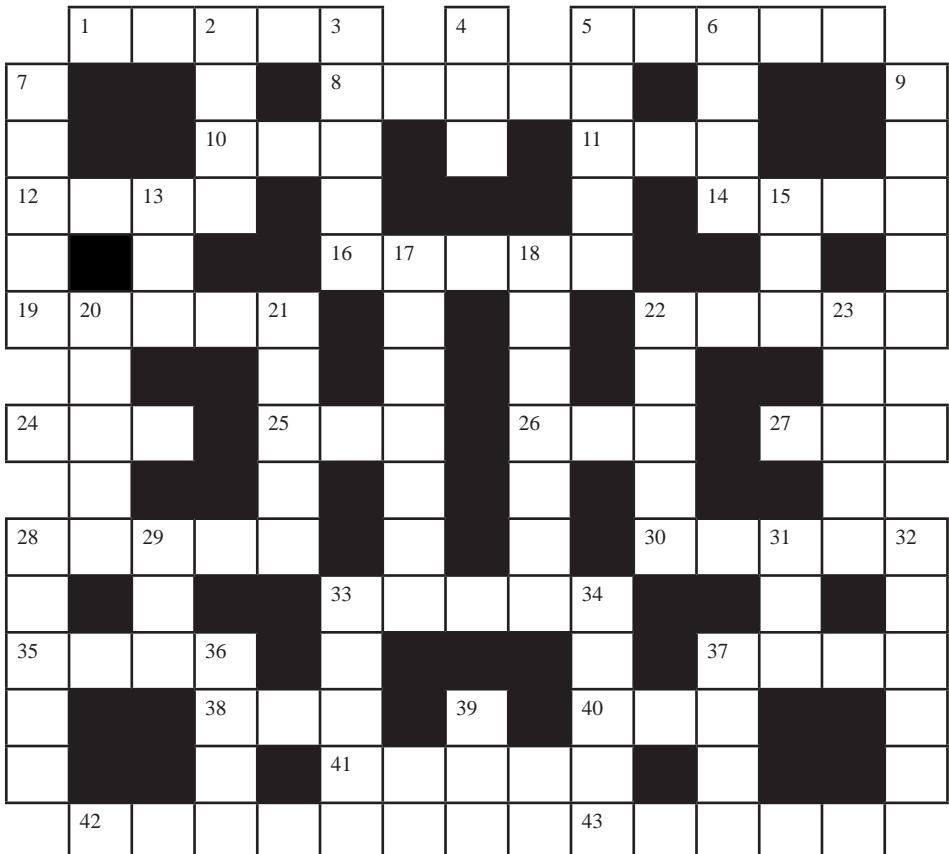

НЭШЭНЭХЭР

Абгүүрэйнэ кърамынэу джэдыкIэ псори кърахтэкъым.
Бешто лъэныкъуэкIэ зызэIуибзмэ – уэфIщ жаIэрт.
Бештоужыр къепщэмэ, гъэр гъэфI хъунущ жаIэрт.
Бжэ блыпкъым зыкIэрыбгъацIэмэ, тхъэмьцкIагъэ къишэу къалъигтэрт.
БжэшхъэIум зыгуэр щызэIэпыхмэ, узэшхъэ жаIэрт.
БжэшхъэIум утету е утесу уигу къекIар мэхъу жаIэрт.
Бжыхх я зэхуакуу ахъшэ зэIахтэкъым.
Бзэгу зепхъэну гуэнхыхышихуэш жаIэрт.
Бзэгупэр шхэмэ, пцIы къыптральхъэ жаIэрт.
БзыххэхуэшIэ бгъэсыну фIыкъым жаIэрт.
Блэгчур жъэдумычу хыфIэбдзэу ядэртэкъым.
Былым букIамэ, уи гъунэгъухэр хэбныну фIыкъым жаIэрт.
Былымыр, насыпир къызыдэкIуэр бынырщ жаIэрт.
Вагъуэзэшиблым загъазэмэ, нэху мэш жаIэрт.
Вагъуэбэр гъавэм хэплъэмэ, къекIыгъэхэр хохъуэ жаIэрт.
Вакъэм зиIубмэ, фIыкъым жаIэрт.
Гушэ нэшI щIэбупскIэну фIыкъым жаIэрт.
Гъавэм утеувэмэ, берычэтыр хокI жаIэрт.
Гъатхэр гъэгъя нэгумэ, бжыххээр гъавэ гуплIэш жаIэрт.
Гъуэгу утетуuish и нал къышIэхуну фIыкъым жаIэрт.
Гъуэгу техъям кIэлтыхъанкIэртэкъым, пхъэнкИий кIэлърадзтэкъым.
ГъуэгурыкIуэм и гъуэгу зэпаупшIыртэкъым.
ГъуэгушхъэIум пхъэшхъэмьцхъэ жыг хэпсэну фIыщ жаIэрт.
Гъубж махуэм Iуэху яблэртэкъым, гъуэгу техъэртэкъым.
Гъуджэ пIэшIэкъутэну фIыкъым жаIэрт.
Гъунэгчур бий пцIыну фIыкъым жаIэрт.
ГъущIыпэ къэбгъуэтину фIыщ жаIэрт.
Джэдум и щIыб мафIэм хуигъазэмэ, уае хъунущ жаIэрт.
Джэдум уи гъуэгу зэпиупшIыну фIыкъым жаIэрт.
Ежъам кIэлтыгъэхуабэ хуашIырт.
Ежъам кIэлтыджэртэкъым, кIэлтыгъыртэкъым, фIыкъым жаIэрти.
Жэп темыхаэ къэбыр хъуркъым жаIэрт.
Жыхапхъэр уэмэ, хъэшIэ къэкIуэнущ жаIэрт.
Жэшу жышIэгис иумыкIут, фIыкъым жаIэрт.
Зи цIэ жыпIэм игу укъокI, уи гугчу ешI жаIэрт.
Имыльэгъуа зыльагъум и гъашIэм хохъуэ жаIэрт.
Ишхъэрэжкыр къепщэмэ, гъэр гъей мэхъу жаIэрт.

ПСАЛЬЭЖЬУ ЗЭХЭЛЬ ПСАЛЬЭЗЭБЛЭД

174

ЕкIуэкIыу: 1. Дунейр гъуэрыгъуэ . . . 2. ... хъыбаррэ дауэ хъыбаррэ уримыпсалъэ. 8. ... ѿыхуэрэ зэIахыу хабзэжьщ. 10. ... зиIэм ажал иIэщ. 11. ... зы ептмэ, ѿэ къыуетыж. 12. ... уи махуэщ, пшэдэй си махуэщ. 14. ... и ѿхъэрэ зэтельщ. 16. Уи дагъуэр къыбжезыIэр уифIщ, ... зыбзыщыр уи бийщ. 19. ... я нэхъ дахэр укIытэщ. 22. ... лъэужыншэ хъуркъым. 24. ... фэрыщI лыгъапцIэщ. 25. Акъыл зиIэм ... иIэщ. 26. ... зыдеса жылэрэ ябгинэжа ѿланIэрэ. 27. Иэщми псэ 28. АнэнэпIэсыр уэсым нэхърэ нэхъ ѿIэщ, ... нэхърэ нэхъ дыджщ. 30. Псым ухуэлIэмэ, IэфIщи, фIыуэ плъагъур . . . 33. ... псори зи анэм къильхуркъым. 35. Хъелэболэ быльм . . . 37. ЕмыкIур екIу мэхъури, екIур ... мэхъу. 38. ... делэ хъумэ,

зейми йодзэекъэж. **40.** Бзум и ... хуэдэц и лэпсри. **41.** Уи анэр фыуэ пльагъумэ, ... зыми уемыхъуэн. **42.** ... зышыпциыжыр ... пхуохъу. **43.** Гъэрихым щаэр

Къехыу: **2.** ... къабзэ, гу бзаджэ. **3.** ... лъакъуэри и ІэмьщІэ ильщ. **4.** Нэм ипэ псэр **5.** ... къыпхуэкIуамэ, уи жагъуэгъури ныбжъэгъущ. **6.** ... жьыми докIу. **7.** и пшыжщ. **9.** ... нэхърэ узэтэ. **13.** И хъер машІэц, и гумэцІ **15.** ... и Іэпэ йодзэекъэж. **17.** ... зыхуэпциылм гушІэр къегъэхъеј. **18.** Джэдыгу ... пшыдзэ етарэ. **20.** ... нэмис, урыс насып. **21.** Мыщэм зышихъумэурэ, ... ихуаш. **22.** Адыгэр вакъэ лъэныкъуэу шхэркъым, шхэурэ ... жиIэркъым. **23.** ... дыгъэ си нысэ типси, бжыхъэ дыгъэ сипхъу типсэ. **28.** ЗэуаутІ яз нэхъ **29.** Ажалыр ..., ар тIущ. **31.** ... хэкIуадэр кхъэхальэншэц. **32.** ... зэIузэбэмэ, бажэбз къехъ. **33.** Зым и ... щэм ѹокI. **34.** ... и кIэм зеукIыж. **36.** ШхээлыкIыр зыхъри, ... мывэр зыхъри мэгурым. **37.** ... пшэрыхъщ. **39.** Пци ... нэхърэ пэж дыдж.

ЕтIуанэ къыцдэкIыгъуэм тета псальээблэдзым и жэуапхэр

175

ЕкIуэкIыу: **1.** Шэ. **2.** Ди. **6.** Шхээшытхъу. **9.** Мэкъутэ. **10.** Ахъшэр. **13.** ЗэдэфI. **15.** Шэгъуэм. **16.** Нэмис. **17.** Шэным. **18.** Мыльхуэ. **20.** Судым. **22.** Мардэ. **25.** Ныбгъуэ. **26.** ГъунэгъуфI. **27.** Бгъуэтынщ. **29.** Нэ. **30.** Шэ.

Къехыу: **1.** Шыщ. **3.** Ипхъу. **4.** Іэзэгъуэ. **5.** ЗыхуашІэ. **7.** Нэхърэ. **8.** УэфIрэ. **11.** Пхуэмыйдэ. **12.** Умылъыхъуэ. **14.** Данэр. **19.** Хуэмыху. **21.** Унагъуэ. **23.** Анэмэт. **24.** Дыгъужыр. **27.** Бын. **28.** Шхэ.

**ІУАШХЪЭМАХУЭ
№3
(Эльбрус)**

Литературно-художественный
и общественно-политический журнал

На кабардинском языке

Учредитель:

Государственное казённое учреждение
Кабардино-Балкарской Республики «КБР-Медиа»
(360017, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5).

Главный редактор **А. Х. Мукожев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков,
Борис Бижоев, Адам Гутов, Хамид Кармоков,
Астемир Татроков, Хамиша Тимижев, Людмила Хавжокова,
Залина Истепанова (ответственный секретарь)

Корректор – Марина Жекамухова
Компьютерный набор и верстка – Зарета Князева

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по Кабардино-Балкарской Республике
ПИ № ТУ07-00127 от 11.01.2018 г.
Подписной индекс: П5891

Подписано к печати 19.06.20. Выход в свет 30.06.20
Формат 70x108¹/₁₆. Бумага офсетная №1. Печать офсетная.
Усл. п. л. 15,4. Уч.-изд. л. 12,3. Тираж 2.525 экз. Заказ №372
Подписная цена на 2 месяца 34р. 73к.
Подписная цена на 6 месяцев 104р. 19к.

Адрес редакции: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5
Телефон: 40-04-51. Адрес электронной почты:
e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

Адрес издателя: 360017, КБР, г. Нальчик
пр. Ленина, 5. ГКУ «КБР-Медиа»

Отпечатано ООО «Тетраграф»
360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 33

Обложка художника **Юрия Алиева**

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленного электронного оригинал-макета

АВТОРХЭМ ПАПШЭ

Журналым къытхуэ тхыгъэхэм я пэжагь-мыпэжагъымкїэ жэуап зыхыр езы авторхэрц.

Авторымрэ редакцэмрэ я Йуэху еплъыкїэхэр Іэмал имыїэу зэтхехуэн хуейү щыткъым.

Редакцэм къыїэрыхъэ тхыгъэхэр компьютеркїэ тедзауэ, флешкэм е диским тету щытын хуейщ.

Журналым къытхуа тхыгъэ нэгъуэшїыпїэ щытрадзэмэ, «Іуашхъемахуэм» къызэрырахыжар къагъэлъэгъуэн хуейщ.

Редакцэм и къалэнкъым Іэрытххэм реценз яритыну.

Тхыгъэхэр мы адресымкїэ къевгъэхь хъунущ: 360000, Налшык къалэ, Лениним и цїэр зезыхъэ уэрам, 5, епшыкїузанэ къат, «Іуашхъемахуэм» журналым и редакцэ.

Телефонхэр: 40-04-51 (редактор нэхъышхъэ); 40-95-72 (жэуап зыхь секретарь); 42-42-14 (прозэ, поэзие, публицистика); 40-94-71 (оператор). e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

ЖУРНАЛЫР ЗҮРҮҮХЬЭХЭМ ПАПШЭ

Журналыр зэрытедзам дагьуэ гуэр иїэу къыцїэклмэ, абы теухуауэ фынчыцїэупшїэ хъунущ: Лениним и цїэклэ щыїэ уэрам, 33, ООО «Тетраграф».